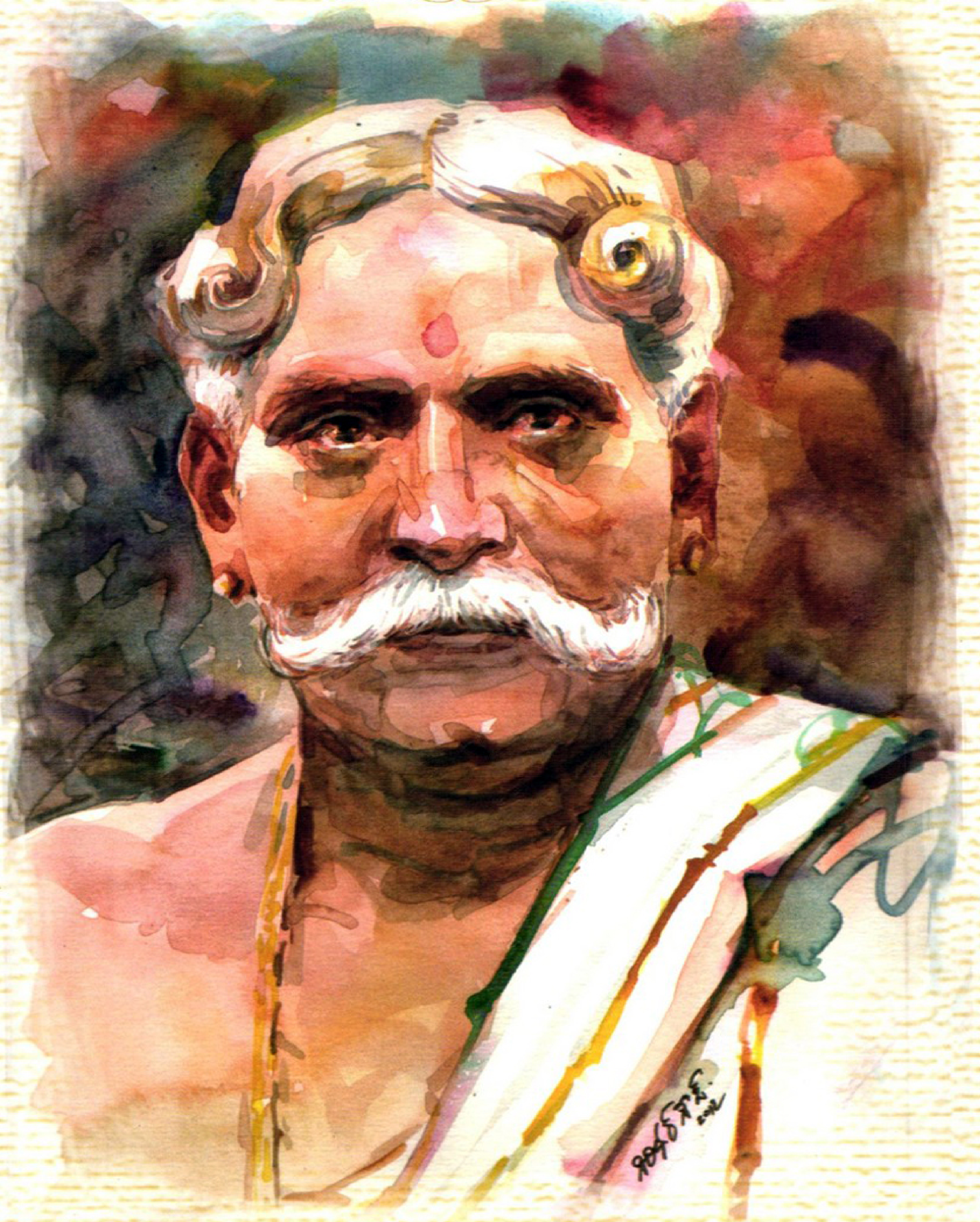
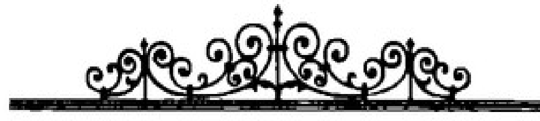
# నా యెఱుక

## శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు స్వీయ చరిత్ర





# నా యెఱుక

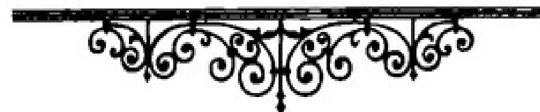
## శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు స్వీయ చరిత్ర

సంపాదకుడు

**మోదుగుల రవికృష్ణ**

**మిత్రమండలి ప్రచురణలు**

గుంటూరు - 522 004



**NAA YERUKA** (Autobiography)
SRI ADIBHATLA NARAYANDASU

**నా యెఱుక**
శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు స్వీయచరిత్ర

**సంపాదకుడు**
**మోదుగుల రవికృష్ణ**
తెలుగు లెక్చరర్, ఆర్.వి.ఆర్. విద్యా కళాశాల
గుంటూరు - 6
సెల్ : 9440 320 580

**మిత్రమండలిచే ప్రథమ ముద్రణ**
జులై 2012

వెల : **రూ. 150.00**

**ముఖచిత్రం :** రాయన గిరిధర్ గౌడ్

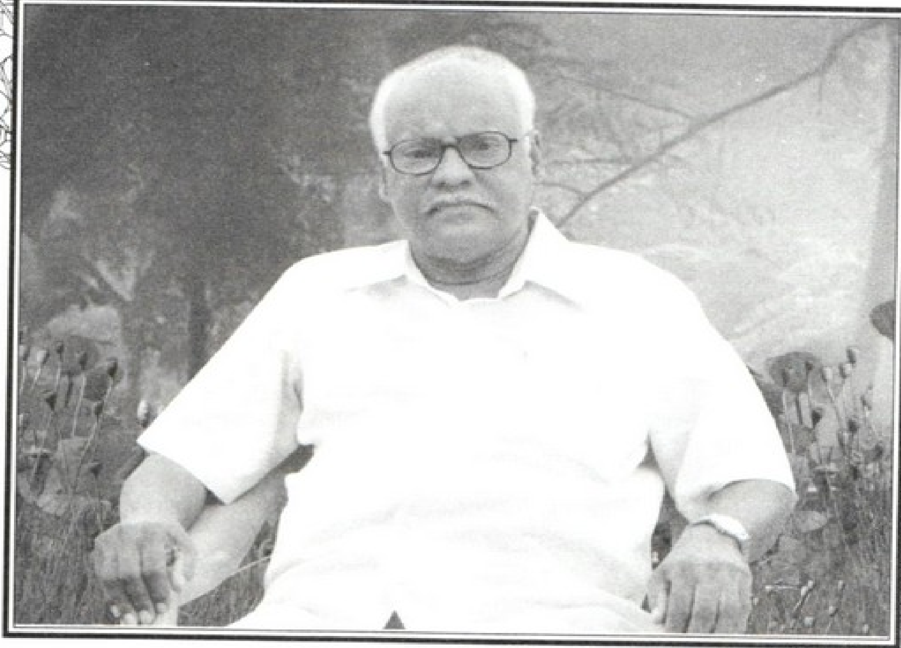
**టైటిల్ డిజైన్ :** ఎ. గిరిధర్

**డి.టి.పి.**
లక్ష్మీప్రసన్న గ్రాఫిక్స్, డొంకరోడ్, గుంటూరు.
సెల్ : 98660 16690

**ప్రింటర్స్**
శ్రీశ్రీ ప్రింటర్స్, విజయవాడ
9490634849

**ప్రతులకు**

1. **మోదుగుల రవికృష్ణ**
   26-19-10, '0' లైన్,
   మెయిన్‌రోడ్, ఏ.టి. అగ్రహారం
   గుంటూరు - 522 004
   సెల్ : 9440 320 580
2. **నవోదయ బుక్ హౌస్,** కాచిగూడ, హైదరాబాద్
3. **విశాలాంధ్ర బుక్ హౌస్** అన్ని శాఖలు



## శ్రీ గుమ్మడి రాధాకృష్ణమూర్తి

ఆరోగ్యం అంతంత మాత్రం.
ఏమంత భాగ్యశాలి కాదు.
అయినా గుమ్మడిగారి ఘనకార్యాలు
నిజంగా ధన్యకార్యాలు.
మురికికూపాన్ని పవిత్రక్షేత్రంగా మార్చారు.
శ్మశానాన్ని సుందర ఉద్యానవనం చేశారు.
స్వధర్మ సేవా సంస్థతో
ధర్మజ్యోతులను ప్రదీప్తం చేస్తున్నారు.
మనోసంచారం చేస్తున్న
ఇంకా ఎన్నో ప్రణాళికలను
అన్నమయ్య సేవాసమితి ద్వారా
ఆచరణలోకి తెచ్చే అవకాశం కోసం
శ్రమిస్తున్న గుమ్మడిగారికి
శుభాకాంక్షలు.

\- మిత్రమండలి ప్రచురణలు

# విషయసూచిక







గుంటూరు గాయకసభ

27-06-1931

# మనవి మాటలు

శ్రీమదజ్జాదాదిభట్ల నారాయణదాసవర్యులు రూపెత్తిన కళావతారం అని అనేకులు రాసిన వ్యాసాలలోనూ, కొంతమంది మహానుభావుల స్వీయచరిత్రలలోనూ చదవడంతో; చిననాటినుండి అలవడిన హరికథా శ్రవణంలో దాసుగారికి జైకొట్టందే కథ ముందుకు కదలక పోవడం గమనించడంతో ఈ దాసుగారి గురించి మరికొంచెం తెలిస్తే బాగుండు అనుకొంటుండేవాడిని. వారు 'నా యెఱుక' పేరుతో రాసిన స్వీయచరిత్ర ప్రచురించబడిందని తెలిసి పుస్తక సంపాదన ప్రయత్నం చేశాను. బాపట్ల, గుంటూరు ప్రభుత్వ గ్రంథాలయాలలో, పఠనాసక్తులైన మిత్రులవద్ద నా ప్రయత్నం ఫలించలేదు. "చిత్రం మహాచిత్రం అనే ఒక కథ ఉండేది". అని మధురవాణి చెప్పినట్టు ఇంత లోకోత్తరపురుషుని కథ దొరకకపోవడం విచిత్రంగా ఉండేది. 1996లో పొటమరించిన కోరిక 2003లో గానీ తీరలేదు.

అప్పటికి అన్నమయ్య గ్రంథాలయం అవతరించలేదు. సేకరించిన గ్రంథసంచయమంతా లంకా సూర్యనారాయణగారి ఇంటిపంచలోనే ఉంది. అడగగా పైకప్పుని తాకే 'గ్రంథగుట్ట'నుండి పుస్తకాన్ని పెళ్లగించి, వారంలోగా వాపస్ చేయాలనే వార్నింగ్‌తో ఇచ్చారు. ఐనా అది నావద్దనే బహువారములు ఉండిపోయింది. పుస్తకం నాకెరుక కాకపోవడమే అందుకు కారణం.

చదివాను. ఒకటికి రెండుతడవలు చదివాను. సంధి జరగగా ఏర్పడిన రూపాలు, వాక్యనిర్మాణక్రమం, సర్వేయర్ గొలుసులోని లింకులులాగా ఒకదానికొకటి పెనవేసుకుపోయిన సుదీర్ఘ వాక్యాలను నేను మొదట్లో అర్థం చేసుకోలేకపోయాను. దీనికి తోడు అలవిమాలిన అచ్చుతప్పులు (ఈ ప్రచురణలోనూ లేవనే గ్యారంటీ ఏమీ లేదు), పదాలమధ్య స్పేసింగ్ సరిగా లేకపోవడం కూడా ఇబ్బందికి దోహదపడింది. కొన్ని మాండలిక పదాలకు అర్థాలు చివరలో ఇచ్చారు కానీ వాటిలో "పిల్లి అంటే మార్జాలం" బాపతువే ఎక్కువగా ఉన్నాయి.

దాసుగారు స్వంత విషయంలో ఎంత బోళాగా వున్నారో ఇతరుల పేర్లను అంత గుంభనగా ఉంచారు. సంఘటనలను సర్వనామాలతోనే సరిపుచ్చారు. "అతడు, ఆ ప్రసిద్ధపురుషుడు, నియోగి పంతులు, శ్రీవైష్ణవుడు, మహారాజా, మునసబు, చిత్రవివాహకర్త" ఇలాంటి సంబోధనలే. ఆ ప్రస్తావించబడిన వారు ప్రసిద్ధ వ్యక్తులని తెలుస్తూనే ఉంది. ఎవరో తెలియదు. మొదటి కన్యాశుల్కం ప్రతిని వివరణలతో బంగోరె ప్రచురించినట్టు 'నా యెఱుక'ను కూడా ఎవరన్నా ప్రచురిస్తే బాగుండు అని అనుకొనేవాణ్ణి. ఇన్నాళ్లకు ఆ అవకాశం అదృష్టం నాకే కలగడం ఏనుగెక్కిన సంబరాన్ని అనుభూతిలోకి తెచ్చింది.

ప్రచురణలో మొదటి సందేహం ఇంటిపేరుతోనే ప్రారంభం. మధునాపంతుల సత్యనారాయణ, దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, యస్వీ జోగారావు

గార్లు ఆదిభట్ట అన్నారు. ఆంధ్రపత్రిక, గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణగారు ఆదిభట్ల అన్నారు. చెళ్లపిళ్లవారు అదీఇదీ రెండూ అన్నారు. దాసుగారి హరికథల సంకలనంలో అట్టమీద ఆదిభట్ల అని, లోపల ఆదిభట్ట అని ఉన్నది. దాసుగారు ఒక హరికథకి రాసిన ముందుమాటలో ఆదిభట్ట అని అన్నారు. తెలుగు సంతకంలో ఆదిభట్ట అని, ఇంగ్లీషు సంతకంలో ఆదిభట్ల అని ఉన్నది. నా యెఱుకలో ప్రత్యేకంగా ఇంటిపేరు చెప్పలేదు కానీ ద్విపదలో ఆదిభట్ల అని చెప్పారు. ఈ సంకలనంలో ప్రత్యేకంగా రచయిత రాసినచోట తప్ప (అనుబంధాలలో) మిగతా చోట్ల ఆదిభట్ల అని ప్రయుక్తమైంది. అదీగాక తిప్పాభట్ల, జన్నాభట్ల, పప్పుభొట్ల, త్రిపురారిభట్ల అనే ఇంటిపేర్లే ప్రసిద్ధంగా ఉన్నాయి (కాల్నాథభట్ట అని మినహాయింపు లేకపోలేదు). ఇంటిపేరులో "ట్ట" "ట్ల" ఏది ఉన్నా దాసుగారికి వచ్చిన సేగి ఏమీలేదనుకోండి.

దాసుగారి స్వీయచరిత్రను 1953లో కొంత భాగం, 1955లో మిగిలిన భాగం ఆంధ్రపత్రికలో ప్రకటించారు. 1955లో ప్రచురిస్తున్నప్పుడు ఉపాధ్యాయులవారు అందజేశారని బాక్సులో పేర్కొన్నారు. వీరు దాసుగారి మనుమడు ఉపాధ్యాయులు సూర్యనారాయణగారు అయి వుంటారు. ఆంధ్రపత్రికలో నా యెఱుకను నియమిత కాలవ్యవధులలో ప్రచురించలేదు. రెండురోజులకొకసారి, మూడురోజులకొకసారి ప్రచురించారు. పత్రికలో పెట్టిన శీర్షికలు రాతప్రతిలోనివి కాక పత్రికవారే పెట్టారు అనిపిస్తున్నది. పైగా ఇందులో దాసుగారి అనుభవాలను కాలక్రమంగా కూడా ప్రచురించలేదు.

1976లో యస్వీ జోగారావుగారి సంపాదకత్వంలో కర్రా ఈశ్వరరావుగారు 'నా యెఱుక'ను ప్రచురించారు. ఆంధ్రపత్రికలో కనబడిన కొన్ని అచ్చుతప్పులు యథాతథంగా జోగారావుగారి ప్రతిలోను కనబడటంచేత వారు ఆంధ్రపత్రికలోని ప్రచురణనే మూలంగా తీసుకొని ఉంటారనుకోవాలి. కొన్ని మాండలిక పదాలకు అర్థాలిచ్చారు. అచ్చుతప్పులు, స్పేసింగ్ సమస్య ఇందాకే ప్రస్తావనకొచ్చాయి.

ఈ ప్రచురణలో నాకు తెలిసినంతమటుకు అచ్చుతప్పులు సవరించాను అనుకొంటున్నాను. పరిశీలన, పరిశోధన వంటి పెద్దమాటల జోలికి పోక ఏవో పెద్దల ద్వారా, పుస్తక పఠనం ద్వారా తెలుసుకొన్న కొన్ని వివరణలను పాదసూచికలుగా దాసుగారి పప్పుతో నా పొట్టుకూడా చేర్చాను. కొన్ని ఫోటోలు సమకూర్చాను. అధ్యాయాలుగా విభజించాను. అంతటి మహానుభావుని జన్మస్థలాన్ని సందర్శించాలనే కుతూహలంతో అక్కడేమీ ఉండదని తెలిసికూడా - అజ్జాడ, విజయనగరం ప్రాంతాలు మిత్రులతో కలసి చూసొచ్చాను. అక్షరాలలో ఒదగని డా॥ బొమ్మిడాల శ్రీకృష్ణమూర్తిగారి సౌజన్యం, ఎన్.కె. బాబు నిర్వహణ చాతుర్యంతో ఇది సాధ్యపడింది.

గాయకుడు దురదృష్టవంతుడేమో! రెండువేల ఏళ్లక్రితం నాటి అజంతా చిత్రాలు అలరిస్తూనే ఉన్నాయి. పన్నెండువందల ఏళ్లనాటి కైలాసగుహ కనువిందు చేస్తూనే ఉంది. వెయ్యేళ్లనాటి నన్నయగారు మహాభారతంలో దర్శనమిస్తూనే ఉన్నాడు. డెబ్బైయేళ్ల క్రితం వరకు

జీవించిఉన్న దాసుగారి కంఠం మనం విననోచలేదు. గ్రామఫోన్ రికార్డుల యుగం ప్రారంభం అయ్యాక ఎంతోమంది మహానుభావుల కంఠాలు రికార్డు చేయబడ్డాయి కదా! దాసుగారి కీర్తి దేశం నలుమూలలా స్వైరవిహారం చేసిందే. వారి హరికథ ఎందుకు రికార్డు కాలేదు! ఈయనే ఇష్టపడలేదా? వారే సంప్రదించలేదా? నాకు ఒక కారణం మనసుకు తట్టింది. దాసుగారి పాటను మైసూరు మహారాజు స్వయంగా రికార్డు చేశాడు. ఆ రికార్డు అగ్నిప్రమాదంలో కాలిపోయింది. సెంటిమెంటుగా భావించి దాసుగారు రికార్డులు ఇవ్వలేదేమో! యు.ఏ. నరసింహమూర్తిగారు మాత్రం తను నలభైయేళ్ల క్రితం మద్రాసు రేడియో స్టేషన్ ప్రసారం చేయగా దాసుగారి కథ విన్నానని గట్టిగా చెబుతున్నారు.

దాసుగారి హరికథ వినడానిక నోచుకోకపోయినా చదవడానికి అందుబాటులో ఉన్నాయి. పదకొండు కథలు చెప్పానని దాసుగారు ఒకచోట రాశారు. 1929లో ప్రచురించిన అంబరీష చరిత్రము ముందుమాటలో "ఇందుతో బది విరచించినాడను" అన్నారు. 1936లో ఒక వ్యాపార ప్రకటనలో సరస్వతీ బుక్‌డిపో వారు ఎనిమిది కథలు కలిపి బౌండ్‌గా 5 రూపాయల 8 అణాలకు కొనవచ్చునని తెలిపారు. సరస్వతీ బుక్‌డిపోవారే 1929 నుండి 1958 వరకు ప్రచురించిన హరికథలు ఏడింటిని కలిపి ఒక బౌండ్‌గా అమ్మారు. దీనిలోని కథలు : 1. శ్రీజానకీశపథము, 2. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, 3. భీష్మచరిత్రము, 4. ప్రహ్లాదచరిత్రము, 5. గజేంద్రమోక్షము, 6. అంబరీష చరిత్రము, 7. మార్కండేయచరిత్ర. వ్యాపార ప్రకటనలో ఉన్న రుక్మిణీ కల్యాణం 1958 నాటి బౌండ్‌లో లేదు. ఇవిగాక ధ్రువచరిత్రము, గౌరమ్మపెండ్లి, గోవర్ధనోద్ధరణము, సావిత్రీచరిత్రము, యధార్థరామాయణము అనే తెలుగు హరికథలు, శ్రీహరికథామృతమ్ అనే సంస్కృత హరికథ చెప్పారు. మొత్తం 13 తెలుగు హరికథలు, ఒక సంస్కృత హరికథ. మరి దాసుగారు ద్విపదలో పదకొండే చెప్పానన్నారు. ఆ ద్విపద చెప్పింది మరీ చిన్నవయస్సులో కాదు. డెబ్భైయేళ్ల వయస్సులో.

సరస్వతీ బుక్‌డిపో వారు వేసిన ఏడు హరికథలను చదవగా 'నా యెఱుక' లో శైలికి, హరికథా రచనాశైలికి చాలా తేడా కన్పించింది. పద్యం, పాట చాలా సందర్భాలలో ఎంతో సులభశైలిగా నడిపారు. సాధారణ భాషా జ్ఞానంతోకూడా వాటిని అర్థంచేసుకొని ఆనందించవచ్చు. మళ్లీ మధ్యమధ్యవచ్చే వచనం 'నా యెఱుక' శైలిలో ఉంది. కావ్యాలకు తీసిపోని ఈ హరికథలను కొద్దిపాటి వ్యాఖ్యానంతోనైనా తిరిగి ముద్రించవలసిన అవసరం ఉంది. మరుగునపడిన ఎన్నో అచ్చతెనుగు పదాలు బయటపడతాయి.

భాషాదృష్టితో చూస్తే ఇప్పటి తెలుగు భాషోద్యమకారులకు దాసుగారు 'వేల్పుచెట్టు' వంటివారు. సంస్కృత పదాలను వీలైనంత వర్జించి తెలుగుపదాలకే పట్టం కట్టారు. పేడకళ్లేరడానికి వచ్చిన పిల్లను "కరీషకరండవాహిని" అని పిలిచిన దాసుగారు రక్తాక్షి సంవత్సరాన్ని నెత్తురుకంటి యేడాది అని, శ్రావణమాసాన్ని తూపుచుక్కనెల అని, ఘడియకు కంగు అని రాసేటంతగా శైలిలో మార్పు వచ్చింది. ఈ తేడా వారి వచన రచనలలోనూ కనబడుతుంది.

'నా యెఱుక' కాకుండా దాసుగారివి నాకు తెలిసినంతమటుకు మూడు వ్యాసాలున్నాయి. హరికథ, మంచిబ్రతుకు, సంగీత సాహిత్యోభయ విద్వదాహ్వానము. ఈ మూడు ఆంధ్రపత్రికలో ప్రకటించారు. ఇవికాక అంబరీష చరిత్రముకు రాసిన ముందుమాట. ఒక వ్యాసంకన్నా మరో వ్యాసంలో సంస్కృతంకన్నా తెలుగుదనం పెరుగుతూ వచ్చింది. నాదృష్టిలో మంచిబ్రతుకు, దాసుగారి శతజయంత్యుత్సవ సంచికలో ప్రచురించిన మిన్నికంటి గురునాథశర్మగారి "విరిదోయిలి" అచ్చతెలుగు వచన రచనకు మచ్చుతునకలు. అంటే అదే శైలిని అనుకరించాలని కాదు. అది సాధ్యం కాదు. సంస్కృత భాషా సహాయం లేకుండానే తెలుగుభాషకి భావజాలవ్యక్తీకరణ సామర్థ్యం ఉన్నదని ఆ వ్యాసాల ద్వారా మనం అర్థం చేసుకోవచ్చు.

ఈ గ్రంథ ప్రచురణలో కొద్దిగా ఇబ్బంది పెట్టినది దాసుగారి గురించి వివిధ వ్యక్తులు రాసిన వ్యాసాలలో దొరలిన దొసగులు. 'నా యెఱుక'లో స్పష్టంగా ఉన్న సంగతులుకూడా వ్యాసాలలో మారిపోయి కనబడుతున్నాయి. 'నా యెఱుక' తరువాత సంగతులలో ఒకే సంఘటనను ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క విధంగా రాయటం కనబడింది. ఆయా సంఘటనలలోని వ్యక్తులను ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్కవిధంగా పేర్కొన్నారు. వాటి గురించి యెత్తుకొని సందేహాలు వెలార్చడం ప్రారంభిస్తే తెమలదని సూచనప్రాయంగా చెప్పి విరమిస్తున్నాను. తిరుపతి వేంకటకవులకీ ఈ తిప్పలు తప్పలేదు. చెళ్లపిళ్లగారు బ్రతికుండగానే వారి జీవితంలో జరగనివి కూడా జరిగినట్లు రాస్తుంటే – అవి వారికి గొప్పకలిగించేవే అయినాకూడా ఆయన కలుగజేసుకొని కొన్ని వ్యాసాలలోని సంగతులు చెప్పి అవి జరగలేదని ఎందుకలా రాస్తారని మందలించవలసి వచ్చింది. మచ్చుకి ఒక అంశాన్ని ప్రస్తావించకుండా ఉండలేను.

దాసుగారి మైసూరు ప్రయాణమును ఇలా అంశాలవారీగా చూడవచ్చు.

1. బెంగుళూరులో మైసూరు మహారాజా సమక్షంలో హరికథ చెప్పటం.
2. మైసూరు వెళ్లి కోటలో హరికథ చెప్పటం.
3. దాసుగారి పాటను రాజు రికార్డు చేయటం.
4. కడియాలు, శాలువలు, వెయ్యిరూపాయలు బహుమానం పొందటం.

Mysore as a seat of music (revised and enlarged edition) అనే గ్రంథంలో (రచన – డా॥ఎమ్.బి. వేదవల్లి, చెన్నై) మొదటి సంఘటన చామరాజు–10 కాలంలో జరిగినట్లు, 2, 3, 4, సంఘటనలు చామరాజు కొడుకు, అతని తరవాత రాజు అయిన కృష్ణరాజ వడయర్–4 కాలంలో జరిగినట్లు రాసారు. దాసుగారు 'నా యెఱుక'లో ఇవన్నీ చామరాజే చేశాడని చెప్పినా ఈ పొరపాటు దొర్లింది. పొరపాటు అని తెలుస్తున్నప్పటికి నిర్ధారించుకోవడానికి ఇంచుక శ్రమపడవలసి వచ్చింది. ఒక పొరపాటు ముద్రణలో దొర్లితే దానిని రిఫరెన్సుగా గ్రహించినన్నాళ్లు ఆ పొరపాటు అలా వ్యాపించి నిజంలాగా స్థిరపడిపోయి అసలు సత్యం మరుగునపడుతుందని ప్రత్యేకంగా చెప్పే పనేమున్నది?. దోషప్రకరణం నుండి ఈ ఉదాహరణతో వైదొలగుతాను.

దాసుగారు - గుంటూరు ముచ్చట ఒకటి ప్రస్తావించి తీరాలి. 27-6-1931 నాడు గుంటూరులో జరిగిన ఆంధ్రగాయక మహాసభకు దాసుగారు అధ్యక్షులు. ఆ ఛాయాచిత్రం ఈ పుస్తకం ప్రారంభంలోనే ఉంది. అప్పుడు దాసుగారు బ్రహ్మాండమైన పద్యప్రసంగం చేశారట. అంతకు ముందే ఆంధ్రపత్రికలో దాసుగారు ప్రకటించిన "సంగీత సాహిత్యోభయ విద్వదాహ్వానము"పై హరినాగభూషణంగారు అనే గొప్ప సంగీత విద్వాంసుడు పత్రికలలో విరుచుకుపడ్డారు. క్రమంగా రాతలయుద్ధం వ్యక్తిగత విషయాలు తడమటంలోకి దిగింది. ప్రకటించిన దాసుగారు నిమ్మకు నీరెత్తినట్లు ఇక దానిపై స్పందించలేదు. నాగభూషణం గారు తూలారనే చెప్పాలి. దాసుగారి నాగభూషణంగారి అభిమానవర్గాలు వ్యాసాలతో హోరాహోరీ సంగ్రామం చేశారు. ఈ వర్గాలలో ఉన్నది నస్మరంతులు, లాకాయలూకాయలు కాదు. దిగ్దంతులు. ఇద్దరినీ అమితముగా ఇష్టపడే, గౌరవించే చెళ్లపిళ్లవారు "అనునయము" రాసి ఇరువురిని ఊరుకోబెట్టడానికి ప్రయత్నించారు. నాగభూషణంగారిని తొందరపడ్డావనడం, దాసుగారిని అలాగనడం తగదని, ఇకచాలు ఊరుకో అని "అనునయం"లో మెత్తగా అనడం మనం స్పష్టంగా గమనిస్తాం.

చివరకు గుంటూరులో జరిగిన ఆంధ్రగాయక మహాసభలో గాయకసార్వభౌమ పారుపల్లి రామకృష్ణయ్య పంతులుగారి అధ్యక్షతన ప్రత్యేకంగా ఒక సభ జరిపి నాగభూషణంగారి రాతలను ఖండిస్తూ ఏకగ్రీవ తీర్మానం చేశారు. అప్పటికి గానీ నాగభూషణంగారు దిగివచ్చి దాసుగారికి దాసోహం చెప్పడంతో కథ కంచికి చేరింది. మొత్తం ఈ రగడలో దాసుగారు ఎక్కడా కలగచేసుకోవడం మనం గమనించము. ఓర్పుగా ఊరుకొన్నారు. 'నా యెఱుక'లో దాసుగారు చెప్పుకొన్న తొలినాటి దుందుడుకుతనం తగ్గి వయస్సు వచ్చేకొద్దీ ఎంత తాలిమి నేర్చారో ఈ సంఘటన ద్వారా తెలుస్తుంది.

కొంతమంది దృష్టిలో ఇవి దాసుగారి దోషాలుగా కనబడవచ్చు.

1. నల్లమందు, బ్రాందీ వంటి మత్తుపానీయాలకి చిన్ననాడే అలవాటుపడ్డారు.
2. వేశ్యాగమనం.
3. స్త్రీవిద్య, వితంతువివాహ నిరసన.

దాసుగారు జీవించిఉన్న రోజుల దృష్ట్యా చూస్తే వీటిని వ్యక్తిదోషాలుగా పరిగణించలేము. సమాజంలో ప్రబలంగా ఉన్న దోషాలు కొన్ని వారిని కొంతకాలం ఆవహించాయి. పైగా వాటిలో ఆయన ఆజీవితమూ మగ్నమై పోలేదు. ఇరవైయేళ్ల నుండి అవన్నీ తననుండి తొలగిపోయాయని చెప్పుకొన్నారు.

అప్పట్లో కాశీ తరువాత ప్రశస్తమైన నల్లమందు, గంజాయికి విజయనగరమే పెద్దదిక్కు. రాజుకూడా ఆ వ్యసనానికి లోబడినవాడే. బ్రిటీష్ అధికారులు, వారి కార్యాలయాలు ఉండే ఊళ్లల్లో మేలురకమైన మద్యాలు అందుబాటులో ఉంటాయట. ధనికులు, అధికారులు,

జమీందారులతో నిత్యసహవాసంలో ఉన్న దాసుగారికి - దేన్నైనా సులభంగా తగిలించుకో గలగటం, వదిలించుకోగలగటం సహజప్రకృతిగాగల దాసుగారికి ఈ అలవాట్లు అంటడంలో ఆశ్చర్యం లేదు. ఇక వేశ్యాగమనం. కందుకూరి వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర; వారివి, చిలకమర్తివారివి ప్రహసనాలు, సాక్షి వ్యాసాలు సమాజంలో వేశ్యాలంపటత్వం ఎలా అల్లుకుపోయిందో వైనాలుగా చెప్పారు. దాసుగారి సమకాలీన సమాజంలోని వ్యసనాలు రెండూ ఆయనకి పట్టుబడ్డాయి. గొప్ప ఏమిటంటే ఎంతచిన్నతనంలో వాటిని అలవాటు చేసుకొన్నారో అంత పెందలాడే ఆయన వాటికి ఉద్వాసన చెప్పడం.

స్త్రీవిద్య, వితంతు వివాహ నిరాకరణ గురించి ఇప్పుడుకూడా మనలో వ్యతిరేకభావాలు ఉన్నవారు లేకపోలేదు. పుట్టింది సనాతన సంప్రదాయ కుటుంబం, నేర్చినది పౌరాణికవిద్య. పాతివ్రత్యం అంటే ఎలా ఉండాలో హరికథలలో నిరంతరం చెబుతూ ఉండటం, వితంతువివాహ సమర్థన రెండూ విరుద్ధ అంశాలు. ఎలా పొసగుతాయి. స్త్రీవిద్య ఎలా వుండాలో ఆయన ఊహ వేరు. దేశకాలపాత్రములు అంటారే - ఆదృష్టితో చూస్తే దాసుగారి ప్రవర్తన దూష్యమని నేననుకోను. గురజాడ కన్యాశుల్కంలో ఒక గిరిజనపాత్రనైనా ప్రవేశపెట్టలేదని, శ్రీశ్రీ స్త్రీవాదం, దళితవాదం గురించి ఒక్కముక్కైనా అనలేదని వాపోవడానికి దాసుగారిని తప్పుపట్టడానికి పెద్ద తేడా లేదు. దాసుగారికి ఆంతరికప్రవర్తన బాహిరప్రవర్తన అంటూ రెండూ లేవు. అంతా ఏకబయలు. రాసిక్యంలోనూ వైరాగ్యంలోనూ ఒకే కంఠదఘ్నత ప్రదర్శించగల స్వభావం వారిది.

'నా యెఱుక' కాకుండా దాసుగారి గురించి తెలుసుకోవడానికి ఈ పుస్తకాలు కూడా తోడ్పడతాయి.

1. ఆంధ్ర రచయితలు - మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు.
2. కథలు గాథలు రెండవభాగం - శతావధాని చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి
3. హరికథా పితామహ శ్రీమదజ్జాడాదిభట్ల నారాయణదాస శతజయంత్యుత్సవ సంచిక సంస్కృతి సమితి, చీరాలవారి ప్రచురణ.
4. నారాయణ దర్శనం - డా॥ గుండవరపు లక్ష్మీనారాయణ
5. శ్రీమద్రామాయణ హరికథా గానయజ్ఞం ప్రత్యేక సంచిక (దీనిలో ఎక్కువ వ్యాసాలు శతజయంతి సంచికనుండే తీసుకొన్నారు.)
6. శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు సారస్వత నీరాజనము - సంపాదకులు యస్వీ జోగారావు
7. నాట్యకళ - ఆదిభట్ట నారాయణదాస ప్రత్యేక సంచిక, ఫిబ్రవరి 1965

చివరలో కొన్ని అనుబంధాలు ఉన్నాయి. మొదటిది 'నా యెఱుక' కాకుండా దాసుగారి వచనానికి ఉదాహరణగా ఉండే హరికథ అనే వ్యాసం. దాసుగారి వంశములో పూర్వులను గురించిన సాక్షి వ్యాసం, చెళ్లపిళ్లవారి వ్యాసభాగం, 'ట'కార ప్రయోగంతో కాకుండా దాసుగారిని ప్రత్యక్షంగా చూసి శంకర శ్రీరామారావు, దువ్వూరివారు చెప్పిన సంగతులు చేర్చాను. దాసుగారు కైలాసవాసులైనప్పుడు ఆంధ్రపత్రికలో ప్రచురించిన స్మృతి చివరి అనుబంధం.

సుమారు రెండేళ్లనుండి ఈ పుస్తక ప్రచురణకు గట్టి ప్రయత్నం చేశాను జీవిత చరిత్రలను వెల్లువగా వేసిన ఒక సంస్థద్వారా, ఇద్దరు మిత్రులద్వారా. అందరూ చిత్తశుద్ధికలవారే. ఒక్కరుకూడా నా ప్రతిపాదనను తిరస్కరించలేదు. అయినా పని జరగలేదు. చివరకు మిత్రమండలి ద్వారా ప్రచురణ సంతోషదాయకం. అవకాశం కలిసివస్తే దాసుగారి అచ్చతెలుగు నిఘంటువు "సీమపల్కువహి" ముద్రించాలనే కోరిక ఉంది.

దాసుగారి పుస్తకానికి కాపీరైట్ అంటూ ఏమీలేదు. దీనిని రాసి నూరో, నూటపదేళ్లో. దాసుగారు యశఃకాయులై అరవైఏడేళ్లు. ఆంధ్రపత్రికలో సీరియల్‌గా ప్రచురించి యాభై నాలుగేళ్లు దాటాయి. అంతకుముందు కొంతభాగం ప్రచురించబడింది గాని పోబడి తెలియలేదు. ఇంతకంటే మంచిరూపంలో ఎవరు ఎప్పుడు ప్రచురించినా సంతోషమే.

డాక్టర్ బొమ్మిడాల శ్రీకృష్ణమూర్తి, శ్రీ గద్దే మంగయ్య, డాక్టర్ యు.ఏ. నరసింహమూర్తి, డాక్టర్ సిహెచ్.లక్ష్మణచక్రవర్తి, శ్రీ ఎన్.కె. బాబు, శ్రీ అరిశెట్టి సాయిప్రసాద్, శ్రీ శ్రీనివాసుల శ్రీకృష్ణభగవాన్, కేంద్ర సాహిత్య అకాడమీ ఉపసంపాదకురాలు డాక్టర్ తెన్నేటి రాజశ్రీ మీనలోచని, దాసుగారి విద్యౌద్ధత్యం ద్యోతకమయ్యే ముఖచిత్రరచన చేసిన గిరిధర్‌గౌడ్ గారు – ఈ మహానుభావులు కృతజ్ఞతలు ఆశించరుగానీ చెప్పడం వలన నా కృతఘ్నత వెల్లడి కాకుండా ఉంటుంది. వీరందరూ నాయెడల ప్రదర్శించే అభిమానానికి కారణం "వ్యక్తి జన్మాంతర ప్రీతిమ్ మనస్స్ని హృద కారణమ్". అంతకు మించి మరేమీ లేదు. మంజూషికారత్నం గుంటూరు అన్నమయ్య గ్రంథాలయం పరామర్శ గ్రంథాలిచ్చింది.

ఒక ప్రాకృతకవి ఇలా బాధపడ్డాడు.

**దుఖ్ఖం కీరయి కవ్వం**
**కవ్వమ్మి కియే పయుంజాణా దుఖ్ఖం**
**సంతే పయుంజమాణే**
**సోయారో దుల్లహా హెూంతి**

కావ్య రచన దుఃఖంతో కూడుకొన్నది. కావ్యరచన పిమ్మట దాని ప్రయోగం మరీ దుఃఖకరం. ఒకవేళ ప్రయోగించినా శ్రోతలు దుర్లభులు. దీనిలో కావ్యరచన – గ్రంథ ప్రచురణ; కావ్యప్రయోగం – అమ్మకం; శ్రోతలు – పాఠకులు అనుకొన్నాకూడా ఈ గాథ భావం ఇప్పటికీ సరిపోతుంది. ఈ ఇబ్బంది 'నా యెఱుక'కు కలుగదని ఆశిస్తున్నాను. ఈ ప్రచురణలో ఏవైనా దోషాలు దొర్లినట్లు సహృదయ పాఠకులు గమనిస్తే మన్నించమని దోయిలి ఒగ్గుతున్నాను.

నందన ఆషాఢ శుద్ధ అష్టమి భవదీయుడు
27.06.2012, గుంటూరు. **రవికృష్ణ**

# తెలిచిన పుస్తకం

స్వీయచరిత్రలు చరిత్రఖనులు, సాంస్కృతిక నిధులు. మానవాళికి మార్గోపదేశకాలు. మన పూర్వులకు దైవంమీద ఉన్న విశ్వాసం మానవుడిమీద లేని కారణం చేత మహనీయులు సైతం తమ జీవిత విశేషాలను తరువాతి తరాలవారికి కోసం భద్రపరచాలనుకోలేదు. అల్పమైన మానవ జీవన సంగ్రథనం కంటే అనంత కళ్యాణగుణధాముడైన పరమాత్ముని సంకీర్తనమే ప్రధానమని వారికి తోచింది. పాశ్చాత్యుల బుద్ధి ఇందుకు భిన్నమైనది. సమాజ జీవనంలోని ప్రముఖ రంగాలలో అవిశ్రాంతమైన కృషిచేసి అపూర్వమైన అనుభవ పరంపరను తమలో అస్థిగతం చేసుకొన్న మహాపురుషుల జీవితానుభవాలు భావితరాలకు భవ్యోత్సవాన్ని కలిగిస్తాయని వారు భావించారు. తాత్త్వికులు, మహాకవులు, చారిత్రకులు, రాజనీతిజ్ఞులు, కళాకుశలురు – ఇలా వివిధరంగాలకు చెందిన విఖ్యాత పురుషులెందరో తమ జీవితచరిత్రలను రాసుకున్నారు. వారి కోవలో మరికొందరు సామాన్యులు కూడా స్వీయచరిత్ర రచనకు పూనుకొన్నారు. స్వీయచరిత్ర అనే సాహిత్య ప్రక్రియ ఆధునిక యుగంలో బాగా విస్తరించింది. ఆంగ్లవిద్యాభ్యాసంతో భారతీయ సాహిత్యంలో కూడా ఈ ప్రక్రియ పాదం మోపింది.

ఏ భాషలో ఎక్కువ స్వీయచరిత్రలు పుడతాయో ఆ భాష సుసంపన్నమవుతుంది. తెలుగు సాహిత్యానికి ఈ ప్రక్రియను పరిచయం చేసిన ప్రథమ పురుషుడు శ్రీమదాజ్జాద ఆదిభట్ల నారాయణదాసు. ఆ గ్రంథం పేరు 'నా యెఱుక'. ఇది తెలుగులో రాసిన మొదటి స్వీయచరిత్ర. ప్రచురణలో మూడవ స్వీయచరిత్ర. తొలిరోజులలో పత్రికాముఖంగా విడతలు విడతలుగా వెలువడిన దాసుగారి స్వీయచరిత్ర ప్రథమ ముద్రణం 1976 జనవరిలో సంపూర్ణ గ్రంథరూపంగా వెలుగుచూసింది. ఇప్పుడు రవికృష్ణ సంపాదకత్వంలో రెండవకూర్పు వెలువడింది. ఈ రెండుకూర్పులు గుంటూరు పట్టణం నుండే వెలువడటం కాకతాళీయమని కొందరనుకోవచ్చును. గుంటూరు పురవాసులకు నారాయణదాసుగారి పట్లగల విశేషగౌరవాదరాలే, భక్తిప్రపత్తులే అందుకు కారణమని నేననుకుంటాను. మొదటి కూర్పులో నా గురువు ఆచార్య యస్వీ. జోగారావుగారు సంపాదకీయభూమికను సంతరించే అవకాశాన్ని పొందారు. రెండవ కూర్పులో ముందుమాటను అందించే అదృష్టాన్ని నేను దక్కించుకొన్నాను. ఇదీ కాకతాళీయమని నేననను. అటు నా గురువు ఆశీస్సు, ఇటు నా సాహితీమిత్రుడు రవికృష్ణ ఆదరము నాకీ మహద్భాగ్యాన్ని కలిగించాయని నేను విశ్వసిస్తున్నాను. అందుకు వారిద్దరికి ముందుగా మనఃపూర్వకంగా ధన్యవాదాలు సమర్పించుకుంటున్నాను.

వంశకర్త ఆదిభట్టు తరువాత ఆ వంశంలో సుప్రసిద్ధుడు సూర్యనారాయణ. సూర్యనారాయణుని వరప్రసాదంతో పుట్టిన ఆ మహామహుడే తరువాత కాలంలో నారాయణదాసుగా అనశ్వరమైన కీర్తి ప్రతిష్ఠల నార్జించాడు. అంతవరకు వారి వంశం

వారు ఆదిభట్ట అని రాసుకునేవారు. ఆ తరువాత ఆదిభట్ల అని రాయడం ప్రారంభించారు. ఇంకొక విశేషం కూడా ఉంది. తమ ఇంటిపేరుకు ముందు గ్రామనామమైన'అజ్జాడ', పౌరుషబోధకమైన 'శ్రీమత్' శబ్దాలను కూడా చేర్చుకొని 'శ్రీమదజ్జాడాదిభట్ల' అని వ్యవహరించడం కూడా జరిగింది. ఇదంతా కలిపితే దాసుగారి పేరు శ్రీమదజ్జాడాదిభట్ల నారాయణదాసు' అనవలసివస్తుంది. ఈ పరిణామానికి దాసుగారి పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు కారణాలని నిస్సంశయంగా చెప్పవచ్చును. సూర్యనారాయణులు 'దాస' శబ్దాన్ని ప్రీతిపాత్రంగా స్వీకరించి తన పేరు చివర చేర్చుకోవడంలో సూరదాసు, పురందరదాసు, కనకదాసు వంటి భక్తసంప్రదాయానికి మహాపురుషుల నామధేయాలు కారణం కావచ్చుననిపిస్తుంది.

దాసుగారు భౌతికంగా రక్తాక్షినామ సంవత్సరంలో జన్మించారు. తైజసంగా ఆయన స్వభానునామ సంవత్సరంలో జన్మించారని చెప్పాలి. కుప్పుసామినాయడను హరిదాసు కానుకుర్తివారి యింట నృత్తగీత వాద్యములతో హరికథను చెప్పడంతో నారాయణదాసుగారి తైజసజీవనానికి బీజవాపం జరిగింది. ఆ ప్రక్రియ లౌకిక జీవనానికి, ఆధ్యాత్మిక జీవనానికి వన్నెకూర్చే ప్రక్రియ అని ఆయన గ్రహించారు. సంప్రదాయ పరంపరాగతమైన దంభాచారాలనన్నింటిని విడిచిపెట్టి సూక్ష్మమార్గంలో తాను తరించి ఇతరులను తరింపజేయడంతోపాటు జీవనసౌఖ్యాన్ని, కీర్తిప్రతిష్ఠలను పొందడంకోసమే తాను పుట్టానని ఆయనలో ఒక అంతర్వాణి పలికింది. కుప్పుసామినాయడు చెప్పినది బీజప్రాయమైన హరికథ. అది మొలకెత్తడం, చిగురుపెట్టడం, శాఖోపశాఖావిలసితమైన మహావృక్షంగా మారడం అంతటికీ నారాయణదాసుగారి ప్రజ్ఞాపాటవాలే మూలశక్తులు. అందుచేత హరికథా ప్రక్రియకు ఆయనే ప్రారంభకుడన్నది నిర్వివాదాంశం. ఈ విధంగా చూసినప్పుడు దాసుగారి శరీరంలో భౌతికము, తైజసము అనే రెండు అంశాలు స్పష్టంగా కనిపిస్తాయి. భౌతిక శరీరము సామాన్య లోకయాత్రాలంపటమైనది. తైజసశరీరము ఈ లోకము మనఃకల్పితమని, పరమసత్యం వేరుగా ఉన్నదని గ్రహించే దివ్యశక్తిమయమైనది. కొందరు దాసుగారి భౌతిక శరీర ధర్మాలనే చూశారు. అనేకులు ఆయనలోని దివ్యశక్తి సంపన్నమైన తైజస శరీర లక్షణాలనే చూసారు. మహాపురుషుల జీవితాలలో విభ్రమాశ్చర్యాలను గొలిపే అద్భుతశక్తులతోపాటు సామాన్య లౌకికధర్మాలైన ప్రలోభాలు కూడా కనిపిస్తాయి. దాసుగారిలో ఈ ప్రలోభాలు బాహిరంగా కనిపిస్తాయి. అటు టాల్‌స్టాయ్, ఇటు శ్రీనాథుడు వంటి మహాపురుషుల జీవితాలను గమనించండి. యౌవ్వనదశలో వారి స్వైరవిహారం, విలాసజీవనం, వ్యసనపరత్వం సారస్వతేయులందరికీ తెలిసినవే.కానీ ఆ కారణాలు వారి కీర్తిప్రతిష్ఠలకు ఆటంకాలుగా నిలవలేదు. నారాయణదాసుగారు అటు టాల్‌స్టాయ్‌తోను, ఇటు శ్రీనాథునితోను పోల్చదగినవారు. పుట్టినది మొదలుగ మూడుపదుల వయసు

దాటేవరకు తన జీవనంలోని, వర్తనంలోని ఏ ఒక్క అంశాన్ని విడిచిపెట్టకుండా నిర్భీతిగా, నిస్సంకోచంగా ఆయన తన స్వీయచరిత్ర అయిన 'నా యెఱుక'లో వెల్లడి చేసారు. తెలుగులో ఎన్నో స్వీయచరిత్రలు వచ్చాయి. కానీ సత్యనిష్టలో దాసుగారి నా యెఱుకతో సాటిరాగల ఇంకొక స్వీయచరిత్ర ఇప్పటికీ పుట్టలేదు. ఇతర భాషలలో ఇటువంటి స్వీయచరిత్రలు ఉన్నాయో లేదో ఆయా భాషలలో పరిశ్రమ చేసినవారు చెప్పదగిన విషయం.

"లోకులచే నేనెఱింగినదియు నా స్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయౌవన దశలను గల యనుభవము, నన్ను గూర్చియు, లోకము గూర్చియు నే దెలిసినమట్టుకు వ్రాసెద" – అంటూ తన ప్రాణమిత్రుడు, తొలిదశలో తన పోషకుడు తనతో కలిసి కవిత్వం చెప్పినవాడు, తన కంచంలోనే భోజనము చేసినవాడు, తానెక్కిన పల్లకి భుజానమోసినవాడు, త్యాగి, భోగి, సంపన్నుడు అయిన జమంతి కామేశం పంతులుతో చెప్తున్న విధంగా 'నా యెఱుక' రచన ప్రారంభించారు దాసుగారు. అజ్జాడ గ్రామంలో ఆదిభట్టవారు సంపన్నులే అయినా దాసుగారి తండ్రి సామాన్యుడు. బహుకుటుంబీకుడు. వేదాధ్యయనంతోపాటు సాహిత్యజ్ఞాన సంపన్నుడు. చక్కటి వ్రాయసకాడు. పేరుప్రఖ్యాతుల నందిన పౌరాణికుడు. కృషికజీవనం కొనసాగించిన వాడు. తల్లిదండ్రులు, తనతో కలిసి ఐదుగురన్నదమ్ములు, నలుగురక్కచెల్లెళ్లు దాసుగారి కుటుంబం. వంతరాం గ్రామస్థులైన మరువాడవారు మాతృవంశీకులు. ఆరుగురు తల్లులు, ఐదుగురు మేనమామలు, అందరూ ఆజానుబాహులు, భీమబలులు, వేదాధ్యయనపరులు, సాహిత్యజ్ఞానసంపన్నులు. దాసుగారిది మేమమామల పోలిక. దాసుగారి తండ్రి సత్యనిష్ఠ గలవాడు, దృఢవ్రతుడు. ఈ లక్షణాలన్నీ దాసుగారికి జన్మతః సంక్రమించాయి.

దాసుగారిలో అసాధారణశక్తులుండేవి. అవన్నీ స్వభావసిద్ధంగా వచ్చినవే కానీ వాటికి గురుశిక్ష అంటూ ఏమీలేదు. ఆడినది ఆటగా, పాడినదిపాటగా ఆయన జీవితమంతా కొనసాగింది. ఆట, పాట, ఆశుధార, అసాధారణ పాండిత్యం, అమితధైర్యం దాసుగారి ఖ్యాతికి కారణాలు. సంగీతము, సాహిత్యము, వేదము వారి కులవిద్యలు. మిగిలినవన్నీ ఆయన అశ్రమంగా నేర్చినవి. ఆయన కడుపునిండా విద్యలే. ఇటు దేశిసంగీతము, అటు మార్గసంగీతము ఆయనకు కొట్టినపిండి. కర్ణాటక సంగీతానికి గంధర్వనగరమైన ఆయన కంఠంలో క్రమక్రమంగా మహావిద్వాంసులకు సైతం లొంగని హిందూస్థానీ పోడుములన్నీ ప్రోగుపడ్డాయి. ఇలా తనకు తెలిసిన సంగీతసర్వస్వాన్నీ సర్కస్‌లో బంతులు విసిరేవాడిలా తన ఇష్టానుసారం మేళవించి ఎక్కడా శాస్త్రానికి లోపం రానీయకుండా తన అపూర్వ సంగీత విద్యావినోదకల్పన చేయడంతో తన సమకాలీనులలో తనకుతానే సాటి అనిపించు కున్నారు. ఇప్పటికీ ఆ గంధర్వ గాయకుడిని అతిశయించిన వారొకరుండరు. ఆ విద్య ఆయనకు దైవదత్తమైనది. ఆ విద్యతో ఆయన మహారాజుల మురిపానకెక్కాడు.

మహావిద్వాంసుల శ్లాఘాశిరఃకంపనకు పాత్రులయ్యారు. లోకోత్తరచరితులయ్యారు. ఆయన పాట యమకింకరులకు కూడా మనసు కరిగించేలా ఉండేది. ఆయనది విద్యకు తగిన రూపము.

"సుందరరూపము దృష్టికి, సంగీతము చెవికి, సువాసన ఘ్రాణమునకు, సుస్పర్శము శరీరమునకు, మంచిచవి జిహ్వకు నభీష్టములు కదా!" అన్నారు దాసుగారు. సాధారణంగా ఇవన్నీ వేరువేరుగా అనుభవించే సుఖాలు. నారాయణదాసుగారి సన్నిధిలో ఈ సుఖాలన్నీ ఒకేసారి అనుభవంలోకి వస్తాయి. తాను మానవ గంధర్వుడనని పరిచయం చేసుకునే అలవాటున్న దాసుగారిలో మానవాంశ, గంధర్వాంశ సమపాళ్లలో మిళితమై ఉన్నాయి. అందుకే ఆయన జీవితంలో లోకసామాన్యమైన తీరు, అలోకసామాన్యమైన అద్భుత శక్తి కనిపిస్తాయి. సాధారణశక్తులు గల మానవులలోను, అసాధారణశక్తులు గల గంధర్వాంశ సంభూతులలోను కూడా తనకాలంలో తనకుతానే సాటి అని అనిపించుకున్న మేటి దాసుగారు. ఉత్తరాంధ్రలో ద్రావిడులకు 'నిమ్మకొయ్యజాతి' అనే ప్రథ ఏర్పడింది. మానవమాత్రులకు తలవంచని వారి ధీరత్వమే అందుకు కారణము. దాసుగారి వ్యక్తిత్వంలో అది ప్రముఖలక్షణంగా కనిపిస్తుంది. సాక్షాత్తు మైసూరు మహారాజావారు తన కొలువు చేయమని అడిగినప్పుడు కూడా దాసుగారు నిశ్చింతగా "విహంగ న్యాయమున బ్రతుక నిశ్చయించితిని గాని యొరుల నౌకరీ సేయు నుద్దేశము నా కెన్నటికిని లేదు. మర్త్యులను గొల్వనొల్లను" – అని బదులిచ్చారు. అయినా ఉదారుడైన ఆ సంగీత సాహిత్యకళాభిజ్ఞుడు దాసుగారిని ప్రథమశ్రేణి సత్కారాలతో ముంచెత్తి ఆయన ప్రతిభాపాటవాలను దేశమంతటికీ వెల్లడిచేశాడు. తనవెంట కలకత్తాకు కూడా రమ్మని ఆహ్వానించిన ఆ మహాప్రభువు అకాలమరణం చెందడం తన దురదృష్టంగా దాసుగారు భావించారు.

దాసుగారు మూర్తీభవించిన ఉత్సాహంగా కనిపించేవారు. ఆయనకు సంగీత సాహిత్య విద్యలు సహజంగా అబ్బాయి. సంస్కృతాంధ్రాలలో ఝురీవేగతుల్యమైన ఆశుధార ఉండేది. ఆయన కవిత్వం కమనీయమైన భావనలతో నిండి ఉండేది. ఆయన ఇంగ్లీషు ధోరణి చికిలీ చేసిన కత్తివలె సాపుగా ఉండేది. అందుకే దేశంలోని ఏ మారుమూల ప్రాంతానికి పోయినా అందరూ ఆనందించేలా వందలకొలదిగా హరికథలు చెప్పగలిగారాయన. అద్భుతమైన శారీరంతో ఏడెనిమిది గంటలపాటు నిరాఘాట సంచారంతో కిన్నెరగానంతో హరికథాకథనం చేసే సందర్భంలో శ్రోతృ సమాజమంతా మైమరచిపోయి చెవులకు విందుగా ఉండే పాటను, కనులకు పండువుగా ఉండే ఆటను అనుభవిస్తూ ఎవరో గంధర్వుడు వచ్చి గానంచేసాడని భావిస్తూ ఉండేది. కన్యాకుమారినుండి కలకత్తా దాకా, అఱవ, కన్నడ, మలయాళ, బెంగాలి, తెలుగుసీమలలో తనకెదురులేకుండా సంచరించారు.

చిన్నగురుని, పెద్దగురుని తప్ప ఇతరులైన గురువులను ఆయన ఎన్నడూ సేవించలేదు. కళావంతులు కాని కాంతలతో కత్తు కలపలేదు. తన శిష్యులను కుమార్తెలతో సమానంగా పరిగణించారు. కళ తప్పిన వారందరను కడుదూరంలో ఉంచారు. ఇరవైయేళ్ల వయసునుండి పరకాంతలను తల్లులుగా భావించారు. తన వర్తనం అపవిత్రమని కొందరు హెచ్చరించినా, మందలించినా ఆయన తన స్వభావాన్ని మార్చుకోలేదు. ఆవంత దాచుకోలేదు. అందుకే ఆయన స్వీయచరిత్ర తెఱచిన పుస్తకమయింది. అంబయే సర్వజగచ్ఛక్తి యును సకలపదార్థప్రకాశికయును త్రిమూర్త్యాత్మికయును ద్రిలింగ రూపిణియును ద్రిగుణసామ్యమును త్రిభువనమూలమును – అన్న మాటలు దాసుగారికి తల్లి పరమ గురువని చెప్తాయి. తనవిగాని, ఇతరులవిగాని తప్పొప్పులు బాహాటంగా వెల్లడించడం ఆయన స్వభావం. పరుల లక్ష్యంగాని, మరి ఏ విధమైన భయంగానీ ఆయన కెన్నడూ లేదు. ఆయన ఏకసంథాగ్రాహి. మూడేళ్ల వయసునుండి వచ్చిన కలలు కూడా ఆయనకు జ్ఞాపకంలో ఉండేవి. అయనకు ముందు చదువు వచ్చింది. ఆ తరువాతనే రాత వచ్చింది. అకారణవైరము, నిష్కారణప్రేమ కొంతవరకు ఆయన విలాసాలు. ఆయనకు ముందుచూపేగాని వెనుకచూపు లేదు. అబద్ధము, మాంసభోజనము ఆయననంటని పాపాలు. "హరికథలతో దుష్టవర్తన ముద్ఘాటించుట, లేని దుఃఖమును బైపెట్టుకొని మిగుల నాయంతటనే బాధపడుచుండుట నాయవివేక చేష్టలు" అని ఆయన స్వయంగా చెప్పుకున్నారు. గురుబోధ కారణంగా అప్పుడప్పుడు మింటి మిద్దెలు కట్టేవారు, ఆకాశంలో పూలు పూయించేవారు.

తన విద్యతో డబ్బు సంపాదించే నేర్పు ఆయనకు ఐదేండ్ల వయసునుండే పట్టుబడింది. "మనుష్యులను మాత్రము తప్ప తక్కిన సర్వలోకము యొక్క చోద్యములను గనిపెట్టుచుంటయును, మనష్యులందరిని నిర్లక్ష్యముగ బరికించుచుంటయును నా శైశవానుభూతులు" – అని చెప్పిన దాసుగారు మనిషిలో తప్ప మిగిలిన జీవజాల మంతటిలోను దైవాన్ని చూసేవారు. మన చుట్టూ ఉండి మనం గమనించని సంగతులెన్నో ఆయన చెప్పేటప్పుడు అబ్బురపాటును కలిగిస్తాయి. పురాణేతిహాసాలలో కనిపించే బలశాలులందరూ దైనందిన జీవితంలో ఆయనతో కలసి మెదలడం మనకు వింత అనిపిస్తుంది. ఆయన పెద్దన్నగారి అతిమానుషబలము, అమానుషచేష్టలు ఇప్పటివారికి వింతగా కనిపిస్తాయి. జీవన సంబంధమైన రాగద్వేషాలతో నిండిన వివిధ భావాల విషయంలో అంటీఅంటకుండా ప్రవర్తించే స్వభావం వారిది. యజ్ఞయాగాల పేరుతో జీవహింస చేయడాన్ని ఆయన తీవ్రంగా ఆక్షేపించారు. ఎక్కడకు వెళ్లినా అల్లరే. ఎక్కడకు వెళ్లినా బహుమానాలే. ఎక్కడకు వెళ్లినా పందాలే. ఎక్కడకు వెళ్లినా గెలుపులే. దాసుగారి జీవితం ఓటమెరుగనిది. సూర్యునికి చీకటి తెలియదు, నారాయణదాసుకు ఓటమి తెలియదు.

ఒడలెరుగని వెర్రినిద్ర ఆయన చిన్నప్పటి గుణం. ఒక పర్యాయం నదీప్రవాహం ముంచెత్తుతున్నప్పుడు కూడా ఆయన నిద్రలోనే ఉన్నారు. ఆయన సత్యవాక్కు. తండ్రి వేసిన వంగనారు పండదంటే పండలేదు. ఏట్లో కొట్టుకుపోయింది. తనను కొట్టవచ్చిన వానిని 'నీ చేతులు విరుగుతాయి' అంటే అతడు పదిరోజులలో పనస చెట్టు పైనుండి పడి రెండు చేతులూ విరగ్గొట్టుకున్నాడు. "ఆయన మ్రింగరాని మిడిగ్రుడ్డు". నిరంతర సంచారంతో కోరినంత సంపాదించినా మిగిల్చినది మాత్రం తక్కువ. ఆయన భోజనప్రియుడు. అనేకుల ఇళ్లలో భోజనం చేశారు. అందరి వంటనూ శ్లాఘించారేకానీ వంక ఎన్నడూ పెట్టలేదు. అన్నం పెట్టిన ప్రతి గృహిణిని తల్లిగా భావించి గౌరవించారు. తననాదరించినవారందరికీ ఏటికోళ్లు పలికారు. స్త్రీ వ్యసనం కింద ఎన్నడూ ఒక దమ్మిడి అయినా ఖర్చుచేయలేదు. ఆటపాటలతో తప్ప ఇంకొక విధంగా డబ్బు సంపాదించలేదు. తన హరికథలను నరులకు అంకితమీయలేదు.

సంస్కృతంలో గొప్ప పండితుడు, కవి అయివుండి కూడా తెలుగంటే ఆయనకు ఎనలేని ప్రేమ. కాలం గడుస్తున్నకొద్దీ తెలుగుమీద ప్రేమతోపాటు సంస్కృతంమీద వ్యతిరేకతకూడా బాగా పెరిగింది. సంస్కృతాన్ని 'కూళ దెయ్యపు కూత' అనడం మాత్రమేకాకుండా 'వేలుపునుడువుల – న్విడనాడవలయు' అని తెలుగువారికి సందేశమిచ్చా రాయన. తన సమకాలికులైన కందుకూరి, గిడుగు, గురజాడల మార్గాలు ఆయనకు సుతరామూ నచ్చలేదు. అందుకే తెలుగులోనే రాసినా గ్రాంథికభాషలో రాసారేకానీ వాడుకభాషలో రాయలేదు. గొప్ప రచయితలనేకులు రాసిన వాడుకభాషకంటే ఆయన రాసిన గ్రాంథికభాషే తేలికగా బోధపడుతుంది. నుడికారపు సొంపు ఉంటుంది. ఆయన స్వీయచరిత్రను ఒక నవల చదివినంత ఆసక్తిగా నిలుపుదల లేకుండా చదవవచ్చును. స్త్రీల విషయంలో ఆయన మనువుకు దగ్గరిచుట్టము. కందుకూరి వీరేశలింగం గారితో ఆయనకు వైషమ్యమేర్పడింది. ఆయన కవిత్వాన్ని, ఉద్యమాన్ని కూడా దాసుగారు హేళన చేసారు. వీరేశలింగం గారి వల్ల దాసుగారికి రెండురకాలుగా హాని జరిగింది. దాసుగారు స్వీయచరిత్ర రాస్తున్న విషయం తెలుసుకొని ఆయనకంటే ముందుగానే తన స్వీయచరిత్రను వీరేశలింగం గారు ప్రచురించారు. దాసుగారు ఈసఫ్‌కథలను 'నూఱుగంటి' అనే పేరుతో పద్యరూపంలో అనువదించారు. ఇది ముద్రణకోసం వీరేశలింగంగారి ముద్రణాలయానికి చేరింది. వీరేశలింగం గారు దాని ప్రచురణను త్రొక్కిపెట్టి ఆ మార్గంలోనే ఈసఫ్‌కథలను తానుకూడా తెనుగు చేసి ముందుగా ప్రకటించారు. అది విద్యార్థులకు పాఠ్యగ్రంథమయింది. ఆ తరువాత దాసుగారి 'నూఱుగంటి' వెలుగు చూసింది. బ్రహ్మసమాజాన్నీ, వితంతు వివాహాలను, మతమార్పిడిని ఆయన వ్యతిరేకించారు. విద్యాధికులందరూ సాయంత్రాలు టౌన్ హాళ్లలో చేసే శుష్కప్రసంగాల వైఖరి వినముచ్చటగా చెప్పారు దాసుగారు. స్వధర్మమే

ఆనుసరించదగినది. పరధర్మము భయావహమైనది అనే వాక్యసారాన్ని దాసుగారు పూర్తిగా విశ్వసించారు.

దాసుగారు స్వేచ్ఛాప్రియులు. విక్టోరియారాణీ పుట్టినరోజు సందర్భంగా ఆమెను పొగుడుతూ పద్యం రాసినా మనదేశం స్వతంత్రం కావాలని ఆయన కాంక్షించారు.స్వతంత్ర దేశానికే పౌరుష జ్ఞానకీర్తులబ్బగలవని ప్రబోధించారు. కాంగ్రెస్, కాంగ్రెస్‌వాదులను మాత్రము సూటిగా ఘాటుగా విమర్శించారు. విదేశీయుల ప్రవేశంతో మనదేశం ఎన్నో విధాల చెడిందో దాసుగారు ఆ వివరమంతా 'నా యెఱుక' లో తెలియజెప్పారు. వ్యవసాయం, వాణిజ్యం అభివృద్ధి పొందినపుడే దేశం అభివృద్ధి చెందుతుందని నొక్కి చెప్పారు. దాసుగారికి బాల్యం నుండే వేదాంతం ముదిరింది. లోకమంతా భ్రమ అని, జీవుడు తామరాకుమీది నీటిబొట్టులా లోకాన్నంటకుండా మసలుతాడని బాల్య, యౌవ్వన, వార్ధకాలలో బాల్యమే శ్రేష్ఠమైన దశ అని దాసుగారు భావించారు. ఆయన వేదాంతధోరణిని 'జగజ్జ్యోతి' అనే బృహద్గ్రంథంలో వెల్లడి చేసారు. వేదాంతంలో కూడా ఆయనది ప్రత్యేక పంథా. వయఃపరిపాకంలో తన అనుభవసర్వస్వాన్ని క్రోడీకరిస్తూ మాదకద్రవ్యాల జోలికి పోవద్దని, స్త్రీవ్యసనానికి లోబడవద్దని దాసుగారు తన తరువాతి తరాలవారికి బోధ చేసారు.

'నా యెఱుక' 19వ శతాబ్ది చతుర్థపాదంలోని దాక్షిణాత్య జీవనసరళికి, సమకాలీన మత సాంఘిక రాజకీయ కళాసంబంధమైన విషయసర్వస్వానికి అద్దం పడుతుంది. మూడు పదుల వయస్సులోపుగా ఆయన ఒరిస్సాలోని రసూల్‌కొండ నుండి కర్ణాటకలోని మైసూరు వరకు గల వివిధ పట్టణాలలోను, పల్లెలలోను కూడా విస్తృతంగా పర్యటించారు. తన అనుభవంలోకి వచ్చిన ప్రతి అంశాన్నీ, తన దృష్టికి ఆనిన ప్రతి దృశ్యాన్నీ, తన నాదరించిన ప్రతి కళాపోషకుడిని, తన చెలిమికాండ్రను, తనతో చదువుకొన్నవారిని, తన గురువులను, తన శత్రువులను ఒకరిని కూడా మరువకుండా, విడవకుండా 'నా యెఱుక'లో ప్రస్తావించారు. గవ్వ, టోలీ, దబ్బు వంటి స్వల్ప ద్రవ్యప్రమాణాలను గూర్చి తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. రాత్రనక, పగలనక ఆనాడు క్రోసులకొలది నడక ప్రయాణాల వింతలు విశేషాలు తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదివి తీరాలి. అజ్జాడ నుండి పూరీజగన్నాథానికి వెళ్లిరావడానికి ఎన్ని నెలలు పట్టేదో, మార్గంలో ఎన్నెన్ని వింతలు ఎదురయ్యేవో తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. తన చుట్టూ కనబడే వివిధ జాతుల పక్షులను, పశువులను, క్రిమికీటకాదులను, వృక్షసంతతిని, నదీప్రవాహాలను – ఇలా ప్రకృతిలోని ప్రతి దృశ్యాన్ని దాసుగారు ఎంత నిశితంగా పరిశీలించారో – అటు కాదంబరిని, ఇటు ఆంధ్రమహాభాగవతాన్ని పందెం చరచే రీతిగా కనిపించే సకలర్తువర్ణనను చదివి తీరాలి. విశ్వనాథవారి తెలుగు ఋతువులతో పోల్చదగిన తెలుగుజాతీయత నిండిన వర్ణనలు 'నా యెఱుక'లో కనిపిస్తాయి. బరంపురం, విజయనగరం, బందరు వంటి

పట్టణాలు ఆరోజుల్లో దుర్భర దుర్గంధపూరితాలై, ధూళిదూసరితాలై, అనారోగ్య నిలయాలై ఉండే వైనమంతా తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. ఓఢ్ర, తమిళ, ఆంధ్ర, కర్ణాటక దేశాలలోని మనుషుల మాటతీరు, వేషభాషలు, కళాకుశలత ఎలావుండేవో తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. తొలినాళ్ల ఆధునికతా పరిచయంతో గ్రామీణుల ప్రతిస్పందన తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. మొదటిసారి చొక్కా తొడుక్కున్నప్పుడు, మొదటిసారి రైలెక్కినప్పుడు అప్పటి జనుల అనుభూతులెలా వుండేవో తెలుసుకోవాలంటే 'నాయెఱుక' చదవాలి. తీరప్రాంతంలోని ఒక ఊరి నుండి ఇంకొక ఊరు వెళ్లడానికి పడవలు, ఓడలు మాత్రమే ప్రయాణసాధనాలుగా ఉండే ఆనాటి ప్రజల అనుభవాలు తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. మైసూరు, విజయనగరం సంస్థానాధీశుల ప్రాభవం, ఔదార్యం, సాహిత్య పోషణ, కళాపోషణ కళ్లకు కట్టినట్టు తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదివితీరాలి. ప్రతిభకలవారి పేరు ప్రభువుల చెవిని సోకకుండా ఉండేలా ప్రయత్నాలు చేసే పండితుల అంతర్గత వైషమ్యాలు తెలుసుకోవాలంటే 'నా యెఱుక' చదివి తీరాలి.

నెలకి పుచ్చపూవు వంటి విచ్చపావలా కట్టి కరణపు బడిలో చదువుకొనే రోజులవి. పావలా చేతిలో ఆడని సామాన్యులు పెద్ద చదువులు చదవడానికి ఎటువంటి బాధలు పడవలసి వుండేదో, ఎటువంటి అకార్యకరణానికి సిద్ధపడవలసి వచ్చేదో తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. దాసుగారి బాల్య, యౌవ్వన దశల సంధికాలంలో అధ్యయన రీతులలోను, సంప్రదాయ నిరతిలోను వచ్చిన మార్పులను తెలుసుకోవాలన్నా 'నా యెఱుక' చదవాలి. అనుకూల శత్రువులు, కృత్రిమ స్వభావులు లోకంలో ఎలా మోసాలకు పాల్పడతారో తెలియాలంటే 'నా యెఱుక' చదవాలి. ఉర్లాము ఊరికి నాలుగువైపులా మూడేసి ఫర్లాంగుల దూరం బారులు తీరి కూర్చున్న బ్రాహ్మణ సంతర్పణ భోజన మహోత్సవ దృశ్యం అనుభవంలోకి రావాలన్నా, భూలోక నందనంగా ప్రఖ్యాతిని పొందిన లాల్‌బాగ్‌లోని అత్యంత విశాలమైన ఆవరణలో మైసూరు మహారాజావారు ఏర్పాటు చేసిన వనభోజన దృశ్యం అనుభవంలోకి రావాలన్నా 'నా యెఱుక' చదవవలసిందే. ఒకటి రెండు కాదు దక్షిణాపథంలోని ముప్ఫై ఏళ్ల చారిత్రక, సాంస్కృతిక విషయసర్వస్వానికి 'నాయెఱుక' ఆటపట్టు.

ఆహా! చెల్లనప్పుడు భోగేచ్ఛ మెండుగదా!
రూపాజీవలు శ్మశాన కుసుమము వలే వర్జనీయలు.
కల్లుకిచ్చినట్లు చల్లకీయజాలరు.
పెద్దగురుడు నరికి, చిన్నగురుడు పిరికి.
మదిరాగృహమందు త్రాగుబోతు లన్యోన్యము కన్బర్చు స్నేహమింతింత కాదు.

ఎచటనైనా పాండిత్యమెరిగి సంతోషించువారు కడు నరుదు.
ఆహా! పుణ్యాత్ములకు వారి వారి దోషములగుపడవు కదా!
త్రాగుబోతులయందు మెట్టవేదాంతమును క్షుద్రజనులయెడ దేవతావేశము
తరచుగా గోచరించెదు.

లోకవృత్త పరిశీలనతో కూడిన ఇటువంటి వాక్యాలు 'నా యెఱుక'లోని ప్రతి పుటలోను కనిపిస్తాయి. ఇది అమూల్యమైన గ్రంథం.

'నా యెఱుక' ప్రథమ ముద్రణ ప్రతులు పాఠకులకు ఇప్పుడు అందుబాటులో లేవు. సహృదయ సారస్వతేయులందరూ ఈ గ్రంథ పునర్ముద్రణ కోసం చాలాకాలంగా ఎదురుచూస్తున్నారు. మూడుపదుల వయసుదాటిన తరువాత దాసుగారి వైభవమంతా తెలుగుజాతికి అనేకరూపాలుగా వెల్లడయింది. అందుకే దాసుగారు ఆ వృత్తాంతమంతా విడచి తన బాల్య, యౌవ్వన దశలలోని ఈ విశేషాలను స్వీయచరిత్ర రూపంలో తెలుగు వారికి అందించారు. ఆయన మనఃపూర్వకంగా అందించిన ఈ అమూల్యగ్రంథాన్ని తెలుగు వారందరికీ అందజేయవలసిన బాధ్యతను గుర్తించి రవికృష్ణ దాని పరిష్కృత పాఠాన్ని పునర్ముద్రణగా తీసుకురావడానికి సంసిద్ధులయారు. రవికృష్ణకు సాహిత్యము, చరిత్ర, సంస్కృతి త్రిశరణాలు. అందుకే స్వలాభాపేక్షలేకుండా విశేష వ్యయప్రయాసలకోర్చి క్షోదక్షమమైన పరిశ్రమతో 'నా యెఱుక'లోని విశేషాలన్నింటికీ సప్రమాణమైన వివరణలను చేకూర్చుతూ అందంగా ఆనందంగా ఆహ్లాదజనకంగా ఈ అపూర్వ గ్రంథాన్ని తీర్చిదిద్ది మరీ ప్రకటించారు. అందుకు తెలుగుజాతి వారిని అభినందించాలి. వారి కృషిని ఇనుమడింపజేసే ఉత్తేజాన్నివ్వాలి. నేను ముందుగా మనవి చేసినట్లు ఈ గ్రంథానికి ముందుమాట రాసే అరుదైన అవకాశాన్ని నాకు కల్పించి నన్నొక పెద్దచేసినందుకు రవికృష్ణకి, ఈ గ్రంథప్రకాశకులకు నా మనఃపూర్వకమైన కృతజ్ఞతలను నివేదించు కుంటున్నాను. "చిత్రకారుడాకృతిననుసరించి వ్రాయగలడుగాని చైతన్యము వ్రాయగలడా? కవి శుష్క కల్పనముతో పంచేంద్రియ వ్యాపారము వర్ణించి చెప్పగలడు గాని యాత్మనెల్పగలడా? బ్రహ్మానంద మతీంద్రియమని మాత్రము వర్ణింపశక్యమగును" - దాసుగారి రచన చిత్రానికి చైతన్యం తెప్పించినట్లుంటుంది. కవి వర్ణనకు ఆత్మను మొలిపించినట్లుంటుంది. తన ఆనందానుభూతిని పాఠకులకు పంచిపెట్టినట్లుంటుంది. ఆ పంచిన మంచిని తెలుగువారంతా అనుభవించండి.

ఇట్లు
బుధజనవిధేయుడు
**ఉపాధ్యాయుల అప్పల నరసింహమూర్తి**

విజయనగరం
14-6-2012

# నా యెఱుక

## అధ్యాయం - 1

**లో**కులచే నేనెఱింగినదియు నాస్వయముగా తెలిసినదియు మదీయానుభూతి దెలుపగోరి యిద్దాని వివరించెద. బాల్యయౌవన దశలను గల యనుభవము నన్నుగూర్చియు లోకముగూర్చియు నే దెలిసినమట్టుకు వ్రాసెద.

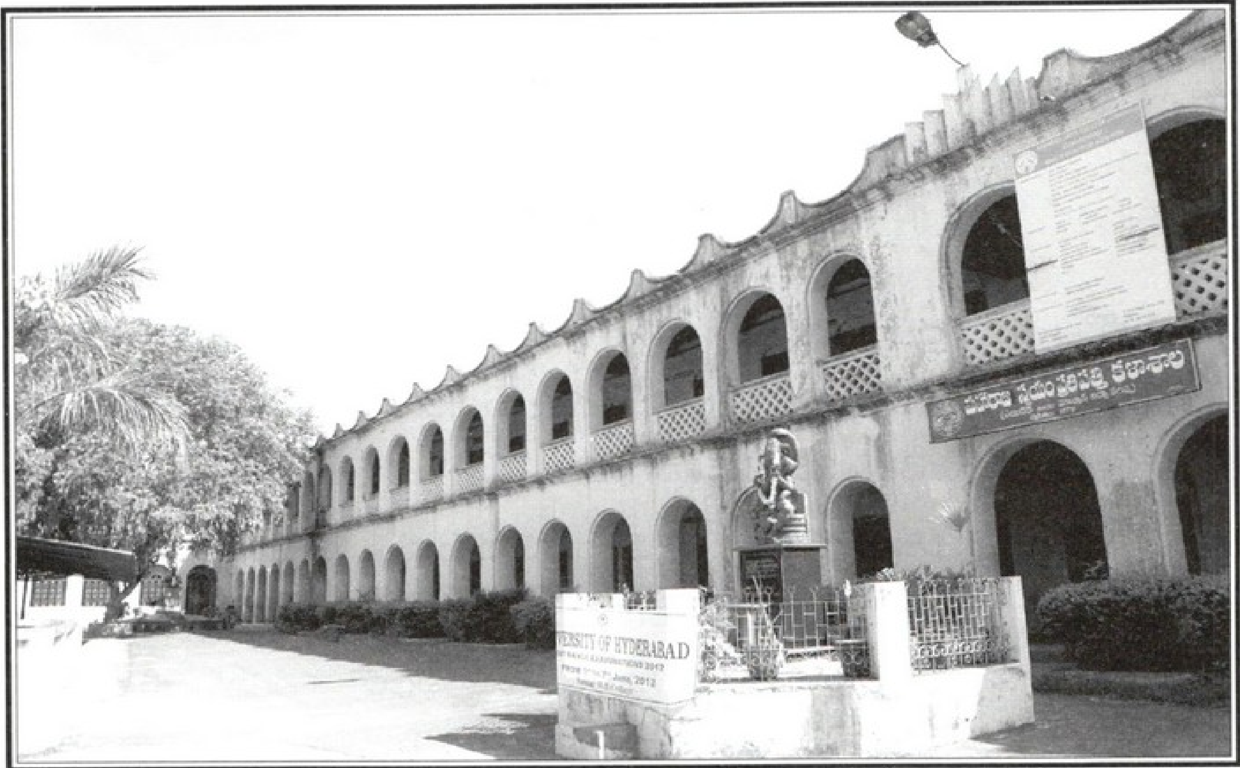
క్రీస్తుశకము 1883 (స్వభాను)లో విజయనగరమున నే మెట్రిక్యులేషను క్లాసులో మహారాజావారి కాలేజీలో[1] చదువుచుండగా కుప్పుస్వామి నాయడనునొక హరిదాసు చెన్నపట్టణము నుండి వచ్చి విజయనగరములో నేనున్న వీధిలో కానుకుర్తివారి యింట[2] ధ్రువచరిత్రము బాడుచు విన్పించిన చిన్న పెద్దలెంతయు సంతోషించిరాయాట, యాతాళముల మ్రోత, యాగజ్జల ఘలుఘల్లా యభినయ మామాటల పొందు సభ్యుల చిత్తరంజకము. శ్రీహరికథ యోట, కేవలము సంగీతము పాడుట కన్నను, ఉపన్యాసము లిచ్చుటకన్నను, నాటకములు, భాగవతములు, బొమ్మలాటలు, మొదలగు వీధినాటకముల కంటె శాస్త్రార్థములకంటెను, సంగీత సాహిత్యము లొక్కచో బ్రయుక్తంబులగుచో నుత్తమ సభారంజకమగునని యెంచితిని. అది వరకు కూర్చుండి పురాణము చదువుట, చేత తాళము పట్టి మద్దెల యొద్ద పాడుట, పల్లవి పాడుచుంట, స్వరోచ్చారణము లేదుగాని కృతులు బాడుటయు గలదు. కవిత్వము నందు ప్రవృత్తి బుట్టెను.

కం॥ **ఖరకరుని కరములను మధుకర ని**

**కరము తేనెపట్టు క్రైవడి గనుడంబర పదము**....... ఇది నా మొదటి పద్యములో కొంత. నాకు హరికథలచే సభను రంజింప గోర్కె పుట్టెను. ఆ రాత్రియే కూర్చుని మూడు పూటలకు చరిత్రయంతయు నల్లినాడను. కొన్ని కీర్తనములొక కవీశ్వరుడు

---

1. **మహారాజావారి కాలేజి** : దీనిని 1857లో విజయనగర సంస్థానాధీశుడు మూడవ విజయరామ గజపతి (1826 - 1879) చిన్న పాఠశాలగా స్థాపించారు. 1868లో ఉన్నత పాఠశాలగా, 1879లో రెండవ తరగతి కళాశాలగా ఎదిగింది. 1910 నాటికి ఈ కళాశాల విద్యార్థుల సంఖ్య 1300. గొప్ప గొప్పవారిని ఏరి కోరి కళాశాల అధ్యక్షులుగా, ఉపన్యాసకులుగా విజయనగరం రాజులు నియమించేవారు.
2. **కానుకుర్తివారి యింట** : విజయగరంలో కానుకుర్తివారు సంపన్నులు, కళాపోషకులు. వీరి యిల్లు వున్న వీధి వీరి పేరుతోనే కానుకుర్తివారి వీధిగా పిలువబడుతున్నది. ఈ వీధిలోనే తదనంతర కాలంలో దాసుగారు యిల్లు కొనుక్కున్నారు. ఈ కథాకాలం నాటికి కానుకుర్తి హనుమంతరావు గారు యింటిపెద్ద.



దాసు గారు మెట్రిక్యులేషన్ చదివిన మహారాజా వారి కళాశాల




దాసు గారు మొదటిగా హరికథ చెప్పిన వేణుగోపాలస్వామి మందిరం

ధన్యుడు విశాఖపురి నివాసుడు ధూళిపాళ కృష్ణయ్య గారు[3] ధ్రువచరిత్రమను యక్షగానమున సొంపుగా చెప్పెను. దానిలోనివి కొన్ని, కొన్ని భాగవతములోని పద్యములును, గొన్ని హితోపదేశమందలి[4] కథలును, గొన్ని ఇంగ్లీషు నందలి కథలును గూర్చినాడ. నా మొదటి కీర్తనము మొదలు - ఖమాచ్ - చతురశ్ర - ఏటికివాని జన్మమేటికే. నాకింగ్లీషు చెప్పించుచున్న మా రెండవయన్న సీతారామయ్య గారి కతనియింట్లో, చిన్నప్పటి నుండి నాతో మిక్కిలి గవగా[5]బాడుచున్న నా నాల్గవయన్న పేరన్నగారు వెనుక పాట పాడుచుండగా విన్పించనాడను. అతడు మిక్కిలి సంతోషించినాడు. మఱి పది దినములకు పేరన్న క్రొత్త కంచు మువ్వలు కూర్పించి కంచు తాళముల జతకూడ నాకొఱకై తెచ్చెను. సీతారామయ్య గారు తన మేడలో నాల్గుగంటల సాయంకాలమున హరికథనము చేసినచో లోకులా నందించెదరని పల్కుచు నా పాదములకు గజ్జెలు కట్టినారు. మొదటి హరికథ శ్రీ వేణు గోపాలస్వామి మందిరమున[6] చిన్నపెద్దలకు విన్పించినాడ. సభ సంతోషించుటచే హెచ్చరిక గొంటిని.

1884 సంవత్సరము డిశంబరులో మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకు[7] వెళ్లవలసి వచ్చెను. శ్రీకాకుళమునకు పూడిపెద్ది సోమనాథమను నా క్లాసుమెటొకడు నేనునుబోయి పరీక్షలు వ్రాసినాము. పరీక్షలయిన వెంటనే పేరన్న నాయొద్దకు వచ్చినాడు. తిమ్మరాజు వెంకట్రావు పంతులు గారి యింట్లో కూర్చుండి ధ్రువచరిత్రమును వినిపించినాడను. పేరన్న శ్రుతి వేయుచు వెనుక పాట పాడుచుండెను. మద్దెల యింకొకడు వాయించుచుండెను. తాళములు వాయించుచు కథ వినిపించినాడను. ఆ పంతులు పెద్దసభ చేసి నన్నాదరించి సభలో నన్ను మెచ్చి పది రూప్యములు తాంబూల సహితముగా నాకిచ్చెను.

---

**3. ధూళిపాళ కృష్ణయ్య గారు** : విశాఖపట్టణంలో గోడేవారి ఆశ్రిత కవి. చివరలో వారి ఆశ్రయాన్ని వదిలిపెట్టి పూర్తిగా భగవద్భక్తిలో మునిగిపోయారు. యక్షగానాలతోపాటు భజన కీర్తనలు కూడా రాసారు.

**4. హితోపదేశము** : గద్యపద్యాత్మకమైన సంస్కృత కథామాలిక. కర్త 12వ శతాబ్దంలోని ధవళచంద్రుని ఆస్థానకవి నారాయణ. ఇంతకుమించి రాజు, కవి గురించి ఇతర సమాచారం తెలియదు. ప్రపంచంలోని చాలా దేశాలలో ప్రచారంలో ఉన్న కథాసాహిత్యానికి మూలం హితోపదేశమే. దీనిలో కథలే పంచతంత్రంలో కూడా చేర్పు, మార్పు, కూర్పులతో కనిపిస్తాయి. **5. కవగా** = జంటగా

**6. వేణుగోపాలస్వామి మందిరము** : విజయనగరంలో అయ్యకోనేరు అనే మంచినీటి చెరువుకి పడమటిగట్టున ఉన్నది. మాధ్వుల గుడి.

**7. డిశెంబరులో మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష** : 1910కి పూర్వం విద్యా సంవత్సరం జనవరి నుంచి డిశెంబరు వరకు. పరీక్షలు డిశెంబరు మొదటివారంలో జరిగేవి. 1910లో విద్యా సంస్కరణలు జరిగి జూన్ నుండి ఏప్రియల్ వరకు విద్యా సంవత్సరం మారింది. అందువలన దాసుగారు 1884 డిశెంబరులో మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్ష రాశారు.(చూ. మొదటి కన్యాశుల్కము-ప్రచురణ బంగోరె-ముందుమాటలు-పు.39)

ఆ మరునాడు బయలుదేరి ఉర్లామను[8] గ్రామమున కేగితిమి. అచట కందుకూరు మహాలక్ష్మమ్మ[9] గారు మైనరుగానున్నారు. లింగము వేంకటరావు పంతులు గారు మేనేజరుగా నున్నారు. అతడు కవిత్వము సొగసుగా జెప్పగలడు. ప్రొప్రైటిక్సు గారి యింటియొద్ద నాచే బాడించి పది రూపాయలిచ్చెను. పిదప నరసన్నపేటలో నొక సబ్ మేజిస్ట్రేటు పాడించి పది రూపాయలిచ్చెను. పిమ్మట టెక్కలి రఘునాథపురము[10]లో నొకపంతులు పాడించి అయిదు రూపాయలిచ్చెను. పిదప బరంపురము[11] వెళ్లినాము. అచట నాకు స్వయము పెదతల్లి కుమారుడు మరువాడ జగన్నాథము పంతులు జిల్లా కోర్టు ప్లీడరుగా నున్నాడు. పుస్తకము గిరగిర త్రిప్పుచు శరవేగమున గీర్వాణాంధ్రములు చదువుట – ఒక్కసారి వినిన మాత్రమున గీర్వాణాంధ్రాంగ్లేయ పద్యముల మఱల జదువుట– కోరిన తాళములు బల్లవి పాడుట– పెక్కు రాగములాలాపించుట– గీర్వాణాంధ్రములన్నానా వృత్తములలో గవిత్వము చెప్పుట – అష్టావధాన మొనర్చుట – అపూర్వ కల్పనముగా నాంధ్రాంగ్లేయ భాషలతో వేలకొలది జనులుగల సభల పాడుచు నుపన్యసించుటయు నా విద్యలు. విద్యలందు గురుశిక్ష మిక్కిలి తక్కువ గాని స్వభావముగా నాకు జొరవయెక్కువ. నేనాడినదాట పాడినది పాటగా జనులు సంతోషపడుట నాయెడల దైవానుగ్రహము. నేనైదేండ్ల మొదలుకొని గీర్వాణాంధ్రములు శరవేగమున జదువ నేర్పు గలవాడను. నాకు లోకజ్ఞానము బొత్తిగా సున్నయనియు, డబ్బు విలువ యేమియును దెలియదనియు వర్తన మపవిత్రమనియు నాయందు ప్రేమ గలవారు పలుసార్లు నన్ను మందలించుచు వచ్చినప్పటికి నా స్వభావము మాఱకుండెను.

---

**8. ఉర్లాము** : శ్రీకాకుళము జిల్లాలో నర్సన్నపేట మండలములోని గ్రామము. చిన్న జమీ అయినా పండితులను ఆదరించడంలో పేరుమోసింది. వేదవిద్యకు ఉర్లాము సంస్థానము ఇచ్చిన చేయూత ఇంత అని చెప్పరానిది. ఇక్కడ శ్రావణమాసంలో జరిగే వేద పరీక్షలలో సత్కారం పొందినవాడు అంటే జగజ్జెట్టి అని అర్థం.

**9. కందుకూరి మహాలక్ష్మమ్మ** : ఉర్లాము జమీందారులలో ప్రసిద్ధుడైన కందుకూరి బసవరాజుగారి కోడలు. భర్త చాలా చిన్న వయసులో చనిపోగా తాను పిన్నవయస్కురాలయ్యి కూడా మేనేజర్ లింగము వేంకటరావు పంతులు సహకారంతో జమీని సమర్థవంతంగా పరిపాలించారు.

**10. టెక్కలి రఘునాథపురము** : శ్రీకాకుళం జిల్లాలో మండల కేంద్రం. టెక్కలి ఒరియా పేరు. అసలు పదం టికలి. అంటే స్త్రీకి అరణంగా ఇచ్చే కానుక. ఓఢ్ర గజపతులలో ఒకరు తమ ఆడపడుచుకి పసుపు కుంకుమ క్రింద ఇచ్చిన ఊరు. అందుకే ఆ పేరు. టెక్కలి చిన్న జమీ. పరిపాలించిన వారిలో ప్రసిద్ధుడైన రఘునాథ దేవ్ పేరుతో రఘునాథపురం అయ్యింది. జనం పాత కొత్త పేర్లను కలిపి టెక్కలి రఘునాథపురంగా వ్యవహరించేవారు.

**11. బరంపురము** : ప్రాచీననామం బ్రహ్మపురము. ఇంగ్లీషు వారి ఉచ్చారణలో బెర్హాంపూర్ అయ్యింది. ఒడిశా రాష్ట్రంలో జిల్లా కేంద్రం. తెలుగుతనం నిండుగా ఉన్న పరరాష్ట్రపు ఊళ్లల్లో ఇదీ ఒకటి.

నన్ను జూచినతోడనే మాయన్న జగన్నాథము పంతులు నాతో "తమ్ముడా! జనరంజకమైన యెన్ని విద్యలు నీయందు కలిసి యున్నవో"యని బ్రహ్మానందమగపర్చి నా శిరము ముద్దాడెను. అపుడతనితో "అన్నా! నా చదువునేమి చూచెదవు, నా హరికథ చిత్తగింపుము. నీకు మరింత సంతోషము కలుగును" అని యంటిని. ఆ పిదప నతడు నాళము భీమరాజు[12]తో నన్ను గూర్చి చెప్పెను. భీమరాజు తన యింట నాచే హరికథ చేయించెను. రెండుమూడువేల జనులు సభలో నుండిరి. సాయంకాలము నాలుగు గంటలకు ధ్రువచరిత్రము ప్రారంభించి రాత్రి పది వఱకు చెప్పినాడను. ఆనాడే కాళ్లకు గజ్జలు కట్టుకొని నృత్యము చేయుచు హరికథ యొనర్చుటకు మొదలు. ఆ భీమరాజు హరికథ ముగిసినతోడనే సభలో నాకు నూటపదారు రూపాయలు నొక పట్టుపంచల చాపును బహుమతి చేసెను.

అయిదేండ్ల వయసు నుండియు బురాణము చదివి లయజ్ఞానముతో బాడి యితరులను సంతోషపెట్టి డబ్బు సంపాదించు నేర్పు నాకు గలదు.

భీమరాజుగారి యింట నే హరికథ ముగించిన వెంటనే సభలో నే కుప్పుస్వామి నాయడు విజయనగరములో హరికథ చేయగా విని నేను హరికథ చేయ బూనుకొంటినినో యా కుప్పుస్వామినాయడు నాకు సాష్టాంగపడి మ్రొక్కి నాతో "అయ్యా! మీరెప్పటి నుండి హరికథ చేయుచున్నారు?" అని యడిగెను. అందుకు నేను "కుప్పుస్వామి నాయ డనునొక మీ పోలిక మనుష్యుడు విజయనగరములో హరికథ చెప్పగా విన్న మొదలుకొని హరికథ చేయబూనుకొంటిని" అని చెప్పగా నతడు చిరునవ్వు నవ్వి "నేనే యా కుప్పుస్వామి నయ్యా. నీవు బ్రాహ్మణోత్తముడవు. విద్య నీ సొమ్ము. నీవు చిన్నవాడు. మాట యింకను నిల్కడగా జెప్పవలయును. రేపు నేను దేవరపేట[13]లో హరికథ చేసెదను. వినుము" అని పల్కెను. ఆ మఱునాడతని కథ వింటిని. అతడు సంగీతమందు గాని సాహిత్యమందు గాని గొప్ప విద్వాంసుడు గాడు గాని కొంత లయజ్ఞానముతో సభారంజనముగా పాడి మాటలు చెప్పగలవాడు. ఆ హరిదాసాయూరనుండి కథకొక యవతారమెత్తు చున్నాడు. అచట టికెట్టు సిస్టముపై మఱొక కథ చేసినాను. నా టిక్కెట్లకు నలుబది రూప్యములు దొరికియుండెను.

---

**12. నాళము భీమరాజు** : బరంపురంలో న్యాయవాది. కళాపోషకుడు. వ్యాపారంకూడా చేసేవాడు. జయంతి కామేశంగారి కీర్తి ముందు ఇతడు గణనకు రాలేదు కానీ ఆరోజులలో భీమరాజుగారి ఇల్లు కూడా నిరతాన్నదానానికి ప్రసిద్ధి.

**13. దేవరపేట** : బరంపురం పట్టణంలో ఒక పేట.

పిమ్మట జయంతి కామేశముపంతులు[14] యింటికి వెళ్లి, యతనిని జూచినాడను. అతడు చేయెత్తు పొడవగు రూపసి, లోకోత్తరుడు. భాగవతోత్తముడు, గొప్ప పండితుడు, కవి, హైకోర్టు వకీలు. పదిలక్షల రూపాయలకుబైగా నార్జించిన త్యాగభోగరాయడు. నాయెఱింగిన వారిలో నంత రసికుడు మఱియు నంత యుదార పురుషుడు నింకొకడు లేడు. ఒక మేడపై నా పుణ్యాత్ముడు పందిరి కోళ్ల మంచముపై కూర్చుండి యాంధ్ర భాగవతము చదివించుచు వినుచున్నాడు. నన్నుజూచిన తోడనే "కస్త్వమ్‌కుతో஽సి"[15] అని ప్రశ్నింపగా "మానవగంధర్వావయం విజయనగరీతః"[16] అని చెప్పగా పంతులు నిదానించి నడివయసు సింగమువలె నొసట వ్రేలాడు నుంగరముల పేర్లు ముంగురులు. సటలుగా వెన్నెలలు గొల్పు చిరునగు మోమున దొఱల విస్మితుడయ్యెను. నాకు రెండు గజముల దూరముగా దెఱవబడి చదువబడుచున్న భాగవతములోని శరదృతు వచనము నా చదువుచున్న వాని నా పుటమును జేతుల నతిత్వరితముగా నలుముచుండుమని యతడట్లు చేయగా శరవేగమున ననేక రాగలయ తాళములతో లఘు గురునియమము తప్పక చదువుటకు కామేశము పంతులద్భుతామోదములగపర్చి "దృష్టం దృష్టవ్యం శ్రుతం శ్రోతవ్యమ్"[17] అని నన్ను సత్కరింపగా మేముభయులము తివాచీ మీద గూర్చుంటి మంతట నా మేడయొద్ద గడయెక్కి విద్దెలు చేయుచొక్క యొడ్డెవీటిసాని గడపై నుండి "యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్ట లిఖితం స్తోకం మహద్వాధనం, తత్ప్రాప్నోతి"[18] యను శ్లోకమును సంపూర్ణముగా దారస్థాయిని జదువునపుడా పంతులు కంటనీరు పెట్టుకొని తన మొలన్నంగరు గొలుసు కొననున్న తాళముతో జెంగటి దంతపుపెట్టె తెఱచి పదిరూప్యములా వీటిసాని కిచ్చెను.

---

14. **జయంతి కామేశం** : బరంపురంలో చాలా వైభవంగా జీవించారు. వీరి జీవితచరిత్రలో కొన్ని విచిత్ర సంఘటనలను కామేశంగారి సహపాఠి పనప్పాకం అనంతాచార్యులు ముఖతా విని వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు రికార్డు చేసిపెట్టారు. (శ్రీ ప్రభాకర సంపూర్ణ గ్రంథావళిలో వ్యాసమంజరి సంపుటం. పు. 242 – 245) 15. **కస్త్వమ్.....** : నువ్వు ఎక్కడి వాడవు?

16. **మానవ.....** : విజయనగర వాసులమైన మేము మానవరూప గంధర్వులము.

17. **దృష్టం....** : చూసిన దానినే చెప్పాలి. చెప్పినదానినే వినాలి.

18. **యద్ధాత్రా....**: యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్ట లిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలే஽పి నితరం మేరౌచ నోత్కధికం
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధావపి ఘటో గృహ్ణాతి తుల్యం జలం

(తన నొసట రాసివున్న సొమ్ము కొద్దో గొప్పో ఎడారిలో ఉన్నా లభిస్తుంది. స్వర్ణమయమైన మేరుపర్వతం వద్ద ఉన్నా అంతకంటే ఎక్కువ లభించదు. కనుక ధనవంతులను చూచి దీనత్వాన్ని ప్రదర్శించవద్దు. కుండను బావిలో ముంచినా సముద్రంలో ముంచినా లభించేది కుండెడు నీళ్లే. ప్రాప్తమెంతో అంతే పొందగలము. ఇది భర్తృహరి నీతిశతకం దుర్జనపద్ధతిలో 40వ శ్లోకం.)

పిదప సాయంకాలమైదు గంటల సమయమునకు కుప్పుసామినాయడను హరిదాసు పంతులు యొద్దకురాగా నతడు నాతో 'అయ్యా! ఈ నాయడు గొప్ప హరిదాసితని వలన నాలుగు హరికథలు వింటిని. మిగుల సభారంజనముగా హరికథ వినిపించును" అనెనందుకు నాయడతనితో నన్నగపర్చి "ఈ మహానుభావుని యెదుట హనుమంతుని ముందు కుప్పిగంతులన్నట్లుండును నా పని. ఇదివఱకు వీరి కథ మీరు చిత్తగించలేదు కాబోలును" అనగా పంతులు నాతో "మీరు హరికథ కూడా చెప్పగలరా? ఏది యెట్లు చెప్పెదరో నేటిరాత్రి యిచటనే భోజన మొనర్చి హరికథ చెప్పవలయును" అనెను.

నేను తొమ్మిదిగంటల రాత్రి ధ్రువచరిత్ర చెప్పుటకై పరీక్షిన్మహారాజునకు శాపము కలుగుట యా మహారాజునకు శుకమహర్షి భాగవతముపదేశించు కారణము వివరించుచు నుపోద్ఘాత మొంటిగంట రాత్రి వఱకును బిమ్మట ధ్రువ చరిత్రముదయ మేడుగంటల వఱకును జెప్పినాడ. రెండువేలకు బైగా పిన్న పెద్దలందరు సావధానముగా నాలించుచుండిరి. సభ మేడ వరండా క్రింద జరిగెను. మృదంగ సాహాయ్యమున బేరన్న ఫిడేలు శ్రుతి వేయుచు వెనుక పాటపాడగా నాడుచు బాడు చాశుధారావైచిత్ర్య మగపర్చుచు మంగళము పాడినాను. ధ్రువుని భక్తి మెచ్చి తాబరవశుడై యానందబాష్పములు రాల్చుచు ఎత్తిన నడ్డి వంచక, చుట్ట కాల్చుకొనుటకైన లేవక నా హరికథ తుదముట్ట విని, పంతులు సభలో లేచి నిలువబడి "సంగీత విద్యను గూర్చి నాకు మిక్కిలి తెలియదు గాని యీతని పాటయు చదువును నృత్యమును మిక్కిలి మనోహరము లితని కవితాశక్తి యపారమితడు కథ ప్రారంభించి ముగించు నందాక నేబొందిన యానందమునకు మేరలేదు" అని చెప్పి నాతో "అయ్యా! రెండు నెలల వఱకు నా యొద్ద నుండుము. నీ పెండ్లికి దగినంత ద్రవ్యము నీకిచ్చెద"ననెను. నా పెదతల్లి కొడుకు జగన్నాథము పంతులా సభలో "తమ్ముడా! కామేశము పంతులు గారంతవారు నిన్ను మెచ్చినా రిక లోక ప్రసిద్ధుడ వైతివి" అని సంతోషపడెను.

జయంతి కామేశము పంతులు వెలనాటి వైదిక బ్రాహ్మణుడు. నా తొమ్మిదేండ్ల వయసున నేను పేరన్న మా తలిదండ్రులు శ్రీజగన్నాథయాత్రకు బోవునపుడు బరంపురము కోర్టుపేటలో నీ జయంతి కామేశము పంతులు గారి యింట సత్రములో దిగినాము. మా తండ్రిగారీ పంతులు పైని సంస్కృతమున నుపజాత్యష్టకము[19] చెప్పినారు. మా యుభయుల

**19. ఉపజాత్యష్టకం :** ఉపజాతి అంటే ఇంద్రవ్రజ, ఉపేంద్రవ్రజ, పృథ్వీ, తోటకం వంటి సంస్కృత ఛందస్సులు; వీటిలో ఏదో ఛందస్సులో చెప్పిన 8 పద్యాలు. తెలుగులో ఆటవెలది, తేటగీతి, సీసం, కందం వంటివి ఉపజాతి ఛందస్సులు.

మన్నదమ్ములము దాశరథి శతక పద్యములు చదివినాము. అప్పుడీ పంతులు మా తండ్రి గారితో "శాస్త్రి గారూ! మీరీ చిన్నపిల్లనికింగ్లీషు నేర్పించుడి. వీడు తప్పక గొప్ప విద్వాంసుడై జగత్ప్రసిద్ధుడగును" అని మా తండ్రిగారికి నలువది రూప్యములు సంభావనమిచ్చెను. ఆ సంగతి యా పంతులుకు జ్ఞాపకము తెచ్చి చెప్పినప్పుడు "ఔనౌను, నాకుగూడ నీ చిన్ననాటి చదువు జ్ఞప్తికి వచ్చెను" అని సంతోషమున నతడు తలయూచి యాశుధారగా గద్య పద్య రూపమున నీ జ్ఞప్తి కొలది నీ పదియేండ్ల వయసు లోపలి చర్యను వర్ణించుమా' అని నా కవితాప్రతిభన్దెలియ గోరినంత

**సీ॥ పరమ భాగవతశే - ఖర! శ్రీ జయంతి కా**
**మేశ్వర పండిత - ఋషభ! భూమి**
**దేవతా చక్రవ-ర్తీ! దాతృమూర్ధన్య!**
**వెలనాటివైదిక - కులవతంస!**
**కవి సార్వభౌమ! ని - ష్కపటాంతరంగ - స**
**ర్వ స్వతంత్రా! పంచ - బాణరూప!**
**సంతత తారక మంత్రాక్షరద్వయా -**
**భ్యాస లోలాంగుళి - పద్మరాగ!**

**ప్రథితసత్కీర్తి! నవరస - రసికమౌళి!**
**సమదపంచాననబల! యా - జానుబాహో!**
**న్యాయవాది ప్రధాన! యి - హపరవేది!**
**యాగమజ్ఞా! వినుము త్యాగ - భోగరాయ!**

మొట్టమొదట మదీయత్వ క్ర్శోత్రరసనా ఘ్రాణచక్షు ప్రవృత్తి హేతువు మజ్జనని యయ్యెను. నా చూపులకు నా తల్లి మోము, నా చెవులకు నా తల్లి పల్కరింపు, నా జిహ్వకు నా తల్లి చన్బాలు, నా మేనికి నా తల్లి పొదిగిలియును దొలుదొల్త యనుభూతము లయ్యెను. క్రమక్రమముగా నా జ్ఞప్తి పెరిగిన కొలది దప్పటడుగులతోనె నా తలిదండ్రులు మొదలగు ప్రాణబంధువులను, సంతతపరిచారకులను, గ్రామీణ జంతువులను, మిఱ్ఱుపల్లములను, చీకటివెల్లడులను, పృధివ్యాపస్తేజో వాయువులను, ఆతంకావ కాశములను, క్షుత్పిపాసలను, హేయాదేయ వస్తువులను, ప్రియాప్రియ కృత్యములను, భయశోకకారణ విషయములను గుఱుతుపట్టగల్గుచుంటిని, అమ్మ - అయ్య - అన్న - అవ్వ- అప్ప - అత్త - అమ్మ - ఆవు - ఆది - అబ్బ మొదలగు అకారాదిశబ్దము లుచ్చరించ గల్గినాడను. 'అ' మొదలగు స్వరములకు మాత్రమే మొదటి ప్రవృత్తి. పిదప 'క' మొదలగు వ్యంజన ప్రవృత్తి కల్గెను. స్వరములలో అకారమును వ్యంజనముల

మకారబిందు మధ్యకములై పశుపక్షి మనుష్యుల నుండి ధ్వనిభేదంబుల వెలువడు సహజశబ్ద ప్రవృత్తి కాబోలు. నిశ్చయముగా 'అంబా' శబ్దమే 'ఓమ్' అని పరిణమించెను. మఱియును అంబా శబ్దము యొక్క వివర్త స్వరూపమే సర్వ జగత్ప్రకృతి, అమ్మయను వావికన్న బురుషునకు తండ్రి సోదరులు పిల్లలు మొదలగు తక్కిన వావి వరుసలు సంశయాస్పదములు. అమ్మ కన్నదనయెడ నెనరుగల దేహులు గాని అంబాశబ్దము కన్నను పాస్యమగు మంత్రము గాని అంబకన్న నిత్యసత్యమగు పదార్థము గాని వేఱొద్దియును ముమ్మాటికి న్లేదు. అంబయే సర్వజగచ్ఛక్తియును సకల పదార్థ ప్రకాశికయును త్రిమూర్త్యాత్మికయును ద్రిలింగరూపిణియు ద్రిగుణ సామ్యమును ద్రిభువనమూలమును.

పెద్దల దయచేత స్వయముగా శబ్దశక్తి నాకు బొడముటచే మూడేండ్ల వయసునుండి నా జాగ్రత్స్వప్నానుభూతి నాకు మూడువంతులు జ్ఞప్తిలో నున్నయది. రెండు క్రోసుల దూరము చెట్టుచేమల నిండి నడుమ నడుమ నవకాశము గల మెట్టలు పశ్చిమోత్తరములకు మఱియు దక్షిణమందు నానా ఫలవృక్ష భరిత తీరమై స్వచ్ఛ మధుర జలపూర్ణమై మిక్కిలి సమీపముగా బారుచున్న సువర్ణముఖి[20]యను జీవనది దక్షిణమున విలసిల్లు నజ్జాడ[21]యను గ్రామము నా జన్మభూమి. తూర్పుపడమర్లకు రెండు వరుసలు నలువది బ్రాహ్మణ గృహములును బ్రాహ్మణ వీధికి దక్షిణ మందేటి యొడ్డునందును దూర్పునందు నుత్తరము వైపునందును కలగల్పుగా కళింగ వైశ్యులు, నానావిధ శూద్రులును, కంసాలులు, శిల్పులు, నుత్తర ప్రాంతమందంత్యజులుగల మూడు నాలుగు వందల యిండ్లతో నిండిన మూడు నాల్గు వీధులు నాయూరగలవు.

అచ్చటి బ్రాహ్మణులలో నా సన్నిహిత జ్ఞాతులే యా యజ్జాడాగ్రహారమునకు బ్రభువులు. మఱియు నాసేతు హిమాలయము వఱకు నిరతాన్నదాతలని ప్రసిద్ధిగన్న వారును, మొత్తముపై నచ్చట భారద్వాజగోత్రము గల మాయాదిభట్ట వారి కప్పుడు ప్రతి

---

**20. సువర్ణముఖి** : దాసుగారింటికి చాలా సమీపములో ఉన్న యేరు. సాలూరు కొండల్లో పుట్టి పాలకొండ మండలం సంగం గ్రామం వద్ద నాగావళితో కలుస్తుంది. 30 ఏళ్ల క్రితం కూడా దాసుగారు చెప్పినట్లే 'జిలజిల' పారుతుండేది. మానవుని పర్యావరణ విధ్వంసక చేష్టలకు సాక్షిగా ఇప్పుడు ఎండిపోయి కనబడుతుంది. ఎప్పుడో వర్షాకాలంలో తప్ప నీరు ఉండటం అరుదై పోయింది.

**21. అజ్జాడ** : విజయనగరం జిల్లా సీతానగరం మండలంలోని గ్రామం. బొబ్బిలినుండి 24 కి.మీ. దాసుగారి స్మారక సంచిక ఒకదానిలో దాసుగారు పుట్టిపెరిగిన ఇల్లు అని ఒక ఫోటో వేశారు. నిజానికి దాసుగారి పూర్వీకుల ఇల్లు పూర్తిగా నేలమట్టమైపోయింది. పక్కనే ఉన్న సమీప బంధువుల ఇంటిని దాసుగారి ఇల్లుగా ఫోటోలో చూపెట్టారు. అజ్జాడ గ్రామ సందర్శన, ఆదిభట్ల ఇంటిపేరుగల ఒక పెద్దమనిషితో భాషణద్వారా తెలిసిన అంశం ఇది. దాసుగారి హరికథలను ప్రచురించిన సరస్వతీ బుక్ డిపో వారు లోపలి ముఖపత్రంపై "బ్రహ్మశ్రీమదజ్ఞాణ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు" అని ముద్రించారు. అజ్జాడకి సంస్కృతీకరణ అజ్ఞాణ కాబోలు.

సంవత్సరమున కైదువేలరూప్యముల రాబడిగల యగ్రహార వసతికలదు. కొండజయపుర[22] మేలు రామచంద్రదేవు గారి వలన మాయాదిపురుషుడగు నాదిభట్టు నందాపురాగ్రహార ములకు పదునెన్మిదింటి[23] కధిపతి కావింపబడి బ్రాహ్మణ ప్రభువైభవమున నలరారి, యగ్నిష్టోమాది వేద చోదిత కర్మములాచరించుచు నాయజ్జాడ న్నివసించి తన వంశము న్మిక్కిలి విస్తరింపజేసెను. వారికి నా కన్నయగు నాజ్ఞాతి యాజానుబాహు తెల్లటి నలువదేండ్ల వాడు, పెద్ద వెల్ల గుఱ్ఱముపై మూడేండ్ల వయసుననున్న నన్నెక్కించుకొని, యా గుఱ్ఱమును బరుగెత్తించుచుంటయు, నేను వెనుక జూచినపుడా గుఱ్ఱపు డెక్కల నెగిరిన పెన్ధూళితక్క నింకెద్దియును నాకగపడకుండెను. మరియు నతడు తన కొడుకు పుట్టిన నాటి రాత్రి పలుమార్లు నా దోసిలిన్ దబ్బులతో నింపెను. ఆతని పోల్కిగానున్న కురుపామురాజుగారితో తన మిద్దెటింట కూర్చుండి, పెక్కుసార్లు నన్నెత్తుకొని ముద్దాడి కమలాఫలములు నా కొసంగెను.

నా వెనుకబుట్టి యాఱు మాసములు మాత్రమే బ్రతికిన నా యనుజుని పురుడు పోయుటకై నా కన్న నాలేండ్లు పెద్దయైన నా మూడవ సోదరియును నేనును సందెజామున మంత్రసానిని బిల్చుటకై సెగిడివీధికి వెళ్లినాము. తొంబదేండ్ల ముసలిది. తుప్పతల, యేటియుత్తరపు టొడ్డంచున దాని యొంటి కంబపు మేడ. ఆ యేఱు సువర్ణముఖి. పలురంగుల సన్నని యిసుకపై జిలజిలబారు కూతమేర మా యింటి ముంగట నేటి యొడ్డు. దక్షిణముగానేగినచో వానకాలమున గలకయెఱ్ఱవందు నీరు, ఆ కెరటముల పొర్లు, కొందరీతగాండ్రొక మా తండ్రి శిష్యుడును నా గురువును తాతన్న యతనిపేరు. యేబదరువదియేండ్లవాడు. నీటిపై మఠము వేసుకొని బక్క పలచటివాడు, కారునల్పు, నైషధాంతము పాఠములు చెప్పును. తెనుగు శతకములు మా కదరసారన్నదమ్ములకు నేర్పె, నాతడీదుటకద్భుతమాయెను. మాతండ్రి యాజానుబాహువు. కడుదోర్బలశాలి. మేఘ గంభీర మంద్రమున శంఖము పూరించినట్లు మా తండ్రి సురటరాగమున నెద్దియో తరుచు బాడుచుండును. శ్రీరాగము, సావేరీరాగములలో వాల్మీకి వ్యాసవిరచితములగు రామాయణ

**22. కొండజయపురం......** : ప్రసిద్ధ జయపుర సంస్థానం ప్రధాన కేంద్రం. ఇప్పుడు ఒడిషాలోని కోరాపుట్ జిల్లాలో ఉంది. మన్యం జమీందారీ అవడం వలన కొండజయపురం అని అన్నారు. 1781 - 1825 మధ్య జయపుర పాలకుడైన రెండవ రామచంద్రదేవ్ ఆదిభట్టు వలన ఒక సహాయం పొందాడు.

**23. నందాపురాగ్రహారములు......**: సువర్ణముఖీ నదీపరివాహక ప్రాంతంలో ఆదిభట్టుకి ఇవ్వబడిన 18 అగ్రహారాలకు నందాపురం పట్టి అని పేరు. అజ్జాడ, మద్దివలస, సుంకి, కృష్ణరాయపురం, గుడివాడ, బొమ్మికపాడు, వెంకంపేట, కారివలస- ఈ ఎనిమిది పేర్లే తెలుస్తున్నాయి. ('తెలుగు మణిదీపాలు'లో దాసుగారిపై వ్యాసం - డా॥ యు.ఏ.నరసింహమూర్తి - పు.106 - ఎమెస్కో ప్రచురణ)

భారతములు చదువుచు నర్థము చెప్పుచుండును. బ్రాహ్మణ వీధికిరుదెసల యరుగులపై నుదుటనగ్గంధాక్షతలు, తెల్లని జందెములు, దంతములు, మందహాసములు, నీరుకావి ధోవతులు గల బ్రాహ్మణు లించుమించు నూటికి తక్కువ సంఖ్యకాని వారు మాయూరి వారును మరియు సమీపాగ్రహారముల వారును నాసన్నిహిత బంధువులు నడివయసువారు వృద్ధులు నాలించుచుందురు. మాతండ్రి నైషధాంతకావ్యములు నలంకార గ్రంథములు పెక్కుశిష్యులకు జెప్పెను. శరవేగమున బులికండ్ల వంటి యక్షరములతో ఘంటము బట్టి యరువది తాళపత్రములొక రెండు గంటలలో వ్రాయును. శ్రీమహాభారతము, శ్రీమద్రామాయణము, విష్ణు పురాణము, కొన్ని యలంకార గ్రంథములు వ్యాఖ్యతో వ్రాసెను. మాకు వ్యవసాయముండెను. మేమైదుగురన్న దమ్ములము. నలువురక్క చెల్లెండ్రు. నాలుగేండ్ల వయస్సులో అక్షరములు వ్రాతరాదుగాని సంస్కృతమును దెనుగును నదెట్లో యెంతయో వేగముగ జదవజాలితిని.

చిన్నప్పటినుండి యొరుల మనసు స్వభావముగా సంతోష పెట్టు మాటలు కలవాడను. మూడు నాలుగేండ్ల వయసప్పుడు ఒక యతి మా యూరునకు వచ్చె నతని పేరు బాలసుందరస్వామి. అతడు నా పద్యములు విని నాకొక రూపాయి యిచ్చెను. మా తండ్రికా రూపాయి స్వామి యిచ్చెనని చూపించినాడను. "సన్యాసులను గూడ దోచుకుంటివా!" యని మా తండ్రి పక్కున నవ్వెను. మా యూరనే మరియొక యతి పేరన్నకును నాకును రెండు శాటీ[24]లిచ్చెను. కురుపాముురాజు[25] మా యూరికి వచ్చి నా పద్యములు నా పాటలు విని యొక యరటిపండ్ల గెలయును నాల్గు రూపాయ లొసంగెను.

నాకు నైదవయేట వడుగు చేసిరి. నల్లగాజుల పేర్ల వలె ముంగురులు, పెద్ద కుంకుమ బొట్టు, నెనరులవెల్లి[26] మా తల్లి నన్నెత్తుకొనుట, మౌంజీబంధనము, దండము, పీతకౌపీనము, పంచశిఖలు, ఒజ్జ గాయత్రి నుపదేశించుట, సంధ్య వార్పించుట యపుడెంత నమ్మకము! భిక్షమిషనైన భాగ్యవంతులకు దొరకునుగాని మా బోటి సామాన్యులకు నాలుగైదు రూపాయలు పళ్లెములో వేసిరేమో! సిరిగలముష్టి, కోమటి ముష్టి, వెలమ ముష్టి, రాజముష్టి- మరచినాను నియోగపు ముష్టి. ఈ ముష్టి బాపండ్రకు నియతము.

---

**24. శాటీ** : యతులు, సన్యాసులు కప్పుకొనే పైబట్ట

**25. కురుపాము రాజు** : విజయనగరము నుండి 90 కి.మీ దూరములోనున్న మండల కేంద్రం. పూర్వపు కొండ జమీందారీలలో ఒకటి. జయపురం సంస్థానము ఒక భాగం. జయపురం రాజు విశ్వంబరదేవ్ (పాలనాకాలం క్రీ.శ. 1672 – 76) రాజ్య రక్షణ ఒప్పందాలతో అనేక కొండజమీలను స్వతంత్ర సంస్థానాలుగా మార్చారు. వాటిలో కురుపాము కూడా ఒకటి. వైరిచర్ల వీరి కులబిరుదు. దాసు గారికి నాలుగేండ్ల వయసప్పుడు అనగా 1868 – 69 ప్రాంతంలో ఆయన పాటలు, పద్యాలు విన్న కురుపాము రాజు వైరిచర్ల సూర్యనారాయణరాజు.

**26. నెనరులవెల్లి** : ప్రేమ సముద్రము.

నాలుగైదేండ్ల నడుమ, గుంప[27]లో శివకోవెలకల దుత్తరమున నాగావళీనది, దక్షిణమున జంఝావతి నడుమదీవి యాగుంపక్షేత్రము. బండ్లద్దె యివ్వజాలక మా తల్లి నన్ను కొంతలెక్క యెత్తుకొని, కొంతలెక్క యితరులచే నెత్తికొనిపించియును గొనిపోవ బార్వతీపురముదాటి కొండల నడుమ శివరాత్రినాడు గుంపకోవెలలో దేవునిసేవించి రాత్రి జాగరము యెంతో తడవు నేను జేసినాడ. మరునాడుదయమున పసుమర్తివారు, కొందరు వైశ్యులు, రాజులు సత్రములు వేసిరి. వంకాయముద్ద, యరటికాయ, పనసకాయ కూరలు, బూరెలు, పప్పు, పులుసు, దానధర్మములు. నాచేతగూడ కొందరు పుణ్యాత్ములు అయాచితముగా డబ్బులు పెట్టిరి. అప్పటి కానీకి ఇప్పటి మొహరు[28] తగు. తిరిగి బయలుదేరి కొంతదవ్వు నడిచితిని. కొంతదూరము మా తల్లి నన్నెత్తుకొన్నది. కొండలనడుమ భయంకరమగు నడవి దారి కొండసెలయేళ్లు, బండరాళ్లం ద్రుళ్లింతలిడు పిల్లతరంగముల నాగావళి మొలలోతున నీటిపుర్వువలె సహజముగా నీదజాలుదు. పార్వతీపురమునకు వచ్చినాము.

ఒక పుణ్యాత్మునింట తల్లి చల్ది పెట్టించెను. పాతావకాయ ముక్క ముత్యాలవంటి తరువాణియన్నము, తామరాకులో నెంత నూనె వేసిన నంత రుచిగా కడుపునిండదిని పరిశుద్ధుడనై తొమ్మిదిగంటలవేళ నుదయము కొండసమీపమందలి మొగ పార్వతీపురము బజారున నా తల్లి భాగవతము (తెనుగు) కొనుటకు నన్ను దోడ్కుకొని వెళ్లినది. రామానుజుల రంగయ్య సాతాని పుస్తకములకొట్టు నడుబజారున. తెల్లనినామముల యెఱ్ఱముసలివాడు; తెల్లపాగాకలదు. "భాగవత మెంత కిచ్చెదవోయీ!"యని నా తల్లి యనగా "ఆడుదానవు, నీకెందుకమ్మా భాగవతము? చదువురాదు గదా"యని యనగా మా తల్లి "యీ పిల్లడు చదువును. నేనర్థము జెప్పిన బుస్తకము నూరకే యిచ్చెదవా?" యన నబ్బురమంది "సరియే"యని నా చేతికి పెద్దపుస్తకమిచ్చెను. తెల్లటి గుడ్డయట్ట. వర్షర్తువర్ణనము దశమమునందు శరవేగమున జదివినాడ. బజారంతయు నద్భుతముగా వినుచుండిరి. మాయమ్మ యర్థ మొకసారి వచనమంతయు విని చెప్పుచుండెను. రామానుజుల రంగయ్య సంతోషించి యిరుగుపొరుగు దుకాణముల సహాయముగోరి పుస్తకమునకు వెంటనే తోలుమాయించి నాకు బహుమతి యొసంగెను. పచ్చితోలుపై చిత్రచిత్రములగు ముద్రల

---

**27. గుంప** : విజయనగరం జిల్లా, కొమరాడ మండలంలో ఉన్న ప్రసిద్ధ సోమేశ్వరాలయం నెలకొని ఉన్న తీర్థం. పార్వతీపురం నుండి 16 కి.మీ. గుహ అనే సంస్కృత పదానికి ఓఢ్ర వికృతి గుంప. కానీ గుంపలో గుహాలయం లేదు. చాలా సమీపంలో ఉన్న అడ్డాపుసీల గ్రామంలో గుహాలయం ఉంది.

**28. మొహరు** : 30 చిన్నాల బరువు గల బంగారు నాణెం. నాలుగు గురివింద గింజల బరువు ఒక చిన్నం.

పుస్తక మింటికి పట్టుకొని వచ్చినాము. మాతండ్రి సంస్కృతమేగాని తెనుగు చదువుకొనలేదు. కాని తెనుగు పురాణము చదివించి వినుట కెంతయో వేడ్కపడును. మా మేనమామలలో నొక దాజానుబాహు డతిసుందరుడు, వేలకొలది జనులకు రంజకముగా తెలుగు పురాణము చదువగల, డింకొకడు బాగుగా నొక క్రోసు వినబడునట్లు సొగసుగ బాడగలడంట. నేజదివినపుడెల్ల మేనమామల పోల్కి నాకు వచ్చినదని మాతల్లిదండ్రు లకొనువారు.

పేరయ్యయొజ్జలు మాకుపాధ్యాయులు. వేదముసంహిత యొకటి రెండట్టముల[29] వరకు పాఠము చెప్పుచుండు. ముక్కోపి, యఱువదేండ్లవాడు. పిలకజుట్టు, కుదిమట్టపువా డొడలెల్ల విభూతి, రుద్రాక్షతావళము, తరుచుగ జేత దర్భకట్టలు, తద్దినమంత్రములు చెప్పుచుండును. జన్నిదము లొడుకుట, విస్తళ్లు కుట్టుట, యాకులీనపుడుకలు సంపాదించుట, గేదెకు గడ్డితీసికొనివచ్చుట, జపముతపము, వేదపాఠములు చెప్పుటయతని దినచర్య. అన్నిటికన్న నతనిగూర్చి జ్ఞాపకమతని చేతిరువ్వ. జిల్లుమని రక్తము చిమ్మని దెబ్బయొకటైన నెంతదయాళుడో కాని కొట్టియెఱుగడు. ప్రతి శిష్యుని ప్రతిదిన మొక యఱగంటకు తగ్గకుండ మర్దించువాడు. మొత్తము మీద నెటులైననేమి కొట్టినంతసేపు రోదనము తప్పించుకొని దెబ్బలు మరచి యాట, పెంకెతనము నా వృత్తి. ముక్కమాత్ర మెన్నడును దప్పలేదు. కాళ్లుపట్టనని, బట్టలుతకనని, ఆకులుతేనని, విస్తళ్లు కుట్టనని, దెబ్బలకోర్వగలనని పూటకొకసరియైన చింతరువ్వ బరణికసోగ నాపై విరువకమానలే దాఛాందసుడు. ఒకనాడు నాదొట్టి పదుగురు శిష్యులతో దెలదెలవారినతోడనే యొకక్రోసు దూరము నడవికి ఆకులకై తీసికొని పోయెను. మొలబంటి యెఱ్ఱవందు నీటిలో దిగి యేరుదాటి యేటియావలి తోట-యాకసమంటు మామిడిచెట్లు, పిదప పలుజాతుల వ్యవసాయములు మెట్టపయరుల నడుమ నెడతెగకపారు చెర్వువాల్గొమ్ముల నీటివరద పొర్లు పొంతదారిని బోవుచుండ పొడవగు వెలగచెట్టు – దాని కాయ లంతరిక్షము నుండి నక్షత్రములవలె వ్రేలాడుచుండినను గురినిదాన మెంతయోగాని పట్టెదురాతితో దెబ్బ కొక కాయ పడవలసినదే. జబ్బపుష్టి చేతిలాఘవ ముత్సాహము – చెప్పనలవికాని శక్తి పరుగిడుటలోను దుముకుటయందు బ్రహ్మచారులము. చదువునకేమిగాని యొజ్జ కాకులు మెండుగగోసి కట్టలుకట్టుచు, జీపురుపుల్లలుదీయుచు, పలుదోముపుల్లలు విరుచుచు, మెప్పు పుట్టించుట మాపని. నాడు కృష్ణాష్టమి. చల్దివేళ యగుచున్నది. వాకపండ్లేరితినుట కుత్సహించుచున్న నాతో "నోరీ నేడు కృష్ణాష్టమి. నేడు తిన్న కృష్ణుని యెముకలు తిన్నట్లు

---

**29. అట్టము :** ఇది వేద అధ్యయనానికి సంబంధించిన మాట. అష్టకము ప్రకృతి; అర్థము వికృతి. అర్థము అట్టము అయ్యింది. దీనిని కాండ అని కూడా అంటారు. ఎనిమిది పన్నములు (ప్రశ్నము మూలరూపము) గ్రంథాన్ని అష్టకము అంటారు. 8 పన్నాలు లేకపోయినా అష్టకమనే అంటారు.

సుమా" యని పండ్లు తినువేళల పనులు చేయరేమోయని కాబోలు గురువుగారు శిష్యులకు బోధించి ఫలాశనమునకు దూరము చేసిరి.

చీకటితోనే యుదయమున లేచుట, సగముతెల్వితో పనస[30] వల్లించుట, పిదప దంతధావన మొనర్చి యేటిలో పెద్దలు రమ్మని కోపపడునంతదనుక త్రుళ్లి యీదుట, గోచీ యుతుకుకొనుట, సందెవార్చుట, యింటికివచ్చి చల్దితినుట, చల్దిగిన్నె యేటిలో కడుగుకొనుట. పదేండ్లలోపు పిల్లలమందర ముజ్జీలు గట్టి పోరాడుట, గోణిబిల్ల కొంచెము ప్రమాదకరమయినను మొదటియాట. అమ్మ, అన్న, యవ్వ, బావ, గురువులని పిల్చుటయే గాని మగయాడుపోలిక లెరుగము. చింతపిక్కలొకవైపరగదీసి గవ్వలకు మారుగ జిత్తుపక్కులాడుట, టిక్లపిక్కలు, తాంద్రపిడసలు, గవ్వలు, గచ్చకాయలు మా మూలధనములు. గొట్టికాయలపందెము, కుండబంతియాట, యందులో గెల్చినజట్టు కడితగులు టొక భారతయుద్ధము. పెద్దయుజ్జీ నోడించు టొకసైంధవవధ. మా తండ్రికి సామాన్యముగా నెయ్యదియు బురాణోపమ లేనిది చెప్పుట యలవాటులేదు. రెండనుబోతుల పోరాడిన వందులో మాదొకటి. రెండవపోతును మా పోతు దూరమున జూచి యెనవెట్టి వెన్దరిమి తగిలితగిలి పొడిచినప్పుడాహా రామబాణము వలె నప్రతిహతముగా జయించెనురా యని యనువాడు. జోగిచయనుల యింట ప్రతిదినమురాత్రి జాముపై సంస్కృత భారతము నే జదువుట. మాయయ్య యర్థము చెప్పుచుంట. చయనులు పొదుమునకు భగీరథుడు నూర్గురు రాత్రింబవళ్లు పేల్చిన తరుగని పొదుముగొట్టము, వ్రేలాదు కుండలములు[31] మాయూళ్లో మా తండ్రికి నాచయనులుకును గలవు. ఆతడు యజ్ఞమును జయనము నొనర్చెను. తిండికి రాళ్లబండి పురోడాశము, నేతిలోదడిపిన నదెంతరుచి యని మనవి చేయుదును.

పురోడాశము రుచి మరిగియే కాబోలు పున్నమ కమావాస్యల కిష్టి జరుపు చుందురు. కుమ్మరివాండ్లు కట్టిమేకపోతును దర్భపై బడద్రోసి ముక్కునోరుసెవుల్మూసి కన్నులవెంబడి ప్రాణము పశువునకు బోకొట్టుచుంట నతిభయంకరము. చూచుట కష్టము. స్నానములు చేసి కమురుకంపు లక్ష్యము సేయక శ్రౌతక్రియలు నడిపింతురు. సోమిదేవమ్మను గుంజీల తీయించుచు నగ్గికి నెండకు బుట్టిల్లగు యజ్ఞశాలలో నొక వైపున స్త్రీలు మరొకవైపు వపాహోమదర్శన లాలసులు, ద్విజులు, పై యూళ్ల నుండి కానుకలు పట్టుకొని వచ్చిన

**30. పనస :** పంచాశతి అనే ప్రకృతికి వికృతికి పనస. 50 పదాలు కలిగిన వేదభాగానికి పనస అని పేరు. ఐతే బ్రాహ్మణాలలో 10 వాక్యాలతో కూడిన వేద భాగానికి కూడా పనస అనే మాట చెల్లుతుందట.

**31. కుండలములు :** కుండనాలు అని బ్రాహ్మణ మాండలికం. వేదాధ్యాయన వేత్తలు, యజ్ఞం చేసినవారు, అష్టావధానం వంటి కవితాప్రక్రియలో నిష్ణాతులైనవారు కుండలాలు ధరించేవారు.

చూపరు లోకవైపున, కనిస్టీబు ఖవాయతు దిరుగుచుండ చమసాధ్వర్యులు, స్వర్గమును దేవతలను జనులకు జూపునట్లు ముఖ్యాధ్వర్యుడు, దైవమువలె గూర్చున్న బ్రహ్మయు, వీపున మృగచర్మము వ్రేలాడ లేడికొమ్ములతో గోకికొంచు దేవతలను జూచుచున్నట్లు నటించుచు కానుకలందుకొనుచున్న సోమయాజులు, మొగలిరేకుల వంటి తెల్లనికాంతితో పుణ్యపుంజము వలె నాథుని చెంగటనున్న సోమిదేవియు, గడియగడియ కులికిపడు నుద్గాతలను, తాబేళ్ల వలె నానా విధ పక్షులవలె నచ్చొత్తిన యిటుకలచే గూర్చబడిన వేదికపై చిత్రములగు నగ్గిగుండముల నేయిపాలును మొదలగునవి హెూమము చేయుటయును, జేటతో నామంట శాలకంటకుండ నాపుచుంటయు. యజ్ఞము చూడ వచ్చిన వారికై యొకబజారుకూడ పెట్టెను. మాపెంకుటిలోగిలి యుత్తరమువరుసలోని తూర్పు మొదటి యింట్లో రాజులను రెడ్లను దండితెచ్చిన యర్థముల ఉంచిరి, ఏమో చీపరపాపర పందిళ్లు వేసి మేకలను జంపుట, పాలు నేయి యన్నము మొదలగువాని నగ్గిగ్రేల్చుట, బ్రాహ్మణులకు భోజనములిడుట, యగ్రతాంబూల మందుకొనుట సోమయాజుల పని.

మాయింటిముందు పశులశాల కల దాయరుగులపై పంచకావ్యములను జిన్నపెద్దలకు మాతండ్రి పాఠములను చెప్పుచుండును. రామాయణ భారతములలోని కథలన్నియును గరతలామలకములుగ నేనెఱుగుదును. ఉభయభాషలయందు పద్యములు కొంచెము రాగవరసతో వేగముగా జదువనేర్చితినిగాని యొకయక్షరమయినను వ్రాతరాదు. నేను మా సోదరులలో కడసారము. నాకంటె పెద్దసోదరుడు నేను మేమిద్దరము గవగా చదువకొనుచుంటిమి. అయిదుగురన్నదమ్ములలో మొదటివారిద్దరు మా పెద్దక్కగారింట వేదాభ్యసనము చేయుచుండిరి. మూడవయతడు భారవి తండ్రిగారియొద్దనే నేర్చుకొను చుండెను. రఘువంశము మా తండ్రిగారు మాకు చెప్పుచుండిరి. దాశరథీశతకము, భూషణవికాస శతకము[32], రుక్మిణీ కల్యాణము, తెనుగుపద్యములు మాతండ్రిగారి శిష్యుడగు తాతన్నగారు చెప్పుచుండిరి. కరణపుబడిలో నక్షరములు వ్రాయుటకు, గుణించుటయు నేర్చుకొనుచుంటిమి.

అనామికాంగుష్ఠముల బొడుముపట్టుపట్టి "ఘనుడా భూసురు డేగెనో నడుమ మార్గశ్రాంతుడై చిక్కెనో చెయనమ్మగారూ!" అని మాతండ్రిని బిలుచువాడు. మొదట యేదో రామయ్య పిదప వరాల రామయ్య. తుదకు అయిదువందల రూపాయలు ప్రతి సంవత్సరము

**32. భూషణ వికాస శతకము :** 1800 ప్రాంతంలో కరీంనగర్ జిల్లాలోని ప్రసిద్ధ నారసింహ క్షేత్రం ధర్మపురిలో నివసించిన కాయస్థం శేషప్పకవి రచించినది. నరసింహశతకంగా ప్రసిద్ధి. భూషణ వికాస! శ్రీధర్మపురి నివాసా! దుష్టసంహారా! నరసింహా! దురితదూర! అని మకుటం. దాదాపు వీధిబడులన్నింటిలో ఈ శతకం పాఠ్యగ్రంథంగా ఉండేది.

రాబడిగల దివ్యక్షేత్రము నమ్మి యొక్కదినములో బ్రాహ్మణులకు వరాలిచ్చెను. "చెడెదవు, భూములమ్ముకొనకు, తలకుమించినయీవి తగ"దని రాయమ్మగారు, బ్రాహ్మణరాజు మాయూరిలో గొప్పయన్నదాత, వారి సన్నిహితుల లజ్జాదన్నయ్యగారు. ఒకనాడు మాలవానికి నేటియావలి యొద్దు నుండి గాలివానలో "అన్నమో తండ్రీ" అని మొఱపెట్టిన నేన్గుంపు లోతున నొద్దు తీసి పారు యాయేరీది యన్నమువెట్టి మాయాదిభట్టవంశమునకు వన్నెదెచ్చిన వదాన్యసత్తము దన్నయ్యగారు. రెండుజాములరాత్రి చిమ్మచీకటివేళ నెత్తిన జల్దిగిన్నెనోట గొరకంచు పాగాలో నూరగాయయు బొగాకును, జంకలో నానపకాయ తుంబతో తృటిలో నేరీది యా మాలవాని బిలిచినంత నాకటిచే మిక్కిలి చలిచే ప్రాణావశిష్టుడగువా దన్నము భుజించి సంతసించి యేగెను. జయపురపురాజు కూతురు దయ్యము ఆ యన్నదాన ఫలము ధారవోయుటచే వదిలెనట[33]. అట్టి రాయమ్మ తాతతో రామయ్య చెప్పినది "నీకన్న నన్నెక్కువుగ బొగడెదరేమో యని వోర్వకుంటివో? మా తల్లి స్వర్గగమనమున కాదినమున రూపాయిలు వరాలు మెట్లు కట్టెద"నని పండువంటియాస్తి తెగనమ్మి ప్రతిదినము పెట్టెలోని రూకలను బైకిదీసి నెరపుటయు లెక్కించుటయు నడిగినవానికి లేదనక మూడునాల్గులిచ్చుటయు, పాలు పెరుగు నేయి రెండుకూరలు పప్పుపులుసు వింతచవులతో దినుట మాయెఱుకను దీనదరిద్రదశ నొందెను. ఆతడు మా తండ్రియుపదేశము వినువాడు. మా దగ్గరజ్ఞాతి. ఒకనాడిద్దరు మా తండ్రి రామయ్యగారును కఱ్ఱలకావడివానితో మా తండ్రి "యెంతరా కావడి?", "బాబూ! రెండణాలు" - రామయ్యగారు "చెయనమ్మగారూ! నాల్గణా లిచ్చినగాని బాగుండదు. పాపమెంత కష్టపడి తెచ్చినా డెండలో చెమ్మట యెట్లేరులై పారుచున్నదో" అని చల్ది, యావకాయ, మజ్జిగ దాహశాంతికి నిచ్చెను. తక్కిన రెండణాలు నేనిచ్చెదను, మీరు పావలా వానికిం డనెను. ఒడలినిండ వెంట్రుకలుండుటచే వెంట్రుకల రామయ్యగారని పేదదశలో పిలువబడెనాతడు. ఎట్లు పిలువబడినను మరెట్టి కష్టము లబ్బినను రామయ్య వంటి దానవీరుడు కర్ణునివలె నాపదలకు జంకబోడు.

గొప్ప కరువుపెట్టెను. మా కొట్లో నైదుగరిశల ధాన్యముండెను. ఎందుకోగాని కొంత ధాన్య మమ్ముట కెవరికో మాటయిచ్చి ధాన్యము కొలిపించుటకు సిద్ధపడుచున్న మా తండ్రితో మా తల్లి "పిల్లలవారము, ధాన్యమమ్మవద్దు" అనునపుడు 'నాలుకా తాటిపట్టా?' మాటయిచ్చి వెనుదీయుదునా?" యని కొట్టుత్తచేసెను. పదునాలుగువందల రూపాయలు మా తండ్రికి ఋణముండెను. బల్జిపేట[34]లో నొకబల్జి మా తండ్రితో "శాస్త్రి గారూ!

---

**33. అజ్జాడ అన్నయ్య గారు** : చూడు అనుబంధం - 2.

**34. బల్జిపేట** : విజయనగరం జిల్లాలో మండల కేంద్రం. బొబ్బిలి నుండి 24 కి.మీ.

రామాయణమొకసారి మాయింట చదివి యర్థము చెప్పెదరేని మీయప్పు తీర్చెదను" అనగ విని మా తండ్రి "కేసరి జీర్ణ తృణంబు మేయునే? శూద్రునియింట నే జదువనొల్లను" అని కొంతభూమి యమ్మి ఋణము తీర్చుకొనెను.

ఎనిమిది తొమ్మిదేండ్ల వయస్సులో వడ్డీ (ఒడ్డె / ఓఢ్ర) టీకాలవాడు వచ్చి గ్రామమున నాతోడి పిల్లలకందరికి టీకాలు వేసెను. అందరి కన్నముందు ముంజేతిపై నాకు టీకాలు పొడిచెను. చలిదియన్నము తిని యేట్లో మున్గమని చెప్పెను. అప్పుడు నాతో పలువురు సాయంత్రము వరకు జట్టుదారు లేటయాదుచుండిరి. కాని నాకుమాత్రమే రాత్రి జ్వరము తగిలి మరునాటికి చిన్న యావాలవలె టీకాలమచ్చ చుట్టు నమ్మవారు పొడసూపెను. క్రమక్రమముగ నొడలెల్ల నిండెను. తుదకు సూదిమోపుటకుగూడ సందు చూపక పెద్దముత్తెములవలె మశూచికము వ్యాపించెను. పొగవేయుట, దండకము చదువుట, యనటియాకులపై బరుండబెట్టి పాలు పంచదార యన్నము కడుపునిండ దినుట జ్ఞాపకమున్నది. తుదకు నెలదినములలో తేలినాడను.

నాచిన్ననాటికి మాకు నూటముప్పదిరూకల శిస్తుపెట్టు భూమి మాత్రమే మిగిలి యుండెను. అయిదుగురన్నదమ్ములము. నల్వు రక్కచెల్లెండ్రు, తల్లి తండ్రి యిందర మారాబడిపై బ్రతకవలెను. మా తండ్రి వ్యవసాయము పెట్టెను. ఇద్దరు పాలికాపులు, ఒకయేరు[35] పోతులు, ఎద్లొకయేరు, రెండుమూడు గేదెలు మాకుండెను. ఒక గజమెత్తు గజమున్నర వెడల్పు ముప్పదిగజముల పొడవు మడిగట్టు వంచిననడ్డి యెత్తకుండ మాతండ్రి వేయుట యసాధారణపుపని యనుకొనువారు.

ఒకప్పుడు పోతులు కాచుటకు నన్ను నియమింపగా పొలములో మేపి యేటిలో బోతులు కడుగుచుంటిని. ఏరు వడిగా రెండొడ్లు తీసి పారుచున్నది. పోతుతోక పట్టుకొని నట్టేటనీదుటకు నాకు వేడ్కపుట్టెను. నట్టేటికి నన్ను దీసికొనిపోయి పోతు తలముంచెను. దాని వీపుపై తోకపట్టుకొని నిలుచుంటిని కాని కొంతమేర పోతు మునిగిపోవుటచే నేగూడ మునుగుచుదేలుచుంట తటస్థించుచుండెను. ఇటులొకయరమైలు కొట్టుకొని పోతిని. తుదకు పోతునన్నంటక ప్రత్యేకము పోవుచుండెను. ఈదుచుంటిని కాని యొడ్డు చేరుటకు శక్తి చాలకుండెను. అంతట వార్త తెలిసి మా పెద్దన్న మొదలగువారు వచ్చి నన్గాపాడిరి.

నాకును నాకన్న పెద్దతనికి దెనుగు చెప్పించుటకు మాతండ్రి యాసించుచుండెను. తెనుగు పురాణము ప్రశస్తముగ జదువుచుంటిని గాని వ్రాతరాకుంటచే మమ్మొక కరణపు

---

**35. ఏరు :** నాగలి అని అర్థం. ఒక నాగలికి జత ఎద్దులను పూన్చగలము కనుక ఏరు అంటే ఇక్కడ జత అని అర్థం.

బడిలో వేసిరి. శిష్టకరణము తెల్లని నామములు - నల్లని జునపాలు ఆబడి యుపాధ్యాయులు. తరుచుగా నాటల సందడిచే నాలస్యముగా బడికి వెళ్లుటచే నన్ను బెత్తంబుచే మొత్తుచుండు వాడు. **అప్పటియయ్యవార్లచే దన్నులుతినుట యిప్పటివారిచే బాఠములు చెప్పుకొనుటకన్న మేలు.** ఒకనాడు మాయమ్మ సంజకడ నన్నుబిలిచి "నాయనా! పుచ్చపువ్వువలె విచ్చపావలా నెలకిచ్చుచున్నాము కరణమునకు. ఇదివర కొకయక్షరమయిను వ్రాయజాలవు. శ్రద్ధగా జదువు తండ్రీ పనికి వచ్చెదవు" అని మందలించెను. "పుస్తకము తలక్రిందుగా జదువు నా కక్షరములు వ్రాయగల్గుట యొకగొప్పా"యని నే బదులాడి మరిరెండు పూటలలో నైదుబడు లాపెకు నేను బలకపైని వ్రాసి చూపగా, నా తండ్రితో "నీ సూరయ్య నిక మీరెన్నడును గొట్టవద్దు. చూడండి రెండుపూటల కెట్లు వ్రాతయంతయు నేర్చుకొన్నాడో"యని యాపె చిరునవ్వున బల్కగా "అత్తా! శరవేగమున ముక్తాఫలముల వలె దిన్ననిపంక్తులతో తాళపత్ర సంచికల స్సంస్కృత రామాయణభారతాది బహు గ్రంథముల నామూలాగ్రముగా వ్రాసిన మా మేనమామగారితోనా యీదిబ్బని వ్రాత తెల్పి గొనియాడుచుంటివి" యని పౌరాణికులగు నా రెండవ మేనమామ కొడుకు లనిరి. వారిరువురు పెక్కు రాగవరుసలతో నాకన్నమిక్కిలి వయసున బెద్దవారగుటచే దెలుగుపురాణము లర్థస్ఫూర్తిగా జదువగా, "ఓర్చుడోర్చుడు, మరికొన్నాళ్లకు మీకన్న నెక్కువుగా నేగూడ రాగవరుసతో జదివెదను" అని నేను ప్రజ్ఞలు పల్కితిని.

మాజ్ఞాతులలో భాగ్యవంతులు మాయూరి యజమానులు. వారిపిల్లలు నాతో యీడుజోడువాండ్రు చొక్కాయీలతో మాతండ్రియొద్ద రఘువంశము చదువుకొనుచుండిరి. రిక్తదశ వచ్చుటచేత మాకాపిల్లల తండ్రులు కొంచమేమైన సహాయము చేయుచుందురు. గ్రామములో మిక్కిలి చదువుకొన్నవాడు, తగుమనుష్యుడు, సత్యసంధుడు, తపశ్శాలి యగుటచే మా తండ్రి ఎంతయో గొప్పగా మాయూరివారేమి యితరులేమి మర్యాద చేయుచుండెడివారు. దుర్దానదురన్నములు వెలిగా వ్యవసాయపు బాటుపయి మాతండ్రి మిక్కిలి శ్రమగా గుటుంబసంరక్షణ సేయుచుండెను. చొక్కాయి కుట్టించుమని మాతల్లితో నొకనాడు మొరపెట్టుకొంటి నప్పుడొక చిన్న యిత్తడి చెంబు జంగమువాని యొద్ద కుదువబెట్టి చొక్కాయి కుట్టించెను. దానికి మెడచుట్టూ యెఱ్ఱగుడ్డ వేసి యెఱ్ఱగుడ్డగుండి పెట్టి యాజంగము చొక్కాయి తొడిగింపగా నే బడిన వేడ్క పట్టాభిషేకమునాడు చక్రవర్తిగూడ పొందనేర దనుకొనెద, నద్దిరా పసినాటి సంతుష్టి.

గంటెకట్టినాముగనుక నేను నాకన్నపెద్ద పేరన్నయు వ్యవసాయపు పనులుచేయుట, పద్యములు జంటగా జదువుచు దగ్గరియూళ్ల నుండు భాగ్యవంతులనడిగి గడ్డికూరలు సంపాదించుట, సంభావనలకై పొరుగూళ్లకు వెళ్లుచుంట, యిట్లు కుటుంబరక్షణమునకు

దోడుపడుచుంటిమి. ఒకనాడు బొమ్మిక జగన్నాథపురమను[36] నొకగ్రామమునకు సంభావనమునకై బయలుదేరినాము. రాత్రి పదిఘంట కిరువది జట్టుదారులు మేమును నడక ప్రారంభించి యైదుక్రోసులు నడిచి యొక వలస[37] వీధియరుగుపై నిద్రించి కోడి కూసినతోనే తిరిగి బయలుదేరి జామున్నర ప్రొద్దున కాయూరు చేరినాము. చిన్నవాండ్రకు పావలా, పెద్దల కర్థ సంభావన యిచ్చినారు. మన్యము శీతకాలము. మూడుజాములకు సంతర్పరణ భోజనమైనది. వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు. కెవ్వునకేకలు వేయుచుంట, యెవనికి తగిన జోడీతో వాదు పట్లుపట్టుచుంట, యొండొరుల నెక్కిరించుచు హాస్యముతో నుడికించు కొనుచుంట చలిగాచుకొనుటకై ముళ్ల కంచెలు పీకి నెగడిలోన బడవైచుచు పొలముకాపులతో పోరాడుచుంట, యొకశాఖవారి నింకొక శాఖవా రాక్షేపించుకొనుట, యిట్లు కొంతరాత్రి వఱకు చలికాచుకొని తిరిగి వచ్చుచుంటిమి. సుంకెగ్రామమునొద్ద నాగావళియనునది యొద్దు తెగబారుచున్నది. ఇంచుమిం చొకమైలువెడల్పున శరవేగముగా గెరటములతో బారుచున్నది. తలకు రెండుకానులు పుచ్చుకొని పల్లెవాం డ్రోడ గడపుచుండిరి. ఆంధ్ర బ్రాహ్మణులు పెక్కం డ్రోడయెక్కి పోవుచుండిరి. కాని మా ద్రావిడులు విడిచేతులతో నీదుచు బల్లెవాని కెగసక్కముగ పలువుర నోదవాండ్ర రాబడి చెడు నట్లేరు దాటించుచుండిరి. పదేండ్లలోపు వయసుగల కుర్రవాండ్రము నలువదిమంది నాబోటి ద్రావిడుల మీతబడినాము. అందులో దిగినరేవునకు దిన్నగగోలవేసి నట్లావలియొద్దునకీదిన వారిలో మా పేరన్న యొకడు. నేనొక పావుమైలు ప్రవాహమునకు దిగుదలగా నావలియొద్దు జేరితిని. కొందరు కొట్టుకొనిపోవుచు రక్షణకై మొర్రపెట్టుచుండిరి. కొందరు చచ్చి చెడి సున్నమై దరి చేరుచుండిరి. కోడెవయసు వాండ్రు కొందరు నలుబదియేండ్ల వారు నదిలో నీదుచు కొట్టుకొనిపోవు వాండ్రను గాపాడుచుండిరి. తుదకు ప్రాణహాని లేకందరము సుంకెకు వచ్చినాము. ఆ గ్రామములోని యన్నదాతలు మా దగ్గర బంధువులు. ఏమికూరలెట్టి భోజనము! మరెంత యాదరణము; రెండువేల రూపాయిలు రాబడిగల వాని భార్యకున్న నగ, పుస్తెయొక్కటియే. ఆమె పని, నడుమునకు బట్ట పిరిచుట్టుకొని, వండి, వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు వడ్డించుచుంట. భళిరా! పూర్వకాలపు కులాంగనలిప్పటి వారి సింగారము, వీరి సోమరిపోతుదన మింత దురాశ, యీ లోభము, సుంతయు నెరుగరు కదా!

---

**36. బొమ్మిక జగన్నాథపురం :** విజయనగరం జిల్లా జియ్యమ్మవలస మండలంలోని గ్రామం. ఆ చుట్టుపక్కల మూడు నాలుగు జగన్నాథపురాలు ఉండటంతో సమీప గ్రామం బొమ్మికతో కలిపి పిలుస్తారు. పూరీ జగన్నాథుని ప్రభావంతో ఒడిశాలోనే కాక ఉత్తరాంధ్రలోకూడా అనేక జగన్నాథపురాలు వెలిశాయి.

**37. వలస :** గ్రామము. సాధారణంగా ఊరిపేర్ల చివర పూడి, పాడు, పేట, ఊరు అనే పదాలు ఉంటాయి. కళింగప్రాంతంలో ఊరిపేర్ల చివర 'వలస' కనిపిస్తుంటుంది. ఉదా : జియ్యమ్మవలస, మజ్జివలస, పాలవలస, కొత్తవలస, నాయుడువలస.

సాయంకాలమున కిల్లుజేరితిమి. తెల్లని పావలాలు మా యిద్దరివి కరణమునకు జీతమునకై యిచ్చివేసినాము.

శ్రీరామనవమి, నృసింహజయంతి, పెద్దేకాదశి[38], కృష్ణాష్టమి మొదలగు పుణ్యదినములందు జలిది కుడుచుటమాని, నదీస్నానమొనర్చి, నీటమునిగియు, నొద్దున గూర్చుండియు, నభీష్టదేవతా మంత్ర జపమొనర్చు చుందుము. దుష్టలోక సంపర్కము, నూత్న యౌవనదోషము, సంసార దుఃఖముస్సుంతయు నెరుగక బ్రహ్మానందమున బుణ్యము మూర్తీభవించినట్లు సకలలోకోపకారముగా సంచరించుచుంట, జనులందరాప్తులే. దాపు మూపులెరుగకుంట, బాలవాక్యము బ్రహ్మవాక్యమన్నట్టు లేడెనిమిదేండ్ల లోపు వయసున జీకటి తెలియని సూర్యుని వలె కల్లయెరుగని నిర్మల హృదయము దృష్టియు నవ్వును మొదలగు చేష్టల నలరారుచుండును.

పేరన్న యింటిపనులలో మిక్కిలి చురుకు. మాయూళ్లో యందరి కన్న జదువులో నేను జురుకు. తప్పకుండ పనసగాని శ్లోకము గాని తెనుగు పద్యములుగాని యొకసారి విన్నమాత్రమున దిరిగి యొప్పచెప్పగల సామర్థ్యము నాకుంటచే నన్ను ముద్దుగ జూచువారు. కాని వ్యవసాయపుపనికి దొంగనౌటచే నన్ను దరుచుగ మాతండ్రి మర్దించుచుండువాడు. మా తండ్రి మిక్కిలి ప్రథమకోపి. చేతులో గఱ్ఱయుండనీ, కంపయుండనీ, విడిచేతులు కానీ, దెబ్బకొట్టిన దయ్యమున్నర యూడిపోవును. ఒకనాడు పొలములో బాలికాపులు దున్నుచుండిరి. ముచ్చటకు మేడిపట్టుకొని నే దున్నసాగితిని. “బ్రాహ్మణులు దున్నరాదు. మరెన్న డిట్లు దున్నవు కదా” యని మా తండ్రిగారరచేత నన్ను జరిచిన చరుపింతవరకు మరువజాలను.

ఒకప్పుడు ఆరుక్రోసుల దూరమునుం డిద్దరు మోయుబరువు రూపాయి పావలా ఖరీదు గల వంగనారు పేరన్న తెలవారకట్లబోయి రెండుజాములకు మోసికొనివచ్చెను. మరునాడా మొక్కల నెంతయో వేడ్కతో దున్నిన యేటి బాడువలో మా తండ్రి పేరన్న సహాయముగా నుడవదొడగెను. మొదటి మొక్కయుడుచుచుండ నేను బెద్దగొంతుతో “అయ్యా! యెంతో ముచ్చటబడి వంగచెట్లు వేయుచున్నావు కానీ యీ యేడీ వంగలు పనికిరావు సుమా” యంటి, నందుపై మా తండ్రి కోపము వచ్చి “పట్టుకోరా దిబ్బబడవను” అని నా వెంట బడెను. నేను నా శక్తి కొలది పరుగిడ దొడగితిని. పదడుగులలో నన్ను బట్టుకొని, మీది కెగరవేసి నేలపై బడులోపల వీపుపై రెండడపులడిచి, జుట్టుపట్టుకొని, గిరగిరద్రిప్పి, యేటిలో బడునట్లు కాలితోదన్ని విసరెను, పదిపన్నెండడుగుల నేటినీటిలో బడినను, జప్పున లేచి, యొడలు దులుపుకొని, యింటికి బర్విడి పోయి మా యమ్మతో నీ సమాచారము

38. పెద్దేకాదశి : ఆషాఢ మాసంలోని శుద్ధ ఏకాదశి. తొలి ఏకాదశి అని సాధారణ వ్యవహారం.

చెప్పగా నాపై నా యొడలంతయు నిమిరి, కన్నీరునించుచు నెంతలేసి దెబ్బలు కొట్టినారు క్రూరులని నన్నోదార్చెను. పదిమంది పిల్లలను గన్నదిగాని, యెంత కోపము వచ్చినను "నీయమ్మ కనులు మండా" యనుట తప్ప, మాతల్లి మమ్మెప్పుడైన తిట్టిగాని, కొట్టిగాని యెరుగ దెంత శాంతురాలో గదా. కొన్నాళ్ల కావంగచెట్లు బాగుగ బలిసి పూచి గొప్పగ గాచుటకు సిద్ధముగా నున్నవి. ఒకనాటి రాత్రి పెద్దయేరు వచ్చి వంగతోటను సమూలముగ దుడిచివేసెను. పాలికాపావార్త తెలవారినతోనే, వేమమరము చింతనము సేయుచుండగా, మా తండ్రితో జెప్పెను. మా తండ్రి చిరునవ్వుతో "సూరిగాడన్నట్లే యైన దాశ్చర్యమ"నియెను.

మా తండ్రి నాయెరుక నైదారేండ్లు వ్యవసాయము చేసెనుగాని, యొకయేడైనను బాగుగ ఫలించలేదొకవేళ ఫలించినను, అతని సులభ విశ్వాసము సందు చూచుకొని పాలికాపులా పంట చాలా భక్షించువారు. మా యైదుగురన్నదమ్ములలో రెండవయతడు, విజయనగరములో నివసించి యుండిన గంటి పట్టాభిరామయ్యగారను ప్లీడరునకల్లుడై, యచటనే కోర్టుపనిపాట్లు మరొక ప్లీడరైన వెదులమూడి రాయప్ప పంతులుగారి యొద్ద నేర్చుకొనుచుండెను. మా రెండవ యన్నపేరు సీతారామయ్య. క్రమము[39] కొంతవరకు వర్లించెను. వేదమడిగినచోట తప్పక చెప్పువారిలో నీవైపున నతడొకడు. మా పెద్దన్న జగ్గావధాని కూడ క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త. ఈ యిరువురు, మా పెద్దక్క యత్తవారి యూరును, వేదపాఠమునకు ప్రసిద్ధికెక్కినదియు, నగు పిడిసీల యగ్రహారములో[40] జదువుకొన్నారు.

మా పెద్దన్నయు మూడవయన్నయు పేరన్నయు నేనును, మా గ్రామములో మా తండ్రి వ్యవసాయమునకు తోడుపడువారము. మా పెద్దన్న యొక పెద్ద కమ్మిబండి యుండపై కోడెవయసు వాండ్రను పదుగురను కూర్చుండబెట్టి, పైకి దోడుట నేనెరుగుదును. ఆ బలమునకై యచటి చూపరులందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యము నందిరి. మరొకపుడు, రెండు గజముల రేగటియూబిలో గూర్కొని, యుదుపుటాకు కట్టలతో నిండుకొన్న కమ్మిబండి నొకవైపు పెద్ద యెనుపోతును బూన్చి, యద్దానిన్గాపుల నదల్చమని, తానొకవైపున గుండెనాని, మా పెద్దన్న యొక్కడును నూరుగజముల మేర, నా బండిని మడిగట్టునకు లాగుకొని

**39. క్రమము** : వేదం అధ్యయనం చేయడంలో ఒక పద్ధతి. పదము, క్రమము, జట, ఘన పద్ధతులలో వేదాధ్యయనం చేస్తారు. ఇవి ఒకదానికంటే మరొకటి కష్టతరం. ఇలా అధ్యయనం చేసిన వారిని క్రమాంతస్వాధ్యాయి, జటాంతస్వాధ్యాయి, ఘనాపాఠి అనే పేర్లతో పిలుస్తారు.

**40. పిడిసీల** : విజయనగరం జిల్లాలో గజపతినగరానికి, లోగిస అనే ఊరికి మధ్యలో ఉంది. విజయనగరం నుండి 20 కిలోమీటర్లు.

వచ్చినపుడిది యమానుష బలమని మాయూరు వారందరును గొనియాడిరి. అట్టివాడు బలమునందు మా తండ్రికి లోకువయట. ఒకనాడు మా యెద్లబండి యొక్క మొగపై నేను గూర్చుండి మిర్రుపల్లముల నుండి యా బండిని వేగముగ దోలుచు, "నర్జున రథమునయ్యా! కృష్ణుడిట్లు నడిపెనా"యని మిక్కిలి యరుదుగా నవ్వెడు నా తండ్రికి నవ్వు బుట్టించితిని.

మా యూరికి దూర్పున నసిరమ్మవనమను నొకరావి చెట్టకలదది మా పొలమునకు వెళ్లు దారిలోనున్నది. నేనొంటిగా బొలమునకు బోవుచున్నపుడు ఆ చెట్టు, దానిక్రింద పసపుబొట్లుగల గ్రామదేవతయొక్క కొయ్యబొమ్మలు భయంకరముగ గాన్పించునవి. నా తల పొడవున బెరుగు గంటెచేల[41] నడుమ బోవుచు, నక్కడక్కడ రాతిదేవుళ్లను చూచి, భయమునబ్బురము పొందువాడను. ఊడిక డొంకలపై దలలు పంకించుచు డ్రుళ్లింతల నెగురు తొండలును, పుట్టలచెంత పరస్పరము నొడలుల గలుపుకొని పైనిక్కి పెనగు పాములును, పనిలేక యార్చు కోమటి కంసలిపిట్టలును, స్పృశించిన మాత్రమున జుట్టచుట్టుకొను రోకలి బొండలును, కాకులును, గ్రద్దలన్వెను దరుముచు పసుల మూపులుపై సవారీచేయు నెత్రింతలును, పోట్లాడు యెద్దులును, దున్నపోతులును, పొర్లు దగిలి పరువిడు పద్దలను, వెంటాడు కోడెలును, చట్లదొంతి తలనిడి నిబ్బరముగా మెట్టచేల నడుచు కాపుచేడియలును, పట్టు మెత్తని కుంకుమ పుర్వులును, బురద బుక్కడములు చప్పరించు కప్పల యార్పులును, యెండ్రకాయలను బొడుచుకొని తిను కాకులును, చేపల నెగరదన్ను గ్రద్దలను, వరివెన్నులను గన్నములోనికి గొంపోవు పేరెలుకలును, బీరగుమ్మడి పాదులచే నిండు చెర్వుగట్టులును, లేళ్లమందలు పర్విడు మెరకలును, ఆకసమున నంచుకట్టి మాటిమాటికి సూర్యునకు జాటువచ్చు మేఘంబులును, ఉండుండి కొమ్మలను గదిల్చి రొదవెట్టు గాలియును, రెండవజాము వేడి తళ్కుయెండలో గానవచ్చు మృగతృష్ణలును, మాయూరికి బడమట యుత్తరములకు రెండు మూడు క్రోసులమేర కొండల వరుసలు గలవు. వాని శిఖరములపై మేఘములు శ్వేతాభ్రకపుటచ్చువలె, నేకిన దూదినెరపి నట్లుంటయు, పెక్కురకములుగ రూపములు మారుచుంటయు, మేఘముల నీడలు భూమి పై ప్రాకుచుంటయు, గ్రద్దలు మింటరెక్కలు చాచి తిరుగుచుంటయు, నేటి గుల్మములో నీతకంపవేసి యెండలో నూజలతో శూద్రులు చేపలు పట్టుచుంటయు, పోతులు గేదెలు చల్వకై యేటిలో బడుకొంటయు, ఒంటిగ బోవు నా లేతమనస్సునకు వింతవింత సంకల్పములను బుట్టించుచుండును. ఒకపుడు నేనొంటిగా నున్నపుడు నా మనసులో

41. గంటెచేలు = సజ్జచేలు

గొంతెమ్మ కోర్కెలు గోరుచుంట యెట్లన నాకు రెక్కలు వచ్చునట, చెట్లపై నుండి యెగురుచు గావలసిన పండ్లుకాయలు దినుచు ఎవరికైన నందక కొండల శిఖరములపై నుండి మేఘములలోనికి దిరుగుచుందునటుల, యీ కంద చీమ యెందుకు చెపుమా యీలాగు బ్రాకుచున్నది? దీనిని జంపెదను మంచి జన్మము దీని వచ్చునేమో! సూర్య చంద్రబింబముల వరకు హనుమంతునివలె నెగిరెదను. మేఘముల చాటున మేఘనాథునివలె సంచరించెదను; కొండలు బంతులవలె నెగురవైచెదను; డబ్బులు రూపాయిలు కుప్పకుప్పలుగ గల్పించి జనులకు విందొనర్చెదను. నా చిత్తము వచ్చినట్లు జంగమ స్థావరముల నడిపించెదను. ఇంత గొప్పవాడేడీయని నాతోడి పాటి వారందరును నన్నత్యాశ్చర్యముతో మెచ్చునట్లమానుష ప్రజ్ఞలగపర్చెదను. ఇట్టి సంకల్పములతో, నే బొలమునకు వచ్చిన పనిగాని, వేళనుగాని, తుదకు నాయాకలినిగాని, మరచి యాత్మారాముడనై క్రీడించుచుందును. దరుచు సంకల్ప శరీరముతో నానందించువాడను. మనుష్యులను మాత్రము తప్ప, తక్కిన సర్వలోకము యొక్క చోద్యములను గనిపెట్టుచుంటయును, మనుష్యులనందరిని నిర్లక్ష్యముగ బరికించు చుంటయును నా శైశవానుభూతులు.

ఆకసము - సూర్యచంద్రులు - చుక్కలు - మబ్బులు - వానలురుములు - మెరపులు - ఇంద్ర ధనస్సులెండ - వెన్నెల - చీకటి - శీతోష్ణవాయువులు - పరగడ[42] - మంచుపాటు - దిక్కులపోల్కి - రేబవళ్ల యందలి సమయ విశేషజ్ఞత - అడవులు - కొండలు - తోటలు - పొలములు - బీడులు - నదులు - కాల్వలు -చెరువులు - బందలు - బావులు - నక్కగోతులు - గొడిరాలదిబ్బలు - బాడువలూచిన నేలలు - గోర్జెలు - కంచెలు - బండ్లదారులు - కాలినడకత్రోవలు - మిద్రుపల్లములు - లోతువెలితి నీటిపారుదలలు - మడుగులు - వాల్గొమ్ములు - గుమ్మలు - సుళ్లు - అలలు- నున్నని ప్రవాహములు - పొర్లుతగులు పోరంబోకులు - గ్రామోపాంతములు - పాటినేలలు - ఇళ్లు వాకిళ్లు పెరళ్లు - పాడుకొంపలు - క్రొత్త కట్టడములు - వీధులు - వాడలు - రచ్చలు - సావిళ్లు - భజనమందిరములు - గ్రామదేవత గుళ్లు - గోపురములు, దేవాలయములు - సత్రములు - బదులు - పఠన మందిరములు - నాట్యశాలలు - పందిళ్లు - పసులదొడ్లు - గుమ్మములు - పుస్తకములు మరియు నెల్లపనిముట్లు వాద్య విశేషములు - వేయేల మనుష్యులు మాత్రము తప్ప తక్కిన పెక్కు చరాచర ప్రాణి విశేషములన్నిట దేవతామహిమనుగనిపెట్టి యానందించుచుందును.

---

**42. పరగడ :** ఊరి బయటి పొలము. పరగళ్ల వెంబడి తిరుగు గాడిదకు విశాల మందిర నివాసంబులేల అని ఒక కవి ఈసడించాడు. (అధిక్షేప శతకసంపుటిలో కోలంక మదనగోపాల శతకం - వేంకటకవి - సాహిత్య అకాడమి ప్రచురణ. పు. 146)

'హరిహరీ నారాయణ' పద మాలించుచుంట, వరాల రామయ్యగారును మా పెద్దన్నయు దరుచుగా పాడు గంగా వివాహము, దాసరి రామదాసు కాలుగుంటి వెంకటస్వామి; వీరి భాగవతములు వినుచుంటయు మాపని. పొలములో మేపి పోతులెక్కి యింటికి దోలితెచ్చుచు భాగవతపు దర్వులు మా యిద్దరన్నదమ్ములము పాడుచుందుము.

సమానవయస్కులతో బురికొల్పబడి పోరాడుచుంటయు, శత్రువులపై బగదీర్చుకొను చుంటయు, బడియొజ్జలి చబుకునకందక పరుగిడుచుంటయు, నేమేమో పెంకితనములు చేయుచుంటయును, ఈతాడుటయును. గంతులిడుటయును, కోతిపిల్లి, చాకిబాన, గుడుగుడు కుంచములు, గుజ్జగూళ్లు, వెన్నెలకుప్పలు, దాగుడుమూతలు, గొట్టికాయయాట, యుయ్యేలలూగుట, కుండబంతి, గోనెబిళ్ల, కిఱ్ఱుగానుగ, పరుగు పందెములు, కడి తగులుటయు, మఱేమేమో బాలక్రీడా విశేషముల దగులుచుంటయును, కాయగూరల దొంగిలించుచు దెబ్బలకు దిట్లకు లక్ష్యముసేయకుంటయు, శిక్షకు దప్పిన దొంగతనమునేర్పు నెచ్చెలికాండ్రతో వర్ణించుచుంటయును, దొంగతనము కమ్ముకొనుటకై దబ్బరలు బన్నుటయును, బొల్లేడ్పులు, కోరి జగడము తెచ్చుకొటయు, నకారణ కలహము, ఇండ్ల మీద రాలు రువ్వి క్రొవ్వి దెబ్బలుగాచి యొడలు దులుపుకొని మొండిగొనుటయును; అటకలలోను, కూరపాదులలోను దాగుంటయును, గోడల దుముకుటయు; చెట్టుకొమ్మల దాగి చప్పున క్రిందికి దుమికి పట్టుపడక పరుగులిడుటయును, యేటినీటి కెదురుగ నిలువబడి ప్రవాహ వేగమున ముందు పరుగిడుచున్నట్లు చెందిన భ్రమమును యథార్థముగా నమ్మికొన్నట్లు లాడుకొనుటయును, లోతునీట శరవేగమున బారలు చాచి యీతాడుట యును, మిక్కిలి యాసతో రతనములు ప్రోవుచేసికొన్నట్లు చెరువుల సాహసమున నీది పలురంగుల కలువపూలు సంపాదించుకొంటయును, కలువకాడలతో నీరు పీల్చు కొనుచుంటయును, రెండు మూడు క్రోసులలోపగు పల్లెటూళ్లలో భోజనములకేగి వచ్చుచు, బలురకముల కూరగాయలాకులు, పలుదోముపుల్లలు, చెఱకుగడలు సంపాదించుకొని యుల్లాసగర్వములతో సాయంకాలమున కిల్లు జేరుచుంటయును; రెండు యోజనముల మేరకు లోపుగా బ్రాహ్మణ సంతర్పణముల కపరాహ్ణ భోజనము చేసికొని, దబ్బులు సంభావనము తెచ్చుకొనుచు, మిక్కిలి యుల్లాసముతో శ్రద్ధగా నాలించిన భాగవతపు దరువులు తోడివారకన్న సొగసుగాపాడి మెప్పులు గొనుచుంటయును, గిఱగిఱ పుస్తకములు ద్రిప్పి చదువుచు, వివిధరీతుల యాటపాటలనుకరించుచు, జాతినీతులు, గొప్ప కొద్దులు, మెప్పులు, తలవంపులు, ఖేదమోదములు, కలిమి లేములు, జీవన్ముక్తులవలె నంటియు నంటక తిరుగుచుంటయును. ఏమేమో నా పసితనము నందలి యనుభవ మెంతకని జ్ఞప్తి తెచ్చుకొని వర్ణింపగలను?

# అధ్యాయం - 2

**మ**హానుభావా! వదాన్యశిరోమణీ! జయంతి కులకలశాంబుధి సంపూర్ణ రాకాసుధాకరా! బ్రాహ్మణ ప్రభూ! సమవాప్తకామా! కామేశనామా! చిత్తగించు.

నా జన్మకుండ లిదిగో. రక్తాక్షి సంవత్సర శ్రావణకృష్ణ చతుర్దశి *(31-08-1864)* రాత్రి పదిగడియలపై మఘానక్షత్రమున జన్మించితినట! వృషభ లగ్నము, కేతు దశాశేషమొక సంవత్సరము నాల్గుమాసములు. వృషభమున మంగళుడు, సింహమున రవిచంద్ర శుక్రులు, కన్యయందు బుధశనులు, తులయందు రాహువు, వృశ్చికమున గురుడు, మేషమున గేతువిద్ధి రాశిచక్రము. నవాంశకుండలి: మేషమున కుజరాహువులు, వృషభమున బుధుడు, కర్కాటకమున గురు చంద్రులు, సింహమున రవిశనులు, ధనువున శుక్రుడు, తులయందు కేతువు. ఇది నవాంశచక్రము.

శుక్ల సంవత్సరములో *(1869)* నా తలిదండ్రులు ఆరునెలలయీడు గల నా చెల్లిలిని, పెద్దప్పను, పెద్దన్నను మాత్రము వెంటదీసుకొని, తక్కిన పిల్లలలో రెండవయన్నను నా పెద్దక్క యత్తవారియింటను, తక్కిన యిద్దరప్పలను అజ్జాడలోనే వారి వారి యత్తల యింటను, మూడవ యన్నను అజ్జాడలో నాజ్ఞాతులగు దివాణముచెంతను, నా జన్మస్థానమునకు సమీపముగానున్న నా పెదతల్లి యింట నన్ను మా యైదుగురు మేనమామలలో కడసారమగు బుచ్చి మేనమామ చెంత వంతరాము గ్రామము నందును విడిచిపెట్టి కొందరు బందుగులతో గూడి కాశియాత్రకు బోయిరి. నాపెద్ద మేనమామను బుచ్చి మేనమామను మాత్రము నేనెరుగుదును. ఆరుగురు నా తల్లులలో నైదుగురిని మాత్రమే నేనెరుగుదును. అందరు మేనమామలును, నా తల్లి కన్న చిన్నయాపె తప్ప, దక్కిన నా తల్లి తోబుట్టువులందరును గంపెడేసి పిల్లలగన్న తల్లిదండ్రులే. మా బుచ్చిమామ యెనిమిదడుగుల పొడవు, పొడవుకు దగులావుగల ముప్పదియైదేండ్ల వయసు వాడు. కడు దొడ్డవాడని యతని నూళ్లో తగు మనుష్యునిగా దగవులకు బిల్చుచుందురు.

వంతరాములోని మా మేనమామ యింటి ముందున్న పెద్దరావిచెట్టు దాటి పెద్దయలలతో హొరుపెట్టి వానకాలమున యెర్రని వందు నీటితో ఏరు వచ్చుచుండును. ఈనుచున్న మొక్కజొన్న చేలనడుమ, పూచికాచు నీటి వంగతోటలకునడుమ యుల్లి, బచ్చలి, మిరప పాదులకు జెంగట కిర్రు పెట్టుచు వంగిలేచు నేతమునకు దీయ నీరందిచ్చు చెరువు. నూతిచెంగట వానగాలులకు మ్రోగు కొబ్బరియనంటి మొక్కలతోడి పొందరి పెరటి[1] చెంతనున్న నా తల్లి పుట్టింటి పూరికప్పుపై పెంకులు విసరుచున్న నన్ను జూచి

1. **పొందరి పెరడు :** పెద్ద ప్రహరీ మధ్య ప్రధానమైన నివాస భవంతికి దూరంగా ఇతర అవసరాలకోసం కట్టిన పాకవంటి దానికి మధ్యలో ఉన్న విశాలమైన ఖాళీస్థలం పొందరి పెరడు.

నా పెద్ద మేనమామ పెద్దకొడుకు "ఔరా! సూరిగా! యింటిపై పెంకులెందుకు విసరుచుంటివి?" యనగా "బుచ్చిమామగారి యిల్లు పెంకుటిల్లు చేసెదన" నని బదులు చెప్పితిని. ఆయూరు నందలి కొందరి నడకలును, కొందరి యేడ్పులును, కొందరి పొడుము పీల్చుటయును, కొందరి మాటలును మిక్కిలి నవ్వు పుట్టించుచు వెక్కిరించుచుంటిని. ఏటియావలితోటలో డేరా వేసికొని దిగిన బొబ్బిలి రాజోద్యోగి చెంత పురాణము జదివి యదివరకెన్నడును నే జవియెఱుగని పటికబెల్లము పట్టెడు ముక్కయు, నాలుగణాలును బహుమతి తెచ్చుకొంటిని.

ఒకనాడు మా బుచ్చిమామ యూరలేదు. నాలుగుగంటల వేళ సాయంత్రమున మా యత్త మల్లిపందిరి చెంత పెరుగు కలిపిన చలిదియన్నము నాకు బెట్టెను. ఆపెకన్న మధికముగా బెట్టుట యలవాటు. కడుపు తుంబవలె మీదికి వచ్చువరకు దీనగా జూచుట యామెకిష్టము. నేను కావలసినంత యన్నము దిని తక్కినది కాకులకు జల్లుచున్నాను. ఆపె వెఱ్ఱిదానివలె కోపముతో నన్ను జితకమొత్తెను. నేనాదుఃఖము పట్టలేక యేరుదాటి యొంటిగా గోగుచేను నడుమ గొంత జంకును గొంత ధైర్యమును బెనగొన నడచుచు, సమీపముగా రెండు తలలతోనున్న కొండకొనను బరికించుచు, కాలిన పెనమువలె నెఱ్ఱగా గ్రుంగుచున్న సూర్యబింబమును వింతపడిజూచుచు, నేటియొడ్డు దారి గుర్తుగా నించుమించొక క్రోసుమేర నడిచి, చీకటిపడకముందు చంద్రమ్మపేట యను నా పెద్ద మేనమామగారి యూరు చేరుకొంటిని. అచట నా ముగ్గురు మేనమామల కన్న కొడుకు లయిదుగురు కలరు. "గుంటడా! ఒంటిగా భయములేక వచ్చితి వెంత దారుణము" అని నా పెద్దమామ డెబ్బదేండ్లవాడు, నాయెడగల సహజబంధు ప్రేమ కలంకారమగు చిరునవ్వున నన్నుబల్కరించి, "ఇదుగో చూచితివా! సూరిగా డెట్లొంటిగా వచ్చినాడో!" యని నన్నరువదేండ్ల యీడుగల నాపెద్దత్త కప్పగించెను.

ఆ యింటికి దూర్పుగా నేబదిగజములమేర వేరుపనసలు, చెన్నంగి కొబ్బరులు, బొంతయనటులు, గున్నమామిళ్లు, దబ్బలు, నిమ్మలు మొదలగు చెట్లవేళ్లకు నీరందిచ్చు వేగవతియను చిన్నేరు జిలజిలబారుచుండెను. నా తండ్రివంక బంధువులకన్న నా తల్లివంక బంధువులు నన్ను ప్రేమించుట సహజమని యపుడు నే దొలుసారి తెలుసుకొంటిని. ఆ మరునాటి యుదయ మెనిమిది గంటల వేళకు, వంతరాములో నాయున్కి గానక రాజాముకు బనిమీద వెళ్లి వచ్చిన మా బుచ్చిమామ వెదకించుచుండగా నా పెదతల్లినే యున్నయూరికి వచ్చి, నా రెక్కలు బట్టుకొని ప్రేమమూలముగా నగపర్చిన యాపెకోపము, నగవు, దుఃఖము, నొచ్చుకుంట, నన్ను జీవాట్లిడు తీరాత్మైకవేద్యముగాని తెల్పశక్యముగాదు. ఆపె నాచేయి పట్టుకొని "ఔరా! యెంతపని చేసితివెవ్వరికిని చెప్పకిట్లు పారిపోతివి. బుచ్చి నీవు వచ్చిన

గాని నే నన్నము తిననని నీరాక కెదురుచూచుచున్నాడు" అని నన్ను దిరిగి వంతరామునకు దోడ్చుకొనిపోగా, నాకై వీధిగుమ్మమున నిరీక్షించుచు మోము వ్రేలవవైచుకొనియున్న యాజానుబాహువు నా బుచ్చిమామ నాతో "నౌరా గుంటడా! యెంత యపకీర్తి! నరసప్ప నిన్ను నాకప్పగించెను గదా"యని, యా యత్తతో "ఎందుకంతలేసి దెబ్బలుకొట్టినా వంత వెఱ్ఱికోపమా? యాడుదానవుకావా?" యని చీవాట్లిడెను.

కాశికిబోయిన నా తల్లిదండ్రులు వచ్చుచున్నారను వార్త విని వారలకే నెదురేగుచు గొంతదూరమున వేణీదానము చేయుటచేత నప్పుడే పొడముచున్న జుట్టుకలిగిన మాయమ్మను బోల్చలేక యాపెతో "మాయమ్మ యయ్య వచ్చుచున్నారట, యింక యెంత దూరముగా నున్నారో" యని యనగా, యాపెయును, బేరందుటకై మా బుచ్చియత్త నన్ను బలియపెట్టుటచే గుర్తుపట్టలేక, తుదకు పోల్చి నన్నెత్తుకొని, "నేనే నీ తల్లిని నాయనా, నన్ను బోల్చజాలకుంటివా?" యని యాపె కంటనీరిడి, కలకల నగవుల నాతండ్రి వంక కనుగొన్న ప్రేమచూపిట్టిదని వర్ణింపదరమా? మా తల్లి యొకసారి, నాతండ్రి యొకసారి, నన్నెత్తుకొనుచు, నన్ను ముద్దిడుచు, నేమేమో నన్ను బ్రశ్నించుచు, నరక్రోసుమేర నా బుచ్చిమామ గారి యింటికి నన్ను దోడ్చుకొని వచ్చుచున్నపుడు నాకున్న యానందమే నిస్సంశయయుగా నాజన్మమంతలోను నేననుభవింపగల బ్రహ్మానంద, మదీయాత్మైకవేద్యమ నిర్వాచ్యమవాఙ్మానస గోచరమో రసికాగ్రణీ! పండిత శిరోమణీ! వదాన్యశేఖరా! నాపదియేండ్ల బాల్యదశలోని నాతీరు వర్ణించి చెప్పుమంటి వద్దిరా చిత్రకారుడాకృతి ననుకరించి వ్రాయగలడు గాని చైతన్యము వ్రాయగలడా? కవి శుష్కకల్పనముతో పంచేంద్రియ వ్యాపారము వర్ణించి చెప్పగలడుగాని, యాత్మన్దెల్పగలడా? బ్రహ్మానంద మతీంద్రియమని మాత్రము వర్ణింప శక్యమగును. చిత్తగింపుము.

అజ్జాడ గ్రామములో మాజ్ఞాతి చిరంజీవులను నతడు గొప్పబలశాలి; సంవత్సరమునకు మూడునాలుగువేల రూపాయిల రాబడిగల బ్రాహ్మణ ప్రభువు; మన్మథ సుందరుడు; రాయమ్మ గారి మూడవకొడుకు; ప్రశస్తముగా నీతి నేర్చినవాడు; నన్ను గుఱ్ఱముపై కూర్చుండబట్టుకొని యపుడపుడు తిరుగుచుండువాడాకస్మికముగా నొక మ్రాను తీయుటకై యేటబడి యీదుచు, బ్రమాదముగా మునిగి గతించెనను వార్తవిని, మాతలిదండ్రులుదయమున నన్ను తీసుకొని బయలుదేరి రెండుజాములకు వెళ్లిరి. అంత యీతగాడాకస్మికముగా నేటబడి మరణించుట యతి ఘోరముగాను మిక్కిలి యాశ్చర్యముగాను జెప్పుకొనిరి.

ఒకప్పుడు ముప్పిడి కన్నయ్యదొరగారి యొద్దకు మాయయ్యయు, మేమిద్దరమన్న దమ్ములును, మధ్యాహ్నము నరసాడకేగితిమి. ఏడియొద్దున దూర్పుగా నొక గంట నుత్తర

రామాయణము జదివించి సంతోషించి మా యూరియేటి యావలి తోటలో నొక పండ్లపనస చెట్టు పారితోషికమిచ్చెను.

ఉర్లాము బసవరాజుగారి కొడుకుపనయనమునకు[2] సంభావనకై బయలుదేరినాము. మా యూరినుండి యిరువదిమంది పిన్నపెద్దలు, సీతారామపురం, వెంకమ్మపేట, నీలముపేట, లుకులాముర్లాము, నడుత్రోవను రాత్రి చిమ్మచీకటిలో చోడిచేల[3] నడుమ నడుచునపుడు ముందుజట్టు, యీవలిమడిచే నావలిమడిచేనికి ముడిపెట్టి దారి నిరోధించుట, యట్లు పెక్కుచోట్ల నురిబన్నుట, వెన్కవచ్చు జట్టుదార్లకు మోకాళ్లకుదగిలిబడి లేచుచుంటయు, త్రోవలో జెరుకు పెరళ్లలో రెండుజాములరాత్రి యమావాస్యముందు చొరబడి, కర్రలు పొదల నుండి విరిచితీసి, పెద్దబలుసుముండ్లకు లక్ష్యముసేయక, దాటుచు భక్షించుటయు, పెద్ద పెద్ద కథలు వినుచుంటయు, ప్రతిసత్రమునంద మృతోపమానముగ రెండుజాములు రాతిరియైన నారు క్రోసులు లేక యెనిమిది క్రోసులు మజిలి కన్న యొకప్పుడు రాత్రి పదిపదకొండు క్రోసులు నడుచుట తటస్థించినపుడు, ఏడెనిమిది క్రోసులకు ముణుగులు క్రుంగును. వెనుకజట్టుదారులఱు చెంతకు వచ్చువరకు ఒక గంట నుండియు, విశ్రాంతి తీర్చుకొనుచున్న ముందు జట్టుదార్లు, వారిని జూచిన తోడనే లేచి నడక ప్రారంభింప వెనుకటివారి యవస్థయడుగనేల? ఎండ జామున్నరపైగా నెనిమిది క్రోసులకు పైగా నడిచివచ్చి, విశ్రాంతికై కూర్చోనాసింప, దిరిగి నడువవలసి వచ్చెగదాయని, విధిలేక నడచివచ్చు మాబోటి పిల్లబాటసారులను పెద్దలు దయచే ద్రోవ నడిపించిరి. మాపెద్దన్నయు బేరన్నయు నేనును ఉర్లాము బసవరాజుగారు సంభావన యిచ్చు ద్వారము తూర్పుచెర్వుటొడ్డు, తేనెకై బాతరపడు తెట్టెలుగట్టు నెర్రచీమలవలె దలలు మాత్రమగపడును గాని క్రిందెరుగరాదు. ఆ ద్వారమున మీదిమెట్టున నీలముపేట పడుచు బ్రాహ్మణుడొకడు కాచి తన వెలనాటివారిని మాత్రమ లోపలికి రానిచ్చుచు దక్కు వారిని మెట్లు దిగువరకు బడద్రోయుచున్నవాడు. మత్తగజము వలె మా పెద్దన్న యందరికన్న నౌన్నత్యముతో, బెద్దకెరటముపోల్కి గుంజులాడు వెనుదీయ పిల్లకెరటములన్వెనుబెట్టి ద్వారమునకు సమీపించిన మర్రికొమ్మబట్టి విరుచు శుండాలము పోల్కిగరమున శిరమంకించి వానిని

---

**2. ఉర్లాము బసవరాజు గారి కొడుకు ఉపనయనము :** ఉర్లాము జమీందారులలో బుద్ధిరాజు బసవరాజు, కందుకూరి బసవరాజు అని యిద్దరు బసవరాజులు వున్నారు. బుద్ధిరాజు బసవరాజు కూతురు వియ్యమ్మ, అల్లుడు కందుకూరి పేరయ్య లింగము. వీరి కుమారుడే కందుకూరి బసవరాజు. ఈయన కాలంలో వేద పరీక్షలలో ఉర్లాము సంస్థానము కీర్తి దిశలు తెల్లవారేటట్లు విస్తరించింది. ఈయన కుమారుడు వేంకట విశ్వనాథరావు పంతులు ఉపనయనము తరువాత 1878లో బసవరాజు మరణించారు. ఉపనయనం సుమారు 1875లో జరిగి వుండాలి. అప్పటికి దాసుగారికి 11 ఏళ్లు.

**3. చోడిచేలు :** చిరుధాన్యాలలో ప్రధానమైన రాగుల పంట వేసిన చేలు (చోళ్లు, తమిదెలు).

క్రింది మెట్టలంకరింపజేసెను. అంతరాళపు కట్టురతనములవలె జనులసందున నిరికి క్రిందుకాళ్లందవు, మీదనేమి జరుగుచున్నదో తెలియదు; కాని ప్రవాహ వేగమున నెటులనో ద్వారమునకు సమీపించు నంచెలుగా మావాళ్లు బంతులవలె మనుష్యులపై ఉండి విసరుచు గ్రమక్రమముగా లోపలికి విడిచిరి, బండరాళ్ల యిరుకుద్రోవను బ్రవహించు కొండ సెలయేటి దిగువ నీదువానివలె లోననొక సన్నవరుస గట్టిపోవు జనులలోబడినారము. ఆవల ఒకడు విచ్చరూపాయి ప్రతిజనునకు జేతబెట్టు చుండెను.

ఉర్లామునకు నలువైపుల రెండుమూడు ఫర్లాంగుల వరకు విస్తళ్లు పంక్తులుదీర్చి బ్రాహ్మణులందరు యించుమించొక లక్షయర్థులు; పర్వతములవలె నన్నరాసులు, పశువులు, లంకెలనగాని విడిగగాని, కళ్లము నూర్చినట్లు ఇరువది ముప్పదిమంది వంకాయ ముద్దనగ్గలియగ్రుమ్మట, విస్తరి పడినతోడనే నాలుగు కూరలు, నాలుగు పచ్చళ్లు, పప్పు అన్నము పిండి వంటలుప్పుతో సమస్తము వేలకొది వడ్డించువాండ్రతో బ్రతిబంక్తిలోను బసవరాజుగారు వెనుక భజనపారకులతో చండశాసనుడయి దిరుగుచుండెను. ఆ భోజన మహెూత్సవము ధర్మరాజు రాజసూయయాగమును జ్ఞప్తికి దెచ్చెను. నాల్గుపూటలందుండి క్రమక్రమము గతిపయ ప్రయాణంబుల నిల్లు చేరితిమి.

కరువు పెట్టినది. పంటలు పోయినవి, మా భూమికాక యరువది రూప్యముల కప్పనము[4] చెల్లించుటకు మాజ్ఞాతి, యూరిలోని భుక్త[5] పెద్దబ్బాయి, యొక బ్రాహ్మణ ప్రభువు రాయమ్మ మనుమ దాతని భూమికూడ మా తండ్రి కౌలునకు బుచ్చుకొనెను. అప్పనము చెల్లించుటకై మా తల్లిదండ్రులు పేరన్నయు నేనును శ్రీ జగన్నాథయాత్ర మిషపై బయలుదేరితిమి[6]. నా పుట్టుటకుముందు మాతండ్రి యతని సతీర్థ్యుల[7]యింట సంస్కృత మహాభారతమును జదివెను. చీకటితోడనే స్నానముజేసి, సంధ్యావందనాది కృత్యము లాచరించి, గడియ ప్రొద్దెక్కినతోనే పుస్తకము ప్రారంభించి చదివి యర్థము చెప్పుచుంట, సాయంత్రమునకు జాలించుట, పిదప భోజనము చేసి తిరిగి చదివి రెండు జాములరాత్రికి జాలించుట, నాలుగైదగ్రహారములు జనులు వినుచుంట, యిట్లు పదునెనిమిది నెలలకు మహాభారతమంతయు ముగించెను. మా తండ్రి కతని సతీర్థ్యులు గంటి గోపాలకృష్ణ

---

4. **అప్పనము** : ఇప్పుడు ఉచితంగా పొందడం అనే అర్థములో వాడుతున్నప్పటికీ, నిజమైన అర్థము సుంకము.

5. **భుక్త** : బ్రాహ్మణ భూస్వామి. బుగత అని కళింగ ప్రాంత మాండలికం.

6. కరువు వలన ఒప్పందం చేసుకున్న కౌలు చెల్లించలేక ఆ ధనం కూడగట్టడానికి దేశ సంచారం మొదలుపెట్టారు.

7. **సతీర్థ్యులు** : ఒకే గురువువద్ద (లేక) గురుకులములో వేరు వేరు కాలాలలో చదువుకొన్న వారు సతీర్థ్యులు. కలిసి ఒకే సమయములో చదువుకొన్నవారు సహాధ్యాయులు.

చయనులు గారు కుండలములు బహుమతి చేసిరి, ఆ చదువు కారణముగ మా తండ్రికి నేత్రావరోధము కలిగెను. ఎన్నో సాధనములు చేసినను కొంచెము పనిపాట్ల కడ్డులేకుండ దృష్టియున్నదిగాని స్వచ్ఛముగా దృష్టి రాలేదు.

మొదట గుడివాడ యగ్రహారము వెళ్లినాము, తగినవాడు పేదవడినాడని చుట్టము లేమి పైవారేమి మాకు భోజనము పెట్టి యధాశక్తి ద్రవ్యముకూడ నొసంగుచుండిరి. అణాకు తక్కువగాని రూపాయికి ఎక్కువగాని మాకెన్నడును సంభావన ముట్టలేదు. అచట నుండి వెంకమ్మపేట వెళ్లినాము. అచట మాయమ్మ చెల్లెలుండెను. ఆపె భాగ్యపాటివారి కోడలు, బహుసంతానవతియు. యజ్ఞము చేసెను. ఆమెయు నామెభర్తయు మిక్కిలి మమ్మాదరించిరి. మూడు నాలుగు రోజుల పిదప నట నుండి సాయంకాలము నకంబఖండీయను బొబ్బిలి వారి సత్రము జేరితిమి. పూర్వము బొబ్బిలివారి సత్రములో భారద్వాజ విందువలె భోజనములు పెట్టువారు. అటనుండి కప్పగంతులపేట గృహస్థుల యిండ్లలో రెండు పూటలుండి దూసి మీదుగా శ్రీకాకుళము వెళ్లినాము. అచట పదేనుదినములుంటిమి. అదివరకు నప్రతిగ్రహీతయగు మాతండ్రి యిపుడు తా వ్యవసాయము చేసిన యొరులభూమి కప్పనము కట్టుటకై యాచనమునకు బూనుకొనెను. ఉదయముతోడ స్నానము చేసికొని, విభూతియు రుద్రక్షతావళమును ధరించి, చేత నెర్రని యక్షతలు పట్టుకొని, పేరుగల గృహస్థులను జూచి మాతండ్రి యాశీర్వాద శ్లోకము చదివి యర్థము చెప్పుట. కొందరాహ్లాదముతో విని నమస్కరించి తోచిన దిచ్చుట, కొందరు సమయము కాదని చీదరపడుట, కొందరు "రేపు రా మాపురా" యని త్రిప్పి పంపుట, యెట్లైననేమి శ్రీకాకుళము విడిచినపుడు పదేను రూకలకు దగ్గకుండ మా తండ్రి మొలజాలెలోకి సొమ్ము వచ్చెను.

అటనుండి యామిదాలవలస కేగినారము. అట మేకావారన్నదాతలు. పిదప సిద్ధాంతము మీదుగా శ్రీముఖలింగము ప్రవేశించినాము. మాబంధువులు పలువురచట గలరు. వారి యాదరణము పొంది పర్లాకిమిడెకు వెళ్లినార మచట నుండి టెక్కలి రఘునాథపురమునకు బోయితి మటనొకరాజునకు దివానుగనున్న మా సన్నిహిత బంధువు మరువాడ లక్ష్మీనరసింహము పంతులు మమ్ము మిక్కిలి పదిపూటలవర కాదరించి యన్నము పెట్టి తోచిన సంభావన మొసగెను. పిదప నిచ్ఛాపురమున కేగితిమి. రాలి తుంబయ్య భుక్తయన్నదాత; యంతట దసరా దినములు వచ్చినవి. చిన్నకిమిడెలో నబ్బూరి సూరయ్య భుక్త నవరాత్రములు సేయుచున్నాడని విని యచ్చటికి వెళ్లినారము. మా తండ్రికి మాయిద్దరన్నదమ్ములకు జపమునకు వరుణ యిచ్చెను. శ్రీరామనామ జపము మాతండ్రికినీ, మాకిద్దరి కెవ్వియో దిక్కుమాలిన జపములును వరుణ ఇచ్చెను. ఆ యబ్బూరి

సూరయ్యపంతులు చిన్నకిమిడి దివాను. పట్టుపురములో నవరాత్రులు చేయుచున్నాడు. రాత్రి యేకభుక్తముగా నవరాత్రులు గడిపినాము. మాతండ్రికి నాలుగురూపాయలు మా యిద్దరికి చెరియొక రూపాయి యిచ్చినాడు. అచట నుండి సేరుగడాకు వెళ్లినా మాదారిలో మాతండ్రియు బేరన్నయును ముందు నడుచుచున్నాడు, మాయమ్మయు నేనును వెన్క నడుచుచున్నాము. కథలు చెప్పుచు, వింతవింత భవిష్యద్వార్తలు చెప్పుచు, మా తల్లికి మార్గాయాసము మరపించువాడును. "అమ్మా! ఇంకముందు మనమిట్లు కష్టపడి కాలినడకతో బోవనక్కరలేదు. ఎడ్లుగాని పోతులు గాని కట్టకుండ నిరువది ముప్పది పెట్టెబండ్లు యంత్రములచే నడిపెదరట. శ్రీకాకుళము నుండి యిక్కడికి యొకగంటకు రావచ్చునట. ఒకడు బండిపై కూర్చుని కాళ్లాడించిన మాత్రమున నాబండి యిష్టము వచ్చినట్లెల్ల పరుగిడునట. విమాన మెక్కి మనుష్య లాకాసమున దిరిగెరట" యని యద్భుతములు చెప్పుచు మాయమ్మను నడిపించుచుండవాడను. మాకన్న మాతండ్రియు బేరన్నయు రెండు ఫర్లాంగులు ముందైనారు. అడవిదారి ఒకచోట పట్టెదాట వేసి యున్నారు దొంగలు. వాండ్రు తమలోదాము దెబ్బలాడుచు, నేపందెము గెలిచెనో చూడుమని మాయమ్మను తగవడిగిరి, ఆమె మెడలో దీగె చూచిరి. గాన వాండ్రా మిషపై మమ్ములను మాతండ్రికి దూరము సేయుటకై యెంచిరి. మాయమ్మ సత్యకాలపుది. ఆ యాటచూచి వీడు గెల్చినాడు వాడోడినాడని తగవు[8] చెప్పుచున్నది. ముందేగుచున్న బలశాలి నా తండ్రి వెనుక దిరిగి చూచి "యుందుడుండుడు. నేను బందెమొడ్డెద"నని యా పచ్చెపువాండ్ర నదలించి, యినుప పొన్నులున్న తన చేతి వెదురు దుడ్డెత్తి పరుగిడిరాగా, నా పచ్చెపువాండ్రు, నాతల్లి నవ్వుకొనునట్లు పటాపంచలై పరుగిడిరి. ఉదయము జాము ప్రొద్దునకు సేరుగడా చేరితిమి. అది మన్యము, చిన్న కొండయేరు దాని చెంత బారుచున్నది. వోఢ్రము తప్ప తెలుగు మాటలేదు. పసపునూనె పట్టించుకొని స్త్రీలు పురుషులు మురికిదుక్కబట్టలతో స్నానములు చేయుచుండుటయు వారికి బట్టెదేసి గుండుజోళ్లు చెవులకుంటయు నాశ్చర్య మయ్యెను. ఆ యూళ్లో మా సన్నిహిత బంధువు మరువాడ వెంకయ్య గారు మూడు దినములు మమ్మాదరించి రెండు రూపాయలు మాతండ్రికిచ్చి పంపిరి.

బరంపురమునకు బిదప వచ్చితిమి. బరంపురమునందువలె నతిథి సత్కార మింకొక చోట జరుగుట నేను చూడలేదు. అంత సౌకర్యమైన భోజన మింకొకయెడ దొరకదు. అచటి గృహస్థులందరు నన్నదాతలే. ప్రతి గృహమునం దొకడో, యిద్దరో, ముగ్గురో, నలుగురో యతిథులుండువారు. ఆ యూర దిగుమర్తివారి యింట విడిసిన నా యన్నదాత మాకు షడ్రసోపేతముగా భోజనము పెట్టి, నారాత్రి అతని సావిడిలో పడుకొన్నపుడు

8. తగవు : న్యాయము, తీర్పు.

టక్కు టిక్కుమని మ్రోగు గడియారమును జూచి, నా తల్లితో నా తండ్రి "చూచితివా! టక్కు టిక్కు ధ్వనులతో కాలములపోక చెప్పు నీ జంత్రమువంటిదే యాయుఃక్షయ ముచ్ఛ్వాస నిశ్వాసముల దెల్పు నిద్దేహము. ఆహా! కాలము జరుగుట కనిపెట్టినట్లు రానున్న కాలమును దెలిసికొనరాదుగదా?" యని పల్కెను. అచట అయిదారు రూపాయల వరకు సంపాదించి యసికాకు వెళ్లి, యట మూడు పూటలుండి రసూల్కొండకు వెళ్లినాము. ఆ చిన్నపట్టణమొక గుట్ట చుట్టుకొని దబ్బకాయ చుట్ల వంటి వీధులతో రమ్యముగా నున్నది. అద్దానికి దక్షిణముగా వంతెనతో నొక చిన్న తీయనీటియేరు పారుచున్నది. ఆ కొండ మీద సంపెంగ చెట్ల నడుమ నాంగ్లేయపాఠశాలయును, వైద్యశాలయును, పురరక్షక భటాధ్యక్షాయుధ శాలయును గలవు. చిన్నతాలూకా ప్రదేశములలో రసూల్కొండ వంటి యందమైన స్థలము లేదు. అచట మాయమ్మ కన్న పెద్ద యాపె మా పెదతల్లియున్నది. ఆమె భర్త మరువాడ తమ్మయ్య గారు. వధూవరులిద్దరు పండుముసలి వారు. మమ్ములనెంతయో యాదరించిరి. ఒక నాడచటి శిక్షణాధికారాధ్యక్షుడగు బచ్చు నరసింహస్వామి పంతులు గారి యింటికి మా యమ్మయు మేమిద్దరన్నదమ్ములము వెళ్లినాము. ఆ పంతుల భార్య తెల్లగ లావుగనున్నది. నేను భాగవతము చదివినాను. మాయమ్మ యర్థము చెప్పిన, దందుకు సంతోషించి యా యిల్లాలు మా యమ్మకు రెండు రూపాయలును క్రొత్త చీరయును మా యిద్దరికి చెరియొక మాతులుంగ ఫలమును[9] దయచేసెను, తిరిగి యసికామీదుగ బరంపురమునకు వచ్చినాము.



**యౌవ్వనంలో గేరా తలకట్టుతో దాసుగారు**

---

**9. మాతులుంగఫలము :** మాదీఫలం. ఆయుర్వేద ఔషధాల తయారీలో ఉపయోగించే నిమ్మజాతి ఫలం. వీటి లభ్యత తగ్గటంతో బదులుగా నిమ్మకాయ వాడుతున్నారట.

# అధ్యాయం - 3

**కో**ర్టుపేటలో నోవదాన్యశిరోమణీ! బ్రహ్మకులమండనా! జయంతి వంశ పారావార సుధాకరా! సకల విద్వజ్జనవిధేయా! కామేశాభిధేయా! చిత్తగించుము.

నీ యింట రెండుపూటలును షడ్రసోపేతముగా ములగకాడలు, వంకాయ ముక్కలు, లంకజీడి పళ్లానప కాయబద్దలు వైదికులకు; నుల్లిపాయలతో లౌకికులను బ్రత్యేకముగా బ్రశస్తముగా గాచబడిన పప్పు పులుసును, వివిధ శాకములు, బక్ష్యాన్నములు వెలయ వందలకొలది బ్రాహ్మణులతో గలిసి నెల పదేను దినములు హాయిగానుండి, మీ యొద్ద నా తండ్రి "శెలవు దయచేయుడు, శ్రీజగన్నాథము సేవింపనేగెద" ననగా "శాస్త్రి గారూ! తిరుగుదలలో నన్ను జూడుడు. నా శక్తికొలది మిమ్ముల సత్కరించెదను" అను నీ పల్కులు నా కర్ణామృతములయ్యెను.

## ఛత్రపురమున

పిమ్మట మేము ఛత్రపురమునకు వెళ్లి కొద్దిరోజులచట నాగితిమి. ఆయూర ముప్పది నలుబది రూప్యముల వరకు మాకు వైదిక సంపాదనముగా లభించెను. ఆ చెంగటి గంజామున నొక యింట నొక రేయి గడిపి తెల్లవారిన పిదప శ్రీజగన్నాథము వైపు నడువ సాగితిమి. మూడు నాల్గు క్రోసులు నడిచి, పదునొకండు ఘడియల ప్రొద్దున కొక యొద్దె పల్లె చెరువు కడ, నాయూరి యొక పుణ్యాత్ముడిచ్చిన సీదా[1] తెచ్చుకొని వండుకొని భుజించితిమి. ఆ చెరువు నీరెర్రగా జలగ నెత్తురు వలె నుంట నా యెర్ర బియ్యమునకు మరింత యెర్రరంగువెట్టెను. "ఆకలి చవి తెలియదను సామెత మనయెడ నెంత నిజమయ్యెను'' అను మా తల్లి మాట యచ్చెరువు కావించెను. అటనుండి సాయంకాలమునకు జిలక సముద్రపు పడమటి యొద్దుననున్న రంభయను గ్రామమునకు జేరుకొంటిమి. రంభ సత్రములో నారేయి గడిపి మరునా డుదయము పదునొకొండు గంటలకు రుచ్యముగా వంకాయ ముద్దయును పప్పును జిక్కని పెరుగుతో హాయిగా భోజనము చేసికొని, మిక్కిలి యుత్సాహముతో జిలకసముద్రపుటొడ్డునందలి యోడరేవులకు బోయి మానల్గుర కించుమించు పది రూప్యములు సుంకము చెల్లించి, యొక పడవలో గూరుచుండి, మేమిల్లు విడిచినది మొదలు జరిగిన వృత్తాంతములు చెప్పుకొనుచు, మమ్మాదరించిన పుణ్యాత్ముల న్గొనియాడుకొనుచు, శ్రీజగన్నాథస్వామి సేవ దొరుకును జన్మ సాఫల్యమగునని యుప్పొంగుచు మా కుటుంబమందలి తక్కినవారిగూర్చి తలంచు

1. **సీదా** : స్వయంపాకపు సామాగ్రి. సదావృత్తి అసలుపదం. ఆంధ్రపత్రికలోను, జోగారావుగారి ప్రతిలోను సీదా అని వున్నది. బహుశా సదావృత్తికి హ్రస్వరూపం 'సదా' అయివుంటుంది.

కొనుచు, చిలకసముద్రము నభివర్ణించుచు, శ్రీజగన్నాథవతారమును గూర్చి మా తండ్రి చెప్పగ వినుచు, శ్రీజగన్నాథ క్షేత్ర వృత్తాంతమును రంభ నుండి మమ్ము శ్రీజగన్నాథమునకు దోడ్కొని పోవు పండాలు విన్పించగా భక్తిశ్రద్ధలతో నాలించుచు, నప్పుడప్పుడు నీటిపై నుండి యగపడు పెద్ద పెద్ద తాబేళ్లు మొదలగు జల జంతువుల గ్గని యబ్బురపడుచు, నడురేయియం "దిద్ది మిక్కిలి సంకట స్థలము పడవలకు ప్రమాదకరమైనది. శ్రీజగన్నాథా! పతితపావనా! కాపాడుము గాపాడుమని యాత్రికులందఱు న్దేవుని భజించుకొండ"ను నావికుల యుపదేశమును విని భయభక్తులతో శ్రీజగన్నాథుని స్మరించుకొనుచు, యాకలి బడలిక, భయములచే బట్టీబట్టని నిద్దురతో, నారేయి తెల్లవారగా సేమముగా నరసింహ ఘట్టము[2] సమీపమున నోడలు దిగి యొడ్డు చేరుకొంటిమి.

## శ్రీ జగన్నాథస్వామి సందర్శనము

రెండుమూడు క్రోసులమేర నిసుకదిబ్బలపై నడిచి, నరసింహ ఘట్టమునందు ముమ్మరముగా రాలిన గచ్చకాయలు కావలసినన్ని యేరుకొని, శ్రీజగన్నాథాలయ స్వర్ణశిఖరము న్గాంచి మ్రొక్కుచు "జయ జగన్నాథా" యని భగవన్నామోచ్చారణ పరవశు లమై, దూరమార్గగమన శ్రమమంతయు న్మరచి, పదిగంటల ప్రొద్దునకు శ్రీజగన్నాథము దేవాలయము చెంత సీతగుండము దరి మమ్ము దోడ్కొని వచ్చిన పండాలగపర్చిన యింట దిగి, యాకుండికయందలి యాకుపచ్చని చిక్కని మురికి నీట బున్నెముకై ముక్కుమూసికొని మునిగినాము. ఇప్పుడు కోటి రూపాయిలిచ్చినను అంత మురికి పసరునీటిలో గాలైన పెట్టుదునా? ఇప్పుడు భక్తి చెడి, వేదాంతము ముదిరెను గదా! ఆ బూరగా ళ్లాబుడ్డలా వీధులలోని మురిగినయన్నము కంపాగుండములోని కుళ్లునీ రచటి పండావాంఛ దురాశయు నిర్దాక్షిణ్యము చెప్పనలవి కాదు. భక్తి మూర్తీభవించినట్లు కోవెలకు బోయి, జగన్నాథుడు, బలరాముడు, నడుమ సుభద్ర యనెడు మూడు విగ్రహములను దర్శించి, మ్రొక్కి తోచిన దక్షిణ సమర్పించుకొని, యొక చిన్నకుండప్రసాదము, నువ్వకాయపులుసును కొని బసకు వచ్చి భక్షించినాము. సాయంకాలము నాలుగుగంటల కూరుచూచుటకు బయలుదేరినాము. మా యమ్మ యొకయర్ధణా యిచ్చి రెండు కుంభాళప్పములు కొని మా యిద్దరన్నదమ్ములకు జెరియొకటి జేత బెట్టెను. నాయప్పము నే దినుచుండగ నొకగ్రద్ద తన్నుకొనిపోయెను. శ్రీజగన్నాథ ధ్వజమగు గరుడమూర్తి సాక్షాత్తుగా స్వీకరించెనని అప్పము పోయినందుకు ఖిన్నుడనగు నన్ను నా తండ్రి యోదార్చెను. ఒక మఠముచెంత

---

**2. నరసింహఘట్టము :** పూరీ సముద్రతీరంలో ప్రజలు సముద్రస్నానం చేయడానికి అనుకూలంగా ఉన్న ఘట్టాలలో ఒకటి.

బెద్దగడ్డములు, మీసములు జడలతో నున్న యోగులు కట్టిన కొండముచ్చులలో నొకదాని చెంగటకుబోయి నా చిన్నగావంచాతో దానిని గొట్టుచుంటిని. ఆ హనుమంతు సాధుజంతువు గనుక నూరకొన్నది. అదిచూచి యచటి బైరాగి నాతో నాకోతిని గావంచాతో గొట్ట మనెను. నే నట్లు సేయగా దురుసుగ నటించు నా(ముక్కడి(క్రోతి నా (క్రొత్తగావంచాను ముక్కముక్కలుగ జీర్చెను. పిదప నిం(ద్రద్యుమ్న³మనుకోనేటిని జూచితిమి, నీరాకుపసరుగనున్నను స్వచ్ఛముగ నుండెను. పెద్ద తాబేళ్లా కొలనులోనుంచి మేమందిచ్చు పేలాలు తినుట వింత యయ్యెను. సాయంకాలము నొక ఇన్స్పెక్టరునొద్ద మాయిరువురున్నదమ్ములము కలసి జోడుగా పద్యములు చదివి (ప్రహ్లాదనాటకములోని కీర్తనలు పాడినాము. తీయని లేత శారీరములకు తోడు నీతియు భక్తియు బోధించు మాపద్యముల కాయుద్యోగి మెచ్చుకొని మాయిద్దరికి జెరి రెండు రూపాయలు దయచేసెను. "ఆహా! ఎంత తీయని పాట. యమకింకరులవంటి వారికిగూడ మనసు కరిగించును గదా?"యని మాతం(డ్రి యాశ్చర్యపడెను. ఆ రా(త్రి మరీ (ప్రసాదపు ముతక యె(ర్రకూడు భుజించలేక వండుకొని తిన్నాము. (ప్రభాతవేళ నన్నికుండికలలోను సము(ద్రమందును వివిధ తీర్థ స్నానములు చేయుచు, మూన్నాళ్లు శ్రీజగన్నాథమున వసించి, శ్రీజగన్నాథ పటములను, పతితపావన మృత్తికయును దులసి పూసల పేర్లు మొదలగు శ్రీజగన్నాథమున సంపాదించవలసిన సమస్తవస్తువులను బట్టుకొని శ్రీజగన్నాథమును విడిచి రక్తమట్టి యనుస్థలమునకు జేరుకొంటిమి. అప్పటికి మాయయ్య కేబది మూడేండ్లు, మాయమ్మకేబది, పేరన్నకు పదునొకొండు నాకు తొమ్మిదేండ్లు పైగా (ప్రాయము. అచట వండుకొని తిన్నమీద మాచెంగట వండుకొని భోజనము చేసిన కొందరు సాధులు "కాలినడకపై మోకాలి నీటిబంటి లోతు దారిని సము(ద్రము దాటి గంజాము పోవచ్చును. బదిపదేను రూపాయి లోడవారలకీయవలెను. మీరు వెంబడి రాగలరా?" యనగా సత్యకాలపు నా తం(డ్రి మంచిదని యంగీకరించెను. కాలినడకతో బోవుచుండి మయ్యయో యేమి చెప్పగలను? మా (శ్రమ దేవున కెరుక.

పిమ్మట నాజోగులవెంట నందంద ముణుకుబంటి, తొడబంటి, బొడ్డుబంటి, రొమ్ముబంటి నీళ్లుగల దారి గడచుచు జగన్నాథా నీవేమాకు శరణమని మాటికిమాటికి జగన్నాథుని స్మరించుచు, శ్రీకృష్ణుని కళేబరము నర్జునుడు ద్వారకాసము(ద్రమున వైవ నాకబంధము శ్రీజగన్నాథము రేవున దేలి యచట యిం(ద్రద్యుమ్న మహారాజునకు దొరికి

3. **ఇం(ద్రద్యుమ్నము** : పూరీక్షే(త్రపురాణాన్ని అనుసరించి జగన్నాథాలయాన్ని మొదట నిర్మించినవాడు ఇం(ద్రద్యుమ్న మహారాజు పేరుతో ఏర్పడిన సరోవరం. పూరీ పట్టణ (ప్రధాన మార్గానికి బడదండ (ముఖ్యమార్గము, పెద్దదారి) అని పేరు. ఈ బడదండ జగన్నాథాలయం తూర్పు సింహద్వారం నుండి (ప్రారంభమై గుండిచా మందిరం (ఇం(ద్రద్యుమ్నుని భార్య గుండిచ)తో ముగుస్తుంది. ఇం(ద్రద్యుమ్నం గుండిచా మందిరానికి వెనుకవైపున ఉంటుంది.

దేవాలయమున స్థాపింపబడుట మొదలగు శ్రీజగన్నాథక్షేత్ర మాహాత్మ్య కథలను నా తండ్రి నా తల్లికి విన్పించుట భక్తిశ్రద్ధలతో నాలించుచు, రెండుప్రక్కలను లోతునీట జల సముద్రమున నెగిరి త్రుళ్లిపడు జలజంతువుల వింతపడి పరికించుచు నందంద బలిసి నిలువులకొలది పెరిగి ధవళమేఘములవలె గాలికిజలించు, పూచిన రెల్లుచే లతిక్రమించుచు, సాయంకాలమునకు బదిక్రోసుల మేరను చిలకసముద్రపుత్రోవ నడిచి యొడ్డెపల్లెలో నేడు గంటలరాత్రికి జేరుకొంటిమి. వీధిలో నామార్గశీర్ష పూర్ణచంద్రిక న్మిగుల శీతబాధ తగిలియు నిశీధ సమయమున నటుకులు పెరుగులో నానవైచుకొని భుజించి వేకువజాము వరకు నిదురించి, తిరిగి యాజోగుల వెంబడి కొబ్బరితోటలతోడ, సముద్రపుతంపరలతో ననంటి తోటలతో, సర్పచెముదు తుప్పలతో, మొగలి డొంకలతో, నిసుకదిబ్బలతో నిండి సముద్రపుటొడ్డు రెండుమూడు క్రోసుల దూరముగా, నిరుకు జంతులు, కురుచ పూరియిండ్ల వాసనలతో, పచ్చని మురికి నీటి గుంటలతో, బేడిస తోరణములు, చేతుల నెర్రనీళ్ల కుండికలు జంకల ధరించి ముతకచీర ముసుంగులతో నీళ్లరేవున రాకపోకలు సల్పు వాడిచూపుల యొడ్డెగరితెలను, వీనుల వ్రేలాడే బంగరు గుల్లగుండు జోళ్లు, మూపున జన్నిదములు, పొగాకుతమ్ములమున లక్కపిడతల నగపడునోళ్లు, చేతమునికోలలు వెలయ దున్నుకొను నొడ్డె బ్రాహ్మణులను, సన్నవు పొడవు పత్రములతో మిగులచుల్కనగు శకటములకు బూన్పబడి పరుగుతో నడకయెరుగని తెల్ల పొట్టి యాలగిత్తలను, గుడ్లగూబల వలె నుల్లాసమున నూలలువేయుచు బాదు బండితోలునొడ్డెకాపులను, గనుగొనుచు బొత్తిగ దెలుగుమాటతెలియని పెక్కొడ్డెపల్లె లతిక్రమించి గంజామునకేగు రాచబాట సంతోషముతో జేరుకొంటిమి.

మాకు దోడువచ్చిన సాధువులు "మేమిక రంభకేగెదము. మీరు క్రోసెడు మేరనున్న గంజామునకు దక్షిణముగా బొండ"ని చెప్పి యదృశ్యులైరి. అప్పుడు పగలు రెండుజాముల వేళ మించెను. గంజామునకు రంభకు మధ్యగా రోడ్డుపైనున్న యేదోయొక కోటపేరుగల గ్రామమునకు జేరుకొంటిమి. అచట సదావృత్తి యిచ్చిరి. మాతండ్రి చెంగటిచెరువులో స్నానమాడి యొకచెట్టుక్రింద నత్తెసరుడికించుచు మాతల్లితో "ఏమే, నీవు తినెదవా లేదా?" యనెను. అందులకు మా తల్లి "అయ్యో! రోడ్డు జనసంచారమింతయనాచారముగా నెట్లు తినగలను?"యని మారుచెప్పెను. అందుకు మా తండ్రి "తినెదవా లేదా? తినెదవా లేదా"? యని ప్రత్యుత్తరముగానక కోపముతో నుడుకుచున్న కుండను నేలకొట్టి వేసెను. అయ్యో పిల్లలకైనను లేకుండ వ్యర్థముగా నన్నము బుగ్గిపాల్జేసినారని మా తల్లి విచారించెను. "రారా పేరయ్యా" అని మాయన్నను బిల్చి మాతండ్రి ముందు నడువసాగెను. అడుగామడగా శ్రమతో మెల్లమెల్లగ మాయమ్మయు నేను వారి వెంబడి నడువసాగితిమి. గంజామున

కారుగంటలు మించకుండ జేరితిమి. ఒక బ్రాహ్మణ గృహమున వంకాయ ముద్ద, పెసరపచ్చడి, ప్రశస్తమైన సన్నబియ్యపుటన్నము మాయమ్మ వండగా మిగులరుచ్యముగా బేరాకటను జవి రెట్టించినయా పదార్థముల నెయ్యిబెరుగులతో కడుపునిండ హాయిగా గుడిచి, యేయాపదలున్నానీక దారిగడిపిన శ్రీజగన్నాథుని వేనోళ్ల గొనియాడుచు, మిగుల బడలుటచే గాఢనిద్ర నారేయిగడిపి తెల్లవారినదనుక మిక్కిలిదూరముగ సంకట మార్గమున నాకలినిద్రలుమాని నడచుటచే బులిసి పగిలి వాచిన కాళ్లకు చమురు రుద్దుకొని, వేడినీళ్ల స్నేదవు తోముకొని స్నానము చేసికొని యాపూట కూడ గంజామున నాగితిమి. సంసారుల పిల్లలకు భాగ్యవంతుల బాలలకన్న మొత్తముపై దేహబలము, బుద్ధిబలము నధికముగా గలిగియుండుటయును, లేమిచే జవి రెట్టింపబడిన భోజనముచే శ్రీమంతుల పిల్లలకన్న నెక్కుదు సంతుష్టియు నారోగ్యమును గలిగి యుండుననియును నాయూహ.

మరునాడుదయమున గంజాము విడిచి యేరుదాటుచున్నప్పుడు గంజాము రెండునాళ్లకు బాడైన ముచ్చట మాతో నొక పథికుడిట్లు చెప్పెను. ఒకనాటి రాత్రి యేటి యావల పెద్దధ్వని యూళ్లోవారికి వినబడినదట. ఆ ధ్వని చెవిదాకినవాడెల్ల అనగా నూరిలోబదేనువీసములజనులు విశూచిచే జచ్చిరట. ఒక నల్లని ముసలిది చీపురుకట్ట పట్టుకొని వీధులలో సంచరించెనట. ఆపెయే గంజాము ముసలమ్మ, గొట్టాలమ్మ, మారమ్మ యనుపేర్లతో గంజాము నుండి నలుదెసలకు బ్రయాణము సేయుచు, భూభారము మాన్పుచుండును. ఈ ముచ్చట విన్నతోడనే గంజాము ముసలమ్మ నాకనులబడినట్లు నాకు భయము పుట్టెను. పిదప మేము ఛత్రపురము చేరితిమి. అచ్చటినుండి మాయూరికేగు నొక బంధువునిచేత నూరు రూపాయిలిచ్చి యాద్రవ్యము మాయూరిభుక్తకు దానీయవలసిన భూమి యప్పనము చెల్లించుమని యతనితో నాతండ్రి చెప్పి పంపెను.

# అధ్యాయం - 4

పిదప నచ్చట నున్నవ రామలింగము మొదలగు వారియొద్ద పది పదేనురూప్యములు సంభావనమంది, యోదాతృమూర్ధన్యా! తృణీకృత పురందరా! సర్వస్వతంత్రా! మిస్తుల సౌందర్య విద్యా సంపద్భోగబల వైభవా! యంతరంగ భక్త శిఖామణీ! చిత్తగింపుము.

నీయనుజుని సంవత్సరీకకర్మములను గన్నీరొలుక గావించుచున్న నీయొద్దకు వచ్చినా, మపుడు పెద్దవెండిగిన్నెనిండ రూప్యములు పట్టించుకొని శ్రోత్రియులకు దానమొనర్చుచున్న నీవు మాతండ్రిగారిన్గని "శాస్త్రి గారూ! సమయమునకేతెంచితి"రని పల్కరించి నూరు రూపాయిలు దానమొసంగితిరి. తమయింటి సత్రమున రెండుదినములాగి మీ యొద్ద సెలవు నా తండ్రి తీసుకొన్నప్పుడు తమరు నన్ను నా తండ్రి కగపర్చి "శాస్త్రిగారూ! వీడు గొప్పవాడగును. వీని కింగ్లీషువిద్య యెట్లైన నేర్పించుడు" అని సెలవిచ్చిరి. పిమ్మట దమకుమార్తె నత్తింటికి దిగబెట్టుటకై మాయూరి చెంగటి గ్రామమునకు బయలుదేరి, మా పెద్దతల్లియు నాపెభర్తయును తోడరా కతిపయ ప్రయాణంబుల వారుకుదిర్చిన బండిపై ముఖలింగమను గ్రామము మీదుగా వారాగిన మద్దెలవలస యను మాయూరు చెంగటిపల్లె మూడు దినములు వసించి, మాపెద్దన్నయు, మూడవయన్నయు నా ముప్వురక్క చెల్లెండ్రు నొక క్రోసుమేర మాకెదురురా, సంతోషము మూర్తీభవించినట్లు మా గ్రామస్థులందరనుకొన పదినెలలకు దిరిగి మాయిల్లు జేరుకొంటిమి. ఇరువురు పిల్లలతో గూడ నా రెండవ యప్ప యిరువదిరెండేండ్ల వయసున ముత్తైదుగా గతించుట తప్ప నా తండ్రి దుర్భరగర్భశోక మెరుగడు. ఆపె మా తలిదండ్రులు కాశీయాత్ర కేగినపుడు నన్ను నా మేనమామగారి యూరి నుండి పిలిపించి చల్లపాలకాయలు వండి కడుపు నిండ బెట్టెను. మేల్మి బంగారు వంటి దేహమును మనస్సును గలది.

మాపెద్దక్క యత్తగారి యూరైన పిడిసీల యగ్రహారమునకు మా తల్లిదండ్రులు కార్యాంతరముపై వెళ్లినపుడు వారు వచ్చునంతదనుకు మా బుచ్చిమామగారింట్లో నన్నుంచుటకు వంతరామునకు వెళ్లిరి. మా తల్లి పుట్టింటివారు కొంచము భాగ్యవంతులు; ఆడబిడ్డలయందు వారి సంతానములయందు ప్రేమకలవారు. మా తల్లులార్గురిలోను మాయమ్మ యత్తవారే కొంచెపు స్థితి కలవారు. కాబట్టి మా తల్లికి గావలసిన ధనసాహాయ్యి మాపెపుట్టినవారిలో ముఖ్యముగా మా బుచ్చిమామ సేయుచుండును. మేమావంతరామునకు వెళ్లిన మరునాడచటికి వాసా సాంబయ్యగారను బొబ్బిలి సంస్థాన వైణికుడు వచ్చెను. మా బుచ్చిమామయ్య గారి యింటికి దరచుగా నతిథులు వచ్చి సత్కారము పొంది యేగుచుందురు. ఆ సాంబయ్యగారు నన్ను జూచి నేను పద్యములు చదివి కూనిదీర్ఘములు తీయగా నా శారీరమునకు సంతోషించి మాయమ్మతో "అప్పా! ఈ చిన్నవాడికి సంగీతము

చెప్పెదను. వీడు పనికివచ్చునని నా నమ్మకము. నాతో బంపుము" అనును. అందుకు మాతల్లిదండ్రులు లొప్పుకొని నన్నతనితో బంపిరి.

గురుశిష్యులము మేముభయులము జాముర్రాత్రి యుండగా బైలుదేరి మామిడివలస యగ్రహారమునకు నొకకావిడివానిని దీసికొని నడువసాగితిమి. మా గురువుగారప్పటి కిరువది యారేండ్లవయసువారు. అపుడు నా వయసు తొమ్మిది పదేండ్ల నడుమ. మా గురువుగారి చెవులకు బంగారు దుద్దులు కలవు. బొబ్బిలిలో చలువచేయబడుటచే నీలిరంగుపట్టిన తెల్లని ధోవతియు జల్తారుత్తరీయమును నాకు వింతగ నున్నవి. అతనికి బలాత్కారముగా వంగుటకై కాగితముతోగట్టిన గేరా కలదు. ఎముకపుష్టి గల తెల్లని షళాకు వంటివాడు. కడుదొడ్డవాడు. అతడు కావడినొక కొమ్మున వీణతో నొకబట్టల మూటయు నింకొకకొమ్మున నొకపెట్టెయును, ముందు కావడివాడు, వెనుక సాంబయ్య గారా వెనుక గోచియు, నడ్డికిగట్టిన చిన్న గావంచాతో బరుగిడు నేనును, పొలములు మెఱక, వేళ్లు, గడ్డలు, చెర్వు, లడవులు, తుప్పలు, తోటలు మెట్ట లతిక్రమించుచు, మాటిమాటికి వెన్దిరిగి జూచుచు రారా యబ్బాయి యని మా గురువుగారు ప్రేమతో నన్ను బిల్చుచుండగ, మధ్యాహ్నమునకు బది క్రోసుల మేర గడచి మామిడివలస చేరుకొంటి, మది యతని యత్తవారి యూరు. నిషేకమునకై యతడా యూరికి బోవుచు ద్రోవలో సులభముగ జిక్కిన నన్ను శిష్యమిషపై పరిచారకునిగ గొనిపోయెను.

తామరాకునందలి నీటిచుక్కవలె జగమున నా మనసంటియు నంటకుంటచే జీవన్ముక్తునివలె నైదేండ్ల మొదలుకొని పదేండ్లమించిన వయసు వరకు తల్లిదండ్రులపై గాని, యితర బంధువులపైగాని, మరి యేమమత్వముగాని నాకు లేనే లేదు. వర్తమానము తప్ప భూతభావికాలముల తలంపే నాకు లేదు. ఎద్దియో విచిత్ర సంకల్పమూర్తినై, జగద్వికారముల బరికించుచుండియు నొక్కింతయు న్దగులు లేక చరించుచు, శరవేగమున సంస్కృతాంధ్రకావ్యముల గొంతయర్థస్ఫూర్తిగా, యథేష్ట రాగలయలతో జదువుచు, సంతతానందమున దిరుగులాడుచున్న నన్నద్భుతానురాగముల పెద్దలందరు బరికించు చుండిరి.

మామిడివలస వెళ్లినతోనె యొడలు గడుగుకొని చల్ది భుజించి మిక్కిలి బడలియుండుటచే హాయిగ నిద్రించినాడను. ఆయూర పదేను దినములున్నాము. గురువుగారును గురుపత్నియు నన్ను గన్నకొడుకువలె పోషించుచుండిరి. అచటి గ్రామదేవత పండుగకు నాచే వాలకము[1] కట్టించి మా గురువుగారు నవ్వుచుందురు. పన్నెండేండ్ల

---

**1. వాలకము :** పగటివేషము. ఉత్తరాంధ్రలో జాతరలు, తిరునాళ్లు, తీర్థాల సమయంలో వాలకాలు ప్రధాన వినోద సాధనం.

వయసు వరకు గోచీతప్ప వస్త్రము నే గట్టియెరుగను. మా గురువుగారచటి నుండి నన్ను పాలకొండకు దీసికొనిపోయిరి, అచట వారికి శిష్యురాండ్రు వెలచేడియలు కలరు. అచట యొక పసపుగావంచా యిప్పించిరి. గావంచా నడ్డికి జుట్టుకొని మందు వేసవి రాత్రి నడివీధిలో వడకయుత్సవము[2]లో నాచురంగు[3] జూచి చూచి నిద్రించితిని. ఎవడో యొక పుణ్యాత్ముడు నా గావంచాను దొంగిలించెను. తెలవారినతోనె గావంచా గోలుపోయినందుకు దీనాననముతో మా గురువుగారి చెంతకు బోయినాడను. మా గురువుగారు నవ్వుచు "ఏదిరా నీ గావంచా, పారవేసినావా యేమి?" యనెను. అందుకు నేను "అయ్యా! ఎవడో దొంగిలించెను" అని బదులు చెప్పినా నప్పుడు "పోలేదిదిగో యొదలు మరచి వీధిలో నీవు నిద్రించుచుండ నెవడైనా దొంగిలించునేమో యని నేనే తీసినాను" అని నాకు జలిది వెట్టించి తన శిష్యురాలి యింటికి నన్ను దోడ్కొనిపోయెను.

ఆపె మొగిలిరేకువంటి తెల్లని వెలపొలతి. పదునారేండ్ల వయసు కలది. ఆమె మంచము క్రింద మా గురువుగారి వీణె యున్నది. ఆమె యద్దాల బీరువాలో మా గురువుగారాపెకై తెచ్చి గుల్‌కందు సీసా నుంచిరి. వారుభయులు వేరుగా ముచ్చటించు కొనుచుండగా నేనా గుల్‌కంద నదివరకెన్నడు నెరుగను, మిక్కిలి రుచిగానుండుటచే మూదువంతులు భక్షించి తక్కినది గూడ భక్షించుచుండగా నాపె యెందుకో యాగదికి వచ్చి నన్ను జూచి తిట్టుచు గొట్టబోయెను. మా గురువుగారు దబ్బున నవ్వి "వానినేమియు ననకు పిల్లవాడు" అని యామెను గదిమెను. పిమ్మట వీణ వాయించెను. ఆ తంత్రీనాదము మొట్టమొదట నా జన్మములో శ్రవణపర్వము గావించెను.

పిదప మా గురువుగారు మాయూరునకు నాలుగు క్రోసులు దూరముననున్న నారాయణపురనివాసియగు తనతోడియల్లుని తోడిచ్చి నన్ను మా గ్రామమునకు వెళ్లి బొబ్బిలికి రమ్మని పంపెను. నేను నారాయణపురము నుండి యొంటిగా బయలుదేరి యచటికొక క్రోసుననున్న పల్లపుచాకరాపల్లి యగ్రహారమునకు వచ్చి మా పెదతల్లి కుమార్తె సీతమ్మ గారి యింట్లో దిగినాను. తల్లి వంకవారికున్న ప్రేమ తండ్రివంకవారి కుండదు గదా! ఆపె కుదిమట్టపు దంతపుబొమ్మ వంటిది. బహుసంతానవతి. తమ్ముడు తమ్ముడాయని నన్నెంతో యాదరించి యన్నము పెట్టెను. మరునాడు మధ్యాహ్నము తన పెద్దకొడుకునకు సహాయముగా నన్ను దనపుట్టిల్లైన బొమ్మికపాడను గ్రామమున కంపెను. మేముభయులము బైలుదేరి, చిన్నచిన్నవలసలు దాటుచు, తుప్పడవి మెట్టదారిని మూడుక్రోసుల మేర బూచిన యూడికచెట్లు, కాచినమావిళ్లు జూచుచు, వాకపండ్లేరికొని తినుచు వెర్రిమొర్రిపాటలు

**2. వడక ఉత్సవము** = ఉపనయన శుభకార్యం.

**3. నాచురంగు** = బోగంమేళం.

పాడుచు బలురకంబుల పిట్టల కూతలు వినుచు నేటియొడ్డున గొంతదవ్వు నడిచి తుదకొక గొడ్డురాళ్లదిబ్బపై నేటియొడ్డున నున్న బొమ్మికపాడునకు, గడియమెరుగుండగా[4] జేరు కొంటిమి. మా పెదతల్లి విశాలాక్షమ్మ దెబ్బదేండ్లది. యామెభర్త గుండ్రని మెరుపు పెద్దకనులు గల ముసలివాడు. ఆ పుణ్యదంపతులు పెద్దకుటుంబము కలవారు. సంవత్సరమున కారువందల రూపాయల రాబడిగల భూస్వాములు. అచట రెండుమూడు పూటలుండి నేను మాయూరునకు జేరుకొంటిని. నా తలిదండ్రులు సోదర సోదరీలు నన్ను మిగుల సంతోషముతో లాలించిరి, మాయమ్మ నన్ను జేరదీసి "అన్నా! యెంత సంగీతము నేర్చుకొన్నావు" అని యడిగెను. నేనందుకు "అమ్మా! వీణ వాయించగలను. చూడు మిదిగో యెట్లు పాడుదునో" యని మునపటికన్న పెద్దగొంతువెట్టి వింతవింతదీర్ఘములు దీసినాడను. అందుకు మాయమ్మ నవ్వి "ఓరి నీయమ్మ కనులు మండ, నీకింతటితోనే సంగీతమంతయు వచ్చినదనుకొన్నావా?" యనెను. మా తండ్రియు నేనొంటిగ దేశసంచారము చేయగల ధైర్యవంతుడనైతినని చిరునగవుతో నాపయిమీద గావంచా చూచి "ఇదెక్కడ సంపాదించావురా" యనెను. అందుకు "దీనిని మా గురువుగారిచ్చినారు" అని యంటిని. "గురువును మెప్పించిన శిష్యుడవైతివా?" యని నవ్వుకొనెను.

మరికొన్నాళ్లకు నన్ను మా గురువుగారు బొబ్బిలికి రమ్మన్నారని నేజెప్పగా, బలువురకు దిండిపెట్టి పోషించుట కష్టమని గాబోలు చదువు మిషపై నన్ను మాతలిదండ్రులు మా పెద్దన్న జగ్గావధానులును తోడిచ్చి బొబ్బిలికి పంపిరి. భాగ్యవంతుల పిల్లలు నాతోడివారు హాయిగా మాయూరనే యుండగా, మాతండ్రి మొదలగువారు పలువురు విద్వాంసులుండగా నాకు మాత్రము పైయూరు చదువెందుకు? ఆహా, రిక్తదశ యెట్టి కష్టములైన సహించును గదా? మేమిద్దరము తెలతెలవారుచుండగా బయనమై గున్నటేన్గువలె ముందు మాపెద్దన్నయు వెన్క పరువిడుచు నేను బోవుచు జాముప్రొద్దునకు బొబ్బిలి కేగితిమి. నన్ను మా గురువుగారి కప్పగించి రాజసత్రమునకు భోజనముకై మా పెద్దన్న వెళ్లెను. నాకు మా గురువు చలిది కడుపునింద బెట్టించినారు.

మాగురువుగారి పెద్దన్న సర్వయ్యగా రతని కేడువందల గీతములు మరియు నెంతో సంగీత గ్రంథము వచ్చునట. కాని తా బాడలేదు. పరులు పాడిన రాగము లెవ్వియు బోల్చజాలడు. రెండవయన్న యప్పయ్య, అతడు జగదేక వైణికుడని ప్రసిద్ధి పొందెను. గాని నే బొబ్బిలికి వెళ్లకముందే స్వర్గస్థుడయ్యెను. మూడవయన్న కామయ్య గారు, అతడు

4. **గడియమెరుగుండగా** : సూర్యాస్తమయానికి ఇంకా ఒక ఘడియ సమయముండగా.

గొప్పవైణికుడు, ప్రశస్తమైన సంగీత గ్రంథకర్త. అతని కొకకొడుకు నొకకూతురు గలరు. భార్య కాలముచేయుటచే విరక్తుడై గడ్డము పెంచుకొనెను. పెద్ద తవ్వవంటి పందు వెదురు బొంగున కొక యుక్కుతీగె మాత్రము కట్టి శ్రుతిచేసి యొకవెడల్పు చాయకత్తికి గుంకుమము పూజచేసి, మూరెడు పొడవు తెల్లని గడ్డముతో, గట్టిపొట్టి శరీరముతో, సింహము వలె రౌద్రరసముప్పతిల్ల, "హరిహర" యనునాద మాకసమవియ భజనచేయుచు వాసా సాంబయ్యగారియన్న కామయ్యగారు నుదుట గంధమును బెద్దబొట్టుతో భీకరాకారముతో గొండల న్గొలకుల ప్రతిధ్వనింపజేయుచు బలువురశిష్యులకు వీణాగాన ముపదేశించు చుండును. నాల్గవయతను మాగురు వైదవయతడు కృష్ణమూర్తి గారు. అతడు గొప్ప వైణికుడు. ద్రుతవాద్య విశారదుడు, వారి తల్లి బ్రతికియున్నది. బిందెకుండవలె గుండ్రని తెల్లనియాపె. కదుమంచిది. మా బోంట్ల కందరికి జల్దివెట్టి యాదరించు చుండును. పప్పు వెంకన్న, కట్టు సూరన్న, ముదిగంటి సూర్యనారాయణ మొదలగు నిరువది ముప్పది మంది బ్రాహ్మణులు, తక్కిన జాతివాండ్రు మరికొందరు శిష్యులుండిరి. కొందరు వీణ, గాత్రము నభ్యసించువారు. నాకు మా గురువుగారు వారములు చెప్పించిరి. అయిదు వారములు మాత్రమే కుదిరినవి.

ఒకనాడు వారమెక్కడను లేదు. భోజన మెక్కడ దొరుకునోయని వెదకుచు నొకని యింట్లో జొరబడినాను. అల్లమరాజు దుర్గయ్య పంతు లనునతడు స్నానము చేయుచున్నాడు. అతనికై యతని భార్య వడ్డించెను. అతను లోనికి రాకముం దతనివిస్తరికి దలపడి పరిషించి భోజనము సేయుచున్నాను. ఇంతట నతడు వచ్చెను. అతనిభార్య యతనితో "చూచితిరా! వీడెవడో నన్నము పెట్టెదవా యని యడుగగా నేను లేదు పొమ్మంటిని. వీడు వీధి గుమ్మము వరకు మళ్లి నేను వడ్డించుట చూచి తిరిగి వచ్చి యెట్లు విస్తరికి గలపడి తినుచున్నాడో?" యని యనెను. అందుకాపంతులు "వీడెవడా మనపాలిటి సూర్యనారాయణమూర్తియే. మనకు బిల్లలు లేరని యీరూపముగా వచ్చి తినుచున్నాడు. పాపమెంత యాకలి వేసెననో" యని కంట నీరిడుకొని "నేయి వడ్డించు ముత్తయన్నము బొక్కుచున్నాడు" అనెను. అందుకాయిల్లాలు నేయి వేసెను. ఇంకొక విస్తరి వేయించుకొని పంతులు కూడ పరిషించి భోజనము సేయుచు నా సంగతి యడిగి నాచే దెలిసికొని "నేటినుండి నీకాదివార మిచ్చినాను. నీవీయూర నుండి నన్నినాళ్లు నాకభ్యంతరము లేదు" అనెను. భోజనము చేసిన పిదప నచట నా కంటబడిన భారతము తీసి శరవేగమున జదివితిని. ఆ వధూవరు లిద్దరెంతయో సంతోషించి యప్పటి నుండి నన్నుజూచినప్పుడెల్ల కన్నకొడుకు వలె నాదరించుచుండువారు.

బొబ్బిలి నేనిదివరకు జూచిన పార్వతీపురము పాలకొండలకన్న రాజుకోట[5] కలిగియుంటచే మిక్కిలి వైభవముగ నుండెను. నేనచట గ్రొత్తగా నేన్గులు చూచియుంటచే మిక్కిలి యద్భుతపడితిని. ఎఱ్ఱకుచ్చు బొందులతో, బెనవెట్టి వైచుకొన్న పొడవు పెద్ద సికముళ్లతో, మూరెడు వెడల్పు జల్తారంచుల నీలిఖండవా వలెవాటులతో, నొంటిచేత బంగరు కడియములతో, నోట మూరెడుచుట్ట నొద్దుపొడవుల పరువుమాటగోటులతో, బైజారునీటులతో సంచరించు వెలమదొరలను, దిక్కులు పిక్కటిల్ల ఘంటానాదం బిరుదెసల మ్రోయ, వీధుల వెంబడి నిండ్లకన్ననెత్తుగ నడుచు పెద్దేనుంగులును, రౌతులతో శరవేగంబున బర్విడు తురుపుగుఱ్ఱము[6]లును, పెద్దచెంపకొప్పుల బంగరుచేమంతిపూలు మెరయ, కోటనుండి రాకపోకలు సలుపు దాసీరత్నములను గల బొబ్బిలి పరువు న్సిరియు మూర్తీభవించినట్లున్నది.

మా గురువుగా రొకనాడు నాచే సాపాయని మంచిముహూర్తము చూచి యనిపించినారు. సాయంకాలమున గురన్నచెర్వులో గామయ్యగారు స్నానము చేయుట, యాజీకటివేళ తెల్లనిసబ్బుతో శిష్యులతని యొడలు దోముటయు, గొండకు జట్లుకట్టి కామయ్య గారితో ఫలహారములు పట్టుకొని వెళ్లుట యప్పటి గురువులయందు శిష్యులకుగల భక్తి నుగ్గడించును. ఒకప్పుడు రెండుజాములరాత్రికి బాలతేరుగ్రామములో సంభావన మిచ్చిరి. నాకొక యణా దొరికినది. కామయ్యగారి మంచముపొరలో దాచుకొంటిని. దాని నతనికుమారుడు దొంగిలించి చిన్నపేక కొనివేసెను. అది తెలిసి కామయ్యగారితో నే జెప్పగా గొడుకును జీవాట్లు పెట్టి యణా క్రింద నాకొక చిన్నగావంచా యిచ్చెను. బజారులోని మిఠాయి చూచి యెంతో నోరూరగా దుకాణములచెంత దిరుగువాడను. కానీయైనను నాయొద్దలేదు. మిఠాయి యెట్లు చిక్కును? ఆహా! చెల్లనప్పుడు భోగేచ్ఛ మెందుకదా! ఒకనాటి వేసవిసంజకడ కోటలోని కుల్లాసముగ బాడుకొనుచు, భోజనముకై

---

**5. రాజుకోట :** క్రీ.శ. 1652లో రాయుడప్ప ద్వారా బొబ్బిలి సంస్థాన స్థాపన జరిగింది. 1757లో బొబ్బిలియుద్ధం, 1766లో విజయనగర సంస్థానం దివాను సీతారామరాజు బొబ్బిలి జమీందారుని చెరబట్టడం వగైరా కష్టాల గడిచి ఇంగ్లీషువారి దయతో 1794లో కుదురుపాటు కలిగింది. 1875లో దాసుగారు సంగీతం నేర్చుకోవడానికి బొబ్బిలి చేరారు. అప్పటి జమీందారు వెంకటగిరినుండి దత్తు వచ్చిన వేంకట శ్వేతాచలపతి రంగారావు పిన్నవయస్కుడైనందున దత్తుతల్లి లక్ష్మీచెల్లామయ్మగారు సంస్థాన వ్యవహారాలు చూస్తున్నారు. బొబ్బిలి రాజమందిరాలలో పురాతనమైనది వేణుగోపాలస్వామి ఆలయం పక్కన ఉన్నది. దాసుగారు బొబ్బిలి చేరేటప్పటికి రాజకుటుంబం ఈ మందిరంలోనే ఉన్నది. ఇప్పుడు దీనిలో ఒక ప్రైవేటు పాఠశాల నడుస్తున్నది.

**6. తురుపు గుఱ్ఱము :** రాజు విలాసంగా షికారుకు వెళ్లేటప్పుడుగాని, యుద్ధానికి వెళ్లేటప్పుడుగాని రక్షణార్థం రాజుకు ముందు వెనుక ఉండే గుఱ్ఱపుదళం. సంస్థానం హెూదా, ఆదాయాన్ని బట్టి తురుపు గుఱ్ఱాల సంఖ్య మారుతుంటుంది.

బోవుచుండగా, నెర్రని దుప్పటి కప్పుకొని యొకకంట బూవున్న యొక యేబది యేండ్ల పచ్చనిముసలి బ్రాహ్మణు దచట గూర్చుని నన్ను దగ్గరకు రమ్మని పాడ మనెను. నేను మరింత బిగ్గరగా నుల్లాసముతో రాగము దీసితి, నందుకతడు చెంతగలవానితో "వినుడీ పిల్లవాని కెవరునేర్పి రెంత చక్కగా బంధవరాళి *(పంతువరాళి రాగం)* పాడినాడు! పూర్వజన్మవాసన యుండవలె గాని సంగీత మొరులు నేర్పిన నేపాటి కుదురును" అనెను. అందులకు నేనతనితో "నీమెప్పులకేమి గాని యొకవారము తక్కువగ నున్నది. చదువు కొనుచున్నాను వారమిచ్చెదవా?" యంటి, నతడు "నీకెప్పుడు భోజనము దొరకదో యపుడెల్ల మాయింట నీకభ్యంతరము లేదు" అనెను. అతడు సుప్రసిద్ధ భాగవతుడు, అంతసొగసైన శారీర మింకొకనికి లేదట. ఆతని పేరు తుమరాడ వెంకయ్య. బొబ్బిలిలో నెలపదేను దినములుంటిని. సంరక్షణము చాలమి, చిక్కిపోతిని, మాయమ్మ నా సంగతి విని నన్ను బిలిపించి యెంతో ప్రేమతో సంరక్షణ మొనరించెను.

సుంకెలో యజనము జరిగెను. అప్పుడు చమసాధ్వర్యులలో[7] నేనొకడను. వింతగ నార్చుచు గంటి జొన్న కొఱ్ఱ వెన్నుల దిననుంకించు పలురకముల పిట్టలును, చట్లదొంతుల నలవొద్దు[8] చుట్టకుదుళ్ల నెత్తుల మ్రోయుచు పొలముల కేగు కాపుచేడియలును, దమ్ము పట్టిన మళ్ల కూడుపునారకట్టలెక్కించిన కమ్మిబండినుండి నలుదెసల బురద నెగజిమ్ముచు, మోకాలుబంటి యూబినీట న్గదలాడు నెనుపోతులబట్టి నడు మంత్రపుబ్బరసిరిన్దిని క్రొవ్వుజనులవలె నుబ్బు జలగలను, గార్కొనుచున్న ధవళమేఘంబులవలె బ్రేలెడు ప్రత్తిచేలను, దబ్బుదిబ్బని పడు తాటిపండ్లును కూరపాదులనలముకొని క్రమక్రమముగా నున్నతస్థలములకెగబ్రాకి ప్రాయోపవేశంబు చేయు కంబళిపుర్వులను, దశవిధగమకంబుల త్రిస్థాయి భేదంబుల నానావిధశ్రుతుల గొతుపంబుచూపు పిన్న పెద్ద కప్పలను, నానావిధ సస్యకబళ నోత్సుక పశుపక్షిమృగంబుల నదల్చుచు నరపపాకల[9]నరచు పొలములకాపులను, బెడ్డలు రువ్వి తాటాకుగొడుగుల జించుచు, గుమ్మములం బల్లేరుముళ్లు పోయుచు తిట్లు దీవనలుగా భావించు పెంకెబుడుతలను, గౌరీవ్రతముల గైచేసికొని, నానవైచిన పెసలు సెనగలు వాయినంబులిడు కన్నె పడుచుముదుసలి ముత్తైదువులను, నిరతాన్నదాతలవలె

---

7. **చమసాధ్వర్యము** : చమసము అంటే యజ్ఞములో సోమపానం చేయటానికి ఉపయోగించే పాత్ర. ఆధ్వర్యుడు అంటే యజ్ఞం నిర్వహించే వారిలో ప్రధానమైన వ్యక్తులలో ఒకరు. అంత చిన్నవయస్సులో దాసుగారికి ఆధ్వర్యంవంటి బాధ్యతను ఇవ్వరు. సోమపాన పాత్రకు సంబంధించిన పనియేదో అప్పజెప్పి ఉంటారు.

8. **అలవొద్దు** : అలపొద్దు. సాయంకాలంపూట తినే గంజి అన్నం.

9. **అరపపాక** : పొలంలో కాపలాకు కట్టుకొనే ఎత్తైన మంచెని అరప అంటారు. దానిపై నీడకోసం పాక వేసుకుంటే అది అరపపాక.

చేరువన్సులభ జీవనము చేతికందించెడు జలాశయంబులను, లేజవ్వనముమాడ్కి జిగురు బలిసిన యుద్యానవనంబులను, వేదవిహితధర్మముల మాడ్కి నొద్దు చేర్చు నోడలను, నునుసిగ్గు వలపు క్రేగంటిచూపుమాడ్కి బ్రతిక్షణాహ్లాదకరములగు తీగమెఱపుగములను, మంటల మ్రోగు ఫిరంగులవలె మెఱపులన్ గర్జిలు కారుమబ్బులను, రేబవళ్లం దెఱపిలేక జీవనసంతుష్టి సలుపు సప్తాహంబులవలె విలసిల్లు ముసుళ్లను, విధివిహితంబుగ సకలజనాహ్లాదకరంబుగ జరుగు గణపతినవరాత్రంబులను, లుబ్ధగేహంబులమాడ్కి పథిక సంచార విరహితంబులగు మార్గంబులును, పరువు మాలిన పామరులవలె జెలరేగి తిరుగు కుక్కురమిధునంబులను, డంబమగపర్చు లంచగొండులవలె బురి విప్పెడు మయూరంబులను, బయల్పడని మునులవలె దలచూపని కోయిలలను, గన్నేరు, మామిడి, యనటి, జామి, కాకర, నేతిదొండ, మొక్కజొన్న, సమృద్ధిగా మఱికొన్ని కాయగూరలు; మొగిలి, నందివర్ధనము, పట్టెడముండ్ల గోరంట్ల, తుమ్మిక, గన్నేరు, మాలతి మొదలగు పలుతెఱంగుల పూలు; మోదుగు, లోలుగు, పనస, యనంటి, యడ్డంకు మొదలగు విస్తరాకులు; నాకురాలు నువ్వులు, చోళ్లు, గంటెలు, చామలు మొదలు కొన్ని విధముల నవధాన్యములు; బలిసిన పచ్చికబయళ్ల న్మోరలెత్తక కడుపునిండమేసి పొదలిన పసరములతో, మఱిమఱి యావకాయయూట భోజనములతో శ్రావణభాద్రపదములు గడువగా, జీవన సమృద్ధిని న్దనిసి సుప్రసన్నములగు సకల ప్రదేశములను సాయంకాలమున మాత్ర మన్నదానము జరిపెడు దేవీనవరాత్రములను, పుస్తకములకు, జతుర్విధ వాదన యంత్రములకు, ధనభాండారములకును, గలువపూదండల నొనర్చు పూజలను, మహాలయ మంత్రతంత్రములను, జూజములపున్నమయును, గౌరమ్మ జాతరయును, పటాకీల సందడియును, రామలీలామహోత్సవముల విజయదశమినాటి అంబారీయేనుగెక్కి రాజులు జమ్మి నరకుటయును, కార్కొని చూలుదగిలిన వరిపొలములం బనిచుల్కనపడిన సేద్యకాంద్ర తీరుబడి రచ్చవేడుకలను, సమృద్ధమగు పాడిపంటలను వివిధ మృష్టాన్నభోజనములను, దంపతులకు దీరనిపొత్తుగలుపుచు ముదిరెడి శీతవాయువులను, సీతాఫలముల యుమ్మిరియును, అట్లతదియయును, దీపావళిపండుగయును, నాగులచవితి బుట్టలయొద్ద స్త్రీపురుషులొనర్చు పూజలను, సోమవారనక్తవ్రతములను, వనసంతర్పణలను, బాల్యమందహాసములవలె నిర్మలానందకర శరచ్చంద్రికలను, అయిదేండ్ల బాలుర డెందములవలె నిష్కలుష మార్గములను, నిరతాన్నదాతల మాడ్కి సుప్రసన్న జలాశయంబులను గలిగి కాలపురుషోత్తమాంగమువలె విలసిల్లు శరదృతువు; మిధునంబులకు బల్మిం బొత్తుగలపుటుత్తరపుముదురుసీతుగాడ్పులను, మిక్కిలి హితమగు నెగడిమంటలను, శరీరమంతటనిండు ముతగ యున్ని దుస్తులను, కడువృద్ధులవలె పనిలేక

మూలపడిన విసనకఱ్ఱలను జవ్వనముమాడ్కి నాలింగనప్రియంబులగు కుంపటులను, చలిచేతను వన్నియచేతనుగూడ నెల్లఫలములన్మించి పద్మిని వాతెఱ[10]విధమున నొప్పారు కమలాఫలముతొనలను, పగిలిన దానిమ్మపండులతీరున మంచునకు బీటవాఱిన మూతులను, అ సందర్భ కావ్యముల పోల్కి విస్తరిలు కలలను; లుబ్ధునిహస్తమువలె ముడిగిన సకలావయవంబులను, సంక్షిప్తములగు త్రిషవణస్నాననిష్ఠలను, రుచ్యారుచ్యంబగు చింతకాయ ధప్పళమును, గర్భచిహ్నాలగపర్చు మట్లు వేసిన మామిళ్లను, భాగవత సమాజముకరణి మందీకృతతృష్ణలను, దరిద్రమనోరథము తెన్నున దీఱనియాకలియును, పోకిరిముఖములాగున నసహ్యాకర హిమకరబింబమును, వెకలినవ్వుమాడ్కి కనిష్టంబగు వెన్నెలయును, సకలవిద్యాసాధకములును, క్రవ్యాదరుతభయంకరాశీతనిశీథులును, వరిగుప్పలసందుల నొడలుమఱచి నిద్రించు కళ్లము కాపులను, రుచికరములగు పెక్కు రకముల చిక్కుడు కాయల పాదులను, ప్రదీప్తములగు సకలాంతర్బహిర్వహ్నులను, మందీకృతోష్ణకర నీరపిపాసలను, ధనుర్మాసోత్సవములను, వాకిలిముంగిళ్ల ముగ్గుల చిన్నెలను, తీయగుమ్మిడిపండ్ల యీవులను, అత్తింటి నల్లునియున్కి ముచ్చటలను, భోగిమంటలు, మకరసంక్రాంతిమూనాళ్ల పండుగ వేడుకలు, కమ్మజాతర విందులు మున్నగు సకలజనుల యుల్లాసములను కోడి గొఱ్ఱె పందెములను, వన్నెక్కె కాకులెనుములు; కమ్మతావులబుష్పించిన మామిడిచెట్లను, సకలధనధాన్య సంగ్రహ విశేషములను, రథసప్తమిరేగుకాయ జిల్లేడాకుల స్నానంబులను, సూర్యునకు నైవేద్యమిడి చిక్కుడాకుల పంచిపెట్టు గోక్షీరాన్నములను, భీష్మైకాదశివ్రతనిష్ఠలను, ప్రాతస్నాననిష్ఠలను, లేజవ్వన పలుచాలుతెఱగున వన్నెమీఱి తలచూపిన మల్లెమొగ్గలను, జాగరము పూర్ణముగా జేయలేని వారల మోముల నామములుంపించిన రుద్రాభిషేకంబు, శివరాత్రి జాగరణోత్సవములను, లేజవ్వనపు కూటమిపోల్కి నూత్న ప్రియంబులగు మామిడిపిందెలపచ్చడి ముక్కలను, మామిడి, నేరేడు తక్కదక్కిన సకల ఫలముల సమృద్ధియును, మాఘపాలీవర్షములను, జ్వాలాతోరణములు, కామదహనములు, డోలోత్సవములు, హోలీపండుగ వసంతములు, నౌకావిహార సంగీతము, ముదిరిన మామిడికాయలు, కోయిల కూతలు, పనసనేరేడుపండు సంపదలు, సంవత్సరాది క్రొత్తయుడుపులు, వింతగ్రుమ్చుమచ్చులు, దోరమావి యూరగాయలు, మల్లెపూల యుమ్మిరియును, శ్రీరామనవమి మహోత్సవములు, కేతకిరేకులనల్లిన జడలు, గ్రామదేవత పండువు, పీర్లపండుగ సందడిన్, వంతులుగా మ్రోగు సుషిరానద్ధ వాద్యముల[11] జగడములు, పులివేషముల యల్లరినాపు నెఱ్ఱపాగాల

---

**10. వాతెఱ** = పెదవులు.

**11. సుషిరానద్ధ వాద్యములు** : వేణువు, నాదస్వరం వంటి ఊది వాయించేవి సుషిర వాద్యాలు. మద్దెల, డోలు, దప్పు వంటి చర్మ వాద్యాలు ఆనద్ధ వాద్యాలు.

రాజభటుల తునకాలదుడ్లు, సివమెత్తినయాటలు, మారిపితీకిరేయి భజనములు, తొల్కరి పరగటిగాలులు, కొత్తయాలుమగలకూటమివలె నతిరభసములగు మెరపు లుఱుములు, ఒడగళ్లవానలు, మావి, పనస, పెద్దనేరేడు, తీయపండ్ల విందులు, పలుతెరగుల తొలకరిచేల, వదాన్యులచెంతకు యాచకుల మాడ్కి క్రొత్తనీటికెగబ్రాకు చేపలు, దుష్టమైత్రివలె క్షణభంగురములగు నీటివరదలు. జాలరిసందడులు, నీటివంతుపోట్లాటలు, అవివేకి దానమువలె విచిత్రవృష్టులు, నృసింహజయంత్యుత్సవములు, వైశాఖపూజలు, ఆతపత్రవ్య జనోపానహ దానములు, రాల్పగులునట్లు కాచు మండువేసవి చుఱుకుటెండలు, మందమలయానిల సమ్ముగ్ధ ప్రభాతనిద్రలు, సాయంసంధ్యావిహారములు, పాణిగ్రహణ మహోత్సవములు, ప్రణయకలహములు, చెమ్మటల సడలు బిగికౌగిళులు, సకలమిథున పరస్పర దూరశయానములు, సకలజనాశ్రిత వాతాయనములు, అన్యోన్యావలోకన కుతూహల కాముకాక్రాంత బహిఃప్రదేశములు, ప్రవర్ధమాన శిరఃస్నానవ్రతంబులు, పలుచని తడిపుట్టంబుల మనములారించు తరుణాంగక లావణ్యంబును, శ్రీజగన్నాథరథోత్సవంబులు నిర్వాతంబయి యూకైననల్లాడనీక యొడలుడికించు గ్రీష్మంబును క్రమక్రమంబుగ సకలర్తు విశేషంబుల గుర్తెరుగుచుంటిని.

ఒకప్పుడు మా తండ్రి నక్కును[12]కాల్పించి సాగబొడిపించుచుండగా నెర్రగగాలిన నక్కుముక్క త్రుళ్లి మా తండ్రి పాదముపై బడెను. చెంతగలవారెంతపని యెంతపని యనుచుండగా లేదులేదని మా తండ్రి పాదమును విదిల్చి జిరునవ్వుతో బ్రాహ్మణులగ్ని కనుక నగ్ని నాకు జురకలేదని చెప్పెను. కాలిన చేరెడు నక్కుముక్క పాదమునబడి యొకక్షణమున్నను పాదమేమియు జురకకుంట కచటివారెల్ల యాశ్చర్యపడి మా తండ్రి సత్యముచే నట్లయ్యెనని యనుకొనిరి. మా తండ్రి మా పొలముమెట్ట తోటలో నూయి త్రవ్వించెను. దానికై రాళ్లు బెద్దూరుకొండనుండి బళ్లతో దెచ్చుకొంటిమి. ఆరునిల్వులు త్రవ్వినను నీరుపడలేదు. ఒక దినమున మా తండ్రి యుదయముతోనే స్నానము చేసిన విభూతి ధరించి చేత గంటము తాటాకులు పట్టుకొని నన్ను వెంటబెట్టుకొని నూతిగట్టున గూర్చొని "త్రవ్వురా నేడు నీరెట్లుపడదో చూతము" అని "ఏహ్యేహి గంగే తవ దర్శనం హఠాత్" అన నొక అరగంటలో గంగాష్టక మొనర్చినంత పెద్దనీటిసెల నూతినుండి ముమ్మరముగ నుబికెను. మిక్కిలి నాబోటి చూపరులు ఆశ్చర్యము చెందిరి. "ఇది నాలుకా తాటిపట్టా! అబద్ధము నా నోట వచ్చునా?" యని సింహారావమున నా తండ్రి యపుడపుడు పల్కుట నేనెరుగుదును. అతడు మిక్కిలి నిష్కపటుడనియును, నిరంతర తపశ్శాలి యనియును, గోపముబట్టజాలని బలశాలియనియును మాయగ్రహార జనులందరును

12. నక్కు : నాగలికి చివరన బిగించే ఇనుప కర్రు.

భయభక్తులతో నాతనిన్గనుచుందురు. అతడు కొన్ని యష్టకములను ధనంజయవిజయమను నొక ప్రబంధమును సంస్కృతమున విరచించెను. అతని శిష్యులలో నిపుడున్న సుప్రసిద్ధులు ఆదిభట్ట రామమూర్తి శాస్త్రియను తార్కికుడు, కర్రా పాపయ్య శాస్త్రి యను పౌరాణికుడును, గంటి నీలకంఠావధానియను ఘనపాఠి మొదలగువారు.

ఒకనాడు జన్నిదముల పున్నమకు పార్వతీపురములో నాకొక బేడ సంభావన దొరికెను. అర్ధణాకొక పిట్టకలము మరియొక యర్ధణా కారు కాగితములు తక్కిన యణాకొక సిరాబుడ్డియును గొని రెండు జాముల కింటికి వచ్చి కలము సిరాలో ముంచుచు కాగితములపై బెద్దసున్నలను వ్రాయుచుంటి నంతట మాబుచ్చిమామ తన యూరినుండి వచ్చి నా వ్రాత జూచి "గుంటడా యేమీవ్రాత కాకితము సిరా దండుగకా!" యని నవ్వెను.

మా భూవ్యవసాయము ఫలించకుంటచేతను, మిక్కిలి కుటుంబము ప్రబలమై పెండ్లికాబడిన నా మువ్వురు పెద్దన్నల భార్యలు కాపురమునకు వచ్చుటచేతను, నా తలిదండ్రులు క్రమక్రమముగ లేమి ననుభవించవలసి వచ్చెను. భైరపురగ్రామములో వంకాయల బలరామభుక్త యన్నము పెట్టి చదువు చెప్పుచుండెనని విని పేరన్నను నన్ను నచట జదువుకొమ్మని మా తండ్రి పంపెను. మేమిరువురము లక్ష్మీపురములో గొప్పయన్నదాతలును మాజ్ఞాతులునయిన పెద్దయ్యబాబుగారి యింట భోజనముచేసి సాయంకాలమున కేటియొద్దుననే పడమటిదెసకు నడిచి భైరపురము వెళ్లినాము. ఆ భుక్తలిద్ద రన్నదమ్ములు. వేగినాట్లు, స్థితిపరులు. అందులో బెద్ద బలరామభుక్త భామవేషగాడు. చతుర్విధవాద్యముల[13] ప్రవీణుడు, కవియును, దంతపు బొమ్మవలె నుండును. అచట రెండు దినములుంటిమి. "నీవు భామవేషము కట్టెదవేని నిన్ను దయారుచేసెదను. లేకున్న నీవిక్కడ నుండనవసరము లేదు" అనెను. చదువుమిషచే దిండి సాగించుకొనుటకు మేమందుకొప్పక లక్ష్మీపురమునకు దిరిగి వచ్చినాము. పెద్దయ్యబాబు మాకు గడుపునిండ బనసతొనలు బెట్టి యచ్చుమ్మ పనసపండొకటి మా తండ్రికివ్వమని మాచేతి కిచ్చెను. సాయంకాలమున కిల్లుచేరి మా తండ్రికి జరిగినస్థితి చెప్పినాము.

తులసిరామన్నవలస యను నడవిగ్రామమున మా పెద్దన్న యత్తవారున్నారు. మా పెద్దన్న భార్యను మలిసారి తీసికొని వచ్చుటకు నన్ను బంపిరి. ఆ వలసలో మూడు పూటలున్నాను. అచట ఒక పిల్లిపిల్లను గోడకు కొట్టి చంపినా నదియే నా జన్మలో చేసిన జంతుహత్య. పుల్లేరుపండ్లు, పిసివాకపల్లేరి తినుచు బొమ్మకచ్చికలేరుచు నడవిగల చెట్లు

---

**13. చతుర్విధ వాద్యాలు :** సుషిర, ఆనద్ధ, తత, ఘనవాద్యాలు. సుషిర ఆనద్ధ వాద్యాల గురించి పాద సూచిక 12లో. వీణ, సారంగి, సితార వంటి తీగలు వుండేవి తత వాద్యాలు. కంచు తాళాల వంటివి ఘనవాద్యాలు.

చేమలు పిట్టలు జంతువులు చూచి యాశ్చర్యపడుచు మా పెద్దమదినియు నేను కూలివానిని తీసుకొని మా యింటికి వచ్చితిమి. మాలో వదినకు మదిని యనియు బెదతల్లికి బెయ్యమ్మ యనియు పినతల్లికి తోచ్చి యనియు బెదతండ్రికి బెయ్యన్న యనియు చినతండ్రికి చిట్టి యనియు అన్నకాచ యనియు సంజ్ఞలు. మా పెద్దమదిని వచ్చిన సాయంత్రమే యాపె వంటకు ప్రారంభించెను. మాయమ్మ పినతల్లి కొన్నాళ్లును, మా పినతల్లి కొన్నాళ్లు, మా పెద్దవదినె కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత యాపెయును మాయింట వండుచుందురు. కాని మాయమ్మ వండుటయరుదు. మాయమ్మకు నలువదేండ్లకుబైన కోడండ్రుండి యింటిపనులు జేసికొనుచుండిరి. మా మూడవయన్నభార్య కూడా కాపురమునకందెను.

నా పదేండ్ల వయస్సునపుడొక మాలవానితో దెబ్బలాట జరిగెను. వాడు నాయీడు వాడు. కాని నాకంటె బలవంతుడు. నీటిలో నడుచుచున్నవాడు వాని నీరు నాపై ద్రుళ్లినందు కలిగి వానికి లెంపకాయ కొట్టితిని. వాడుకూడ నాపై గలపడెను. ఇద్దరమొకగంట ముష్టీముష్టి బాహాబాహి కేశాకేశిగా బోట్లాడినాము. తుదకువాడు నా జన్నిదము ద్రెంచి వేసెను. జన్నిదము తెగిపోయినందు కొకదినమెల్ల విచారగ్రస్తుడనైతిని. స్వభావముగా నే యుద్ధపుంజును. నేను బదునొకొండేండ్ల యీడున నుండి యేటియావల బసుల మేపుచుండగా బేడకళ్లేరుటకు వచ్చిన పదారేండ్ల కరీషకరండవాహిని[14]తో యెట్లో జగడము వచ్చెను. మేమిరువురమే యామెరకపై నుంటిమి. అదియాడుదని శంకించి నాచేతికి వచ్చినట్లు నేగొట్టజాలకుంటి నది నాయశక్తిగ నెంచి నన్ను బేడతట్టతో గొట్టినకొట్లిది వరకు నాకు మరపురాదు. మరువాడ వెంకటావధాని యనువాడు మా కామప్ప మరిది. ప్రస్తుత మొడలెల్ల రుద్రాక్షలు ధరించి భూతి పూసికొని యోగియని ప్రసిద్ధి నొంది ఉర్లాములో బోషింపబడుచుండెను. వాడు నాతో నా పదునొకండవయేట దండెపట్లు పట్టి తలక్రిందుగా బడి తిన్న దెబ్బ యిదివరకు మరచిపోడు. పురాణము చదువుటయందును, పోట్లాటయందును, ఎవనినైనా జొరవగా నడుగుటయందును నాకు సాహసము స్వభావముగా మెండు. నా బ్రతుకేమగునోయనికాని లోకులు నన్నేమో చేసెదరనికాని భయము నాకెన్నడును లేదు. అడవియందైన నిర్భయముగ నొంటిగ నాత్మారాముడనై యుంట నా నైజము.

పిడిసీలలో నొకప్పుడు వైదికశిరోమణియగు నా పెద్దబావ అయ్యగారి ప్రకాశావధాన్లు నూనె మిక్కిలి ఖర్చగునని యెంచి బలవంతముగ గోష్పాదమంత మాత్రముంపించి తక్కిన జుట్టంతయు మంగలిచే గొరిగించెను. నల్లగాజులపేర్లవలె ముచ్చటగా నున్న సందెడు

---

**14. కరీష కరండవాహిని :** కరీషం అంటే పశువులు వేసిన పేడ సహజంగానే ఎండగా ఏర్పడిన పిడక. కరండమంటే తట్ట. పిడకలు ఏరుకోవడానికి బుట్టతెచ్చుకొన్న పిల్ల అని అర్థం.

జుట్టు నాకనిష్టముగా దీయించివేసిన మా బావ నాదినమెల్ల దిట్టుచు నా దుఃఖము చేత నేటికి బారిపోతిని. మణికెడునీటిలో బట్టలుతుకొనుటకై వేయబడినరాతిపై దలపెట్టుకొని శరీరము నీటిలోబెట్టి నిద్రించుచుంటిని. భోజనమునకు రాలేదని నన్ను వెదకుచున్నారు. "వాని కొప్పుజోలి మీకెందుకు? ఎంతపని చేసినారు? ఆ దుఃఖముచే వాడేనూతబడెనో? మరెక్కడికి బోయెనో? యెంతయపకీర్తి?"యని మా పెద్దప్ప ఆమె భర్తను మందలించు చుండెను. రెండుజాములయెండ పిడుగులు దూలుచున్నది. అప్పుడే యెర్రవందు బురదలో నేరు పొంగుచుండెను. నా శరీరములో నాభిక్రింది భాగము నీటమునిగి యుండెను. ఊర్ధ్వ భాగము చాపరాయి మీద నుండెను. ఏరుపొంగుటచేత శిరస్సు తక్క తక్కిన దేహమంతయు నీటిచే నాక్రమింపబడెను. ఆయేరు గంటలో నిలువులకొలది పొంగి వెంటనే తీసిపోవు స్వభావము కలది. అపుడు జయంతి అప్పావధానులెందుకో యేటికి వచ్చి చాపరాతిపై తల మాత్రమగపడగ నిద్రించుచున్న నన్ను బోల్చి నా యొద్దకు వచ్చి యెలుగెత్తి "సూరన్నా, సూరన్నా" యని బిగ్గరగ బిల్చి కొట్టిలేపెను. అప్పటికి నా నోటికి నీరు దాకుచుండెను. నే లేచి యతని వెంటబడి మాయప్పగారింటి కేగిన నా కొరకు వెదకుచున్న మాయమ్మతో "అమ్మా! ఏమి నీ చిన్న కుమారుని యమానుష చేష్ట యెంతహాయిగా నొంటిగా నీటినడుమ నిదురించుచున్నాడు? వీని ముక్కున కొక్కంగుళము తరువాయిగా వడినీరు పారుచున్నదెంత దీర్ఘాయువమ్మా నీ కొడుకు!" అనగా నా తల్లి కంటనీరిడి నన్నెత్తుకొనెను. ఒడలెరుగని వెర్రినిద్ర నా చిన్నప్పటి గుణము.

ఒకప్పుడు మా మూడవయన్న యత్తవారియూరైన సిరిపురమునకు నా తలిదండ్రులతో వెళ్లినాడను. ఒకరాత్రి పదిగంటలవేళకు పిల్లలను దెల్పి తిండిపెట్టి తిరిగి నిద్రపుచ్చుచున్న మా పెద్దక్క యొక్కపక్క పైబరుండి యొక యీడులో నున్న పేరన్నకు నాకు దిండిపెట్టనెంచి మొదట నన్నీడ్చుకొని పోయి వీపుపై నొక గ్రుద్దు గ్రుద్దగా నోరు తెరచితినట. గ్రుద్దుకొక ముద్ద చొప్పున గడుపునిండ నన్నము తినిపించి పక్కపై బరుండ పెట్టెను. అచటిబెండ్లి సందడికి పల్లెటూరు నూరుమంది యొకయింట్లో విడిది చేసియున్నారు. దీపములకాంతి తక్కువగా నుండెను. మరియొక గడియకు మా పెద్దక్క పేరన్నయనుకొని నన్నే తిరిగి విస్తరింట యొద్దకీడ్చుకొని మామూలుగా దెబ్బకొక ముద్ద పెట్టెను. ఆపె పెట్టినయన్నమంతయు దిని కన్నులు విప్పకుండిన నన్ను జూచి "రెండుసార్లును వీనికే తినిపించితివి. పేరన్నకన్నము పెట్టితివా"యని యెవరో యడుగగా "అయ్యో! వీడే పేరన్ననుకున్నాను. దీపములచాటు" అని మా పెద్దక్క నోరుమూసికొని యాశ్చర్యపడగా నచటివారెల్ల పక్కలు పట్టుకొని నవ్విరి. అప్పటినుండి నా భోజనపుష్టి గూర్చి యాసంగతి యెరిగిన వారిదివరకు నన్ను హాస్యము సేయుచుందురు.

ఒకనాడు మాయూరికి జేర్పననున్న మురగడామను గ్రామము కొబ్బరితోటలో బేరన్నయు నేను నా జట్టుదారుడు యోగియు కూర్చునియున్నాము. దీక్షితులను మాజ్ఞాతి యొకడు మమ్ములను జూచి "పుట్ట నిమ్మకాయలు దినుటకు వచ్చినారా?" యని చింత రువ్వతో మర్దించుచు గాళ్ల చేతులను గ్రుమ్ముచు చెవులుబట్టి మీదికెగవైచి క్రిందపడులోపున నరచేతితో వీపున జరచుచు మొదట యోగిని సత్కరించెను. మావాడుకదా మమ్ములను గొట్టునా యని నిబ్బరముతో మేమిద్దరన్నదమ్ములుంటిమి. కాని యాయవివేకి పేరన్నను గూడ యోగికివలె సత్కరించి చావచంపి చెవులుమూసి నాయొద్దకు వచ్చెను. "చూడు నీ చేతులు విరిగిపోవును. ననుగొట్టకు" అని తప్పించుకొని పారిపోతిని. మా తండ్రితో నీ సమాచారము చెప్పినాము. అతడు వానిని దలవాయు జీవాట్లు పెట్టెను. ఎంత సత్యవాక్కుడనో గాని మరి పదిదినములలో మమ్ముగొట్టిన యాదిభట్ట దీక్షితులు పనస చెట్టెక్కి పడెను. చేతులు రెండును విరిగి సొట్టయిపోయినవి.

మాపెద్దక్క పెద్దకుమార్తె మొదటికుమారుని పుట్టుటకు ఆ శిశువు తండ్రితో నన్ను జెప్ప బంపిరి. ఒక మంగలివాని సహాయముదీసికొని పిడిసీల నుండి సోంపురము గ్రామమునకు మధ్యాహ్నము రెండుగంటలకు బైలిదేరి పోవుచుంటిమి. నాకుబన్నెండేండ్ల వయసై యుండును. బుదతనపల్లి దారినిబోవుచు చిన్నచిన్న కొండగడ్డలు *(కొండవాగులు)* తాటితోటలు చిరుతుప్పయడవు లూళ్లు వలసలతిక్రమించుచు సాయంకాలమునకు కొరాము గ్రామమున కేగినాడ. వేదులవారు మా తండ్రి వంకచుట్టములచట గలరందులో. నాయింటి పేరు నాయూరు తెలిసికొని యొకముసలిపేదవాడ "కొడకా" యని నన్ను బిలిచి యాదరించి యన్నము పెట్టెను, అతడు తెల్లని చిన్నగావంచా కట్టుకొనెను. పేదవాడుగాని మర్యాదావంతుడు, సద్బ్రాహ్మణుడు. మరునాటియుదయమునకు సోంపురమునకు వెళ్లినాడ. మాపెద్దప్ప యింటిలోని వారు మూడుపూటలు నన్నుంచుకొని నాకు రెండు రూపాయలిచ్చిరి.

మా రెండవయన్న సీతారామయ్య విజయనగరములో తెలుగు ప్లీడరై శ్రీమంతుడై గంటి పట్టాభిరామయ్యయను తన మామగారియొద్ద గుమాస్తాగాయుండి యచ్చటనే కాపురముండెను. ఆ పట్టాభిరామయ్యగారు సిరిసంపదగల పెద్దకుటుంబి, విజయనగరము చెంగట సిరిపురమను గ్రామమన నా మూడవయన్న యత్తవారుండిరి. విజయనగరముదరి పిడిసీల యనుగ్రామము మాపెద్దక్కయత్తవారియూరు. సింహాచలయాత్ర చేసికొనుటకు, వీరకాంద్రవీరకత్తెలను[15] జూచుటకును అజ్జాడనుండి మా స్వంత బండికి గూడుకట్టి మా వ్యవసాయముకై గొన్న బలముగల గిత్తలను పూన్చుకొని, చిన్న చిన్న మజిలీలు చేసికొనుచు

**15. వీరకాంద్రు, వీరగత్తెలు** = వియ్యంకుడు, వియ్యపురాలు.

మా పెదతల్లులున్న బొమ్మికపాడు, కలవరాయి యనెడు గ్రామముల చుట్టపు విందులారగించి మా తలిదండ్రులు, సీతారామయ్యగారును నా పెద్దక్కగారును దక్క దక్కిన మాయమ్మ కన్నవారందరమును బయలుదేరినాము. కోమటిపల్లికి బొబ్బిలికి నడుమ పల్లము నందు బండియుండవిరుసులు మోయ, నెడమోరలు తప్ప దక్కిన భాగమంతయును మున్గిపోవునంత బాడిబురదలో నుండి యెద్లను విడిచిపెట్టి మాపెద్దన్న జగ్గావధాని యాబండిమొగను దానొక్కడే మొలబంటి రేగటిజిగట మంటిబాడిలో నండి యరక్రోసు మేర జూపరులబ్బురపడునట్లు భీమునివలె లాగుకొనివచ్చెను. బొబ్బిలిలో నొకదినముండి రామభద్రపురములో మాకు మిక్కిలి దూరబంధువులగు వడ్లమాని సుబ్బారాయుడు, లక్ష్మీనరస, న్నప్పలను సోదరత్రయము ఒకపూట యాదరింప ఆ రేయి చిమ్మచీకటిలో బయలుదేరి నడిరేయి కారికతోటయను కొండదారిన బడిపోవుచుంటిమి.

పూజువంటి పెద్ద యినుపకట్టలదుడ్డు బుజముపై వేసికొని గున్నటేన్గువలె మాపెద్దన్న బండి వెంటబడి వచ్చుచుండగా, పదిపదేనుగురు దొంగలు బండిని సమీపించియు బెబ్బులి గర్జనలతో బండినదల్చుచున్న మాపెద్దన్నను జూచి "యిదెక్కడి మనిషిరా కొండలాగున్నాడు" అని దారి యొసిలిపోగా "యేమిరా! బండి యొంటిగానున్నది. దొంగలు కాబోలు రండి రండి!" యని మా పెద్దన్న పల్కరించగా "బాబూ! మాకు బ్రాణములపై నాసలేదా"యని యాచోరులు బదులు చెప్పి పరుగిడిపోయిరి. మా పెద్దన్న యారడుగుల పొడవు, ఏనుగుతొండములవంటి చేతులు, సందిట నిమడని తొడలు, సన్నపు నడుము, భుజము మూపురముల నడుమ నించుమించు మూడడుగుల వెడల్పు వక్షము, మూడడుగుల చుట్టుకొలత గల బాహువులు నంతే పరిమితిగల గళము, పెద్ద వెడల్పైన మొగము, కర్ణములు, శిరస్సు, నేల సమముగా మోయు నేనుగుపాదములు, వేయేలయతని జూచిన వారందఱు నితడు గున్నటేనుగగాని నరునకింత విగ్రహముండునా యని యచ్చెరుపడు చుందురు. పదిమంది యొకవైపుపట్టి యెత్తిన దూలము తానొక్కడే రెండవవైపు పట్టుకొని నలువదియేండ్ల వయసుగల యతడనాయాసముగా నడచుట నెఱుగుదును. అతడు క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త. ఉర్లాము పరీక్షలో నుత్తీర్ణుడు. భోజనమునకు తగిన విగ్రహ పుష్టి. విగ్రహమునకు దగిన యమానుష బలము, బలమునకు దగిన ధైర్యసాహసములు, బలపరాక్రమమునకు దగిన వైదికాచార సంపదయు నోర్పును గల సత్పురుషుడు. నవ్వులకైన నబద్ధమాడని సజ్జనుడు, అంత బలవంతుడైనప్పటికీ, నంతధైర్యశాలి యైనప్పటికీ, నంత సత్వగుణముకలవాడు జగములో మిక్కిలి యరుదు.

రామభద్రపురమున మధుపాడాగ్రహారములో మధ్యాహ్నము గడిపి, సాయంకాలమునకు మా పెద్దక్కయత్తవారియూరగు పిడిసీలకు వచ్చుచున్నపుడు, మొలబంటి

యేటి దొంగయిసుకలో[16] కూరుకొని కదలని యెడ్లతోడి బండిని మా పెద్దన్న బండి నొగలకును దనమొలకును బెద్దమోకు చుట్టబెట్టుకొని యొడ్డున నిలబడి సుళువుగ నొడ్డెక్కించుట నిజముగ నమానుష చేష్ట. పిడిసీలాగ్రహారములో నైదాఱుదినములున్న పిదప విజయనగరమునకు వచ్చి మాయన్న సీతారామయ్యగారి మామగారైన గంటి పట్టాభిరామయ్య గారి యింట దిగి నాల్గుపూటలున్న పిదప సింహాచల యాత్రకై పోయినాము. మాతో మాయూరినుండి వెట్టిప్పిగాడని యొకకాపు వచ్చినాడు. వాడు వెట్టిమొట్టి పాటలుపాడి నవ్వించుచు మార్గాయాసము మఱపించుచుండును.

## బాల్యదశా వర్ణనము

ఓహో! బ్రతుకులో బాల్యదశయే నిక్కముగా దివ్యదశ యనదగును. యౌవనమున్మత్త దశ, వార్ధకము పనికిమాలిన యొంటెత్తు దశ. బాల్యదశలో దేవాలయములందును, దేవతా విగ్రహములందును, దివ్యకథల యందును, బెద్దలమాటలయందును, నిక్కముగా నెంత నమ్మకముండును! "నానాటికి దీసికట్టు నాగంభట్టూ" అన్నట్లు క్రమక్రమమున నట్టి దివ్య విశ్వాసమును, మఱియట్టి దివ్యానందమును నశింపగా, రోగభూయిష్ఠ వేదనా కరమగు శరీరమువలె దుఃఖభూయిష్టమై శంకాస్పదమగును. మనస్సు వయసు ముదిరిన కొలది న్మిగులుచుండును. సకల జంతువులను, జెట్టుజేమలను సైతము మనుషుల వలె బల్కరించుచు, మాటాడుకొనుచుంట, సకల బదార్థములందు దేవతామూర్తి యన్నట్లు నమ్ముకొంట, శరీరమునకు దెబ్బతగిలినప్పుడు నొప్పి, శత్రులెదిరిపడినప్పుడు వెనుదీయని వీర మాకలి గొన్నప్పుడు తిండికై దేవులాడుట, తప్ప నితరమైన సంసార బాధ లెవ్వియును లేక నవ్యక్తానంద మనుభవించు పన్నెండేండ్లలోపు బాల్యదశయే నిజముగా బ్రతుకుయొక్క సారము. పుప్పిలేని పండువంటి బాల్యమును స్మరించుకొనుటచే గొంత మనస్సంతుష్టి, తక్కిన వయస్సులందు కొంత మనఃక్లేశమున కుపశాంతి కావించును.

## సింహాద్రియప్పన్న సందర్శనము

సింహాచలమెట్లు మొట్టమొదటిమా ఱెక్కుచున్నపుడున్న జోక *(ఉషారు)* యింతంతా. ఆకాశధార, గంగాధార, కాకిధార, పిచ్చుకధార, హనుమద్ఘట్టము, ప్రతిధార క్రింద నిలబడి తానమాడుచు, ద్రుళ్లుచు, నవ్వుచు, గంతులిడుచు, దలిదండ్రులు మొదలగు ప్రాణబంధువుల చెంత దనశరీరలాఘవ సామర్థ్యములగపర్చి బడాయిగ సంచరించుచు, గుంపుగుంపులుగా గొండలెక్కునపుడు మిక్కిలి శ్రమన్రోజుచు దిగునపుడాయాసమగపర్చు వివిధ యాత్రికుల

---

**16. దొంగ ఇసుక :** ఊబి లక్షణాలు కనబడకుండా సాధారణమైన ఇసుకనేలలాగా కనబడుతు అడుగువేస్తే దిగబడిపోయే ప్రమాదకరమైన ప్రాంతం. ఎండిపోయిన యేర్లు, నదీగర్భాలలో ఇవి ఉంటాయి.

నుల్లాసమున జూచుచు, మెట్టుమెట్టునకు బట్టలు పర్చుకొని నానావిధ వేషముల నడుగుకొను పేదల చెంత నొక్కొక్క గవ్వ[17] ధర్మము చేయుచు, సింహాచలమందు చిత్రింపబడిన ప్రతిదేవతా విగ్రహమునకు జేతులెత్తి మ్రొక్కుచు, దారికిరుప్రక్కల నరక్రోసులోతుగానున్న పర్వతపార్శ్వముల పూచి, కాచి, ఫలించిన, నానావిధ ఫలవృక్షమల గుంపుల కద్భుతపడుచు, మాపల్లెలో నెన్నడెఱుగని రాతిచప్పరములకును, వింతగోపురములకును, దేవాలయముల చిత్రములకు నబ్బురపడుచు, "స్వర్గమార్గమట్లు శ్రమకరము, తుదకిట్లానందదాయక" మని మెట్లెక్కుచున్నపుడు, కోవెల చెంతకేగినపుడు నగుమోమున నా తండ్రి పల్కుటచే సింహాచలము వలె స్వర్గముండునని నిశ్చయముగా నమ్ముకొనుచు, బులిహోర, కోవెలగారెలు, మొదలగునవి ప్రియముగా భుజించి, వంకకొప్పు, కప్పస్తంభము, గర్భ కోవెల మీదు క్రిందులయందలి వివిధ చిత్రములు, రాతిరథములను చూచితిని. లోనికి జనసమూహము మధ్య నిరికి యంతరాళమున జనసమూహముచే నడుపబడి, తుదకు గ్రిందబడి, గర్భకోవెలను జొరబడి, చెమ్మట గ్రమ్ముచున్నట్లు ఘర్మబిందువులు రాతి గోడప్రక్కలను స్రవింపుచుండగా, చందనముతో నిమిడియున్న వరాహనరసింహమూర్తి నేడు నిజరూపమని కొంత వంకమూతితోనున్న మూరెడుపొడవుగానున్న సింహాద్రి అప్పన్నను జేతులారా బుఱికి మ్రొక్కిమ్రొక్కి, జనుల నలుపులాట పెట్టక, ఘోరయుద్ధమున నెగ్గివచ్చినట్లు, చేబారలతో క్రొత్తేటి నీదివచ్చినట్లు, జన్మమీదేరినట్లు, స్వర్గముజూరగొన్నట్లు, సంతోషముఖవికాసములతో దేవుని సందర్శించుకొని కోవలనుండి మళ్లి యుత్సవ విగ్రహములను వేర్వేర దర్శించుకొని మ్రొక్కుచు, మూకమూకలుగా పసపుకుంకుమలు గంటమువ్వలచే నలంకరింపబడి యచ్చువిడిచిన మ్రొక్కుబడిగిత్తల వెంబడి దివ్వటులవంటి యగ్గిమంటల కోలల చమురుజల్లుకొనుచు నగ్గిజ్వాలలు తులసిపేరుల నెసగు గుండె లోరజేతుల ద్రిప్పుకొను మూఢభక్తిన్దాళములు తప్పెట్లు పట్టి దైవసంకీర్తనము చేయు శూద్రులును, నెనరుమాలి తమమునుకులకు దలాని, కత్తిపిడుల న్నెత్తులంగొట్టి బిగించుచు, మేటిగా శిరోజముల గొరిగి ప్రోగొనర్చు మంగళ్ల చెంత కుప్పకుప్పలుగా నున్న రాగిడబ్బులు, మంత్రములు చెప్పుచు స్నానమాడించి దక్షిణలకై చేతులుచాచు నీటికాసుబాపండ్రు, "నోహెూ! యేమి లయజ్ఞానమురా వీనిది? చూడు మెట్లుదరమునే మర్దలముగా వాయించుచు భజనము చేయుచున్నాడు" అని మా తండ్రి రెండు డబ్బులు బహుమతి యిచ్చిన యుదర వాదకునివిద్య

**19. గవ్వలు :** 1880 – 90 వరకు గవ్వలు చలామణిలో ఉన్నట్లు చెల్లపిళ్లవారు కథలు – గాథలులో సమాచారమిచ్చారు. డబ్బుకు నాలుగు దమ్మిడీలు. దమ్మిడీకి రెండు టోలీలు. లోహంతో చేసే నాణేలలో అతి తక్కువ విలువ గలది టోలీ. టోలీకి కట్టున్నర (12) గవ్వలు. పుంజీ అంటే నాలుగు, కట్టు అంటే 8 గవ్వలు. చిల్లిగవ్వ లేదు, గుడ్డిగవ్వకు మారదు అనే జాతీయాలు గవ్వల చలామణిని నిర్ధారిస్తాయి. నిర్మాణంలోనే లోపం ఉండేది గుడ్డిగవ్వ. పెంకు పగిలి రంధ్రం పడి మారకానికి పనికిరానిది చిల్లిగవ్వ. ఎటువంటి గవ్వలను మారకద్రవ్యంగా వాడేవారో!

కబ్బురపడుచు సాయంకాలమున కడివివరమునకు గొండదిగి వచ్చి తిరిగి విజయనగరము చేరుకొంటిమి.

మా రెండవయన్న మామగారికి ఒక కొడుకును నలువురు కొమార్తెలును కలరు. అందులో మూడవది మా గున్నమ్మ యనునామె మా రెండవ వదినె. మారెండవయన్న తన మామగారి యొద్ద గుమాస్తాగా నుండి యార్జనము ప్రారంభించెను. అప్పటికేడెనిమిది వందల రూకలు గడించెను. అతని మామగారతనికొక యిల్లు కట్టించియిచ్చెను. మేము మూడుపూటలు విజయనగరములో నుండి సింహాచలయాత్ర చేసికొని తిరిగి విజయనగరమనకు వచ్చినాము. మా రెండవయన్న నన్ను దనయొద్ద నుంచుకొని చదువు చెప్పించుట కుద్దేశించెను. అపుడు మా తల్లిదండ్రులు మారెండవయన్న మామగారి యింటి కెదురుగా నున్న యింట్లో నద్దెకు దిగిన నిరాఘాటము కృష్ణయ్యగారను మహారాజుగారి పాటకునకు సంగీతము నేర్పుమని నన్నాప్పగించిరి. మా గురువుగారు పాడునపుడు తలచేతులు మొగము కనులెట్లు త్రిప్పుకొందురో గడియలో నాయభినయమంతయు నాకు వచ్చెను. మా గురువుగారికన్న నెక్కువుగ ద్రిప్పుకొను నన్ను మా గురువుగారు కనిపెట్టి మా తండ్రిగారితో "శాస్త్రి గారూ ! మీవాడు పాటలో నాకన్న నెక్కువుగ రుంజుకొనుచున్నాడు. నన్ను వెక్కిరించుచున్నాడు. వానికి నే జెప్పను" అనెను.

మా తలిదండ్రులు పేరన్నయు మాయూరికేగిరి. నేను విజయనగరములో చదువుకై యుండిపోతిని. పేదస్థితిలోనున్న మా కుటుంబమును చిన్నప్పుడు దారిద్ర్యమనుభవించిన రసజ్ఞుడు, ప్రాజ్ఞుడునగు గంటి పట్టాభిరామయ్యగారు గొప్ప యింటివారనియును, చదువుకొన్న సత్పురుషులనియును మమ్ములను మిక్కిలి గౌరవము చేసి పంపెను.

కం॥ **ఇది నా పది పన్నెండేం**
**డ్ల దినంబులచర్య సజ్జన స్తవనీయా!**
**సదమల జయంతికుల వా**
**రిధి సంపూర్ణౌషధీశ - శ్రీ కామేశ!**

# అధ్యాయం - 5

**మా** అన్న సీతారామయ్య నాకు వారములు కుదిర్చినారు. గంటి పట్టాభిరామయ్య పంతులు గారి ఇంట సోమవారం, ప్రభల సుబ్బారాయుడు గారి ఇంట ఆదివారం, కాపరపు శంకరముపంతులు గారి యింట మంగళవారము, చింతక్రింద గంగన్నపంతులు గారి ఇంట బుధవారము, వేములకొండ సీతారామయ్య పంతులుగారి ఇంట గురువారము, వేదులమూడి రాయప్పపంతులు గారి ఇంట శుక్రవారము, పాలెపు లక్ష్మణరావుపంతులు గారి ఇంట స్థిరవారము, వేములకొండ గోపాలస్వామి గారి ఇంటను, వంకా వెంకన్న పంతులుగారి ఇంటను, గుదిమెళ్ల వెంకట్రామయ్య పంతులుగారి ఇంటను గూడ వారముల భోజన మప్పుడప్పుడు తటస్థించుచుండెను. ప్రభల సుబ్బారాయుడు గారు, వేములకొండ సీతారామయ్య పంతులు గారున్ను మిక్కిలి భోజనప్రియులు. వారిండ్ల భోజనము మిక్కిలి గణనీయము. నాకింగ్లీషు చెప్పించి ఉద్యోగము చేయించుటకు మా అన్నగారు నిశ్చయించి, ఇంగ్లీషు మొదటి పాఠ పుస్తకము నాకు కొనిపెట్టెను. నాకు పదమూడేండ్ల వయసు, విజయనగరమంత పెద్ద పట్టణ మిదివరకు జూచియుండలేదు.

## నా ఆంగ్ల విద్యాభ్యాసము

పదునాల్గవయేడు దాటువరకు నేస్కూలులో ప్రవేశించలేదు. టేకుమళ్ల గోవిందరావు గారు నాకు ఫస్టురీడరులో గొన్ని పాఠములు చెప్పిరి. అతనియొద్ద "మఖంజీదొర ఉద్యోగములోనే మనవిభవములెల్ల" అని పాడుచు నవ్వించుచుండువాడను. పట్టణములో ఉంచుట చేతను, స్కూలులో చదువ నుద్దేశించుట చేతను, అదివరకు మామూలుగా గట్టుకొనుచున్న గోచికి సెలవిచ్చి, చిన్నగావంచా గట్ట ప్రారంభించినాడను. విజయ నగరములో వారముల భోజనమునకు స్కూలువేళకు జతపడకుండుట చేత అది వరకు మా రెండవఅన్న వేరింటికాపురము స్థిరపడకుండుటను, నేబడిలో ప్రవేశించి పై పాఠములు నేర్చుకొనుచుంటిని. మా రెండవఅన్న భార్యాసోదరుడు గంటి లక్ష్మీనరసింగరావు కూడా నాకింగ్లీషు పాఠములు నేర్పుచుండును. అతడు నేర్పిన ఇంగ్లీషెట్లున్నా అతడు మప్పిన చుట్ట శాశ్వతమాయెను. మొదట జుట్టకాల్చినపుడు కక్కుకొని ఎంతో బాధపడితిని. క్రమక్రమముగా జుట్టలకు గురువైతిని.

నాకు వారములొసంగిన వారిలో వేములకొండ సీతారామయ్య పంతులు మంచి కవీశ్వరుడు, గొప్పవక్త, వకీలు, నాభినిషా[1] కలవాడట. ప్రతిదినము తెలకపిండికూర,

---

**1. నాభినిషా** : నాభినుండి తయారు చేసుకొనే శుద్ధి చేయని ముడినాభి విషపదార్థం. శుద్ధి చేసి మరికొన్ని దినుసులతో నల్లమందు, గంజాయి వంటి మత్తు పదార్థంగా తయారు చేస్తారు. నాభికి అలవాటు పడ్డారు అంటే "హార్డ్‌కోర్ డ్రగ్ ఎడిక్ట్స్" అన్నమాట.

ఇంగువనూనె పులుసు, పాటోలి, వంకాయముద్ద మొదలగు బలురకముల భోజనము సేయువాడు. పరమ భాగవతోత్తముడు. అతని భార్య తెల్లని ముసలిది. కృష్ణాయని అతడు భజన చేయుట పాడుట ఎంతో దూరము వరకు వినబడును. అతడు సానింగూడ ఉంచెను. వేములకొండ గోపాలస్వామి గొప్ప ప్లీడరు.. అతనికి రెండవపెండ్లి అగుటచేత అతని భార్యకు నా ఈడుగలదు. భార్యాభర్తలు తలిదండ్రుల వలె నన్నాదరించుచు, నాచే బురాణము వినుచుందురు. వేదులమూడి రాయప్ప పంతులు, చిగురు వంటి భార్య, ముత్తెముల వంటి పిల్లలు కలవాడు. ప్లీడరు. మా రెండవఅన్నకు కోర్టుపనిపాట్లు నేర్పెను. గుదిమెళ్ల వెంకట్రామయ్య పెద్దమీసాల పొట్టిపంతులు. కోటలోనుద్యోగి. పేకాట ఎంతయో అతనికి వేడుక. అతని ఇంటి భోజనము కూడ మిక్కిలి బాగుండెడిది. ప్రభల సుబ్బారాయుడు మిక్కిలి భోగశీలుడు. సంతతము చందనచర్చితమగు శరీరము, తాంబూలచర్వణ సువాసిత మగు ముఖము, గొప్ప జుట్టుముడి, రంగుపంచలు, సొగసైన ఆకారము కలవాడు. అతని తల్లి సుబ్బమ్మ వంట అమృతోపమానము. అతడు ప్రైవేటు వకీలు. అతని కుమారుడిపుడు విశాఖపట్టణములో జిల్లాకోర్టు వకీలు. కాపరపు శంకరము పంతులు మంచి భూస్వాస్థ్యము కలవాడు. కోటలో ఉద్యోగి. నల్లనిమీసములు, తెల్లని జన్నిదములు, పావుకోళ్లతో ఇంటిలో బచారు చేయుయుండును. వారి ఇంట నేను తరుచు భోజనము చేయుచుంటిని. చింతక్రింది గంగన్నపంతు లీ ఊరి అమీను. "ఓరీ! పెద్దగొంతువాడా" అని నన్ను బిల్చుచుండును. తెల్లనిపాగా, అంగరఖా, ఆకుచెప్పులు, చేతజపతావళముతో కచ్చేరీకి వెళ్లునపు డపశకునమైనచో దిట్టచుండును. పాలెపు లక్ష్మణరావు పంతులు కోటలో ఉద్యోగి. కనుబొమ్మల నడుమ పెద్దకుంకుమబొట్టు, తలను గేరా కలవాడు. ఆదరించి అతిథుల కన్నముబెట్టును. గంటి పట్టాభిరామయ్య పంతులు మా రెండవఅన్న మామగారు. తెల్లటివాడు కోర్టు ప్లీడరు. మాటలనేర్పుచే మిక్కిలి ఆస్తి సంపాదించెను. వంకా వెంకన్న పంతులు వేములకొండ సీతారామపంతులుకు శిష్యుడు. ఒక బండికి సరిపడునంత తెల్లని శరీరము కలవాడు. తపశ్శాలి. వీరిలో వేములకొండ సీతారామపంతులు, వేదులమూడి రామప్ప పంతులును దప్ప తక్కినవారందరును స్మార్తులు. పూర్వపు ప్లీడరీకింగ్లీషు రానక్కర లేదు. కావుననే వారికి బట్టల ఖర్చు తక్కువ. తరచుగా అన్నదాతలుగా ఉండువారు.

పదునాల్గవయేట బడిలో ప్రవేశించి ఫస్టుక్లాసు 'ఎ' డివిజనులో ఫస్టుగా ఉండువాడను. మాకు మాస్టర్లు కడియాల వెర్రికామయ్య. అతడు లెక్కలు బాగుగ జెప్పగలవాడు. కాని నిష్కారణముగ మండలపై రూళ్లకర్రతో బడగొట్టువాడు. కంసాలి పైదన్న బ్రాహ్మణుల మరపించి ఉండువాడు. కంసాలి గంగయ్య గుండ్రని మొగము, పెద్దకన్నులు, సొగసైన పాగా కలవాడు. మృదువైన మాటలాడువాడు, కంసాలి గంగయ్య

గోళ్లలో గోళ్లువెట్టి చిక్కి బాధించువాడు, మంచియొజ్జ. శీలము వెంకటాద్రినాయుడుగారు మూడే క్లాసులు గల ప్రైమరీ స్కూలున కధికారి. ఇరువది రూపాయల జీతగాడు. స్కూలు పిల్లలకేమి, పైవారికేమాతని యందు మిక్కిలి గౌరవము. మంచి మాటకారి. ఎన్నదగిన బోధనశక్తి కలవాడు. పణతుల నృసింహశాస్త్రి మూడు క్లాసుల వరకు తెనుగు మాస్టరు. నాకు ఫస్టుక్లాసు నుండి డబుల్ ప్రమోషను చేసి మూడవక్లాసులో వేసిరి.

## నా క్లాసుమేట్లు

అప్పటి నాతో చదువుకున్నవారిలో జొన్నవలస మైనరు విసుపు లేక రాజపౌరుషముతో ఠీవిగా ప్రతిదినము రెండుపూటలు నిలువబడుచుండును. పులపాక కోదండరావు పిచ్చుకలు నీటిలోను, చేపలు చెట్ల మీద ఉండునని జవాబు చెప్పి యెన్ని దెబ్బలు కొట్టినను కన్నీరు పెట్టని జడ్డివాడు. బండారు రామమూర్తి యెద్దుమోపికబర్వు పుస్తకములు మోయుచు సంతతమేదో చదువుచుండును. ఒక తీరు బుద్ధిశాలి పీతాంబరము హనుమంతరావు నా లెక్కలు కాపీకొట్టి నేను కాపీకొట్టితినని మాస్టరుతో చెప్పి నన్ను గొట్టించిన తెలివితేటలు గలవాడు. చిరకాలము నాతో కలిసిమెలిసి తిరుగువాడు, మండపాక వీరరాఘవస్వామి. క్లాసులో ఫస్టు, మంచి తెల్వితేటలు కలవాడు. కోలకొట్ల చలపతి కోమటులలో నీవైపున నంత చదువునందు తెలివికలవాడింకొకడు లేడు. బొడ్డు వెంకటేశము, జుబ్బా షరాయితో ఉండు మంచిబాలురలో నొకడు. చదువునకేమిగాని వర్తన మంచిది. నిడుకొండ వరహాలు, చదువు రాదుకాని వన్నెకాడు. లంక గడ్డెన్న, ముక్తాఫలముల వలె రెండుభాషలును వ్రాయగలవాడు. పులిగెడ్డ సుబ్బారావు చదువురాని పెంకెవాడు. కానుకుర్తి వెంకటరావు, ప్రశస్తమైన తెల్వితేటలు గలవాడు. అతని తమ్ముడు కానుకుర్తి కృష్ణారావు తెలివిగలవాడే. భాగవరపు సూర్యనారాయణ తెలివితేటలు కలవాడే కాని రా పలుకడు. మజ్జి జగ్గయ్య, ఒడ్డుపొడువులకు నాపాటి. మూడవక్లాసులో కొందరు నాకన్న బెద్దవాండ్రు పలువురు నాకన్న చిన్నవాండ్రును గలరు. భాగవతుల అప్పడు, కామాపంతుల సూర్యానారాయణ, ఈ ఇద్దరు మిక్కిలి తెలివితేటలు గలవారు. నాకు ఛందస్సు నేర్పి పద్యములల్లుట మప్పిరి. నిష్టల సూర్యనారాయణ, మల్లాజోస్యుల వెంకన్న, క్రొవ్విడి వెంకన్న, కుచ్చర్ల కోట వీరరాజు, టేకుమళ్ల రామారావు, అంగర వెంకట్రావు, వేములకొండ దాసుపంతులు మొదలగు క్లాసుమేట్లు చురుకైనవారు.

వెంకటాద్రినాయుడు గారు ప్రతిరాత్రి తన ఇంట్లో నాచే భారతము చదివించి వినుచుందురు. అతని భార్య పెరుగు, పాలు, అరటిపండ్లు నాకిచ్చుచుండును. నాకు దరుచు స్కూలు జీతముగూడ నతడిచ్చువాడు. మూడవ క్లాసు నుండి ఫోర్తునకు నన్ను డబుల్ ప్రమోషను చేసిరి. గుండాల రామచంద్రరావు, అతని తమ్ముడు తాదూరు రామచంద్ర

రావు, పూళ్ల వీర్రాజు, సరస్వతుల సుబ్బయ్యశాస్త్రి, బిక్కవోలు స్వామి, కోటేశ్వరరావు, అరిపిరాల గౌతమి, చింతామణిభట్ల వెంకటరెడ్డియు, మంథెన భాస్కరుని మేనల్లుడు నా క్లాసుమేట్లు. మరికొందరిని మొగముచూచి పోల్చగలను. కొందరిపేర్లు పరాకుపడినాను. కొందరు బొత్తిగ జ్ఞాపకము లేదు. బాలగురువు కొల్లూరు సోమనాథముగారు (తెలుగు టీచరు), భాగవతుల రామమూర్తి శాస్త్రియు, అతని అన్నయు, సోమనాథశాస్త్రి (ఏనుగంత వాడు), నరసింహము పంతులు, టేకుమళ్ల గోవిందరావు, వాసుదేవరావు, కంసాలి అప్పయ్య, అనాసపురపు రామమూర్తి పంతులు, మాధవరావు నాయుడు, కూరెళ్ల వెంకన్న, నిష్టల చలపతి, శ్రీనివాసాచార్యులు, విజయరాఘవాచారి, అప్పారావు, కూరెళ్ల సూర్యనారాయణ, రామానుజాచారి, ప్రదవర్తి సూర్యనారాయణ (గొప్ప బలశాలి, మాటలపోగు, భూస్వామ్యము కలవాడు, శిష్యవత్సలుడు, సద్బ్రాహ్మణుడు), బాలగురువు దేవాంగి (కడుదొడ్డవాడు), ఆతీ వెంకట్రామయ్య (పెద్దపాగాజుట్టి గున్నటేన్గువలె స్కూలుకు వెళ్లువాడు), నూతిపట్టెయ్య (కీచుగొంతువాడు), వెర్రి సూరయ్యనాయుడు (ఈయన దస్తూరీ వంటి సొగసైన దస్తూరీ తరుచు గానరాదు). కోట రామమూర్తి (జ్యామెట్రీలో తెలివిగల వాడు) గొల్లపల్లి అప్పలస్వామి, లంక జనార్ధనమును వాని తమ్ముడును, హస్నామర్కాదు ఇజాల్ పటాలం సిపాయి కొడుకు వెంకటస్వామి, మజ్జి జగ్గయ్య, లొల్లా నీలాచలము ఫస్టుక్లాసులో "బి"లో మానిటర్ భైరరాజు అప్పలరాజు (మిక్కిలి ఉడుకుప్రీతి), దాట్ల అప్పలరాజు (అతడెంత చదివినను పాఠములు రావు), భానోజీరావు (మొద్దెంతకొట్టినను కంటనీరు పెట్టని మొండి), కందుకూరి భూషణరావు, వ్యాసుల జగన్నాథము (మంచివాడు), వెల్లటూరి లక్ష్మాజీ, వసంతరావు అనంతరావు, కాకినాడ గున్నయ్య, గురదాల నారాయణ మూర్తి, ఉపద్రష్ట వెంకటరమణయ్య, అంగర వెంకట్రావు, గోల్కొండ వేపారి నారాయణమూర్తి, నాకబిందు అప్పలస్వామి, గంగాధరభట్ల సుబ్బారావు, కోలకొట్ల అప్పల నరసయ్య, చంద్రశేఖరశాస్త్రి గారు, అతని తమ్ముడు సుబ్రహ్మణ్యము, సాలూరి సన్యాసిరాజు, గొంగాడ మల్లయ్య శాస్త్రియు అతని అన్న గోపాలశాస్త్రియును, వడ్డాది పోతనపూడి నుంచి వచ్చిన జగన్నాథము అతని తమ్ముడు సుబ్బారావును, కందాళ నీలకంఠము వాని అన్న సుబ్బయ్యయు, వేగినాట్ల సుబ్బారావు అతని అన్న జగన్నాథము, పోతనపూడి నివాసులు పూళ్ల వీరరాజు, వీరమల్లేశము, మండపాక రామదాసు, షరాబుఖానా కృష్ణారావు, నడిమింటి నరసింహము, చట్టి అప్పారావు, ఓరుగంటి సోమయ్య.

1880 సంవత్సరమున మా తండ్రిగారు కాలము చేసినారని విని నేను మారెండవ అన్నయు బయలుదేరి యజ్జాడకు వెళ్లినాము. మా తండ్రికి నలువదేండ్ల వయసులో క్షయ రోగము కలిగెను. దాని నివృత్తికై అతడు సూర్యోపాసనము చేసెను. అప్పుడు

పుట్టిన నాకు సూర్యనారాయణ అని పేరుపెట్టెను. అతని ఏబదితొమ్మిదవయేట తిరిగి క్షయరాగా అతడు మృతుడయ్యెను. మాతండ్రి యొక్క మరణసూచనములు కనిపెట్టి మాతల్లి వాతనొప్పులచే బాధపడుచుండునది, ముసిడి నల్లమందు నూనె కలిపి త్రాగి సన్నసన్నగా మా తండ్రి పొలములో ద్రవ్వించిన నూతపడిపోయెను. మా తండ్రి కాలము చేసిన వెంటనే ఊరిలోని వారందరు మాతల్లి కొరకు రాత్రి వెదకివెదకి తుదకు తెలవారినవెన్క ఎట్లో పైకిదేలి స్మారకముతప్పి సన్నపురాయి అగుటవలన ఒకవైపు శిరస్సును, మరియొకవైపు పాదములును రాళ్లనడుమ చిక్కుకొనబడి ఉన్న మా తల్లిని బైకితీసి ఊపిరి వుంటచే మా ఇంట ఒక మూలబడవైచిరి. మా తండ్రిని దహనము చేసిన మలినాడు మా తల్లికి స్మృతి వచ్చెను. మాతండ్రి గూర్చి వర్తమానము దెలిసికొని ఆపె ధైర్యము వహించి మృతిచెందుట కుత్సహింప కూరుకొనెను. ముషిడి నల్లమందు త్రాగుటచే క్రమక్రమముగ నదివరకాపెకున్న వాతనొప్పులు నశించి పోయినవి. మా రెండవ అన్న రెండువందల రూపాయలు ఖర్చుపెట్టి యుత్తరక్రియలాచరించెను. పిదప మా పెద్దన్నయు మూడవ అన్నయు నాల్గవ అన్నయు వ్యవసాయము పెట్టుకొని కాలక్షేపము చేయుచున్నారు. మా రెండవ అన్నయు నేనును విజయనగరమునకు మళ్లి వచ్చినాము.

నా వయస్సప్పటికి బదేనేండ్లు. నూత్న యౌవనపు శాఖామృగ చేష్టలు దుస్సహవాస బలమున నా కంకురింప దొడగెను. శరీరమునకు సరియైన పోషణ లేకుండెను. మారెండవ వదినె భాగ్యవంతులపిల్ల అగుట చేతను పుట్టిల్లెదుట ఉండుటచేతను దరుచు పుట్టింట ఉండునది. మా అన్న కోర్టు పని చేసికొనుట రెండుపూటలును వండుకొనుటయు దటస్థించుచు వచ్చెను. మా అన్న నాకు వారములు మాన్పించి ఇంట నుంచుకొనెను. మావదినె గారు పుట్టింటికి దయచేసినపుడెల్లా తరుచు నేవంట చేయువాడను. కానుకుర్తివారివీధిలో దక్షిణశ్రేణిలో చట్టి వెంకట్రావుపంతులు గారి తూర్పు పొరుగు మా అన్నగారున్న యిల్లు. దాని నతనిభార్య కతని మామగారు కట్టించి ఇచ్చిరి. అప్పటి విజయనగరపు మున్సిపాలిటి స్థితి ఏమి చెప్పగలను. నాచుతోను గల్పలతోను నిండి అయ్య కోనేట్లో అన్ని జాతులవారును స్నానము చేసి బట్టలుతుకుకొనుచుందురు. పెద్ద మహారాజుగారు వీధులవెంబడి గుఱ్ఱపు బండిపై వచ్చునపుడు వారి హుక్కా సువాసన తప్ప తక్కినవేళల నన్నివీధులయందు సహింపరాని దుర్వాసన నిండి ఉండును. దోమల బాధ చెప్పదరము కాదు. పెద్దచెర్వు నీటి మొదటి దుర్గంధానుభవము స్కూలుది. బ్రాహ్మణ వీధులన్నియు కుళ్లుకాలువలకు, చెత్తలకు పుట్టిండ్లు. మహారాజాగారి ప్రాపున పైడబ్బు, మున్సిపాలిటీ మహిమచేత గ్రిందిడబ్బును లేని పురుషుదరుదు. మూడవంతులు స్త్రీలకు బూరగాళ్లు, బూరచేతులు కలవు, ఇట్లు పిన్నపెద్దలు ముప్పాతికమూడువీసములిట్టి దుష్ట

రోగములకు బాలైరి. ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులకే ఈ రోగములు మెండు. గవర్నమెంటు ఉద్యోగులేమి, తక్కిన జనులేమి మహారాజ పోషణమాశించి ఉండువారు. పల్లెలలో జరుగక పట్టణవాసము చేరి, నానావిధజనసంఘ సంపర్కముచే పూర్వాచారములు చెడగొట్టుకొని, బ్రాహ్మణవీధుల నెడబాసి, భోగవాంఛచే డబ్బుకై కానిగడ్డుగరచుచు, విగతలజ్జులై, కోర్టులలోను, గోటలలోను, బేటలలోను ఇచ్చకములు పల్కుచు, గూటసాక్ష్యములు బన్నుచు నీచసేవలు సేయుచుండు దుష్టులను దేవుడట్టి రోగములచే శిక్షించు వింత కాదు.

## విజయనగరమున ఉత్సవములు

పెద్దమహారాజు[2] గారి కాలమందు నిత్యోత్సవము పచ్చతోరణముగా ప్రతివత్సరము పొడవున నేవో ఉత్సవములు జరుగుచుండునవి. గణపత్యుత్సవమున మహారాజు గారు మామూలు దయ చేయించెదరని కొందరు, తమ యింటివైపుకి దయచేయుదురని కొందరు. ఒకరి యింటికి వచ్చునపుడు మహారాజుగారు తమసంగతి కూడా కనిపెట్టుదురని కొందరు ఇట్లు వేలమువెర్రిగా గొందరు కోలాహలముగ, బలుజాతులవారు గణపతి నింటనుంచి ఉత్సవములు చేయుచుందురు. గణపత్యుత్సవములు జరుగుచోట ముఖ్యముగ వెలచేడియ పాటయు, స్వస్తివాచక ఘోషయు, భజనయు దప్పకుండును. మూడుగంటరాత్రి వరకు స్కూలు పిల్లలు సంస్కృత విద్యార్థులు, పోకిరీలు వీధుల వెంబడి తిరుగుచుందురు. మా ఊరి మహారాజులు దేవీభక్తులు కనుక దేవీనవరాత్రములు మరింత బాగా జరుగుచుండెను. నా ఎరుకను రాజగురువు చిరవూరి



మూడవ విజయరామగజపతి

రామసోమయాజులు గారు. అతనికి బొగాకు నమలుటయే యలవాటు. మంత్రశాస్త్రవేత్త. శరవేగమున నాగరీ చదువు దొడ్డవాడు, లంబోదరుడు. దేవీపూజ వామాచారముగా బలువురు జరుపుచుండిరి. వామాచారమనగా సారాయి మాంసమును దేవికి నివేదన సేయుట. ఆ ప్రసాదము సేవించుట మతి లేకుండటయును, మహారాజుగారిది స్కూలు. మహారాజుగారి నౌకర్లు స్కూలుమాస్టర్లు కనుక మహారాజుగారి ఉద్యోగుల ఇండ్ల జరుగు ఉత్సవములందు స్కూలు మాస్టర్లు శిష్యుల సహితముగ రాత్రులు నిద్రమాని ఉండక తీరదుగదా! మహారాజుగారి చిత్తమునకు వ్యతిరేకముగా విజయనగరములో నొకచీమ

2. **పెద్ద మహారాజు :** ఆనందగజపతి తండ్రి మూడవ విజయరామగజపతి (1826 - 1879)

అయిన ఉండ వాటము కాదు. గవర్నమెంటు ఖాయిదా మునుపంత ముదరలేదు. నవరాత్రి దినములలో రామలీల జరుగుచు వచ్చెను. లంకా పట్టణము, అయోధ్య, జనకపురి అను పేరు గల స్థలములు విజయనగరమునకు సమీపముగా మూడువైపుల గలవు. సాయంకాలం మూడుగంటలు మొదలు రాత్రి ఏడువరకు నాస్థలముల వైభవము చెప్పనలవి కాదు. పలువిధముల సింగారించుకొని కులాంగనలు, వెలచేడియలును, అందలములపై గొందరును, బండ్లపై కొందరును, బాహాటముగా కొందరును, జాటుగా కొందరును, అరచాటుగా గొందరును అన్యోన్య సందర్శన సంభాషణ కుతూహలంబులం జొక్కి తిరుగు స్త్రీపురుషులును దొమ్మిగా ఉండునపుడు పరస్పర శరీర సంపర్క జనిత సుఖావేశపరవశు లై ఒడలిసొమ్ములను గోలుపోవువారును, మహారాజుగారు ఏన్గుపై గూర్చుని ఉత్సవస్థలమునకు విచ్చేయునపుడెంత చూచినను దనివితీరని వారి సౌందర్య విశేషమును గనుగొంటకు మోములెత్తి తమపై బట్టలు జనసంఘములో జిక్కుపడిపోవ దడుముకొనువారును, వందలకొలది నడుమ జుల్మతీ గుర్రంబులకు బెదురు పసులచే నీడ్వబడి, గొడుగు పాటందిన బండ్లలో దెబ్బలు తగిలి మొర్రో కుయ్యో అనువారును, దులసీ రామాయణము చదువు బొందిలీ డోలకు వాద్యఘోషయును, కించిద్భోగో భవిష్యతి[3] అనునట్లు రామలక్ష్మణసీతావేషములతో ఏన్గుపై గూర్చొను పేద బ్రాహ్మణ కుమారులును, చూపరులకు భయమును హాస్యమును బుట్టించుచు నాకసమంటు రక్కసి బొమ్మలును, కుంభకర్ణాది వేషములపై బడు మర్కట వేషంబులును రావణ శిరస్సులం దహించుచు ఎంతోదూరంగా వెల్లడినీను బాణాసంచాయును. ఇంటికి మళ్లి వచ్చునప్పుడు జరుగు విటవిటీ చమత్కారంబులును, దొంగతనములును వర్ణింప ఒకపెద్ద చాట భారతమగును.

## సహవాస దోషములు

నన్ను బట్టవాసపుపిల్లలు బెదిరించి జెల్లలు కొట్టుచుందురు. నే సమర్థుడనయ్యు ఊరు క్రొత్తదగుటచే పోరాడుటకు భయపడువాడను. కూపంబుల గూర్చుంటయు, మనుపటి వలె వ్యవసాయపు పాటు లేకుంటయు, దుస్సహవాసమున లభించిన నూత్నయౌవనపు దుశ్చేష్టల కలవడుటయు, మురికి ఇండ్ల దిరుగుచుంటయు, రాత్రులు తరుచు నిద్రమాని ఉంటయు నాశరీరమున కారోగ్యము తప్పించెను. ఒకప్పు డొకరిపై క్రిమినల్ కేసు

---

**3. కించిద్భోగో భవిష్యతి :** భవిష్యత్తులో కొద్దిభోగం కలుగుతుంది. దీనికి చిన్న కథ ఉంది. నారదునికి సముద్రతీరంలో నడుస్తుంటే కాలికి ఒక పుర్రె తగిలింది. దానిని చేతిలోకి తీసుకొని తండ్రిగారు ఏమిరాశారా అని నుదిటిపై చూస్తే అష్టకష్టాలుపడి మరణించిన తరువాత కొద్దిపాటి అదృష్టం కలుగుతుందని రాసి ఉంది. మరణించిన తరువాత అదృష్టం ఏమిటని ఆశ్చర్యంతో నారదుడు ఆ పుర్రెని చేతపట్టుకొని బ్రహ్మలోకానికి వెళ్లి తండ్రిని నిలదీశాడు. తల్లక్రిందులు తపస్సు చేసినా రాలేని బ్రహ్మలోకానికి నీవంటి దేవర్షి ద్వారా రాగలగడం అదృష్టం కాదా అని బ్రహ్మ అన్నాడట.

వచ్చినపుడు వారిపక్షమున వ్యవహరించుచు మా రెండవ అన్నతోగూడ విశాఖపట్టణమున కేగితిని.

అచట నాకొకవైపు అండము వృద్ధి అగుచుంట కెంతయో చింతించి తిరిగి విజయనగరమునకు వచ్చిన మీద, ఒంటితాడి యగ్రహారమను సమీపగ్రామమందుండి విజయనగరమునకు వచ్చి, వాతనొప్పులు వాత ప్రకూపితాండములు నుం దోమి బాగుసేయుదునని చెప్పుకొనుచు, గొలుసులు త్రిప్పువిద్యకై తోడానందిన ఒక దూదేకుల సాహెబున కొకపావలా ఇచ్చి ఒక మారుమూల చోట పదేనుదినముల వరకు బ్రతిదినము దోమించితిని. నాచేత మొత్తము రెండు రూపాయిలుగొన్న సాహెబు మునుపటి కన్న రెండురెట్లు నా వ్యాధింబెంచి పోయెను. కాని లాభమెద్దియు లేదాయెను.

జట్టునకు చుట్టు సొగసుగ బిల్లవరుస నిడుకొంట, కొంగు పాదము వరకు విడిచి బట్టకట్టుకొంటయు, నిట్లు శృంగారచేష్టలకలవడియు సత్తువపట్లకు కురుజుగా నుంటిని. ఎవరితోనైన దండపట్లు పట్టినపుడు పైకి నేచెణకినతోనే పదిగజముల దూరముగ దెబ్బున తలక్రిందుగా బడుటయు, బడిన రెండు నిమిషముల వరకు స్మృతి లేకుండుటయు, వారు పిదప నా మెలపు కొనియాడి మరెన్నటికి నాతో దలపడకుంటయు నాకు జ్ఞాపక మున్నది. ఒకప్పుడు పదుగురతో ఒకరితరువాత నొకరితో బట్లుపట్టి అలసట లేక ఓడించు వాడను. నన్నోడించిన ఇద్దరివలన నేబడినపాట్లిదివరకు మరపురావు. శనివారము, ఆదివారము ప్రతిదినము వచ్చిన బాగుండుననుకొనువాడను. బడి వదిలినతోనే లక్ష్మీకాంతం పంతులు గారి తోటగడ్డలోనో, అయోధ్య దిబ్బలమీదనో, వ్యాసనారాయణ మూర్తి మెట్టచెంతనో జట్టుగట్టి చెడుగుడు ఆడుచుండువారము.

మిడిల్ క్లాస్ రెండవక్లాసులో సంస్కృతముపభాషగా పరీక్షలో దేలినాడను. నా కప్పటికి బదారేండ్లయినవి. మొదటి రెండు మూడు క్లాసుల వరకు మా రెండవ అన్న నాకు పుస్తకములు బడిజీతమిచ్చెను. కాని పిదప బురాణము చదివియు, బాడియు బడి జీతమునకు బుస్తకములకును సంపాదించుకొనువాడను. ఇదివరకు బేర్కొనిన వారిందక్క జీవితము దోషావిష్టమగుంగాన నిటుపదారేండ్లలోపు దెలిసినవారిందప్ప దక్కిన వయసున నెరిగినవారి నాయెరుకంగలవారి పేర్లు చెప్పనొల్ల నటులైనంగాని గుణదోషముల జెప్పవాటము గాదు.

స్పష్టముగ గొంతవ్రాసియు నంతలో మేల్కొని సర్దుకొనుచున్నాడ. సానిమేళముల వద్ద శ్రద్ధగా గూర్చొంట వెలపడుచులంజూచి కనుగిల్పి మెలపున జావళీలు[4]బాడుట మొదలగు నేర్పులబ్బెను. అయ్యకోనేటి మఠము రేవున నొకనాడుదయమున స్నానమునకేగి యొక హితుని గలుసుకొంటిని. వానికి వెన్క గేరాయును వెడదకనులును, గంజుమొగమును

4. జావళీలు : శృంగారపరమైన అర్థంతో కూడుకొన్న పాటలు.

కలవు. నేనొక కూనిదీర్ఘము తీయగా వాడొక దీర్ఘము తీసెను. గాన మా యిరువురకును స్నేహము కలిగెను. అతడదివరకు బడిపాడవా[5]యై షోళంగి ముచ్చుల[6] సహవాసమున జదువు కోటాకు[7]వేయగా గరుజుపిట్టవలె దిరుగుచు నాబోటివారి జట్టు కల్పుకొనుచున్నాడు. కాన అతడు నన్ను దన యింటికి దోడ్కొనిపోయెను. కొందరు రసికులతనికి జట్టుదార్లు. గేరా కట్టుకొనుటయు, షర్మాఉంచుకొనుటయు, ఇస్త్రీజుబ్బాలు తొడుగుకొనుట, జల్తారు చెడావులు దొడుగుకొనియు, బొడవు చుట్టకాల్చుచుంటయు, సన్నెగంటి సరసములు సేయుటయు, వేడివేడి జవ్వనమున నవివేకము మదించి తిరుగుటయు, చిన్నచిన్న నిషాలు సేయుటయు వారి వృత్తులు. మాయన్న తన్ని తగిలివేయునను భయమున బడి విడువరాదు, దుస్సహవాసమున తెల్లవార్లు దిరుగుచుంట నారుచి మానలేకుంటిని. పెద్దప్రభువు వారు స్వర్గస్థులైనపుడు[8] సంభావనకు మావైపునుండి పలువురు బ్రాహ్మణులు వచ్చిరి. నా పసినాటి స్నేహితులు నా నాజూకువేషము జూచి "అప్పుడే పట్టవాసపు మెరుగులలో బడినావా? నీపవిత్రతయు నీయారోగ్యమును జెడుపుకున్నావా?" యనిరి. అందుకు నే "పోరా పల్లెటూరి బచ్చా" యని పక్కున నవ్వితిని. చిన్నప్రభువు వారు[9] పెద్ద ప్రభువు వారికి బొత్రము లిచ్చుచుండ జూచితి. వైదికవేషముతో నున్నను నాప్రభువెంత సొగసుగ గన్పడెను.

మా జట్టుదారులలో నొకడప్పటి షోళంగిముచ్చులలో నగ్రేసరుడు. వానిం గన్నకొడుకువలె నొక ధర్మాత్ముడు జూచుచు వానికిష్టము వచ్చినట్లెల్ల ధన మిచ్చుచుండెను. ధన మేమిషను వచ్చినను భోగార్హము కదా! అతడు పెచ్చురేగి విచ్చలవిడి సొమ్ము వెచ్చపుచ్చుచుండెను. అతని వెలయాలు నాచేత నొకనెలవరకు భాస్కర రామాయణము చదివించి పట్టాభిషేకము చేయించి యొక పంచలచాపు నొక చీరె పదిరూప్యములు

5. **పాడవా** : కౌజు పిట్టలు, పికిలి పిట్టలు, కోడి పందేలలో ఓడిపోయిన పిట్టను పాడవా అంటారు. అంటే పరువు తక్కువది, పనికిమాలినది అని అర్థం.

6. **షోళంగి ముచ్చులు** : శ్రీకాకుళం, ఒడిశా సరిహద్దులలో షోళంగి అనే దొంగల గ్రామం ఒకప్పుడు ఉండేదట. వాళ్లు దొంగతనాల బాపతు సొమ్ముతో ఎంతో దర్జాగా మంచి షోకైన వేషంతో కులాసాగా ఉండేవారట. అందుకని రంగేళిరాజాలాగా ఉండటం అనే అర్థంలో ఈ జాతీయాన్ని దాసుగారు ప్రయోగించారు. రేపటి సంగతి ఆలోచించకుండా ఉన్నదానితో ఈరోజు దర్జాగా గడిపేసేవారిని షోళంగి మేళం అనడం కూడా ఉన్నది. శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు ఇదే అర్థంతో "రంగడి కుచ్చు" అని వారి కథలలో ఉపమించేవారు.

7. **కోటాకు** : కోటి అంటే చివర. చిట్టచివరి కొనలో వేసే అకు కోటాకు. అభివృద్ధి ఆగిపోయింది అనే అర్థం.

8. **పెద్ద ప్రభువు స్వర్గస్థులైనపుడు** : మూడవ విజయరామగజపతి 53 ఏళ్ల వయసులోనే అకస్మాత్తుగా 1879లో మరణించారు.

9. **చిన్నప్రభువువారు** : అక్షరాలా ఆంధ్రభోజుడు అనిపించుకొన్న ఆనందగజపతి.

కట్నమొసంగెను. అంతసొమ్ము నాచేతికదివరకొక్కసారి యట్లు చిక్కలేదు. ఆ చీరె మాత్రము నాకు యమషట్పది[10] నుపదేశించిన మా రెండవ మేనమామ పెద్దకొడుకున కిచ్చివేసినాడ.

సాయంకాలము బడివిడిచినతోడనే జట్టుదార్ల కడకేగుట వారు కరుణించి దయచేసిన చిన్నగురుని[11] సేవించుట చిల్లరపాటలు బాడుచు వెలపాలతులయింట నుచ్చగిత్తవలె వారివెంట దిరుగుచుంటయు నా పని. మా నాల్గవయన్నయగు పేరన్ననుగూడ మా రెండవయన్న రప్పించి యింట నుంచుకొనుటచే మునుపటి వలె నవసరమైనపుడు వంట నాపై బడకుంటన్నా యథేచ్ఛగా రాత్రింబవళ్లు దిరుగుచుంటి. నా దుశ్చేష్ట లగుపడినపుడెల్ల మా రెండవయన్న నన్ను వందమూడుటోళీలు జేయువాడు. ఒకసారి చూచిన పుస్తకమంతయు జ్ఞాపకముండు నాకు స్కూలుపూటపాఠములన నెంత? గాని రాత్రియంతయు మేల్కొనియుంటచే నిషాకలవడుటచే చల్దితిన్నతోనే బడికిబోయి నిద్రయాపలేక తరుచుగ గనుపడకయు లేక మంచిచేసికొనియు బోర్డు బల్ల వెన్క బడి నిద్రించువాడను. మా పేరన్న మాయన్నవదినెలు చెప్పుపనులు సేయుచు కొందరియొద్ద సంగీతము నేర్చుకొనుచుండెను.

## వ్యాధి చికిత్స

అంతట నాయెడమ పార్శ్వమునందండవాతము మెండయ్యెను. కచ్చ కిమడనంత పెద్దదాయెను. స్వర్గమున గురుడొకడుగాని విజయనగరము బలువురు గురుసంపర్కమున శిష్యుడుగూడ గురుడయ్యె. క్రిందుమీదులకూడ గురుడుండెను. అది కనిపెట్టి మా రెండవ యన్న నొక పసిణిగంటి తురకను బిల్పించి వాని కిరువది రూకలొప్పుకొని శస్త్రచికిత్స చేయించెను. ఆ చికిత్సకుడు మిగుల మృదుభాషణుడు, నేర్పరియు. కోడికత్తి తొలుత నండములో దూర్చి నీరుకార్చి అందు క్షారపువత్తి వేసెను. మరునాడు ముమ్మరమైన జ్వరము తగిలెను. మూడవ నాడా వత్తింబైకి బెరకివైచి కలబందు తెలకపిండికట్టుతో కుళ్లగట్టి, కుళ్లుపోయిన పిదప పిండికట్టున మాన్పెను. రెండవవైపుగూడ నండవాతము మెండుకొనుట దానిం గూడ శస్త్రముచేసి వత్తి దూర్చెను. అదివరకు నాకు మిక్కిలి పరిచితమగునొక వెలచేడియ యింటికి దాని యప్ప కూతురు వచ్చెను. నే నచటికిబోయి మన్మథబాణమువలె నున్న దానింజూచి యూటలూరుచు జావళీలు బాడుచు నాపె దయకు బాత్రుడనై నాకుగల వ్యాధికిం దాని బాగునకు లక్ష్యము సేయకుంటిని. నాడే నాకలవిగాని జ్వరము తగిలి సందెకు దించెను. లోపలి మాత్రము చెరుపు మరుపు తెల్వికలదు. అపుడు

10. **యమషట్పది** : ఆరు పాదములు ఉండే ఛందస్సు. దాసుగారు ఈ అర్థంలోకాక చిన్నగురుడు, పెద్దగురుడు, కంఠ్రీగురుడు లాంటి సాంకేతిక అర్థంలో వాడారనిపిస్తుంది.

11. **చిన్నగురుడు** : నల్లమందు, గంజాయి, భంగు వంటి దేశీయ మాదకద్రవ్యాలు.

మా రెండవ యన్న నా చెంతకు వచ్చి "యయ్యో ఎంతపని జరిగెను? మరి బ్రతుకడు కాబోలు, వీడు పనికివచ్చునని యెంత కష్టమైనను సహించి చదువు చెప్పించుచున్నాను. మొన్ననే వీనికై పదునెనిమిది రూపాయలిచ్చి బ్రౌన్సు డిక్షనరీ రెండు భాగములను కొన్నాను!" అని కన్నీరిడెను. దేవుని కృప వలన నాకా జ్వరము మళ్లెను. మరునాడు నేసుఖముగా గూర్చుని యుండగా తొలినాడు నన్ననుగ్రహించిన వెలయాలి పినతల్లి తోడుతెచ్చుకొని నన్ను జూడ వచ్చెను. మొన్న నీ యొద్ద పాడిన జావళీ యింత జేసెనని నవ్విన నన్నుంజూచి "ఇంత శ్రమపడుచున్నను నీ పోకిరీతనము మానవైతి"వని యొక కంట కోపము మరియొక కంట సంతోషము నభియించిన సొగసెట్లు వర్ణింపగలను? అండవ్యాధి కుదిరెను. గాని లంబకోశుడనై యుంటిని. ఎప్పటి లాఘవము వచ్చెను.

## నా లాఘవ శక్తులు

నా లాఘవమనగ మునువేళ్లందిన మాత్రమున గోడపైకెగురుట, నా మూరతో బన్నెండు మూరలు దాటుట, వెనుకకు గాని ముందునకు గాని పాదములు మాత్రము మోయునట్లు తలక్రింద మొగ్గలువేయుట, యయ్య కోనేటి యీవలివద్దునుండి యావలియొద్దు వరకు గజమెత్తునాచు విడిచేతుల జింపుచు నీదుట, సామాన్యపు పొడవుగల యిండ్లపై నుండియు మిద్దెలపై నుండియు చప్పుడు సేయక క్రింద దుముకుట, మైళ్లకొలది పరుగిడుట, రెండు గజముల యెత్తుగల యరుగుల మీదికి గుప్పించి యెగురుటయును.

మిడిల్ స్కూలు సూర్యనారాయణ యనుపేరున బరీక్షలో నెరవేరినాడను. వాసుదేవ రావుగారి హిస్టరీ, జాగరఫీలు, నింగ్లీషును సొగుసుగ బోధించును. సోమనాథశాస్త్రి బూతుల బుంగగాని శిష్యవాత్సల్యమును మేటిబోధనాశక్తికలవాడు. దేవునివంటి వాడు నరసింహము పంతులండవాతము శస్త్రము చేయించుకొని మృతుడయ్యె. నాకు బాగుచేసిన సాహెబే యతని ననుగ్రహించెను. అనాసపురపు రామమూర్తిపంతులు తనయింటికి నన్ను గొంపోయి యెంతో దయతో బనిపాటులు చేయించుచు జదివించుచు బాడించుచుండును. గానీ బడిలో నన్ను గొట్టినట్లు మరెవరిని గొట్టలేదు. కూరెళ్ల వెంకన్న మంచివక్త. కూరెళ్ల సూర్య నారాయణశాస్త్రి బేదవాండ్రనైన భాగ్యవంతులైన నొకపోల్కి దిట్టుచుండును. నేనెప్పుడోతప్ప సంతతము బడికాలస్యముగా వెళ్లువాడను. నన్ను జూచినతోనే శ్లోకమప్ప చెప్పుమనెను. "ఫస్టువానిచే జదివించుడు పిదప నేజదువకపోయిన నన్ను తమ చిత్తము వచ్చినట్లు శిక్షింపవచ్చును" అని నేననగా "నోరీ నీ పెంకెతనము నాకెరుక యొకమారు విన్న మాత్రమున నీకువచ్చునని నాకు దెలియదా? కాటుకెంత సొగసుగా బెట్టుకొన్నావురా నీయంద మడుగుకొని తిన్నట్లున్నదామట్టుగ బెంచీయెక్కు. ఎక్కెదవా ప్రిన్సిపాల్ గారికి వ్రాయమన్నావా" యని బెంచీయెక్కించి నిద్రపోవుటకు సెలవిచ్చుచుండును. "డొక్క చించి

రాళ్లు కొట్టెద"నని పలుమారాశాస్త్రి గారు కోపము వచ్చినపుడెల్ల శిష్యులతో వచించు చుందురు. ఒకనాడు వారొకటికై పైకిజనినపుడు బల్లమీద వారుంచిన సులోచనముల డొక్క చించి దానిలో రాళ్లు దిగగొట్టి తిరిగి బల్లమీద నుంచినాను. అతడు వచ్చి సులోచనముల డొక్కస్థితి జూచి "మీ తలమండ నా డొక్కే చించి రాళ్లు కొట్టినారా?" యని కోపమును నవ్వును గన్పర్చెను. భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రియును రామమూర్తి శాస్త్రియును మృదుభాషులు. అప్పయ్యగారు సౌజన్యనిధి, మంచి టీచరు. చలపతిశాస్త్రి గారి బోధనాశక్తి గణింపదగినది. ఎటులైన మెట్రిక్యులేషను పేసయి చదువు మానివేయుట నాయభిప్రాయము. అయిదవ క్లాసునందు చదువుచున్నపుడే రెండు నెలలు వేసవి సెలవులు వచ్చెను. అపుడు మా పెద్దన్నయు, బేరన్నయు, నేను గంజాంజిల్లా కార్జనకై బయలుదేరినాము. మా తండ్రిగారు కాలము చేసిన రెండేండ్లకు వ్యవసాయపు బాధ పడలేక మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయును మాతోగలిసి జీవించుటకై భూములను శిస్తులకమర్చి విజయనగరము చేరుకొనిరి.

## సంస్థాన సంస్కృత నాటక సమాజము

మహారాజుగారు సంస్కృతనాటక[12] ముంపించిరి. ఆ నాటకములో మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయు, బేరన్నయు నాలుగేసి రూపాయిల జీతమునకు కుదరుకొనిరి. అప్పటి నాటకపు మేనేజరు నల్లనివాడు, మిక్కిలి యున్నతమైనవాడు, మాటలనేర్పు మిగులకలదు, వైద్యము చేయును, గొప్పరసికుడు. నాటకపు మట్లు నేగ్రహించి, వెల్లడిచేయుదు నేమోయని, నాటకము శుష్కేష్టి[13] జరుగునపుడు నన్ను విననిచ్చుట కొప్పకుండును. అప్పటికి విజయనగరమున సంగీతసాహిత్యము లత్యున్నత దశలో నుండెను.

## విజయనగరమందలి సంగీత విద్వాంసులు

ఆస్థాన విద్వాంసులలో నొకడు ఒకదినమంతయు మిగులశ్రావ్యముగ సభాసదు లౌరాయనునట్లు రాగము పాడగలడు. ఒకడు ఫిడేలు ప్రశస్తముగ వాయించును, మృదంగమును సొగసుగ వాయించును, సభ్యులౌనన బాడజాలును. ఒక ఫిడేలునందు, వీణయందు నిరుపమానముగా బల్లవి వాయించుచు జంత్రగాత్రముల కభేదముగా మిగులరుచ్యముగా బాడును, మరియు నతనికి సంగీత సాహిత్యములు కరతామలకములు.

---

**12. సంస్కృత నాటకము** : మూడవ విజయరామగజపతి కాలంలోనే సంస్థానం తరఫున ఏర్పాటు చేయబడిన జగన్నాథ విలాసినీ సభ శాకుంతలం, మాళవికాగ్నిమిత్రం వంటి సంస్కృత నాటకాలను ప్రదర్శిస్తుండేది.

**13. శుష్కేష్టి** : రిహార్సల్స్

ఒకడు నిరుపమానముగ వీణవాయించును. సొగసుగ గవిత్వము చెప్పును, గరిడీ సాములో నేర్పరి, మంచిమాటకారి. ఒకడు పల్లవిలో జాతులు మార్చి స్వరము పాడుట యందు గొప్పవాడు, మరియు మృదంగరాయడు. మరియిద్దరు రుద్రవీణ వాద్యమున నిరుపమానులు. ఒకడు రుద్రవీణయందు సమర్థుడు, ఇంకొకడు చితారునందును రుద్రవీణయందును మిక్కిలి నిపుణుడు. గంధర్వుల మెప్పింపజాలు మహమ్మదీయుడు[14], నాటకములో పప్పు వెంకన్న వేయికోయిలలు మ్రోగున ట్లొకమైలు వినబడునట్టి దివ్య శారీరముతో సభకామోద మొనర్చువాడు. అతడు వీణగూడ గడురుచ్యముగా వాయించును. పెక్కేల విజయనగరమున సంగీత మెరుగనివారరుదు. సంస్కృత విద్యకు రెండవకాశీయని ప్రసిద్ధి పొందెను. విజయనగరమా లేక విద్యలనగరమా యని విదేశీయులాశ్చర్యపడువారు. ఇద్దరు మూవురు వెలయాండ్రును ఇద్దరు ముగ్గురు నట్టువవాండ్రును సుప్రసిద్ధులు కలరు. అప్పటికి నాకు స్వరము పాడుట రాదు. గాని లయస్వభావముగ వచ్చుటచే ఒక్కనిపైదప్ప తక్కినవారినందరిని బల్లవిలో ఢీకొనుచుండువాడను. నూరుజావళీలవరకు వచ్చును. కొన్ని కృతులు కూడ వచ్చును. నాటకపుమట్లు కొన్ని వచ్చును.

## నా పెద్దన్న బలపరాక్రమములు

మా పెద్దన్న బలమునకు నతనివిగ్రహపుష్టికి మరియు నతని క్రమాంతస్వాధ్యాయ వేత్తృత్వమునకు భోజన సామర్థ్యమునకు సోమనాథముగారు సంతోషించి దన కోట్లలో మంచిదొకటి బహుమతి యొసంగెను. సోమనాథము గారి కోటు మా పెద్దన్నకు దప్ప తక్కిన పలువురకు వదులు. మా పెద్దన్న బలముంగూర్చి చెప్పియున్నాడ నతని విగ్రహము గున్నటేన్గు న్మరపించు నతడు తినునది మావంటి వారికి బదిమందికి సరిపడును. ఒకప్పుడు ప్రభువువారతనిం జూచి "యేపాటి భోజనముచేసెదవయ్యా"యని నాటకశాలద్వారమున గాపున్న మా పెద్దన్నతోననెను. అందుకు మా పెద్దన్న "మహాప్రభో, నాతో దండెపట్లేలినవారు గూడ బట్టలేరని నాయభిప్రాయము. క్రమాంతస్వాధ్యాయవేత్తను. ఏలినవారు చిత్తగించినచో నా భోజన వైభవము దెలియును" అనె నందుకు ప్రభువు వారు సంతోషించి కోటకు రప్పించి చిక్కగ గాగినపాలును పట్టెడేసి లడ్డువులు నొద్దపెట్టించిరి. పదిపన్నెండు సేర్లపాలును తొంబదిలడ్డువులను దిని "యిది రాత్రిపూట. మధ్యాహ్నమునందైన నింతకు రెట్టి పుచ్చుకొందు" ననెను. అందుకు ప్రభువు వారాశ్చర్య పడిరి. పెద్దమహాప్రభువు వారి

14. విజయనగరంలో ఆనందగజపతి, అతని తండ్రి మూడవ విజయరామగజపతి కాలం సంగీతసాహిత్యాలకు స్వర్ణయుగం అని చెప్పడం అతిశయోక్తికాదు. వైణికులలో దూర్వాసుల సూర్యనారాయణ శాస్త్రి, గురాచార్యుల వెంకటరమణదాసు; వాయులీనంలో కలిగొట్ల కామరాజు; రుద్రవీణలో కవిరాయని రమణయ్య; హిందూస్థానీలో మహబ్బత్‌ఖాన్ ప్రసిద్ధులని తెలుస్తున్నది.

మొగదాళ్లు (కసరత్తుకు ఉపయోగించే బరువులు) చుల్కగా ద్రిప్పెను. మా పెద్దన్న యీత చోద్యమయినది. యోడవలె గదలక మెదలక నీటిలో వెలికలబడుకొంటయు నతనిపై పదిమంది కూర్చునుటయు ఇందరిని భరించుచు నెంతమాత్రము చలించక కాలిపట్టి యెటులాగిన నటువచ్చుటయును మిక్కిలియద్భుతము. అతనికెంతబలమో యంత ధైర్య మంతశాంతగుణమును గలవు. వలసినంత యాహారసౌఖ్యమును గసరత్తు చేయుటయును మొదటినుండి యతనికున్న యెడల నంతబలాఢ్యుడు లోకమందుంట యరుదనుకొనెదము.

మాపెద్దన్నయు, బేరన్నయు, నేను ఆర్జనమునకై గంజాంజిల్లాకు బైలుదేరినామని మనవిచేసినాడను గదా. విజయనగరము బయలుదేరి రణస్థలమునకు నడిచినాము. చింతాకుచారుతో నెఱ్ఱనిముతకయన్నమ తిన్నాము. సత్రములో మరేదియు లేదు. శ్రీకాకుళములో నాలుగు రూపాయలు సంపాదించుకొన్నాము. అచటినుండి దేవాది[15] సత్రములో భోజనము పుష్టిగజేసి, యెత్తురాళ్లపాడు సత్రమున రాత్రి నిలిచి మరునాడు పదుకొండుగంటలవేళకు మంచియెండలో రఘునాథపురమునకు సమీపించు చుంటిమి, మండువేసవి. ఐదారుసార్లు కనబడిన నీటిలోనెల్ల మునుగుచు నీరు ద్రావుచు, నీడల నిలుచుచు నెంతో కష్టమున రఘునాథపురము చేరుకొని యొంటిగంటకొక సత్రములో దిన్నాము. రాత్రికి గ్రొత్తగ్రహారము చేరుకొని మరునాడు హరిపురం సత్రములో నాగి, యిచ్ఛాపురములో రెండు పూటలుండి బరంపురమునకు జేరుకొంటిమి.

బరంపురంకాదది బ్రాహ్మణులపాలి బంగారుపురము. ప్రతిగృహస్థుడు భోజనము కావలసినన్నాళ్లు షడ్రసోపేతముగ బెట్టి సంభావననిచ్చు పుణ్యాత్ముడే. అచట ముప్పది రూపాయలు సంపాదించుకొంటిమి. అచటి నుండి రసూల్కొండ కేగదలచితిమి. జాముురాత్రి కొకబండి న్గుదుర్చుకొంటిమి. ఆ వైపు బండ్లపఱ్ఱములు మిక్కిలి సన్నములు. ఇద్దరు మనుష్యులుగూడ బండిలో సుఖముగ గూర్చొనజాలరు. గూళ్లుకూడ కదుపొట్టివి. మా పెద్దన్న బండిలో ముందు కూర్చున్నచో నరక వెనుకనున్నచో లేగ గనుక సరిగ బండి నడుమ మఠము వైచి కూర్చొనెను. మేమిద్దరము చెరియొకవైపు నున్నాము. అది తిరుగుబండి కావున నశికాకు మూడుపావలాలకు మాట్లాడుకొన్నాము. ఇంటలిగట్టు దాటినపై నాల్గుగంటలరాతిరైనది. బండియిరుసు విరిగిపోయెను. ఇంతలావు మనుష్య దేనుగువలె గూర్చుని నా బండి విరిచివేసెనని బండివాడు మొర్రబెట్టుచుండగా వాని కొక పావలాయిచ్చి, కాలినడకన జాముప్రొద్దునకొక కుగ్రామము జేరికొన్నాము. అచట సదావర్తి దొరికెను.

---

**15. దేవాది :** శ్రీకాకుళం జిల్లాలోని నరసన్నపేట మండలంలోని గ్రామం. ఉర్లాము జమీని కందుకూరి మహాలక్ష్మమ్మగారి తరువాత సమీపజ్ఞాతులు ఇద్దరు సోదరులకు దఖలు పడింది. వారిలో వారికి పడక దేవాది, ఉర్లాము జమీలుగా పంచుకొన్నారు. దేవాది జమీందారు కందుకూరి బాలసూర్యప్రసాదరావు ఏడు సంపుటాలతో ఆంధ్రవిజ్ఞాన మనే బృహత్ కోశాన్ని ప్రచురించారు.

ఎఱ్ఱటికుండ, కఱ్ఱలముట్టె, చింతపండు, మిరపకాయలుప్పు నెఱ్ఱని ముతకబియ్యము తీసికొని వచ్చినాము. కాని వంట మాకెవరికి జేతకాదు. మాపెద్దన్నయ్యే యెట్లో యొక చెర్వుకడ నాబియ్యము నుడికించెను. ఆ చుట్టుపట్ల తెనుగువచ్చినవారే లేరు. సగముడికీయుడకని యన్నము కొంచెముగా దిన్నాము. అంత యన్నము భుజించు మాపెద్దన్న యొక చిన్నపట్టెడన్నము మాత్రము తిని నీళ్లు త్రాగుటకు నాకు దుఃఖము వచ్చెను. ఎండమళ్లిన తోడనే బయలుదేరి ఓఢ్రపుపల్లెలెన్నో దాటి ఋషిక్యులయేటి యొద్దుతోటలో నడిచినడిచి తదకు మిక్కిలి డస్సి, ఎంతోకష్టముగా నశికా జేరుకొంటిమి. అచట మా బంధువొకడు మున్సబుకోర్టు గుమాస్తా మమ్మాదరించి పెట్టినయన్న మిదివరకు జ్ఞాపకమున్నది. అచట నాలుగైదు రూపాయిలు సంపాదించినాము.

అచటి నుండి రసూల్కొండకు బండి కుదుర్చుకొని పోతిమి. ఆ రసూల్కొండలో మాపెదతల్లియు నాపె భర్తకు నిద్దరుకుమాళ్లు నుండిరి. పెద్దకుమారు డిరువది రూపాయిలు జీతము పుచ్చుకొనుచున్న స్కూలు మాస్టరు. అదివరకు మా తలిదండ్రులతో నచటి కైదేండ్ల క్రింద వెళ్లియున్నారము. తగినవాని నొకని దర్శించి మేమిద్దర మన్నదమ్ములము పాడుట యేమిచ్చిననది చేకొనుట. ఇట్లచట గూడ పది రూపాయి లార్జించుకొన్నాము. మా పెదతల్లి నాకొక దుప్పటి నిచ్చెను. మా పెదతండ్రి యొక యుత్తరీయమును రెండురూపాయిలిచ్చెను. మా పెద్దతల్లి కుమారుడు మా పెద్దన్నకు రెండురూపాయిలును కట్టుకొనుటకొక గావంచాలచాపు నిచ్చెను. అచట వారము దినము లున్నాము. రసూల్కొండకు దక్షిణముగా నొకచిన్నయేరున్నది. ఊరినడుమ కొండయున్నది. కొండచెంత మాయన్న టీచరుగా నున్న బడికలదు. చిన్న తాలూకా ప్రదేశములో రసూల్కొండ వంటి యందమైన స్థలమే లేదు. అటి నుండి యశికామీదుగా బరంపురమునకు దిరిగివచ్చి యిచ్ఛాపురము మీదుగా పలాసకు వచ్చుచుంటిమి. అచట గొండచెంగటి తోటలో జాము ప్రొద్దునుదయమున మా పెద్దన్న మొలజాలలో దాచిన సొమ్ము నాచేతికిమ్మని యడిగినాను. నీవుపారవైచెదవు నా యొద్దనే యుండనిమ్మనెన. నేనందుకొప్పక నీవన్ని రూపాయలు హరింప దలచినావిచ్చినగాని యొప్పనంటిని. అందుకు మాపెద్దన్న పటపటపండ్లు కొరికి “వినవుగదా! పోనీ పుచ్చుకొను”మని యెంతశాంతుడోగాని మొలజాలే విప్పి నాకిచ్చివైచెను. ఎంత సొమ్ము దొరికెనో లెక్కించుటకై యామిషపన్ని సొమ్ము లెక్కింపగా దెబ్బదిరూపాయిలు చిల్లర కనబడెను. లెక్కించుటకు యట్లంటినిగాని మరేమియు గాదంటిని. పిదప పలాసా చేరుకొన్నాము. అచట జయంతి కామేశము పంతులు లేదు గనుక కతిపయప్రయాణంబుల కిల్లు జేరుకొంటిమి.

## హరికథలకంకురార్పణ

స్వభాను సంవత్సరములో నేను మెట్రిక్యులేషను చదువుచుండగా కుప్పుసామి నాయదను హరిదాసు చెన్నపట్టణము నుండి వచ్చి కానుకుర్తివారి యింట ధ్రువచరిత్రమును బాడుచాడుచు విన్పించెను. సభ్యులు మిక్కిలి యానందించిరి. కానుకుర్తి హనుమంతరావు పంతులుగా రాహరిదాసునకు సభలో వెండిపళ్లెమందు డెబ్బదిరూపాయిలు పట్టుకండవా యుంచి బహుమాన మిచ్చిరి. సంగీతసాహిత్య విద్వాంసుడు మిక్కిలి ప్రశస్తముగ నృత్యగీత వాయిద్యములతో గానకవితాప్రజ్ఞ నగపర్చు హరికథ చేసినపుడు జనులిహపరతారకము శ్రీహరికథయని యెంచి మంచివర్తనము కలిగి పండితపామర రంజకుడైన హరిదాసుని మిక్కిలి యాదరించెదరని నాకు తోచినందున నామరునాడే యదివరకే సంగీతమందును, పురాణము చదువుటయందును మిక్కిలి యారితేరినవాడనై కొంచెము పద్యములు పాటల నల్లగల కవితాశక్తి యుండుటచేతను ఇంగ్లీషు భాష కూడ నభ్యసించుట చేతను హరికథలు నేచేసినచో లోకులానందించెదరను ధైర్యముతో ధ్రువచరిత్రమును కొంత నా కవిత్వముతోను కొంత ధూళిపాళ కృష్ణయ్యగారు రచించిన ధ్రువచరిత్రమందలి కీర్తనలతోను ఒక్కనాటికి రచించి ధారణ మొనర్చి మా రెండవయన్న సీతారామయ్యగారింటిలోను, శ్రీవేణుగోపాల స్వామి మఠములోను, చిన్నప్పటి నుండి నాతో గవగాబాడుచున్న నా నాల్గవయన్న పేరన్నగారు వెనుక పాడుచుండగా విన్పించినాదను. శ్రోతలు మిక్కిలి యానందించిరి.


పేరన్నగారు

ఇంతట మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకై శ్రీకాకుళము వెళ్లినాదను. పరీక్షలయిన తరువాత నేనొక పెద్దపంతులింట బసచేసి యతనికి ధ్రువచరిత్ర కూర్చుని వినిపించినాదను. పిన్న పెద్దలు సభలో సంతోషించిరి. నాకాపంతు లవతారమెత్తించెను. పిదప పేరన్నయు నేను ర్లామకు వెళ్లినాము. మేనేజరు మాచే దర్బారులో బాడించి యవతారమెత్తించెను. అటుపయిని మేము దేవాదిలోదిగి నరసన్నపేటకు పోతిమి. అటనొక సబ్‌రిజస్ట్రారు విననిచ్చగించి కోవెలలో గథ చేయించెను. అచట సత్కారమొంది రఘునాథపురము జేరితిమి. ఒక పుణ్యాత్ముని వాకిట, శీతాకాలము చిన్నపందిరి క్రింద మంచు కురియుచుండును. ఏకాదశిరాత్రి తెల్లవార్లు బాడి కథచెప్పినాడాయన యొక బాణ (రూ. 5) మిచ్చెను.

క్రొత్తగ్రహారమున సాయంత్రము భోజనముచేసి పళాసకేగినాము. కామేశము పంతులుగా రచటినుండి బరంపురము వెళ్లిరి. అచటినుండి యిచ్ఛాపురమునకేగి యొక పుణాత్మునియింట ములగకాడలు, వంకాయముక్కలు వేసిన పప్పుపులుసు, రెండుకూరలు రెండు పచ్చళ్లతో భుజించితిమి. నిరతాన్నదాత యతడు. కాశికి రస్తా వేలకొలది బ్రాహ్మణులు

కుటుంబములతో దిగుచు పోవుచుందురు. ఆయన వారందరికి షడ్రసోపేతముగ నన్నదానము చేయును. అతని యింటికెదుట నొక తొంబదేండ్ల ముసలివాడు 'చెలియ నీతో పొందు చింతకాయ' యని సారంగిపై బాడుచుండెను. అచటినుంచి బరంపురమునకు బోయినాము. మా పెదతల్లికుమారుడు జిల్లాకోర్టు ప్లీడరుగా నుండెను. మమ్మాదరించి యన్నము వెట్టెను. కడుదొడ్డవాడు. నన్నుజూచి "యిన్నివిద్యల కాంబినేషన్" అని సంతోషించెను. బరంపురములో ఒక హరికథ టిక్కెట్టుపై చేసినాము. అప్పుడు నాకు హరికథ తీరగపర్చిన హరిదాసాయూర నుండి కథకొక యవతారమెత్తు చున్నాడు. నా టిక్కెట్లకు నలుబదిరూప్యములు దొరికియుండును. ఆ హరిదాసుడు నా కథకు వచ్చి "చిన్నవాడవుగాని యికముందు గొప్పవాడయ్యెదవు" అని నా కీర్తనములు కొన్ని వ్రాసి యిమ్మనెను. ఇంతట కామేశము పంతులు ఛత్రపురము నుండియో బొడగడా నుండియో వచ్చెను. కామేశముపంతులు దానకర్ణుడు, చేతికెముక లేదు. మూర బార యొకటియే. సింగపునజరు. ఏడడుగులవాడాజానుబాహువు. మన్మథసుందరుడు. ప్రొఫిషియంటు వకీలు, వేలకొలది, లక్షలకొలది మృష్టాన్నములు పెట్టించుట దోసిళ్లతో రూపాయిల సంభావన లిచ్చుటయు, ఒకప్పుడొకడు పంతులు దయమున కూర్చుండనిచ్చి పెండ్లి చేసుకుందు ననెను. వైష్ణవుడు ఘనమున గొప్పవిద్వాంసుడు, అప్పుడు నలువదివేలుగల గోనెసంచిలో దోసిలిపట్టి (పంతులు వ్రేళ్లు మిక్కిలి పొడవైనవి. దోసిలి రెండువందలకు తక్కువుబట్టదు) అయిదారు దోసిళ్లిచ్చి, తుదకు గోనెసంచి పళ్లెమునుంచి యెత్తెను. బ్రాహ్మణునకు రెండుమూడు వేలు ముట్టెను. అతడు పదిపదేనుచోట్ల సత్రము లుంచెను. చెన్నపట్టణము మొదలు బరంపురమువరకు బసయిండ్లు, అచట వందల కొలదితో భోజనములు, పదిరూపాయిల జీతగాండ్లు, పదార్గురు సవారీ మోయువాండ్రు, ఇద్దరు వంటబ్రాహ్మణు లిద్దరు మంగళ్లు, దేగవలెను నొకమూల నుండి యతని సవారి వచ్చుటయు కన్బడ కుంటయు నాకస్మికములు. రాత్రి తొమ్మిది మొదలు దయమేడుగంటలవరకు ధ్రువచరిత్ర చెప్పినాను. బరంపురము నందలి పిన్నపెద్దలందరు సావధానముగా నాలించుచున్నారు; కామేశముపంతులు నాకథకు బ్రహ్మానంద మొంది "నీవు పళాసకు రమ్ము, పదేను దినములకచట కలుసుకుందాము" అని యానాడే యతడు పర్లాకిమిడెకు బోయెను. పిదప నాళమువారియింట నొక కథ చేసినాను. నూటపదార్లు నగదు నొక పట్టుపంచల చాపు నొసగిరి.

## బరంపురము వర్ణనము

చల్లనిగాలులకు దలలూచుచు నతిథులను బిల్చునట్లున్న కొబ్బరి చెట్లును, కలువ తామరలతో నిండిన బెక్కుకోనేళ్లును, జనుల జీవన బాహుళ్యము తెల్పు బలుకోవెలలును, ఆస్తికత గన్పరచు మణగులకొలది కంచుతొడవు నొప్పుచేతుల గిండీలుపట్టి పైవారిదృష్టి తాకని కొప్పులతో చూడామణులను ముచ్చెతిలకములును, చెక్కుటద్దముల ముంగురులును,

చివురువాతెరలును, మేల్ముసుగుచాటు దోబూచులిడ నీళ్లకేగు వోఁద్రకాంతలును, జనులకే మాత్రమును చెదరక ఇల్లరికమున్న పడుచునల్లురవలె వీధులవెంబడి యథేచ్ఛగ దిరుగుచు రాచఠీవిం గడియకొకయడుగు వెట్టుచు, గృహస్థులు వెట్టు గడ్డి, తవుడు మొదలగు విందారగించుచు దంద్వయుద్ధములచే వీధులను జనులరాకపోకల నిరోధించు సొందులను (అచ్చుపోసి విడిచిన ఆంబోతు), సొందులవలె దలిదండ్రులకు లక్ష్యముసేయక బడికి నామముబెట్టి మసాలాఖిల్లీలు బుగ్గల నమర్చి త్రోవల న్వసంతమువలె నుమియుచు దిరుగు కోడెగాండ్రును, నీగలు ఉసురుచుండ, చెంగల కుక్కలల్లాడుచుండ పలురకముల తినుబడి వస్తువులుగల కజ్జెపుదుకాణములును;

బంగాళాకులు, దేశియాకులు, ఖారా కొంత మీఠా కొంత మసాలతో గడియ గడియకు వందలకొలది ఖిల్లీలువాను బీడాదుకాణదార్లును, లయతప్పక తలలంటు వడ్డెమంగళ్ల కరతాళధ్వనులును, కామము మూర్తీభవించినట్లు మెరుపు దృష్టులతో నరచాటుగ దలుపుసోరల నుండి నటించుచు యగుపడీయగపడనట్లు వింతనగవులందోచు కామయుద్ధ విశారదలగు వెలచేడియలును, ముప్పిరిగొన్న యవయవంబుల కందమురెట్టింప దలలనెంతో భారముమోయుచు నడుచుగంపకూలీలును;

తమ యొడళుల కాంతులు దిక్కులను వెన్నెలలు గాయ చిన్నజంతువులయ్యును మిక్కిలిచురుకుగ బండ్లతో బర్విడుగిత్తలును, ముందుగా కాళ్లకు బంధముతో కుప్పిగంతులు పెట్టుచు, పెంటుల వెంటాడుచు వాని తాపులం దలవాయ దినుచు, నెగురుచు బర్విడు కంచరతట్టులును, నేల యదర నడుగువిడుచు, హీనవర్ణముల కోసరిలుచు, బరువుకావిళ్లతో బర్విడుచు వచ్చు గంగాధరులును, వడ్డిమంగలి సొగసుగ జల్తారు పట్టెలగుపడునట్లు పింజెపెట్టిన వాణీలు భుజముల నొప్ప దలలం బాగాలు మెరయ గుఱ్ఱపు బండ్లనేగు భాగ్యవంతులును, అద్దెకై యరవలేడ్చునట్లు కూలికై వీధులంబడి చీవాట్లుదినుచు మొగములపై నుమిసినం దుడుచుకొనుచు, పరమతముల దూషించుచు, బొల్లిచేతులు పిల్లికనులు ద్రిప్పి యభినయించుచు, వచ్చీరాని భాషలతో నుడువుచు, దేవుని కొడుకొకడే రక్షకుడని తరుచుగ కూటికక్కుర్తిచేగాని, వివాహ సౌలభ్యమునకు గాని తమలో గలిసిన శుంఠల వెంటనిడుకొని యక్కరగాని మొత్తువెట్టు క్రీస్తుమతబోధకులును;

తమ యిష్టానుసారముగ దమకేలను ద్రిప్పుచు హైకోర్టు లాయర్ల కన్న నెక్కువగ సబబులు చెప్పుచు బార్టీలను దడుముకొనుచు, దమ యజమానులకన్న నెక్కువయమలు చూపు ప్లీడరుగుమాస్తాలును, ముందు ప్యూనులు జనులనోసరించుచు లాంతరుగొని నడువ, పగలు పన్నెండు రాత్రి యేడెనిమిదిగంటల వరకు దస్సిదస్సి సేవకులయ్యు యజమానుల

వలె డాబు చెలాయించుచు వేతనముకన్న నింటిఖర్చు పదిరెట్లయ్యు యైదారేండ్లు పిదప నేబదివేలకుబైగా రొక్కమునిల్వ, భార్యకు మోయగలిగినన్ని నగలు, భూస్వాస్థ్యము, ప్రశస్తమైన లోగిలి, పిల్లలకుబాపలకు బరిచారకులు, వంట బ్రాహ్మణులు, నౌకర్లు, వచ్చిపోవు చుట్టాలతిథులు, గుఱ్ఱపుబండ్లు, హరిదాసు, భజన, దేవతార్చనవాడు, సత్యము పౌరుషము హృదయమునందును; మోమునందు లజ్జయుతప్ప, తక్కిన యైశ్వర్యములన్నియు గల ఉద్యోగులును; ఉదయముతోనే స్నానము చేసినట్టు నటించుచు వంగమూడికవలె, బిలక ఝాడించుచు, విభూతిపట్టిబెట్టి, ముష్టిచెంబులు కొందరు, పంచాంగములు కొందరు, ధర్మశాస్త్రములు కొందరు, బురాణములు కొందరు, దర్భకట్టలు కొందరు పట్టి పూర్వాచారములను బోధించుచు, దమపవిత్రత నుగ్గడించుచు, డబ్బునకై యెట్టికక్కూర్తియైన బడుచు, గోడమీద మార్జాలమువలె సమయోచితముగ నడుచు వైదికులును;

కొన్నవారికన్నము కూరలిచ్చుచు, గడియగడియకు గురుకటాక్షమునందుచు యజమానులంగూడ చీటికిమాటికి గోపబడుచు నధికారము సేయు పాచకులును ఉద్యోగములు సేయ నర్హులమని తమకున్న సర్టిఫికేట్లు చూపుచు నధికారులదయ సంపాదించుకొను వారలంబోలి మొండిచేతులు, సొట్టకాళ్లు, గ్రుడ్డికనులు, ముసలివయసు నగుపర్చి యడుగుకొను బైరాతీలును; రానినవ్వులు, లేనిసొగసులు, దొంగవలపులు గన్పర్చుచు బలవంతపు సంగీతమునుదీయు వెలబోంట్లను, చాటున గడుపు బాజాలును పసపు నూనెయు బూసికొని మురికి దుక్కబట్టలతో ముసుగును, నీరు పసరుముద్దగజేసి, గొట్టాలమ్మం గోరి పిలిపించుకొను నొద్దెలును, న్యూసెన్సు కేసులు మిక్కిలి చురుకుగా బట్టుకొను కానిస్టేబులును, వర్తకమునందలి యన్నృతదోషము దానధర్మమునను ధర్మశ్రవణములను దుడిచికొననాసించు బేహారులును, చదలరాజువలె సుకుమారముగా బెరుగుచు, విరాగులనడుమ గూఢసంచారముసేయు మహంతిమఠమున జెవులకు విందొనర్చు పలురంగుపిట్టలును, ఎడతెగక తీయనినీరందిచ్చు చెఱువునూతులం దోడుచు ప్రతియింటిగుట్టు బయటపెట్టుచు బ్రహ్మచారులతో నెగసక్కెములాడు వంటలక్కలును, తప్పు సాక్ష్యంబుల బన్నుచు నాకాశరామన్న యర్జీలు వ్రాయుచు మూఢులగు పల్లెటూరివాండ్రకు కలహములు కల్పించి పిలకలుముడివెట్టుచు పొదివలె జంకను రుమాలున గట్టబడిన కాగితముల దస్తరము చెవిసందున గలమును కాకిచూపులును నధికారి యెదుటబడనీయకున్నను పైనుండి తాళహంగుజేయు చెట్టు క్రింద నమలుచలాయించు ప్రైవేటు వకీళ్లును; “అర్థరూపాయి వకాల్తీ పావలా వలంత్రి సాక్షిబత్తెములు పదుకొండురూపాయిల యేదు పైసలది పబ్లీకుకదా కేసు గెలిచిన పైగట్నము నీయిష్ట”మనుచు దస్కుబల్ల తివాసీతో దుకాణముపర్చి కూర్చొను ప్లీడరు చుట్టు మూగి

"మాగడ్డి మేము కరచుకొన్నామిక యెన్నటికిట్టి తంటాలు రా మిదెక్కడి న్యాయమయ్యా యిన్ని వాయిదాలు వేసిన సంసారులము చితికిపోమా" యని పార్టీలును - సాక్ష్యములు చెప్పుచు డబ్బు సంపాదించుకొనుటయే జీవనోపాధి చేసుకొని ప్రతియధికారిచే చీవాట్లు తినుచుండియు లజ్జదొరగి తగుమనుష్యులవలె దిరుగు దుష్టసాక్ష్యులును - పలువురు బంట్రోతులు తన్ను సేవింప బడాయిచూపు నాజర్లును - పన్నెండు జీతముగాని తమయుపాయ వైభవముచే నెలకు నూర్లు సంపాదించుకొను అమీనాలును - అధికారిదయ కాసించి వారియిండ్ల నడ్డమైన చాకిరీలు సేయుచు తగవులు దిద్దుచు డబ్బు సంపాదించుకొను కమీషనర్లును - డబ్బుల దుకాణమువలె ముద్రలమ్ము వెండర్లును - పులుమర్తి నారాయణా, వడ్డి గురవడు, మాలయచ్చయ్యా, కుచ్చర్లపాటి సీతారామరాజు, ఆకుల బైరాగి, దీనబంధు పట్నాయిడు, చాకలి వెంకా, కొడవంతి బుచ్చెన్నశాస్త్రి, మంగలి యెల్లిగా, బులుసు వెంకట సోమయాజులు, బారికి పోలిగా, వడ్దాది పేరిదీక్షితుల" యని పొలములో పిట్టల బెదిరించువారి వలె నరచు కోర్టు ప్యూనులును - వరుసలుగట్టి యతిత్వరితముగ విస్తళ్లుకుట్టు కలింగోమిటియేవచలవలె[16] మోపెడేసి కాకితములు వ్రాయు గుమాస్తాలును- కోర్టు భాష తెలియక యే తెల్విదేటలును లేక మమ్మీలవలె గూర్చొని తలలాడించుచు దమ తగవరితనమునకుబ్బు నసిసర్లును - అవ్వాకులో చెవ్వాకులో పార్టీల సంతోషపెట్టుటకై గబగబ మాట్లాడుచు నొండొరులయుక్తులన్మీరుచు దోషావిష్టులై వాదించుచు గుంజీలు తీయు ప్లీడర్లను - పాటకునిచెంతనున్న యుమ్మతిత్తిగానివలె నధికారికి సహాయపడు బెంచిక్లార్కును, - చేయి పీక దస్తరములకొలది వ్రాయుచు నోరునొవ్వ మాటాడుచు చెవులు చెవుడెక్క సందర్భముకొంత యసందర్భమంతకు నూరురెట్లుగ వినుచు జాముల కొలది ఖాయిదా దుకాణపు వర్తకుని వలె కూర్చొని కదలక తలకాళ్లు చేతులు మాత్రము త్రిప్పుచు అధికారము జీతము మాట దేవునికెరుకగాని యీయమచెఱ బెంచిపై నుండి దిగి యెప్పుడు బైటికూడిపడుదునురా దైవమాయని పాతవారును, క్రొత్తకాపురపు పడుచుల వలె, యెంతోవేళవరకు బైకిరాని నవీనులనగు న్యాయాధికారోత్తములును - బండ్లకుగట్టబడి దేవుడు మొలిపించిన గడ్డి మేయుచు దేవుడిచ్చిన నీరు ద్రావుచున్న మనకేమీ గ్రహచరమయ్యో! పరువుమాలిన వారిని కూటసాక్షుల నుబ్బరదిని గాదెలవలె బలసిన సోమరిపోతులను కురూపులను మరియు నడ్డమైనగంపు వట్టిన యీదుష్టరోగభూయిష్ఠ మానవుల మోయ వ్రాసితో పాడువిధీ! యని సకిలింపుమిషల నేడ్చు బండిగుఱ్ఱంబులును-రండు రండింట్లో మీపాటు కుక్కలొల్లవు మీదుంపతెగ నిసుమంత యైన గనికరములేకెండలో మమ్ము తగిలితగిలి కొట్టెదరు లెందు లెందు మీదిక్కుమాలిన

16. **కలింగోమటి :** కళింగ కోమటి చిట్టా వలె అని అయి ఉండవచ్చు.

బరువులు మాపై మోపుదు అపరాధ రహితుల మొరుల జోలి పెట్టము దీనజంతువులను మమ్మన్యాయముగ బట్టికట్టి బాధించెదరా జంత్రములు లేవా? మతి లేదా? మీకు గాల్సేతులు లేవా? మాకు బుట్టకమానరు చేసినది కుదువక తీరునా? యని తలలూచు నెద్లును, చలువనీడ లొసంగు చెట్ల నడుమ దుర్జనసంచారమునకు సహింపనోపనట్లు పెంధూళి వేడి నిట్టూర్పులుచ్చు రోడ్లును, కూతురకూతురకూతురాయని పుణ్యభూమికన్యకం బిలుచునటులార్చు మొదటి బిగులునకు డ్రస్సులం దుపాకులు సవరించుకొని లయతప్పని జోళ్లచప్పుడుతో నాకసంబునందు పగటిజాము ప్రొద్దున నానావిధముల గుంపులు గట్టుచు విడబడుచుండు నెత్తిగొట్టు[17]లవలె నిజమైన భయభక్తులతో ప్రతిక్షణము మృత్యువున కెదురేగుచు సర్కసులోని జంతువులవలె కూటికై విద్దెలాడుచు దిన్నదిండికి దగు కాయ కష్టముతో దక్కినవారివలె వివిధమనః పీడలెరుగక ఖాయిదాతప్పక నడుచు శిపాయిలును - మరియు బలుతెరంగుల నొప్పు నప్పట్టణమునం బడుచులంగని బోరవిరచి యోరచూపులుచూచుచు, నూత్న యౌవన మదంబున నెట్టివారినైన నలక్ష్యముగ గనుచు, గడియగడియ కద్దము చూచికొని, గేరా దిద్దుకొనుచు, సిగకు బూలుముడుపు, కనులకు గాటుక, మెడలో బూలదండ, మొలకు బట్టు ధోవతి, కాళ్లకు గజ్జెలు, చేతుల జిరుతాళములు ధరించి గావుకేకలు వేయుచు నందరిని హాస్యములు సేసి వెక్కిరించుచు పిట్టకథలచే బామరులను సంతోషవట్టుచు, శివాచారి వలె గోలబెట్టి దిరుగుదాసునిరీతి పోతుపేరంటాల పోల్కి, సానిపాప కైవడి శృంగారరసమును, శక్తిహీనుని భంగి మెట్టవేదాంతమును, ఆపన్నుని గతి భక్తియుం దెలుపుచు హరికథల జెప్పుచు నొకనెల యచట గడిపి పళాసకు బోయినారము. నావయసపుడు పందొమ్మిదేండ్లు.

## పంతులు స్థితిగతులు

పళాసాలో కామేశము పంతులు మమ్ముల నిరువురం జూచి "వచ్చినారా యక్కన్న మాదన్న గార్లిద్దరు రండి" అని యెంతో ఆదరించెను. ఆయనకు పెద్ద భార్యయు చిన్న భార్యయు నొక సానియుం గలరు. ఆ సాని నన్నుండవాత జాడ్యమున ననుగ్రహించిన యాపె పెద్దమ్మకూతురు, మిక్కిలి చక్కనిది. అనటి మోవువంటి తెలుపు నాణెముత్తముల ధాళధళ్యమును సొగసైన చిన్న కన్నులు, కొంచెము చప్పిడి ముక్కు నింద్రనీలములబోలు కురులు కలది. యాపెవయ సిరువదియైదేండ్లు యుండు, "నాతిస్థూలా నాతికృశా నదీర్ఘా నచవామనా" యను శ్లోక లక్షణమునకు సరిపడియుండెను. పదివేల రూపాయల ధమముగా విలువగల నగలాపెకుండెను. వెలచేడియు యగుటయు నంతవాని ప్రాపకమున నుంటయ

17. **నెత్తిగొట్టు** : విజయనగరం, శ్రీకాకుళం జిల్లా ప్రాంతాలకు వచ్చే కొంగలవంటి ఒక రకమైన పక్షులు. నత్తగొట్లు అని కెయస్‌వై పతంజలిగారి 'రాజుల లోగిళ్లు' నవలికలో ఉంది.

నాపె సౌందర్యమునకు వేయిరెట్లు మెరుగు దెచ్చెను. వన్నెకాడను బాటకాడను వేసగాడను క్రొవ్వాడి వయసు వాడను గనుక మొదట నాపెజూపిన సొలపు చూపు లిదివరకు ములుకుల వలె నెడదను నాటియున్నట్లు భ్రమించు చుందును.

పంతులు పెద భార్య కొకప్పుడు కనులు జబ్బుచేసి నిమ్మళించకున్నవి. అపుడు పంతులు తల్లి యతనితో "నాయనా! నీ భార్య షుమారు గ్రుడ్డిదైపోయినది, యింకొకతెను బెండ్లాడు" మనె నంత ఆయన "అమ్మా నేను గ్రుడ్డివాడనైనచో నాపెకింకొకని పెండ్లి సేయ వచ్చునా? యని బదులు చెప్పెను. అంత ధర్మాత్ముని మది విరిచి యతని వెలయాలి యతనికిని బెద్ద భార్యకు నన్యోన్య సందర్శన భాషణములైన లేకుండ నింద కల్పించి వేసెనట. ఔరా వెలయాండ్రెంతకైన దగుదురు. అతని రెండవభార్య యప్పటికి బెద్దపడుచు కాలేదు.

మేము చూచినప్పటి పంతులు వర్తకములో మిక్కిలి నష్టము పొంది యాస్తికి దగు నప్పులతో దులదూగుచుండెను. వేయిరూపాయలకు తక్కువ ఫీజు పుచ్చుకొనకుండుటచే నతని ప్రాక్టిసితరులకు బోవుచుండెను. ఎటువైపుచూచినను నష్టమే కాని లాభము దోచ కుండెను. వేలకొలది కుక్షింభరు లతని జుట్టుకొని యుండిరి. ఇందరి పోషణ మొకవంతును దనభోగమొకవంతు గనుక నందరికి దగు ధనాదాయమునకు దగుదారి పొడగట్టకుండెను. తనకంటె నెక్కువ సమర్థుడగు తమ్ముడు కాలము చేయుటచే గోలదాకిన సింహము వలె శోకహతుడయ్యెను. ఆ శోకము మట్టుపడునని యుపదేశించిన దుష్టుల యుపదేశమున నదివరకే రెండేండ్ల నుండి పెద్దగురున[18] కలవడియెను. ఆయలవాటు మితిమీరెను. వేలకొలది నిచ్చు వారికి వందలు, వందల వారికి పదులు, పదుల వారికొకటియు నిచ్చుచుండెను. దానము మానలేదు. తన భోగము వదల జాలడు. రాబడి బొత్తిగా దగ్గిపోయెను, అప్పటికతని వయసు ముప్పదెనిమిదేండ్లు[19]. తమ్మునిపోక ధననష్టమునకు మనఃక్లేశమును, పెద్దగురు నియమిత కటాక్షము చేత దేహపీడయు గలిగెను. కాని సంపూర్ణానందమే యతని మోమును సంతతమలంకరించెను.

కామేశము పంతులు సంస్కృతాంధ్రముల బ్రశస్తముగా కవిత చెప్పగల దతడొనర్చిన జానకీవరశతకము, రామశతకమును ముద్రింపబడినవి. ఇంగ్లీషున వోఁద్రమున మేటి పాండిత్యము కలదు. లాయందు మిక్కిలి నిపుణుడు, రామరామయని యహోరాత్రములు నిదరనైన వ్రేళ్లపై వ్రాయుచుంట యతని యసాధారణ ప్రజ్ఞ. శ్రీరామ భక్తాగ్రేసరుడు, మేటి యంతర్ముఖుడు. ఒకప్పు డొకరాజు కోపము వచ్చి పంతులను ఫైసలు చేయుటకై

---

**18. పెద్దగురుడు :** విదేశీయులు పరిచయం చేసిన బ్రాందీ వంటి మద్యపానీయాలు.

**19.** దీనిని బట్టి జయంతి కామేశం పంతులు క్రీ.శ. 1844 లేదా 45 లో జన్మించి ఉంటారు.

యడవిదారిలో నలువది మందిని కాపుంచెను. చేత రివాల్వరు మొల సువాల్గత్తితో గుఱ్ఱమును బరుగెత్తించుచు వచ్చుచు దారికడ్డుపడిన రాజభటులతో "మీ రాజును బౌరుషమున్న రమ్మనుడు, మీరేయూరక చచ్చిపోయెదరు" అనుచు బోవుచున్న నెద్దియు దోచక రాజభటు లూరకొనిరి. అంత సాహసవంతు డీముచ్చట నాకతడు స్వయముగా జెప్పెను. అభీష్టభోగంబు లనుభవించి సంసారము నిస్సారమని యెంచినయతని యంతస్సార మింతంతయని వాకొన దరము కాదు. తృణీకృత పురందరుడగు జయంతి కామేశము పంతులును బోలిన పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు కలవా డెందైనన్లేడిది నిశ్చయము.

## ఛత్రపురములో నొక గొప్పయుద్యోగి యింట వివాహము

పళాసాలో దనసాని వినుటకై యొక హరికథ నాచే జేయించెను. నే నమర్చుకొన్న దొకధ్రువచరిత్రమే. యెచట జేసిన నదొక్కటియే చేయుచుంటిని. ఛత్రపురమున నొక గొప్పవాడు వివాహము మనుమరాలికి జేయుచు పంతుల కాహ్వానము బంపెనందుకు మమ్ముగూడ దోడ్కొని ఛత్రపురమునకు బంతు లేగెను. పంతులు నన్ను దనబండిలో గూర్చుండ బెట్టుకొనెను. సంస్కృతమున దెనుగున నింగ్లీషున నతనికి వచ్చిన ప్రస్తావనలు లక్షలను కొనెదను. పెండ్లి పందిటిలో భోజనమునకై కూర్చుంటిమి. గొప్పవారు కొద్దివారు మొదలగు బ్రాహ్మణులందరు భోజన మారంభించిరి. ఆ పెండ్లిపెద్ద కొందరు గొప్ప యుద్యోగస్తులు వెంటరాగ బంక్తుల వెంబడి దిరుగుచు బదార్థములు తినక విడిచి వేయువారలను శిక్షింతునని బెత్తముబూని గద్దించుచుండెను. "ఏమి తాతగారు! ఎందరి ఫోటోలో దెప్పించి దేశమంతయు వాడివడపోసి తుదకు 'దొంగిలింపబోయిన మంగలము దొరికె' నన్నట్లు క్రోతినా నాకు బెండ్లి చేసితిరి" అను మనుమరాలి మాటలకు వచ్చిన కోపము భుజించు వారిపై జూపునతని వైభవముగాంచి యతడు మా పంక్తికి వచ్చిన తోడనే "వంకాయముద్దో, వంకాయముద్దో" యని కేక వేసితిని. అపుడొకడు వడ్డించు వాడు రెండు పట్టెళ్ల ముద్ద నా యొద్ద కూర్చున్న కామేశము పంతులు వంటబ్రాహ్మణుని విస్తరిలో వైచెను. ఇంతట సమీపించిన ముసలియాజమానునితో "జూచితిరయ్యా! యెంత ముద్ద దిగద్రోయుటకు వేయించుకొన్నాడో" యని కొండెముబల్కినాడ. అందుకు కోపము వచ్చి"ముద్ద పారవేయనీ తన్నెద" ననెను. పంతులు వంటబ్రాహ్మణుడు మా పేరూరిద్రావిడి గనుక, యిదిగో పారవైచినాడ నేమి సేయగల వనెను. అందుకావృద్ధుని చెంతగల ఉద్యోగి కొట్టబోయెను. పంతులు బ్రాహ్మణుడు కూడ చేయెత్తి వానిని జరువబోయెను. అపుడు కొంతగడబిడ జరిగెను. పంతులు మొదలగు గొప్పవారందరు మాకు కొంతదూరములో భోజనము చేయుచు నల్లరిని వారించిరి. అర్ధ, పావలా సంభావన

మిచ్చుటకు బెండ్లిబెద్ద నిశ్చయింపగా పంతులు రూపాయికి దక్కువయివ్వరాదని సలహో యిచ్చినను బెండ్లిపెద్ద యంతకెక్కువ యివ్వననెను. అందుకు బంతులసహ్యాపడి బరంపురమునకు మమ్ములను వెనక రమ్మని, సవారీలో గూర్చొనిపోయెను.

## ఒక్క రాత్రికి అంబరీషోపాఖ్యానము రచన

మరునాడుదయమున నొక గొప్పయుద్యోగిని జూచుట కతని కొక గొప్పవాడిచ్చిన సిఫార్సుత్తరము బట్టుకొని మేమిద్దర మేగితిమి. గడచిన దినము భోజనముల యొద్ద జట్టీలోనున్న నన్నాయుద్యోగి కనిపెట్టి, యెవరు నీవనెను, అందుకు హరికథ చేయువాడ నని అంటిని. అపుడు కోపముతో 'బోపో, భోజనముకడ నీ హరికథ చేయు' మనెను. అందుకలిగి, 'ఇదిగో యీ సిఫార్సు మీకుదెచ్చినాడ' నని యతనియెదుట పఠ్రున నుత్తరము జిన్నవాడనగుట జింపివైచి, మళ్లీ పెండ్లిపెద్దయొద్దకు వెళ్లి హరికథ చేయించుమనగా, రాత్రి నా కథ పెట్టించెను. ధ్రువచరిత్రమును జెప్పినాడ నందరును సంతసించిరి. కాని పెండ్లిపెద్ద నాయొద్దకు వచ్చి "యింతసొగసైన కవిత్వము గుంటడవు నీకెట్లు వచ్చును? ఇదెవరో మీయూరం జేసినారనుకొనెద. నీవే కవిత్వము చెప్పగలవాడవైనచో నంబరీష చరిత్రము నాకొడుకున కిష్టము. కవిత్వము చేసి విన్పించగలవా? నీకు బదిదినములు గడవిచ్చినా" ననెను. అందుకు చిత్తమని యొక గృహస్తు నింట రాత్రి భోజనము చేసి పెన్సలుతో తెల్లవారులు వ్రాసి చరిత్రను ముగించి ధారణ చేసి యుదయముతోనే పెండ్లి పెద్దయొద్దకేగి "యయ్యా అంబరీష చరిత్రమును రచించితిని. సెలవైనచో నిపుడు పుస్తక మక్కర లేకుండ వినిపించెద" నంటిని. అందుకాశ్చర్యపడి యత "డిదిగో తొమ్మిదిగంటలకు కలెక్టరు నతని భార్యయు వచ్చెద రపుడు నీ హరికథ విన్పించుము" అనియె. వెంటనే చల్ది తిని హరికథ ప్రారంభించినాడ. కలెక్టరు మొదలైన వారు శరవేగమున మాట్లాడు నా ధోరణికి నాపాటయటలకు మిక్కిలి సంతోషించిరి. పిదప సాయంకాలము నన్పిలిపించి యావృద్ధుడు 'ఇదుగో నలువది రూపాయలు నీకు గట్నమిచ్చుచున్నాను' ననెను. అపుడయ్యా యిట్లొకరాత్రి కొకచరిత్రమును యక్షగానముగా రచించి ధారణ చేసి పుస్తకము నపేక్షింపక వినిపించుట మిక్కిలి దుస్తరము. మీబోటి లక్షాధికారులిట్లు నాచే చరిత్రము రచింపించి నావలన బాటయాటలు, చిత్తగించి యింత చిన్నచూపు చూచుట భావ్యమా? యంటినందుకు కోపముతో "బుచ్చుకున్న బుచ్చుకో లేకున్నపోపొమ్మ"నెను. "మరి ధన మార్జింపజాలరు కదు వృద్ధులు, పెండ్లి ఖర్చునకు మీరే యుంచుకొండ"ని బసకు దిరిగి వచ్చితిని. ఊరిలో బలువు రాపెండ్లిపెద్ద యంత కష్టపెట్టించి చిన్న యీవి నిచ్చుట తగదనిరి.

## లోకనాథమను గ్రామములో అవధానములు

మరునాడాయూరిలోని కొందరు తగుమనుష్యులు లోకనాథమను చెంగటి గ్రామము దేవాలయము దాపున వనభోజనమేర్పరచి మమ్ముగూడ బిలిచిరి. ఉదయము తొమ్మిదింటికి బైలుదేరి పదింటికాలయము జేరితిమి. నడుదారిలో పొలములు దాటి గంజాము నదియొడ్డున నిసుకతిన్నెలపై నొకప్రశస్తమైన మామిడితోటలో శివకోవెల చెంత బస చేసినాము. ఆ దేవాలయము చెంతనొకడు ప్రాయోపవిష్టుడై యుండెను. ఇదివరకిరువది దినముల నుండి యన్నపానములు లేకుండెను గాన చూపు నూపిరి మాత్రమేయుండెను. గాని వానికి మరేతెల్వి లేకుండెను. వానికొక కఠినవ్యాధి కలదటయది కుదిరినచో నట్టి ఘోరవ్రతము చేసెదనని మ్రొక్కుకున్నాడు. మరి మూడు రోజులటు జీవించినచో నావ్రతము సమాప్తియగును.

అచట నాచేత నవధానములు చేయించిరి. అనగా ముప్పదిగంటముల కొక్కొక్క చరణముగా గోరిన పద్యములు కవిత్వము చెప్పుట. ముప్పదిరెండక్షరముల వ్యస్తాక్షరీ చేయుటయు, నోట నొక చిన్నలెక్క కుత్తరము చెప్పుటయు, బూవులు లెక్కించుటయు, నిషేధాక్షరి చెప్పుటయు, సంభాషణము సేయుటకు, కోరిన రాగములపై బురాణము చదువుటయు, గంటలు లెక్కించుటయును, అష్టావధానము జురుకుగాను సరిగాను నెరవేర్చుట కచటివా రానందించి తమలో దాము చందాచేసికొని ముప్పది రూప్యము లొసగిరి.

పిదప సాయంకాలము బరంపురమునకు బండి మాట్లాడుకొని పోవుటకు సిద్ధపడినాము. అప్పుడు పేరన్న నాతో "నోరీ! ముసలివాడు నలుబది రూకల కంటే హెచ్చివ్వడు, వానివద్ద నాసొమ్మేల విడువవలెను! వానితో నిక వియ్యమందబోము కదా! నేబోయి తెచ్చెదను" అని యాపెండ్లిపెద్ద వృద్ధుని కడకేగగ "నీవెందుకు వచ్చినావు, వాడేడి" యనగా 'వాడు నన్ను బంపించెను' అనెను. అపుడావృద్ధుడరువది రూప్యము లొసగెను.

పిదప మేము బరంపురమునకు వెళ్లి యటనుండి పళాసకు బోయి కామేశము పంతులుతో సర్వేపని మీద బోవుచున్న గ్రామములకు బోవుచుంటిమి. లమిడీపల్లి యను గ్రామములో నేను బంతులనని సవారీలో గూర్చుని సవారీవాండ్రు సవారీ మోయుచుండ బంతులు నా యొద్ద గమాస్తా వలె సవారీతో నడచివచ్చుచు నేనడుగు లెక్కలు చెప్పుచుండుట యట్లు విలాసమొనర్చితిమి. కోటిపిల్లి యనుగ్రామమున పంతులు నేను గలసి యేబది గంటములకు చెరియొకపాదము చొప్పున నేబది పద్యములు కవిత్వము చెప్పితిమందులో నొకపద్యముదాహరించెద.

శా॥ నాళీకంబుల గేరు కన్నుగవ సన్నల్చెల్వు నాటింపగా
శ్రీలింతేసి పసందె చూత మనుచు న్జెన్నారు చందోయిపై
గాలిం బయ్యెద దూలగా జనులు దన్గాంక్షించి వీక్షించగా
గాలింగాంగన జెర్వుజేరు హొయలుం గంటి న్మనోజ్ఞంబుగా

ఇందులో విషమచరణంబులు నేను సమచరణంబులు పంతులును జెప్పినాము.

పంతులుకు రఘునాథపురము చెంగటి తలగాం నివాసుడొక గొప్పనాయుడు మిత్రుడు గనుక తలగాములో మూనాళ్లుంటిమి. ఆ నాయుడు క్రొత్తగా నిల్లు కట్టించినాడు గనుక నా గృహప్రవేశమునకు నాచే నపుడు హరికథ చేయించెను. పిదప బంతులవర్తక స్థలమైన పూడికి వెళ్లినాము. నూటయేబదిమంది పంతులుతో నుండిరి. సముద్ర తరంగములు హాయిగ నీటి తుంపురులు జిమ్ముచుండ నొడ్డునిసుక దిబ్బ వెన్నెలసంజకడ చిన్నగురుడు పంతులు మొదలైన మాబోంట్ల నూర్వురకు మూడింటనుండగా హాయిగా గొంతయానందించి ఉదయమెక్కించిన యుల్లిపాయపులుసుబాన యదివరకుడుకుచుండగా గట్టుపద్యములు[20] చదువుకొనుచు బాటలుపాడుచు కథలు ముచ్చటలు చెప్పుకొనుచు అన్యోన్యము హాస్యములు సల్లాపములు చేసికొనుచు ఎనిమిది గంటలకు మొదలుపెట్టి పన్నెండుగంటల వరకు భోజనములు సేయుచుంటిమి. కామేశపంతుల వశమున నెందరో యాజిల్లాలోని రాజులుండిరి. కావున పంతులుండిన యదవి పట్టణముకన్న నెక్కువుగ శోభిల్లుచుండెను.

సుబ్బమ్మపేట యనుగ్రామమున విష్ణుకోవెలలో వైష్ణవులు తయారుచేసిన వివిధములగు మధురపదార్థము లొకనాడు తిని యాదినము పంతులు మొదలు పరివార జనమందరము ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములు ధరించి హరికథా కాలక్షేపము చేసినాము. నామధారణమున మాకున్న కళయే వైష్ణవులకైన లేదని యచటి వైష్ణవులు లుగ్గడించిరి. పిదప నభీష్టభోగంబుల రాత్రి గడిపినాము.

పంతులుకు బెద్దగురునియలవాటు మిక్కిలి కలదుగాన శ్రీకాకుళము నుండి యాసామాగ్రి వచ్చుచుండెను. అదివరకు రెండు సంవత్సరముల క్రిందట విజయనగరములో బెద్దగురుని కటాక్ష[21] మొకసారి కొంచెము పొందియున్నాను. నాడు శివరాత్రి, యొకమిత్రుని

**20. కట్టుపద్యములు :** ఇది పద్యాల అంత్యాక్షరి. ఒకరు చదివిన పద్యం చివరి అక్షరంతో మొదలుగా గల పద్యాన్ని ఇంకొకరు చదువుతారు ఎవరో ఒకరికి పద్యం స్ఫురించినంత వరకూ ఇలా కొనసాగుతుంది. ఒక వ్యక్తి చెప్పిన పద్యం చివరి అక్షరంతో మరొక వ్యక్తి పద్యం చెప్పలేకపోతే ఆ మొదటి వ్యక్తి చెప్పగలిగి ఉంటే అప్పుడు 'పాయింట్' వస్తుంది.

**21. గురుకటాక్షము :** మత్తుపదార్థాన్ని సేవించడం ద్వారా 'కిక్' బాగా ఎక్కడం.

యింటికి బోయినాడను. అతని తల్లి తన కుమారునితో వచ్చిన జట్టుదారులను తన కొడుకులకన్న నెక్కువ ప్రేమగా జూచినది. చిన్నతనము చేత యధేష్టముగా సంచరించి రాత్రిబడలికతో భోజనము మరచి నిద్రించు తన కొడుకు స్నేహితులను లేపి కన్నతల్లి కన్న నెక్కుడు ప్రేమతో గడుపార భోజనము పెట్టినది. నాకెన్నోమార్లట్లు సంరక్షణ మొనర్చెను. కావుననే యాపుణాత్మురాలు కడుపుశోకమెరుగక స్వర్గస్థు రాలయ్యెను. ఆ చెలికాడు నేనును గలిసిమెలసి దిరుగుచు పాట సాధనము చేయుచుందుము. అతడు నేను నాశివరాత్రి కొందరితో గలిసి పెద్దగురుకటాక్షము పొందినాము. ఇపుడు రఘునాథపురములో పంతులు నన్నుగూడ బెద్దగురువులో వంతు కలిపెను.

అపుడాయూళ్లో గొట్టాలమ్మ *(కలరా)* వేంచేసి ఉన్నది. మాబసలోనే యొకడు చచ్చె నింకొకడు చావసిద్ధముగ నుండెను. అపుడు క్రిందకొరిగి గురుకటాక్షమున పరవశుడై పరిపూర్ణదశలో నున్న పంతులతో "నయో, యొకడు చచ్చె నింకొకడు చావసిద్ధముగనుండ నిట్లు కలరా చెలరేగెను మీ రిట్లున్నా"రని యతని కన్న నెక్కువుగ బెద్దగురుకటాక్షమొందిన నేననగా నతడు నవ్వి "యోరీ యీలోకము మనఃకల్పితముగాని వాస్తవము కాదు. మనోజేతల కాత్మకన్న వేరు లేదు సుమా యెందుకట్లు జంకెదవు" అనెను. అతని ధైర్యమాజ్ఞానమా త్యాగభోగము లాయుదారత యారసజ్ఞత యాదైవభక్తి దేవతలకైన నుండునా యని శంక వొడుమునపు దతనితో మానవులన నేపాటిసాటి? అటనుండి పర్లాకిమిడెకు బోయినాము, భావుసోళా యనుచోట పంతు లొకకంచములో నాతో భుజింప వేడ్కపడెను.

పర్లాకిమిడెలో సబ్‌మేజిస్ట్రేటు కచేరికి నన్గూడ దోడ్కొనిపోయి యింటికి వచ్చిన పై నన్జూచి నీవు కచేరీలో జూచిన చిత్రమేమో చెప్పుమనెను. అందుకు "నేకాక్షిద్రితయ మొక్కచో బొగయ్యె" నంటిని. "బాగుగ చెప్పితి విదిగో యీ సబ్‌మేజిస్ట్రేట్ ప్లీడ రితనికుక్క నీవు చెప్పినట్లె యొకచో నెట్లు సమకూడిరో, నాకు తోచినచిత్ర మిద్దియె యాహా కవిగాననిచో రవిగాన నేర్చునే" యని యనెను. అచట నాకొరకై సింహతలాటములు చేయుటకు కంసలిని నియమించి పంతులు బరంపురమునకేగెను. మేమచట సబ్‌మేజిస్ట్రేట్ గారియొద్ద రెండు కథలు చేసి యెనుబది రూపాయలు సంపాదించుకొని బరంపురము నుండి తిరిగి వచ్చిన పంతులతో గలిసికొన్నాము.

ఇట్లు పంతులు తనతో నాల్గునెలలకు బైగా మమ్ముంచెను. సింహతలాటపు బంగరు మురుగులు యొకపట్టుపంచల చాపొక బనారస్సు ఖండవా యొక జల్తారు తాజు నాలుగువందల రూప్యముల నగదు నాకిచ్చి, "సూరన్నా పెండ్లి చేసుకొనుము. చంద్రున

కొక నూలుపో గన్నట్లు నీకిచ్చినాడ. ఋణస్థుడనై యున్నదశలో వచ్చినా వింకొకమాటు నే(బ్రతికియున్నచో నీకధికముగ నిచ్చెదను" అని మమ్ము సాగనంపుచు నౌపడాలో మా బండి వెనుక ఫర్లాంగు నడిచి వచ్చుచు గంట నీరిడెను. అపుడు "ఎందుకు శోకించెద వయ్యా!" యిన నేనడుగగా "సూరన్నా! లోకము నిన్నెరుగ జాలక నీకవజ్ఞత సేయుదురేమో యని కుందెదను" యనెను. నే జిరునవ్వున బంతులయొద్ద సెలవు పుచ్చుకొంటిని. దేవాదిస(త్రము మీదుగా శ్రీకాకుళము చేరుకొంటిమి.

## శ్రీకాకుళములో హరికథ, అష్టావధానము

మొదట నా జబ్బులో నన్ననుగ్రహించిన వెలబోటి యచట గాపురముండెను. ఆపె యింట బసదిగి యొక ధర్మాత్ముని యింట భోజనము సేయుచుండగా ఆయూరి శిరస్తా దారుడొక గోల్కొండవేపారి[22] నన్నాదరించి నాచే హరికథ చేయించెను. (ధువచరిత్రము చెప్పుచుంటిని. అపుడొక ముసలి పంతులకావేశము వచ్చినది. నన్ను వీపుపై పెద్దగ్రుద్దు గుద్దెను. నేనది లక్ష్యముసేయ లేదు. కాని పేరన్న యతని జరువబోయెను. అంతట నతనికావేశముంట తెలిసి నవ్వుకొని కథ సేయుచుంటిని. అచట బిల్లికి బిచ్చము వెట్టని యొక పరమలుబ్ధుడు మిక్కిలి ధనాఢ్యు డెనుబదేండ్ల వాడు నే హరికథ చేయుచుండ జేతుల తాళము తట్టుచు భక్తిపరవశుడై యానందించి నాకిరువది రూప్యము లొసగుట కంద రాశ్చర్యమందిరి.

ఆ శిరస్తాదారునియింట విశాఖపురనివాసుడు పండిత సార్వభౌముడు శ్రీవైష్ణవు డొకమహానుభావుడునగు నొకనితో గలిసి యష్టావధానము చేసినాడ. నల్వురికి దెనుగు నల్వురికి సంస్కృతము చెరియొక చరణము వంతున కవిత్వము చెప్పినాము. చెరుముప్పది రెండక్షరములు వ్యస్తాక్షరి చేసినాము. తెనుగుఛందస్సునుగూర్చి యిద్దరము ప్రసంగించినాము. నిషేధాక్షరి చేసినాము. మరిగొన్ని పనులు సేయుచు రెండుగంటల కవధానము ముగించినాము. ఆ వైష్ణవపండితుడు నన్సభలో శ్లాఘించి నా కవిత రసవంతమైనదని మెచ్చెను. పిదప నా శిరస్తాదారు నరసవల్లిలోగూడ నొక కథ చేయించి నాల్గుతులముల మురిడీగోలుసులు నూటపదారురూప్యములు నగదు నొసగెను. అందుకు నేబసచేసిన యింటివారు మునుపటికన్న వేయిరెట్లు నన్ను జూచి సంతోషించిరి.

పిదప విజయనగరమునకు వచ్చినాము. అపుడు నన్ను జూచి 'అబ్బో యీ గుంట డెంతవాడైనాడని యాశ్చర్యముతోడ సంతోషముతో గొందరు మిత్రులు, కొంద రిదియె

---

**22. గోల్కొండ వేపారి :** ఆరువేల నియోగులలోనే ఒక శాఖ. గోల్కొండ రాజ్యం ప్రభలో ఉన్నప్పుడు వ్యాపారం చేశారట. వ్యాపారి వేపారి అయ్యింది.

వీనికి కడవరి దశయని యసూయతోను, బంధువుల శబాషు 'ప్రపేదిరే ప్రాక్తన జన్మవిద్యా'[23] యనునట్లు వీడెక్కడ నేర్చుకొనెను సంగీత సాహిత్యము లెట్లబ్బెనన యావింతతో గొందరింక మీద మరింతయభివృద్ధి నొందుననుచు దయతో బల్కుచుండిరి. ఒక మిత్రుని యింటికి నేబోగా నతడెంతయు గర్వముతో నన్నాదరించెను. గంజాము జిల్లాలోనే నా మెట్రిక్యులేషను 'డి' సబ్జక్టులో బోవుటకెంతయో నొచ్చుకొంటిని. మేము తెచ్చిన రూపాయలకు మా రెండవయన్న మాయిద్దరిపేరట గరికవలసలో నొకభూమిని కొనెను.

## పెండ్లి సంబంధములు

నాకుబెండ్లి సేయుటకై మావారు యత్నించుచుండిరి. పెండ్లి చేసుకొనువేడ్క నాకుకూడ మెండుగ నుండెను. సంస్కృతనాటకపు మేనేజరు తనయన్న కుమార్తెను దాబెంచు కొని నాకు గన్యధార బోసెదనని యాపిల్లనే పెండ్లాడుమని నాతో దరుచు నొంటిగ జెప్పుచుండెను. పిల్లల నెంచుకొనుటకై నేను, మాయమ్మయు మామూడవయన్నయును బయలిదేరినాము. గజపతినగరములో మారెండవయన్నమాట చొప్పున నచటి గొప్ప వైశ్యులు నాల్గుంగరములు, బంగరుచుట్ల పగడాల తావళము, చెవులకు ముత్తెపు తమ్మెట్లు నెరువొసంగి రెరువునగలతోను నేగడించుకొన్న మురుగులు గొలుసులతోను మిక్కిలివన్నెగ బ్రయాణమై సంస్కృత నాటకపు మేనేజరు యన్నకొమార్తె కొక చిన్నగావంచా గోచీకట్టుకట్టి యనటితడపతో జడవైచి నాకుజూపెట్టి రంతసొగసుగలేదు కాని యక్కన్నె యసహ్యము రాలేదు. కాని మామూడవయన్న యాకన్నెంజూచి తేనెలూరు పెద్దకనులు, నెర్రని పెదవులతో సొగసైనదేయని నాతో ననెను. కృష్ణారాయపురమను నగ్రహారములో నొకకన్నెం జూచితిమి. అదియెంతో చక్కనిదే కాని పిల్లికనులు. మూడువందల రూపాయి లలంకారము పెట్టుమనిరి. మాపెదతండ్రికొమార్తె కూతు నొకతె నిచ్చెదమనిరి. కానియది కారునలుపు నొంటినిండ బొచ్చుకలది. రెండువందలలంకార ముంచుమనిరి. బొద్దుకోకతో నెందు రొయ్యవలె గన్పించెను. మరికొందరి కన్నెలంజూచితి గాని యలంకారముంచుటకు నాకిష్టము లేదు. కాళ్లు కడిగి కన్యాదానము చేసిన కన్నియనే పెండ్లాడుటకై మనసులో నిశ్చయించుకొంటిని.

నా జన్మస్థానమగు నజ్జాడగ్రామములో నా చిన్ననాటి స్నేహితులు నా జ్ఞాతులునగు పెదయజ్ఞేశచైనమ్మ, చిరంజీవులబాబు యోగిరామన్న మొదలగువారందరు నన్ను గని పరమామోదముం బొందిరి. శరీరమందున్న మురుగులు మొదలైన యలంకారముల సవరించుకొనుచు గేరా *(గిరజాల జుట్టు)* దిద్దుకొనుచు పలుమరు జట్టు పెద్దముడివేయుచు

---

**23.** ప్రపేదిరే : నేర్వకుండానే పూర్వజన్మపు విద్యలన్నీ వచ్చి చేరాయి అని అర్థం. కుమారసంభవంలో ప్రథమ సర్గలో కాళిదాసు పార్వతి గురించి ఈ మాట చెప్పాడు. దాసుగారు కూడా నేర్వకుండానే ఎన్నో విద్యలు పొందారు.

దండెపట్లు పట్టుచు పట్టవాసపుబడాయి గొట్టుచు నచటివారి యనాగరకతం దిట్టుచు ఇంగ్లీషు మాటలాడుచు బాటలుపాడుచు బంధులయిండ్ల దినుచుంటిని. పెద్దయజ్ఞేశచైనమ్మ, చిరంజీవులబాబు అచట మిక్కిలి భాగ్యవంతులు నా జ్ఞాతులు. నాతో మా తండ్రియొద్ద చదువుకొన్నవారు. అందులో పెద్దయజ్ఞేశకు నాకు మిక్కిలిమైత్రి. మేమిరువురము మొకనాడు ఏటియావలితోటలో వెన్నెలరాత్రి యొకమామిడిచెట్టు మొదట నొకవిలాస మొనర్చితిమి. మాపెద్దన్న మేమిద్దరము యిసుకతిన్నెపై గూర్చుండుట కనిపెట్టుచుండెను. అచట మా జట్టుదారులు మారణపు గిత్తలవలె దిరుగుచుంటిమి. పెద్దబ్బాయి యనెడు మాజ్ఞాతి (గ్రామ భుక్తయు రాయమ్మగారి మనుమడు) నతడు నాచే నంబరీషచరిత్రమును బాడించి విని యెంతో సంతోషించి మా తండ్రిగారది విన్నచో నెంత బాగుండునని చింతించెను.

నేను రామభద్రాపురములో జూచినకన్నియను మాత్రమే నాకూరక కాళ్లుగడిగి కన్యాదానము చేసెదమనిరి. కాని తక్కిన కన్నెల తలిదండ్రులందరు నన్నలంకారముంచు మనుచు వచ్చిరి. మాయమ్మకు దనమేనల్లుని కొమార్తె కలంకారముంచియైన జేసికొనుట కూహకలదు. చేతిసొమ్ము వదులుకొని యలంకారముంచుట నాకిష్టము కాదు, పిదప విజయనగరము జేరుకొంటిమి.

## డిప్యూటీ కలెక్టరుతో పేచి

ఒక వైశ్యు డచటికి డిప్యూటీకలెక్టరుగా వచ్చెను, మగటిపల్లి బుచ్చికామకవి కిచట సభ చేయించి పురాణము చదివించి జాత్యభిమానముతో మూడునాల్గువంద లిప్పించెను. నన్నుగూడ జూచి మిగుల సంతసించెను. గాని చిన్నతనపుపెంకితనముచేత నతనిదయకు దూరమైతిని. ఒకనాడతడు పాడి యెట్లున్నది నాపాటయని నన్నడిగెను. అపుడు "వేరేయడుగ వలెనా? యీణగొట్టను కోమటీరీసు మేసరి"యని యంటిని. అందుకు కోపమువచ్చి మూతివిరిచి లుచ్చగొట్టి మరికొంతసేపూరకొని "యేదీ నీకవిత్వమేదైన జదువుమా! యనెను. "మందహాససిత శారద చంద్రికా"యని చదుబోవుచుండగా నాపైగనులెర్రచేసి "తప్పు కవిత్వము చెప్పుకొనుచు బెద్దపిన్న యనక వెక్కిరించెదవు నీ ద్రావిడము[24]మానవు" అనియె, అందుకు "అయ్యా! సెట్టిగారూ! తప్పెక్కడ" అంటిని. అందుకు "శరచ్చంద్రికాయని యుండును గాని శారదచంద్రికా యని యుండదు" అనెను. నేజిరునవ్వుతో "నిదివరకు తమ సంగీతప్రజ్ఞకు దోడు సాహిత్య వైభవముగంటి. కవిత్వము చెప్పుట బేర మనుకొన్నారా? ఇదికాక సంస్కృతమున బ్రాహ్మణుల నితరులు బెదిరింపరాదు" అంటిని. అప్పటి నుండి యతడు నన్నెరుసుగ జూచుచుండును.

---

**24. ద్రావిడము :** బ్రాహ్మణులలో ద్రావిడశాఖ వారికి సహజంగా ఉంటుందని భావించే పెంకెతనము.

మెట్రిక్యులేషను పరీక్షకై మరి స్కూలులో జదువుట కిష్టపడక ప్రైవేటుగ జదువ నిశ్చయించి వలయు పుస్తకములు సంపాదించి పీతాంబరము హనుమంతరావును, పూడిపెద్ది సోమనాథమును, నేను మారెండవయన్నగారి యింటి వీధి పంచపాళిలో రాత్రింబవళ్లన్యోన్య సహాయమున జదువుచుంటిమి. కాని షోళంగిముచ్చు జట్టుదారులతో గూడి బాటలుపాడుచు వెలయాండ్రయిండ్ల దిరుగుచు రాత్రులు నిద్రమాని యుత్సవములు చూచుచు వన్నెలు చిన్నెలు చేసుకొని తటస్థించిన శృంగార మనుభవించుచుంటిని.

కోటపల్లివారివీధులలో నొకపంతులు స్నేహము కుదిరెను. అతడు సన్నముగ దీయగ బాడును. డోలక్కు వాయించును. అర్గురు అక్కల కొక్కడే ముద్దుతమ్ముడు. భాగవరపు సూర్యనారాయణకు మేనమామ, నాయందెంతో దయతో "అచ యాచ"యని పిల్చుచు నాదరించుచుండును. ఒక నా ప్రియమిత్రుడు నేను నచట దరచు భజనలు సేయుచు బాడుచుందుము. ఈయూళ్లో యిద్దరు మాధ్వులు పాటకులుగా నుండిరి. అందొకనికి గోటలో జీతము. వేణుగోపాలస్వామి మఠమునకు బూజారి. ఇద్దరును ప్రశస్తముగా బాడగలరు. మద్దెలవాద్యమునందు నిపుణులు. నా మిత్రుడును నేను దరుచు మఠములోని విద్వాంసుని చెంత పాటయును ముక్తాయిలును గ్రహించుచుందుము. ఒకప్పు డరుదుగా నాకంటె సొగసుగ నా మిత్రుడును బాడుటగలదు. మాటలపోగు, వన్నెల విసన కర్ర, కృషికి జంకువాడు గనుక నామిత్రుని సంగీతమభివృద్ధి కాలేదు. దివానురాజు గారి యింట్లో మఠము విద్వాంసుడుగాక రెండవ మాధ్వుడు బాడుచుంట వినియంత సొగసుగ నేనెప్పుడైన దరంగములు పాడుదునాయని యాసించువాడను.

సొగసుచేసుకొనుట, నా జట్టుదారుల వెంట దిరుగుటచే కాలము చాలకున్న చదువుట కవకాశ మెట్లు చిక్కును? కొంచెము కొంచెము స్వరము గూడ బాడ నారంభించితిని. రాజుగారి విద్వాంసుడును సంగీతమున నిరుపమానమగు ప్రజ్ఞకలవాడును నా లయకాగిన లయకలవాడునగు గాయక వైణికుని సంగీతమునకు గురువుగ భావించుకొని నతని సేవించుచు నా పాట యతనికి వినిపించుచుందును. అతడు పిసరుగాడు, సరిగమయన్న మరొక గంట కదివరకు గంట క్రిందట నోటనారిపోయిన జుట్టముట్టించుచు "పధనిధనిస"యని నాకు జెప్పుట వార్తాపత్రికలం బ్రచురించదగిన చిత్రము. అతనిబోలి యంత్రగాత్రము లభేదముగా బాడుటయు, లయ తప్పక వీణ వాయించుట యభినయము నృత్తము మప్పుటయు, పదకవిత్వము చెప్పుటయు, నింకకొన్నికళలలో నైపుణియు, విజయనగరములో నింకొకరికి లేవు. ముఖాముఖిగా నేర్చుకొనుటలేదు గాని, తరుచుగ జాలకాలమతనికి నా పాట విన్పించుచు నప్పుడప్పుడతనిచే మెప్పు గాంచుచుందును.

## నా వివాహము

సంస్కృతపు నాటకపుమేనేజరు తనయన్న కుమార్తెను (వడ్లమాని అప్పన్నశాస్త్రి కుమార్తె లక్ష్మీనరసమ్మ) దానభిమాన పుత్రికగ గైకొని యుభయమంగళసూత్రములు చేయించి నాకొక క్షీరాబ్ధి పట్టుచాపు కట్నమిచ్చి కాళ్లుకడిగి కన్యాదానము చేసెను. కన్యకకు మూడు తులముల బంగారుసరిగె మాత్రము మేముంచి నారము. అప్పుడా కన్యకు దొమ్మిదేండ్లకుపైగా వయసుండు, నా వయసిరువదేండ్లు దాటి యుండును. అపుడు వేసవికాలము. అయోధ్యకడ దోటలో దిగినాము. ఎదుర్కోలు సంబర మైనపిదప శాయమాన్పాలకీలో కూర్చొని పెండ్లి యింటికి వెళ్లినాము. పెండ్లియైదు దినములు ఎంతో వేడుకగా నుండెను.

## మెట్రిక్యులేషను పరీక్షలో నుత్తీర్ణత

ఆ సంవత్సరము మెట్రిక్యులేషను పరీక్ష యిచ్చుటకై విశాఖపట్టణమునకు బోయినాడను. మాయూరిప్రభువువారు గూడ సంస్కృతనాటకులం దీసికొని సపరివారముగా స్టీమరెక్కి మెద్రాసుకు దయచేసిరి. పరీక్షయైన పిమ్మట విశాఖపట్టణమున నేనొంటిగ హరికథలు చేయుచు, సుమారు రెండు నెల లుండిపోతిని. తొమ్మిదిగంటల రాత్రికి హరికథ మొదలుపెట్టి యొంటిగంట వరకు కుపోద్ఘాతము, మరి మూడుగంటల వరకు అసలుకథ చెప్పుచు మొత్తముపై దెల్లవార్చువాడను. వేలకొలది జనులు వినుచుందురు. పేరన్న చెన్నపట్టణము నందు నాటకములో నుంటచే నొక ప్రశస్తమైన ముఖవీణవాదకుని వెంటనుంచుకొని కథలు చేయువాడను, కథ కిరువది రూపాయిలు చొప్పున బుచ్చుకొని యా రెండునెలలలో బన్నెండు కథలు చేసియుందును. నాచేతిలోబడిన రూపాయలు రెక్కలు వచ్చి యెగిరిపోవుచుండునవి. అచట నాభోజన మొక జిల్లాకోర్టు ప్లీడరు గృహమున, అతడు దిమిలద్రావిడి; యెంతోమంచివా డాశ్రితపక్షపాతియును. అతడును నతని భార్యయును కన్నతల్లిదండ్రులకన్న నెక్కువగ నన్నుముబెట్టి నన్నాదరించు చుండిరి. పరీక్ష రిజల్టు విషయమై ముప్వురము కలసి మెద్రాసుకు టెలిగ్రా మిచ్చినాము. నాటి రాత్రి యొకమేడపై విజయనగరము నుండి వచ్చిన నాపాటజట్టుదారుడు నేను నొకచోట బాడిపాడి యలసి నిద్రించుచుంటిమి. తెలవారకుండ మమ్ములను లేపి బంట్రోతు టెలిగ్రాము తెచ్చియిచ్చెను. నా పరీక్ష ప్యాసైనదని నే జదువగ నా మిత్రుడు సంతోషముచే నన్నాశ్లేషించు కొనెను. ఇకచాలు మరి చదువనక్కరలేదని సంతోషముతో నేనొక కేక వైచితి. విశేషముగ బరీక్షలు ప్యాసయి యుద్యోగము సేయుదృష్టి నాకెన్నడును లేదు. హరికథలపై జీవించుటయే నా నిశ్చయము. పరీక్షలో నెగ్గినందుకు శివకోవెలలో దెల్లవార్లు హరికథ మిగుల రక్తిగ జేసినాను.

విజయనగరములో సీమరాణిగారి జూబిలీకి నాహరికథ పెట్టించగోరి డిప్యూటీ కలెక్టరు నాకు టెలిగ్రాము వేసెను. అతడు నియోగి బ్రాహ్మణుడు, మిక్కిలి తెల్వితేటలు గలవాడును. విజయనగరము వచ్చి బంకులదిబ్బ[25]మీద హరికథ చేసినాడను. ఒకనాడు పెద్దచెర్వుగట్టుమీద షైరుబోవుచు చంద్రశేఖరశాస్త్రి గారు[26] "ఓయీ! సూర్యనారాయణా! నీ పాటలు, నీయాటలు, నీహరికథలు, నీకాటుకలు, నీపోకిరితనము చూచి నీవు చదువవు గనుక నీకు చదువు రాదనుకొంటిని. ఇపుడు నారాయణదాసుడను పేరున ప్యాసయినావా?" యని నా భుజము దట్టి మిగుల సంతోషముతో 'రా! ఎఫ్.ఏ.లో చేరు" అనెను. నాకు ఎఫ్.ఏ. చదువుట కిష్టము లేదు. బడికి రెండు పూటలు వెళ్లుచుంట, టీచర్లయొద్ద కట్టుబడి యుంట నాకు సమాధానము కాలేదు. కాని మా రెండవయన్న ప్రోత్సాహము చేత జదువుటకొప్పుకొంటిని. పరీక్షలో నెగ్గి ఆంజనేయస్వామి కోవెల చెంత మ్రొక్కు హరికథ చేసినాను.

## కళాశాలలో విద్యాభ్యాసము

జయంతి కామేశముపంతు లాసంవత్సరమే (సుమారుగా *1885*) స్వర్గస్థుడాయెను. అతని వెలయాలు విజయనగరమున కెనిమిది తొమ్మిదివేల రూపాయిలతో జేరుకొనియెను. తొంటిపరిచయము చేత దరుచుగ నాపెయింట నుండువాడను. కాలేజీకి ఎటెండెన్సుకై మొగము గన్పర్చుచుంట గాని టీచర్ల వలన నొక ట్రిగ్నామెట్రితప్ప మరియేపాఠము నే దెలిసికొనవలసిన యవసరమే లేదు. ప్రిన్సిపలుగారి పాఠమువేళలో దప్ప దక్కిన టీచర్లు చెప్పు పాఠములపు దుస్తంటయే తరుచెరుగను. దివాన్‌సాహెబ్‌గారు[27] నాచేత వరుసగా ప్రతిరాత్రి మూడేసి గంటల చొప్పున నాలుగైదురోజుల కథలు చిత్తగించిన యొకనాడు సంతోషముతో నాకడుపుమీద దన చేతికర్రతో బొడిచి "యింత విద్య నీకడుపులో నెట్లున్నదయ్యా" యని "నీకేమి కావలయునో కోరుకొమ్ము" అనెను. అపుడు మామూడవయన్నకు నాటకపుజీతము ఖాయము చేయించు మనియు, నాకు కాలేజీలో

---

**25. బంకుల దిబ్బ :** విజయగరం కోట ఎదురుగా ఉన్న విశాలమైన స్థలం ఇప్పుడు అది ఒక మార్కెట్.

**26. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు :** విజయనగరంలోని మహారాజా కళాశాలకు మొదటి ప్రిన్సిపల్. తమిళుడు రాయవెల్లూరు స్వగ్రామం. ఇంగ్లీషులో ఆంగ్లేయులకు తప్పులు దిద్దగల ప్రోఢ. గురజాడ అప్పారావు గారి అభ్యుదయంలో ఎన్నదగిన పాత్ర ఉంది. 1888లో చనిపోయారు.

**27. దివాన్ సాహెబ్ :** మూడవ విజయరామరాజు కాలంలో రెవిన్యూ శాఖలో చిన్న ఉద్యోగిగా చేరి పనిలో చూపిన సమర్థతతో ఆయన కాలంలోనే దివాన్ పదవిని పొందిన పెనుమత్స జగన్నాథరాజు రసజ్ఞుడు, పరిపాలనాదక్షుడు. తన ఇంట ముందు లక్కపందిరి తీసెయ్యమని ఆజ్ఞాపించిన ఇంగ్లీష్ సబ్‌కలెక్టర్‌కు సాయంత్రానికి శంకరగిరి మాన్యాలకు బదిలీ చేయించిన చతురుడు. విజయరామరాజు, ఆనందగజపతి కాలంలో సంస్థాన వ్యవహారాలు వారు సరిగా పట్టించుకోకపోయినా అంతా సక్రమంగా జరిగి పోవడానికి జగన్నాథరాజే కారణం.

ఫ్రీస్కాలరీయిమ్మనియు గోరుకొంటిని. ప్రిన్సిపలుగారితో దనమాట ప్రకారము నాకు 'ఫ్రీస్కాలరీ' యిమ్మని చెప్పుమనియెను. ఒకయింట నే హరికథ రాత్రి యంతయుజేసి మరునాడుదయమున బడికిపోగా ప్రిన్సిపలుగారు నాతో "తెల్లవార్లు పాడి యాడి నిద్రమాని, మిక్కిలియలసియున్నావు, డబ్బు గడించుచున్నావు. దూదేకుల వానికి దుంబతెగులన్నట్లు నీకెందు చదు"వనెను. దివాన్‌సాహెబుగారు పంపిన వర్తమానము జెప్పినాడ నందుకొప్పుకొనలేదు. పిదప దివాన్ సాహేబ్‌గారు తనయుంగరము నాకానవాలిచ్చి ప్రిన్సిపాలుకు చూపు మనియె. నేనట్లుచేయగా నన్ను ఫ్రీస్కాలరుగ జేసిరి.

అసిరమ్మపండుగ, పీర్లపండుగ, జగన్నాథోత్సవములు, వసంతనవరాత్రములు, దేవీనవ రాత్రములు, గణపతినవరాత్రములు మొదలగునెన్నో యుత్సవములు జట్టుదార్లతో గూడి యెంతో ముచ్చటగ దిరుగుచుందును. రాత్రినిద్ర సాధారణముగ లేనేలేదు. ఒకనాడు శ్రీనివాసాచార్యులను వైష్ణవటీచరు ఆల్‌జిబ్రాలో ఈక్వేషన్సు చెప్పుచున్నపుడొకలెక్క యసాధ్యముగ నుండెను. టీచరు దానిని సాల్వు చేయుటకు దంటాలు పడుచుండెను. బోర్డుబల్లవెనుక నిదురించుచున్న నేను జప్పున వచ్చి "నేనీ లెక్క సాల్వు చేసెద" నంటిని. అపుడతడు "పోపో వెర్రివాడా! నిద్రపో! నీకు చూడు లెక్కచూడు" అనియెను. అపుడతి త్వరితముగ బోర్డుపై సుద్దముక్కతో ప్రోబ్లమ్ సాల్వు చేసినాడ. అందుకు టీచరు మొదలు క్లాసులోని వారందరు మిక్కిలి యాశ్చర్యపడినారు. ఒకప్పుడు ప్రిన్సిపలుగారి పాఠము సమయమున "ఆల్ హెర్ లవ్ ...... ఇన్ హెమ్" అని యతడు ఫస్టు నుండి లాస్టు వరకున్న వారికి జేయి ద్రిప్పుచు మాట పూర్తిచేయమనెను. అపుడు లాస్టున్న యున్న నేను "సెంటర్డ"ంటిని. అందు "కేమీ ఎంటర్డంటివా?" యనెను. కాదు సెంటర్డంటి నని చెప్పగా "దటీజ్ వెరీ లెర్నడ్" అని నాకు ఫస్టుప్లేసిచ్చెను. ఈ రెండును మేస్టర్లను నే మెప్పించిన సందర్భములు.

## పిఠాపురరాజ సన్మానము

శీతాకాలము సెలవులలో దివాను గారు "నీకు సిఫార్సిచ్చెదను. పిఠాపురము రాజును[28] జూడు"మని నాతో "నారాయణదాసుగారూ! మీది కదు పెద్ద కొప్పు. రాజునకు జట్లు కత్తిరించుట[29] యలవాటు జాగరూకతగ నుండవలయుజుండీ" యనెను. పిదప

**28. పిఠాపురం రాజు :** రావు వేంకట మహీపతి గంగధర రామారావు (1854 - 1890) దాసుగారు దర్శించిన పిఠాపురం రాజు. పట్టాభిషేకం 1877లో. గురుశిక్ష లేకుండానే పండితులతో సంభాషణతోనే సంస్కృతం పట్టుబడింది. పండిత పోషకుడు. నవజనార్దనమనే నాట్య కలాపాన్ని ఆదరించారు. మహీపతి వంశ బిరుదు.

**29. జుట్లు కత్తిరించటం :** గంగాధర రామారావు జుట్టు కోతలకు సంబంధించిన విచిత్ర ప్రకరణాలు కొన్నింటిని చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి గారు నమోదు చేసి ఉన్నారు. (చూ. పిఠాపుర ప్రభువు లేటు గంగాధర రామారావు గారి గాథలు : కథలు-గాథలు మొదటి సంపుటం-పు. 11-50 ఎమెస్కో వారి ప్రచురణ)

సిఫార్సు పట్టుకొని పేరన్నయు, నేను పిఠాపురమునకు బైలుదేరి విశాఖపట్నము మీదుగా ఖసింకోట సత్తరవున నాగి, నక్కపల్లి సత్తరవున దిగి మరునాడుదయమున నన్నవరమున సత్రమునకు జేరుకొంటిమి. లోకమందు అన్నవరము సత్రమువంటి సౌఖ్యకరమగు సత్రమేలేదు. అతిథుల కభ్యంజనము చేసికొనుటకు వెట్టిమంగళ్లు వేడినీళ్లు సమస్తాభీష్ట సామగ్రి రెండుకూరలు, పప్పు పులుసు, పిండివంటల యాసత్రముంచిన పుణ్యాత్ముల ధర్మగుణ మేమి చెప్పగలను? సాయంకాలమునకు పిఠాపురము చేరుకొంటిమి. నాడేకాదశి. మాయుత్తరము చూచినయచటి దివా నొక గోల్కొండ వేపారి, ఆ రాత్రే మాధవస్వామిగుడిలో హరికథ పెట్టించెను. తెల్లవార్లు వేలకొలది జనులు నిశ్చేష్టులై హరికథ విని యెవ్వడో గంధర్వుడు వచ్చెను లేకున్న నీతేజస్సు, నీధోరణి, యీపాట, యిట్టి కవిత్వమెన్నడైనను గంటిమే" యనును నన్ను శ్లాఘించి సంతసించిరి. దివానుగారు మాకొక బస యేర్పర్చి రాజుగారితో నువ్విచేసి, మమ్ములను రాజుగారి యొద్దకు గొంపోయిరి. నన్ను చూచినతోనే రాజుగారు, "దయచేయుదు, దయచేయుదు! నారాయణదాసు గారు! మీరు తలంచినంతనే యీమేడ బంగారమగును. ప్రహ్లాదుని వలె మమ ధరింపజేయ విచ్చేయుచున్నారు. విజయనగరము మహారాజుగారు క్షేమమా? వారి తండ్రిగారికి నాయెడ బుత్రవాత్సల్యమని[30] నన్ను సత్కరించి హరికథ వినెను. పెద్దశిరస్సు గున్నటేనుగంత దారువు, గొప్ప పాండిత్యము, నిరుపమానమగు నుదారతయు, నాప్రభువునకున్న యీవి యనన్య సాధారణ మని పల్కుచుందురు.

రాజుగారు నన్నట్లాదరించుటచేత పౌరులంద రెంతయో గారవించుచుండిరి. మరియొక కథకూడా చిత్తగించి రాజుగారొక యుదయమున మమ్ము రప్పించెను. రాజు

---

**30. పుత్రవాత్సల్యం** : గంగాధర రామారావు ముందర పిఠాపురం జమీందారు, దత్తు తండ్రి అయిన రావు వేంకట మహీపతి సూర్యారావుకి విజయనగరం రాజు మూడవ విజయరామగజపతికి ఏకారణం వల్లనో పొసగలేదు. దత్తు తండ్రి చనిపోయి గంగాధర రామారావు చిన్నవాడయి సంస్థానం వారసత్వ తగాదాలలో చిక్కుకొని సంక్షోభం తలెత్తింది. ఈ పరిస్థితులను చక్కదిద్దుమని కోరి, ఇంగ్లీషువారివద్ద పలుకుబడి కలిగిన విజయరామరాజు వద్దకు దేవులపల్లి సోదరకవులు (సుబ్బరాయశాస్త్రి, తమ్మన్నశాస్త్రి) రాయబారం వెళ్లారు. విజయరామరాజు వ్యంగ్యంగా "మహీపతికి మా సాయం కావలెనా?" అనేటప్పటికి సోదరకవులు "మహీపతి పడితే గజపతే లేవనెత్తగల సమర్థుడు" అని చమత్కార సమాధానం చెప్పిన మీదట గజపతి సుముఖుడై సహాయం చేసి సంక్షోభాన్ని సమసిపోయేటట్లు చేసి గంగాధర రామారావుకి సింహాసనాన్ని దక్కించాడు. ఇదీ "పుత్రవాత్సల్యం" అనేమాట వెనకున్న కథ. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు గారు ఆంధ్రసాహిత్యపరిషదేకాదశ వార్షికోత్సవ అధ్యక్షోపన్యాసంలో చెప్పిన "రావువంశముక్తావళిని రామరాజేంద్రుని (*గంగాధర రామారావు*) కంఠసీమ నలంకరించిన యాస్థాన సోదరకవులర్థ సింహాసన మధిష్ఠించిన దీసభయందే" మాటలలోకూడా పైకథ గర్భితమై ఉంది. (సాక్షి వ్యాసాలు - సంపు. 3 - పు. 246 - అభినందన పబ్లిషర్స్ ప్రచురణ)

గారును మేమిద్దరమన్నదమ్ములము మాత్రమే మేడపై నుంటిమి. సందెడుంగరములజుట్టు పెద్దముడి సొగసుగ వైచుకొని యున్న నన్ను బరికించి "కైజారేదిరా" యని కేక వైచెను. పేరన్న నా వైపు భయముతో చూచెను. నేగూడ వింతపడినాడ, పిదప నౌక రొకకైజారును నూట పదారురూపాయిలు పాగాలు పంచలచాపులును తెచ్చెను; అపుడు రాజు కైజారు పై నుండి రూపాయిల పళ్లెము ద్రిప్పి నాచేతికిచ్చి "సంతుష్టి పొందుడు, నే నవ్వాలలోనుంటి, చంద్రునకొక నూలుపోగు ప్రతిసంవత్సరము మీకిట్లు ముట్టుచుండును. అసంతుష్టో ద్విజో నష్టః" అని యనెను. అందుకు నేను "సంతుష్ట ఇవ పార్థివ" యని యచట నౌక స్టేండునకు దగిల్చిన శహలుపై గన్నిడి *(ఫోటోలో రాజుగారు తొడుగు కున్నదే శహలు అంగి. శహలు అంటే బంగారు జరీపూవు)* జవాబు చెప్పితిని. రాజు గ్రహించి "యౌనౌను, తాము తొడగదగిన దీయంగీ గవర్నరు సభకు వెళ్లుటకై కుట్టించినాను, ఇప్పుడే తయారైదన" దని శహలులతో గుట్టబడిన యంగీ నాకు స్వయముగ దొడిగెను. అచట మరి నాలుగైదుపూట లొక మిత్రుని కోర్కెను బట్టి యాగినాము. అతడు శ్రీవైష్ణవుడు, పదునెనిమి దేండ్లవాడు మంచి యుదార సాహసములు కలవాడు. ఒకమేడ నాయూరిలో కట్టించెను. నా ప్రియ మిత్రులలో నతనొకడు.



శ్రీరావు మహీమతి గంగాధర రామారావు బహద్దరుగారు

విజయనగరము వచ్చినతోడనే దివాన్జీ సాహెబునకు గనపడి, పిఠాపురము సంగతి తెలియబర్చినాడ. నవ్వుచు "జుట్టు కాపాడుకొని వచ్చినారా?" యనెను. దివానుగా రొకనాడు "నారాయణదాసుగారూ! మరి మీరు చదువనేలా? మధ్యాహ్నము రండు, మీకు గలక్టరుతో చెప్పి వెంటనే యేబది రూపాయలు జీతము చేయించెద"ననెను. ఆ మధ్యాహ్నము మూడు గంటలకు దీవాన్జీసాహే బాకస్మిముగా కాలము చేసిరి *(1888లో)*. అంత గొప్ప ప్రాపు అట్లగుటకు కొంత చింతించితి.

## ప్రిన్సిపలు చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారి మృతి

చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు కూడ కంటోన్మెంటులో రాచపుండుచే స్వర్గస్థులైరి. నాటి దినము రెండుజాముల యెండలో స్కూలుపిల్లలు మొదలూరిలోని పురుషు లంద రతని చెంత నుండిరి. చంద్రశేఖరశాస్త్రి గూర్చి నాయభిప్రాయము లోకులకు విద్యాబుద్ధులం జెప్పుట కవతరించిన చంద్రశేఖరుడే యని.

మ॥ **స్మిత పూర్వాస్య సరోజ మున్నత భుజాశ్లిష్టంబు నాజానులం**
**బిత బాహుద్వయ మబ్జనిర్మల శిరోవేష్టంబు సత్యామృతాం**
**చిత వాక్సార మఖండ వక్ష మరుణ స్ఫీతంబు శిష్యాళి బ్రో**
**వుత మంచు న్గురు చంద్రశేఖర మహోమూర్తిం బ్రశంసించెదన్**

అనియు

సీ॥ **ఏదినంబున శోక మెరుగని బుధులెల్ల**
**కన్నీటి వరదలు కార్చినారు**
**చీమ బారుల వల శిష్యు లేదినమున**
**నెండలో బడి పరువెత్తినారు**
**గ్రహణ దినము పోల్కి గనుపట్టె నెద్దిన**
**మఖిల జనస్నాన మతిశయిల్లి**
**నెద్దినంబున బ్రజకెల్ల నీపురిలోన**
**దుర్దినమై యేమి దోచకుండె**

**నెద్దినంబున మనబడి యింపు దరిగె**
**నెద్దినంబున గురువుల ముద్దుచెల్లె**
**నెద్దినంబున శ్రోత్రియం బేపు దొరగె**
**తద్దినంబా యిది బుధ విపద్దినంబు**

అనియు పద్యములు చెప్పినాడను. ఆజానుబాహువు, మేటిబలాఢ్యుడు, ఆణిముత్తెముల కోవవలె నతని చిరునగవున దంతపంక్తి సీమకమలముల తళ్కున ప్రకాశించును. తెల్లని దంతమువంటి ఛాయ, వెడదవక్షము, సన్నని నడుము, తీయని మాటలు, అత డింగ్లీషున నుపన్యాసమిచ్చుచున్న సంగీతమువలె శ్రావ్యముగ నుండును. సంస్కృతమున మేటిపండితుడట. దీనవిద్యార్థులపాలి కల్పవృక్షము. భయభక్తులతో స్కూలు పిల్లలు టీచర్లు, తక్కిన యూరిలోని తగు మనుష్య లతనిం జూచువారు. నిష్కల్మషుడట్టి మహనీయు డెట్టినుతికైన బాత్రుడు.

## వీణ సాధకము

చిన్నవీణె కట్టు సూర్యనారాయణవద్ద సంపాదించి సాధకము మొదలిడినాను. సరళీ జంటవరుసలు కొన్ని యలంకారములవరకు కట్టు సూర్యనారాయణ నాకు జెప్పెను. నే బరిచర్య సేయుచుండ దర్బారు విద్వాంసుడుకూడ వీణ మేళము సేయుటయు రెండు మూడు పిళ్లారి గీతములను నాకు నేర్పెను. పిఠాపురము హరికథల యప్పటినుండియు ధారాళముగ సభలలో స్వరము బాడుచుంటిని. గజేంద్రమోక్షణ మను యక్షగానము రచించి యదివరకే దివాంజీవారికి విన్పించి యున్నాడను.

## విశాఖపట్టణం కాలేజీ చదువు

చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి తరువాత రామానుజాచారిగారు[31] ప్రిన్సిపలైరి. అతడు ఎఫ్.ఏ. జూనియరు[32]లో మాకు హిస్టరీ పాఠమునకును, "మైనరు పోయెమ్సు" చెప్పుటకును వచ్చుచుండిరి. పూవులతావి మోసికొని వచ్చుట చేత సంతర్పణమున తిన్నబ్రాహ్మణులవలె గాలులు మెల్లగ వీయుచున్నవని "షెల్లీ, స్కైలార్కు"లోని భావమునకు సోపమానముగ నేనర్థము చెప్పినపు డాచార్యులు గారు సంతోషించి "గుడ్ పోయెట్" అని మెచ్చిరి. చంద్రశేఖరశాస్త్రి గారి తరువాత "ఫ్రీస్కాలరు నీకివ్వబడదు, చదువని వెర్రివాడవు నీకెందుకు దండుగ" యని యాచార్యులుగారు సెలవిచ్చిరి. పాడి యాడుచు హరికథలు సేయువారు వెర్రివారని వారి యభిప్రాయము కాబోలు. పిదప నే "సెటెండెన్సు సర్టిఫికెట్సు" తీసుకొని విశాఖపట్టణములో సీనియర్ చదువ నేగితిని. ఫ్రీస్కాలరు నాకివ్వక మానుటచే నేనితరత్ర యొంటిగ బోవుటచే నాచదువున కాచార్యులవారే పుణ్యము గట్టుకొని రని నానిశ్చయము. వారు నా ఫ్రీస్కాలరు మాన్పుటకు సబబు నాకు జదువు రాదనియో, సర్కారు ద్రవ్యమున గొరతపడుననియో లేక నాబోటి పాడి యాడువాడు ఫ్రీస్కాలరుగ నుండ నర్హుడు కాదనియె నాపై జిరుకన్నిడిరి.

విశాఖపట్టణం హిందూకాలేజి ప్రిన్సిపలుగారిని జూచినాడను. అతడు నా సంగతి కనిపెట్టి తనయింట భోజనము సేయుచు జదువుకొమ్మనెను. కాలేజీ చదువు మాట

---

**31. రామానుజాచారి గారు** : చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి తరువాత మహారాజా కళాశాలకు ప్రిన్సిపల్ అయిన కిళాంబి రామానుజాచార్యులు గారి స్వగ్రామం పశ్చిమగోదావరి జిల్లా పెంటపాడు. సంస్కృత విద్వాంసుడు. మూడవ విజయరామగజపతి ప్రోత్సాహంతో యమ్.ఏ. ఇంగ్లీషు, బి.ఎల్ చదవారు. సతత సత్యవాది. ఆయన్ను ఎరిగిన వారందరూ రామావతారం గారని పిచ్చేవారట. సంగీతం, నాట్యం వంటి కళలు గిట్టవు.

**32. యఫ్.ఏ.** : F.A. - First Examination in Arts. 1879 నుండి మెట్రిక్యులేషన్‌కు బి.ఏ.కు మధ్య ఈ రెండేళ్ల కోర్సును ప్రవేశపెట్టారు. మొదటి సంవత్సరం F.A. Junior, రెండవ సంవత్సరం F.A. Senior.

దేవున కెరుకగాని, యతని వెలయాలికి నే బాట మప్పుచుంట యతని యింట భోజనము సేయు చుంట, యూరిలో యధేచ్ఛగా దిరుగుచుంటయు లభించెను. ఎటెండెన్సు మాత్రము పూర్తి చేయుచుంటయే కావలసిన పని. నాతో జదివిన క్లాసుమేట్లు నందగిరి నాగోజీరావు, పోలిసెట్టి యప్పారావు, వేపా రామేశము, నరసింహాచారి, మొసలికంటి వెంకటరమణయ్య, తెన్నేటి సత్యనారాయణ, జె. సీతారామయ్య మొదలైనవారు. దైవసహాయము, బయ్యా నరసింహశర్మ, కూర్మాచారి గారు ఇంకొక వైష్ణవుదును మొదలగువారు టీచర్లు, క్లాసుమేట్లను. టీచర్లను మాత్రము వయసు మించినను జ్ఞాపకమున్నంత వరకు బేర్కొనుట నా యిష్టము గనుక పేర్కొంటిని. ప్రిన్సిపాలు డబ్ల్యు. రామయ్యగారును నేనును, భోజనము చేసి కాలేజీకి వెళ్లువారము. అయిదుగంటల సాయంత్రమునకు వెలయాలియింట నుండువారము. ఆ సంవత్సరము ముప్పది, నలువది హరికథలు విశాఖపట్టణమును జేసియుందును.

పిఠాపురము ఉండి వచ్చుచుండగా కసింకోట జమిందారుగారు నాచే రెండు కథలు చేయించి నూటపదార్లిచ్చిరి. ఆ పరిచయముచే నే వ్రాసికొనగా నాకు వారు ఎనిమిది రూపాయిలు నెలకు స్కాలరు షిప్పు దయచేయుచుండిరి. అచటనొక మున్సబుగారు మా ప్రిన్సిపాలు గారివలె రసికులు. నాచే కార్మంచివారి హవేలీలో కథ చేయించి యేబది రూప్యము లొసంగిరి. ఊరికి రామయ్యగారి బసకు రెండుమైళ్లు పైగా దూరము. ఉదయమున, సాయంకాలమున నూరిలో దిరుగుటగాక, రానుపోను నాలుగు మైళ్లు ప్రతి దినము నడుచుచుండువాడను. జనసమ్మర్ద మేమియు లేక యొంటిగా సముద్రపుటొడ్డున పట్టణమునకు రెండుమైళ్లకుబైగా నున్న ప్రిన్సిపాలుగారి యింట నుండుచు, సముద్ర ఘోష వినుచు, సంతతము నురగల నవ్వు తరంగముల రాకపోకల ననుసరించి సాహసంబున బర్విడుచు వచ్చిపోవు స్టీమరు లెక్కించుచు, నా బసకు చుట్టున్న తోటలో నొంటిగ జదువుకొనుచు, విజయనగరపు క్రొత్తస్నేహితుల యుత్తరములు గంటలకొలది తనివితీరక చదివి యానందించుచు, విచిత్రసంకల్పముల నందుచుందును. అచటి డిస్ట్రిక్టు రిజిస్ట్రారు రెండుమూడుసార్లు తనయింట నా హరికథలు చేయించి నన్నెంతో వాత్సల్యముగ జూచుచుండి వారి యింట దరుచుగ భోజనము సేయుచుంటిని. అతని కుటుంబమందలి యందరును సంగీత సాహిత్యములం దభిరుచి కలవారగుటచే నన్నెంతో దయగా నాదరించుచున్నారు.

## అప్రతిష్ఠ మాపుకొనుటకై యష్టావధానము

భీముడుచెల్లెలి పెనిమిటి యచట జిల్లాకోర్టు ప్లీదరుగా నుండెను. అతనియొద్ద నే నేదురూపాయి లెందుకో బదులు పుచ్చుకొన్నాను. నెలరోజు లాయెను. ఒకనాడు పదనొకండు గంటల రాత్రికి కొందరితో జట్టుకూడి మిఠాయి దినుచు నతదున్న మేడ

వరండాలో గూర్చుంటి. అపుడు నాగొంతు విని యచటనున్నవారు, "వీడు కదు పెంకెవాడు, హరికథలో నందరిపని పట్టుచుండును. స్వతంత్రు డెవ్వరి లక్ష్యము లేదు. రాత్రులు వీధుల వెంబడి పోకిరిజట్టుతో దిరుగుచు, జావళీలు పాడుచుండును. హిందూ కాలేజీలో ఎఫ్.ఏ. తగలబెట్టుచున్నాడు. వీనికి జదువేమిటి? పోకిరీముండవాడు! తెల్వితేటలు కొంచెము కలవు గాని, వాని మొగము? తెల్వితేటలకు వానికి నెంతదూరము? కొంచె మెర్రగా బుర్రగా నుండి పిట్ట కథలు చెప్పుచు వెర్రి ముండాకొడుకులను సంతోషపెట్టును గాని, తగమనుష్యు లెవ్వరును వాని తైతక్కలకు సంతోషించరు. నిమ్మకొయ్యజాతి పుచ్చుకొన్నా డిదివర కగుపడదు" అని ప్రసంగించుట నా చెవులారవినుచు, గడవరిమాట నాకు బదులిచ్చిన యతనిదౌటచే బిగ్గరగా "నే రాస్కలును గాను మీ రూకలు రేపే యిచ్చెద" నంటిని. ఆ మరునా డాదిత్య వార ముదయమున నెనిమిది గంటలకు మాటతప్పక యేడురూపాయలు పట్టుకొని వెళ్లి "యివిగో మీ రూపాయలు. నా తెల్వితేటలు కొంచెము చిత్తగించుడీ! యష్టావధానము చేసెద" నంటిని. అపుడు రాత్రి నన్ను గూర్చి ప్రసంగించిన వారంద రచట నుండిరి. వారంద రష్టావధానమును చిత్తగించుట కిష్టపడగ నెంతో వేగముగ దప్పక యష్టావధానమును బదిగంటలకు ముగించితిని. అపు డంద రాశ్చర్యపడిరి. అంతటి నుండి నాకు బదులిచ్చిన ప్లీడరు నన్నెంతో దయగా జూచుచుండును.

## మాట తప్పిన వేశ్య

విజయనగరముకన్న నీళ్ల కిబ్బందిగా, మిక్కిలి యనారోగ్యముగా నపుడు విశాఖ పట్టణముండెను. అనుకూల శత్రువుమాడ్కి బైకి జల్లగ నుండినను సముద్రపు గాలి లోపల గాక చేయుచుండును. అచట నుంటచే నా శరీరపురంగు కగ్గిపోయెను. అచట పురుషులకు నీరసము, స్త్రీలకు బుష్టియు నైజములు. ఒక శీతకాలపురాత్రి రెండుగంటల వరకు దిరుగుచుండుటచే నిదురించుటకు స్థలము దొరకక సంసారుల తలుపుకొట్టి బాధించుట కిష్టపడ కొక వెలయాలి తలుపు గ్రుద్దినాడను. ఆపె తలుపుదీసి లోపలికి రమ్మనెను. నే లోపలికి వెళ్లి, "యీ గదిలో మంచముపై నన్నొంటిగ బడుకొన నిచ్చెదవేని నీ కివిగో రెండు రూపాయ లిచ్చెద" నంటిని. అందుకాపె నన్ను నిదానించి చూచి, తలయూచి, కార్మంచివారి హవేలీలో మీరు హరికథ చేయలేదా?" యనియెను. అందుకు నే 'నౌను' అంటిని. "సరియె పడుకొనుడు, మీరు మంచము పై నే గ్రిందను బడుకొందా"మనియె. నేను బడుకొంటిని. నాకు నిద్ర పట్టుచుండె. అపుడామె మెల్లగ నాయొద్దకు వచ్చి నాచెంత మంచమున బండుకొనియె. నే దెలిసియు నూరకొంటి. అంతతో బోకయాపె నాపై గాళ్లు వేసె నందు గోపించి లేచి, "ఛీ! నీ యింట బండుకొన రాదు. నీవు దౌర్జన్యమునకు మాటదప్ప నెట్టుకొంటి" వంటిని. అందుకు చిన్నబోయి నా రెండు రూపాయిలు నాచేత

బెట్టి "నా యిష్టానుసారము నీ వుండెదవేని నిచటనుండు లేకున్న బొమ్మ"నియెను. నిదుర మాని చలిలో నెచటికి బో లేకుంటిని. మఱియు నా వేశ్య యభీష్టము దీర్చుట కిష్టము లేదు. ఎటులైన శరీరనష్టమున కొప్పక, వీధిలోబడి యొకయరుగుమీద బవళించినాడ; నయ్యో యేయెండ కాగొడుగుబట్టనివాడు కష్టములకు బాలవుంగదా.

## పరీక్షలు

పరీక్ష దినములు వచ్చినవి. తొమ్మిదిగంటలోగా తొందరగా రెండు వేడిమెతుకులు తిని యెప్పటి పరీక్ష పాఠము లప్పుడు మరొకసారి తిరుగవేయుచు, ప్యాసుమాట కేమిగాని తమ యింటి వారి యొద్ద దాబు చేసి డ్రస్సుమాత్రము నీటుగా వేసుకొని, చుట్టలు కాల్చుచు, ఖిల్లీలు నమలుచు, గుఱ్ఱపుబండ్లపై నుండి గోటుతో వచ్చి ప్రశ్నపత్రము చేతనందుకొని యెగదిగ జూచి, యెద్దియు దోచక "ఫ్యాన్ పెన్ పేపర్" అని యరచుచు, కొంతసేపు వ్రాసినట్లు నటించుచు బైకిదాటి యధేచ్ఛ న్బోవు భాగ్యపాటి సోమరిపోతులును; ప్రశ్నల కుత్తరములు ప్రశస్తముగా వ్రాసి, తమ పేరులు మాత్రము వ్రాయుట మరచి, పైకి వచ్చి చేతులు పిసుకుకొనుచు గోలవెట్టు మతిభ్రష్టులును; చెంతనున్నవారిది కాపీకొట్టి పైకీడ్వ బడిన దొంగలును; ఈ లెక్క "కాన్సరే"మోయియని తమప్రక్క నున్నవారి ప్రాణములు దీయుచు, గుసగుసలాడి, వాచిమన్లచే జీవాట్లు తలవాయ దినుచు, బ్రశ్నలకుత్తరములు తోచక, పరీక్షహాలు వదలిపెట్టలేక, యాకాశము జూచుచు, నందరికన్న నాలస్యముగ మిక్కిలి వ్రాసినట్లు పైకివచ్చి, తమవారియొద్ద దాబుచెలాయించు బూకరిముచ్చులును; రాబోవు సంగతి చూచుకొనక గడచిన ప్రశ్నములం గూర్చి చింతించు బుద్ధిహీనులును; కడుపువెలితి కొప్పక పీకమోయ తిని చుట్టకాల్చి పైకి బోయి కాళ్లు కడిగికొని, నీటుగ నలంకరించుకొని, తమవారి దీవనల గైకొని, యగుపడినవారికెల్ల దా బరీక్షకు బోవుట దంభముగా దెల్పుచు ఖిల్లీల దుకాణమునొద్ద యొడలు మరచి కొంత యాలస్యము చేసి చుట్టు త్రోవయైనప్పటికి నొకసారి వలపుకత్తెల యిండ్ల చెంగటబడి వారి కగుపడునటు వీలుసేసికొని, తుదకు టైము మించునని యొక్కూపున పరుగిడి వచ్చి, లబ్బలు కక్కుకొనుచు మాటైన నాడలేక రొజుచు నరగంటకు బైగా నాలస్యముగ వచ్చి పరీక్షహాలులో జొరనిమ్మని యచటివారిం గాలుసేతులు పట్టుకొనుచు, కావలివారిచే నిరాకృతులయి నిస్పృహతో నెత్తి నోరుకొట్టుకొని పలవించు సోమరిపోతు వన్నెల విసనగర్రలును; "పరీక్షలో వ్రాయుటకేమి గాని పకోడీలెంతో బాగున్నవి కడుపునిండ పట్టించు" దను తిండిపోతులును; "స్టాప్" అని యన్నను దురాశ వదలక యేమో పరపర వ్రాయుచు, గార్యము లేక, యావదిన్న పసులవలె నెద్దియు దోచక దేవులాడు చాదస్తులును ; ఎట్లు వ్రాసితివని

యడుగ సామాన్యముగ వ్రాసితి నిపుడెట్లు చెప్పగల మను బుద్ధిశాలురును; ప్రశస్తముగ వ్రాసితిమి తప్పక ప్యాసగు"నను బూకరిగాండ్రును; "ఇళ్లనుండి ఫలహారము లిట్లు తెచ్చుకొన్నచో మాసామాను లెట్లు చెల్లును? దండుగకు వచ్చినా"మను మిఠాయివాండ్రును; తమ పిల్ల లెట్లుంటిరో చూడ వచ్చిన వారును; కలములు చెక్కుచు, గాగితము లందించ్చుచు గడబడగ దిరుగు ప్యూనులును; యమకింకరులవలె బచారీసేయు వాచ్‌మెన్లును; పరీక్ష హాలున నైదురోజుల వరకు సందడిచేసిరి. ఉదుపు లైనపిదప వ్యవసాయదారుల వలె విద్యార్థు లెల్లరు యథేచ్ఛ న్నాచురంగులం గొందరు, నాటకములం గొందరు, దమయూళ్లం గొందరు చుట్టాల యిండ్ల గొందరు సుఖముండిరి.

## రామయ్య గారికి వీడ్కోలు

విశాఖపట్టణమున నాలుగైదు హరికథలు చేసినాడ నచట నొక వెలనాటి నియోగి చిన్నవాడు నాకు మిత్రు డయ్యెను. అతడు మిడిల్ స్కూల్ ఫస్టుక్లాసులో ప్యాసయినాడు. మిక్కిలి సొగసుగ దెనుగు, ఇంగ్లీషు, నాగరీ వ్రాయగలడు. అతనికి మేరు మందరముల వంటి యిద్దరు మేనమామలు కలరు. వారిరువురు సకలశాస్త్రవిదులు. అనేకభాషలు తెలిసిన వారు. చిన్న మేనమామ విజయనగరమున చిన్నప్రభువు వారికి గురువు (లింగం లక్ష్మాజీ) గ్రహచారవశమున కారాగృహమున తొమ్మిదేండ్లుండి విముక్తుడై విశాఖపట్టణమున నాకథలు విని మిక్కిలి యానందించి నన్నెంతో బ్రీతిగా జూచుచుండును. అన్నిభాషలలో బండితుడైన యంత ధీరు డీ దేశములో నుంటయరుదు. పిదప విజయనగరమునకు వచ్చినాడను.

గీర్వాణాంధ్ర కావ్యముల జదువుచుంటయు, బాడుచుంటయు, వీణ సాధకము సేయుచుంటయు, హరికథ లొనర్చుచుంటయు, శృంగారరసమున నోలలాడుచుంటయు నాపనులు. ఎఫ్.ఏ. పరీక్ష కపు డారు సబ్జెక్టులు. తెలుగు, ఇంగ్లీషు, హిష్టరీ, లాజిక్కు ఫిజియాలజీ, మేథమేటిక్సు. మేథమేటిక్సులో తప్ప తక్కిన సబ్జక్టు లన్నియు ప్యాసయినవి. పరీక్ష పోయినందుకు కొంత చింతించినాడను. అంతట నా భార్య ప్రథమ రజస్వలా యౌటచే ముహూర్తము చేసికొనుటకు రామభద్ర పురమున కేగినాడ. ప్రైవేటుగా జదివి రెండవసారి పరీక్ష యిచ్చుట కుద్దేశించినాడ గావున వెంటనే యాపె నావెంట గొనివచ్చుటకు వీలులేక పుట్టింట నుంచి విజయనగరమునకు రావలసివచ్చెను. రెండు నెలలు మాత్రమే పరీక్షకు జదివినాడను. పరీక్ష యిచ్చుటకై విశాఖపట్టణమున కేగితిని. దబ్బ్యు. రామయ్య గారి యింట బసచేసి పరీక్ష లయిన పిమ్మట నాయూర దిరిగి హరికథలు చేయ బ్రారంభించితిని. అంతట రామయ్యగా రచట నుద్యోగము చాలించుకొని స్వకుటుంబము తోను దన వెలయాలి కుటుంబముతోను స్టీమరుపై మెద్రాసునకు వెడలిరి. అతని దిగ

బెట్టుటకై నేగూడ స్టీమరు కేగితిని. అదియే నే దొలిపర్యాయము స్టీమరుపైకి బోవుట. ఉప్పుటేటిలో దెప్పల నెక్కి కొంతమేర సుఖముగాబోయి, పిదప మేమున్న పడవ లొక్కుమ్మడి బొంగు కరటములతోనే నాకసమంటి దెబ్బన పాతాళమంటినట్లు క్రిందికి దిగుచున్న నంత విరిగెడు నలల నీటిచే దడియుచు, భయసంతోషంబుల గదియుచు, నోడవాండ్ర బ్రతిమాలుకొనుచు, "నేరక వచ్చితిమి దేవుడా! నీదే భార" మనుచు, నూగులాట కోర్వక కొందరు వమనంబు చేసికొనుచు బాధపడుచుండ, గొంతసేపటికి విరుగు చూపక హెచ్చుతగ్గులం బొర్లు పెద్ద కెరటంబులం దాటి స్టీమరు జేరి, జాగరూకతగ దోలునిచ్చెన లెక్కి స్టీమరుపై కేగినారము. ఏనుగు తల యాడునట్లు గాలికి స్టీమరు రెండు ప్రక్కలం దూగుచుండెను. కొన్ని గదులెంతో రమణీయముగ నలంకరింపబడి సౌధాంతముల మరపించి యున్నవి. అటుకులు మొదలగు ఫలహారములు పట్టుకొని కొందరు బ్రాహ్మణులు "సాహెబూ! సాహెబూ! ఎక్కువజాతి పిల్లను, పెదవిమాత్ర మెంగిలిసేయకు" మనునట్లు తమజాతిం గాపాడుకొనుచుండిరి. కడుపున జఠరాగ్నివలె స్టీమరు నడుమ నగ్ని కుండ మున్నది. ఒకచో కోళ్లు, గొర్రెలు దాచబడెను, మరియొకచో దుర్గంధము సహింపరాదు, మట్టమధ్యాహ్నపు వేడియెండ వెన్నెలవలె నీటిగాలివశమున దోచుచుండెను. ఇపుడు జవ్వనము గడచుటచే బుద్ధితీక్ష్ణత దప్పి యున్నది గాన నపుడు జూచినది వర్ణింప జాలకుంటి నేమి సేయుదును? ఏమేమో వింతగనున్న స్టీమరుపై కొంతసేపుండి వలపు మొగమాటముతో వెలయాలిమోమును, వెలితిచూపులతో నిల్లాలి మొగంబును జూచుచున్న రామయ్యగారిని, గుత్తలంజం దెచ్చుకొనుట కసహ్యముతో నాథుని మోము చూడనొల్లక "సీసిక్నెస్' మిషను కనులు మూసికొని పడుకొన్న యాచార్యాణిని, సిగ్గుమాలిన పాతివ్రత్యముం జూపుచు మతిమాలిన మాటలాడుచు నవ్వు రామయ్యగారి వెలయాలిని గొంతవరకు జూచి వారి సెలవు గైకొని తిరిగి పడవలకు దిగి కొంతసేపటికి "బ్రతుకు జీవుడా" యని యొడ్డు జేరుకొంటిమి.

నాకాయూర మిత్రుడైన నియోగి చిన్నవాడును, నేనును శృంగార శేఖరులమై వలపుకత్తెలం దడముచుంటిమి. ఒకనాడు నామిత్రుడు నాకు గల నిషా కోర్కెనుబట్టి నేనడిగిన పిదప కాని బస్సిండికాయను చిన్నగురు మాత్ర నిండువపిక్కంత నాకిచ్చె నది సేవించి హాయిగ దిరుగుచుంటిని. అపుడచటికి వచ్చియున్న విజయనగరపు డిప్యూటీ కలెక్ట రొకనియోగిపంతులు నాపాట వినగోరి నన్బిలిపించెను. అపు డతడున్న మేడ నెంతో కష్టముగ నెక్కినాడను. కాని మేడయంతయు దిరుగుచున్నట్టు కన్బడుటచే నతడున్న కుర్చీపట్టుకొని నిలబడినాడ. అతడు నన్ను గుర్చీమీద గూర్చుండ నియోగించెను. అపుడు రాతిరి పదిగంటలవేళ, దెబ్బితెచ్చుకొని యా పంతులుతో "నాకు మిక్కిలి సుస్తీగా నున్నదేమో

కనులు దిరుగుచున్నవి. కరుణించి నాకు దోడిచ్చి నా బసకు దిగబెట్టించు"మని వేడుకొంటి నతడట్లు సేయగా నామిత్రునియింటికి వచ్చి యెంత తలుపుతట్టిన నెవ్వరుం దీయకుండుటచే చీకటివేళ దడుముకొనుచు బడుచు, లేచుచు, నాలో నే నొచ్చుకొనుచు దార్కిై తడుములాడు కొనుచు, తుదకొక పరిచితుని యింటికేగి తలుపు పిల్వగా నతడు వచ్చి "యేమి మామా! యింతరాత్రివేళ వచ్చినా" వని యడుగగ" "నయ్యా! నోరెండి పోవుచున్నది. నాల్క వెనుకకు లాగుకొని పోవుచున్న దేమందును నాయవస్థ ? కొంచెము తరవాణి నాకిచ్చిన యెడ నే బ్రతికెదను" అంటిని. అపుడాధర్మాత్ముడు తన భార్యచే నాకు దరవాణియన్నము వెట్టించెను. అన్నము తిని తరవాణి త్రాగుటచే గొంత తెప్పిరిలి యిక నెన్నడుం జిన్నగురు సేవింపనని చెవులు నులుపుకొంటిని.

మరునాడు విజయనగర సంస్థానపు దావాల వ్యవహారముల నడుపునొక గోల్కొండ వేపారిపంతులు తనయింట నాచే హరికథ చేయించి కడు సంతసించి నా కిరువది రూప్యము లిచ్చి నన్ను గుర్రపుబండిపై గూర్చుండ బెట్టుకొని యల్లిపురమున నున్న యొక ముసలి పందు జమీందారుని యొద్దకు దీసికొనిపోయి నాచేత నవధానములు చేయించెను. గ్రీకుభాషలో నేబదిమాటల వ్యస్తాక్షరీ చేయుట, బురాణము కోరిన రాగములతో పుస్తకము గిరగిర ద్రిప్పుచు జదువుట, ఆల్‌జీబ్రాలో నొక సింపిల్ ఈక్వేషను సాల్వు చేయుట, యిద్దరికి దెనుగు నిద్దరికి సంస్కృతము కవిత్వము చెప్పుట, పూలు లెక్కించుట, నిషేధాక్షరి సేయుట, ఒక్కొక్క పాదము చొప్పున నొకమారు చదివిన శ్లోకమును మరలచదువుట, ఛందోభాషణము సేయుట, ఆసభలో దిమిలెద్రావిడియైన నొక ధర్మశాస్త్రవేత్త నన్ను దప్పించుట కొక కంకోష్ఠ పద్య మొకసారి కడువేగముగా జదివి నన్ను దిరిగి జదువు మనియె, నేదిరిగి జదువగా నతడు మాత్సర్యము దొరగి పెద్ద గొంతుతో నన్ను శ్లాఘించెను. జమీందారుడు మిగుల సంతోషించి యపుడే నాకు నూటపదారు రూప్యములు బహుమతి నొసంగి నా కది వార్షిక మొనరించెను.

## స్త్రీల సభలో హరికథ

భీమునిగారి బావయగు ప్లీడరు నాచే దనయింట హరికథ చేయించెను. ఆ సభలో మద్దెల వాయించువాడును, నేను దప్ప మరి పురుషులు లేరు. రెండువందలకు బైగా నూరిలో దగుమనుష్యుల భార్యలు మాత్రమే కూర్చున్నారు. కొందరు పురుషులు చాటున నుండి నేనెట్లు చెప్పెదనో యని వినుచున్నారు. కథ చాలించిన పిదప నాస్త్రీలు తమలో దాము చందా వేసుకొని నాకు డెబ్బదిరూప్యములు వెండిపళ్లెములో బోసి చేతికిచ్చిరి. అందులో ఒక యిల్లాలు నాతో "అయ్యా! మీ తలిదండ్రుల పుణ్య మేమో కాని, మిమ్ము

జూచినపుడు దేవుని జూచినట్లు మాకున్న" దనెను. నే బైటికి వచ్చినతోడనె అచట వేచియున్న పురుషులు, ప్లీడర్లు, ఉద్యోగులు మొదలగువారు "నారాయణదాసుగారూ! నేడు మీ కథలో బేలవమైన మాట ఒకటియు లేదు. మీ రేమన్ననకైన బాత్రు"లనిరి.

భీముడుగారు రాజమహేంద్రవరము చూడవచ్చునని నన్ను వెంట తీసుకొని పోయెను. ఇద్దరము బండి చేసుకొని కతిపయప్రయాణంబుల రాజమహేంద్రవరము జేరికొంటిమి. అదివర కొకసారి మాత్ర మాపురింజూచినాడను. పేరన్నయు నేను నచటి యొక గొప్ప ప్లీడరుకు పిఠాపురము దివానుయొద్ద నుండి సిఫార్సు పట్టుకొని వెళ్లినారము. సామర్లకోటలో పడవెక్కినారము. కదు శీతకాలము. గది పుచ్చుకొనక పైభాగమున పడుకొని, మిక్కిలి చలిదెబ్బ తిని, మరునాడు రాజమండ్రికిబోయి యాపంతులకు మాయుత్తరము గనపర్చితిమి. అతడు మమ్ముండమనియెను. ఆ సాయంత్రము శరీరపుబడలిక పోవుట కొక యేగాణి లేహ్యము తీసుకొని రమ్మనగా బేరన్న తెచ్చెను. అందు నాలుగువంతులు నేను, నొకవంతు బేరన్నయు బుచ్చుకొంటిమి. పిదప భోజనము బాగుగ జేసినారము. ఆ పంతులు నాచే బురాణము చదివించెను. మిక్కిలి సంతోషించెను. పదునొకొండు గంటల కాపంతులుకు నిద్ర తెలిసి యేదో వక్కముక్క వచ్చినట్లు దోచెను. "మా యిరువురకు నాల్క యెండిపోవుచున్నది ఎవనినైన వైద్యుని బిలిపించు" మంటిని. అతడు వైద్యుని రప్పించెను. వైద్యుడు మా సంగతి విని పెద్దనిమ్మపండ్లతో వచ్చి యాపండ్లరసము మాయిద్దరికి బిడిచి యిచ్చెను. బిమ్మట నొకగంటకు సుఖముగ నుంటిమి. ఆ లేహ్యములో నుమ్మెత్తగింజలు కలిపి యుండవచ్చును. కాబట్టి యిట్లు బాధించెను. పంతులు పిదప మాచే రెండు హరికథలు చేయించి యెనుబదిరూప్యము లొసగెను. అచట నుండి కాకినాడకు వెళ్లినారము.

## నేను విక్రమోర్వశీయ నాటకములో రాజు పాత్రధరించుట

కాకినాడ కంపెనీవారు మమ్ముల నెంతయో యాదరించిరి. విజయనగరపు సంస్కృత నాటకులు పిఠాపురములో నపు డాడుచుండిరి. కాకినాడ కంపెనీచే గూడ సంస్కృత నాటక మాడింప దలచి విక్రమోర్వశీయము నేర్పి నే రాజవేషము వేసినాడ. నాడు రెండువందలకు బైగా దొరికెను. మరునాడు మధ్యాహ్నము నాటకశాలలో నే బడుకొనగా నచటి యొకమిత్రుడు నాపై వసంతము చల్లి "ఇదిగో యుత్తరము, నీ భార్య సమర్తాడెన"నెను. నాటకులు మాకు నూటయేబది రూపాయలిచ్చిరి. పిదప కశింకోటకు వచ్చినాము. కశింకోట జమీందారుడు సుగుణశాలియు, దానకర్ణుడును. నాచే హరికథ చేయించెను. అపుడు పప్పు వెంకన్న వీణ వాయించుచు నావెన్క బాడెను. అది వరకు

సామాన్యముగా జూచుచు వచ్చిన పప్పు వెంకన్న నాడు నా కథ విన్నప్పటినుండి నా పాటను మెచ్చుచు తరుచుగా హరికథలలో నా వెన్క బాడుచుండును.

## కవితాశక్తి పరీక్ష, విజయము

భీముడుగారు నన్ను దొల్లి సత్కరించిన పంతుల కప్పగించెను. ఆ పంతులు మాధ్వుడు. రాజమండ్రి వకీళ్లకెల్ల మేటి. మిక్కిలి దొడ్డవాడు, వ్యసనరహితుడు. నాకవిత్వము నందభిరుచి కలవాడును, భీముడు గారు నన్నొక సాయంత్రమున నచట నభినయమున ప్రసిద్ధి చెందిన ఒకవేశ్య యింటికి దోడ్కొని పోయెను. ఆపె యభినయించెను. నా కత్యామోద మయ్యె. నే బాడగా నాపెయు మిక్కిలి సంతోషించెను. ఆరాత్రి పంతులు గారియింట బురాణము జదివినాడను. ఉత్తరగోగ్రహణ మిటజరుగుచున్న ట్లున్నదని సభికులందరును సంతోషించిరి. పంతులుగారికి నాయందు మరింత ప్రేమ కలిగెను. అతని కొక కొమారుడును, లక్ష్మీదేవి వంటి భార్యయును కలరు. ముగ్గురు మాణిక్యముల వంటి తమ్ములుగూడ నున్నారు. తల్లియునున్నది. నెలకు మొత్తముపై నతని యార్జనము వేయి రూప్యములకు దక్కువుండదు. పంతులు పగడపు తీగవలె నెర్రని సొగసైనవాడు.

మరునాడు నాచేత నవధానములు చేయించెను. రాజమండ్రిలోని ప్రసిద్ధమైన కవీశ్వరు లాసభకు వచ్చియుండిరి. అందులో ఒకడు చిత్రవివాహకర్త[33]; అతని నచట గొప్ప పండితు డనియు, గవీశ్వరుడనియు, విచిత్ర వివాహపరులు కైవారములు సేయుచు వచ్చిరి. అతడు నన్నావధానమునందు "నఖలు నఖలుబాణః"అను శాకుంతల శ్లోకము నాంధ్రీకరింపు మనియె. అవధానము ముగిసిన పిదప పంతులుగా రతనితో "నేదయ్యా! యాశ్లోకమునకు మీరుచేసిన తెనుగు చదువు"దనియెను. అతడు రెండు గీతములు చదివెను. అందుకు నేజిరునవ్వుతో "నేమయ్యో! ఒక శ్లోకమునకు రెండు పద్యములు చెప్పవలెనా? మీ పదసౌష్ఠవ మన్నా ళ్లాలోచించి, యాలోచించి తుదకు బీరకాయపీచువలె చేసినా"రన, "స్కూలు పాఠములు బెట్టుటకు దత్తరపడి చేసితి"ననగా "దద్దినము గాదుగదా! ఇంత తొందరపడి ముద్రింపనేల?" యంటిని. చిత్తగించుడీ యవధానమందు శుద్ధాంధ్రమున వివరించినాడ.

**గీ॥ వలదు వలదయ్య యీ యిర్రి తలిరుమేన**
**నమ్ములేయుట పూవుల కగ్గియిడుట**
**లేడిపిల్లల నిలకడలేని బ్రతుకు**
**లకట ఎచ్చట నీవాడి యలుగులెచట.**

ఇట్లు నే జదువగా నచటి యొక ముసలి కవి నన్ను మిక్కిలి శ్లాఘించెను. అవ్విచిత్ర

---

**33. చిత్రవివాహకర్త** : దాసుగారి దృష్టిలో వితంతు వివాహాలు లోకాచార విరుద్ధమైన చిత్రవివాహాలు. వాటిని నిర్వహించే కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు చిత్రవివాహకర్త.

వివాహకర్త యప్పటినుండి నన్గని గుఱ్రుమనుచుండును. మరియు నామఱునాటి యవధానములో పంతులుగారు పచ్చికబయలుపై నొకసీసము చెప్పు మనియెను.

సీ॥ అల దెక్కల నంటి యాడెడు మిడతల
వేటాడు గోరల మాటులకును
ఆబోతుమూపుల నలరు నెత్రింతల
వలన నూరెడు నీలపాటలకును
గూళ్లలో బరపులకొరకు నాదోకల
వెంబడు కాకులవేటలకును
జిరురాలపై జిలజిల బారు సెలయేటి
నీటిపై లకుముకి దాటులకును

గీ॥ చెలగి యుబ్బుచు నిసుకదిన్నెలను గంతి
బరుగు లిడుచుండు బసుల కాపరుల గలిగి
చుట్టుచెట్టులు నొకవంక చిట్టివంక
బరగు పచ్చని పచ్చికబయలుగంటి

అది విని సభ్యులందరు (విచిత్ర వివాహకర్తయు నతని నొక గొప్ప కవిగా దలంచిన వారును దక్క) మిక్కిలి సంతోషించి యింత రసవంతముగా గవిత్వము చెప్పగలవారు మిక్కిలి యరుదనిరి. ఆయూర నింకొక పాఠశాలోపాధ్యాయుడు తనకవిత్వము నాకు విన్పించెను. అతనిం గొంతవరకు గవి యనవచ్చును. అతడొనర్చిన యెుకశతకములోని కొన్ని యూహలతనివైనచో నతడు కొంత నుతికైన జాలును. విచిత్ర వివాహకర్త చీపర పాపర తీగల జేపలబుట్టల్లి నల్లెద్దు వచ్చెను పేడవేసె అని తేటతెను గనుకొని కొన్ని హాస్యకరములగు వచన బంధముల విరచించెను. పామరులకుమాత్ర మవి రుచ్యముగ నుండుట చేతను, మరియు నతడు విచిత్ర వివాహరచనామిషంబున లోకోపకారిగ నటించుట చేతను బేరువడసెను. గాని సంస్కృత గంధమైన నతనికి లేదు. తెనుగులో నింగ్లీషులోను గొంత వరకు జ్ఞాన మున్నది. కవిమ్మన్యుడుగాని కవిగాడని నే దెల్పగ నాయం దచట గొందరి కతనియందు వెఱ్రి యభిమానమున్నవారికి మాత్రము కొంత యీర్ష్య కలదు. బొత్తిగా చిన్నవాడను తరచుగా జిన్నగురుని వశంబున నుండువాడను గనుక కథలు చేయునపుడు పిన్న పెద్దలనక పొగరున నా యభిప్రాయంబుల వెల్లడించుచు తట్టాబాజీ చేయుచుందును.

# పడవ ప్రయాణము

పంతులుగారు, భీముడును నన్ను దోడ్కొని యమలాపురంబునకు బోయిరి, రెండు గంటల మందువేసవి పగటియెండలో నఖండ గౌతమిపై మాపడవ బైలుదేరెను. నొక్కుల కొప్పువలె విరుగుచూపని కెరటములతో నల్లనిగోదావరిపై నెండ న్వెన్నెలగ మార్చు చల్లని నీటి గాలి విందారగించుచు, బలురకంబుల ముచ్చటించుకొనుచు సాయంకాలమునకు లాకు దాటినారము. అచటి వ్యాఘ్రేశ్వరము కాల్వయొడ్డులు కొండలవలె బొడవుగ నున్నవి. వానిపై పెరుగుపిడతలు, దోసెలు, సాతాళించిన సెనగలు నమ్ముచుందురు.

ఒకలాకులోని నీరు మింటివరకు బొంగుటచే పండుగకు ముందు వెనుకలనున్న మనసువలె, పడవ లాకుననున్నతమై పిదప మామూలుస్థితికి నందెను. ఫలహారము లొనర్చి లోకాభిరామాయణమున గొంతవరకు మేల్కొని నిదురించినాము. పడవను పొడవుత్రాట న్గట్టి లాగువారి పాటలును గొన్ని పిట్టల పల్కులును, పడవలో గాలక్షేపమునకై జనులు చెప్పుకొను కథలును తప్ప మరియేసందడియు వినబడలేదు. ఎవరికిందెలియనటు ధనమార్జించుకొను దొంగవలె జప్పుడొకింతయు లేక పడవబోవుచున్నది. ఇంటిలో బడుకొన్నట్లు చలన మగుపర్చని పడవలో హాయిగ నిద్రపట్టెను. కాల్వ కిరువంకల మెందుకొను తోటల నానావిధపక్షికూజితములు మేల్కొల్పుపలుకు లానందముగ వినుచు, నిద్రలేచి నారము. పడవ దిగి చెంగటితోటలో గాలోచితకృత్యములు తీర్చుకొని తిరిగి పడవనెక్కి పోవుచుండగా కాల్వకిరుతట్ల నిండుజవ్వనమున గుబ్బ చన్గవన్ గ్రిక్కిరిసినమాడ్కి గెలలగుపర్చు కొబ్బరులును, చెంగులు వెట్టుచుం ద్రుళ్లు కోతుల నిండుకొను మర్రిచెట్టు దాపు, హరిదాసులవలె నాశ్రయించినవారలను మాత్ర మొడ్డున జేర్చుచు దాము దరిజేరలేని కట్టమ్రాకులును. అచ్చుటచ్చట రేవులకడ దడిసిన చీరెలు నెమ్మేనులకాంతి న్రెట్టింపజేయ తడిసిబిగిసిన రవికలం గుబ్బదోయి బిగువుచూప గుచములూరువులు పిరుందులు బయల్పడ బట్ట లుతికికొనుచు హాస్యంబున నొండురులపై నీర్జల్లుకొనుచు స్నానమాడు కాంతలం జూచి చూడనటు కొంగజపంబులజేయు ప్రాతఃస్నాతలును, పడవ నొడ్డునకు జేర్పించి కొందరు దిగువారును మరికొంద రెక్కువారలును కాలోచిత కృత్యములకై యొడ్డున దిగి చాలాదూరమువరకు బడవ న్గలియజాలక పడవనాపుమని మొరబెట్టువారును పన్నిదములు వైచికొని ఒండొరుల మీరి పడవలు లాగు కూలివాండ్రును, ఎదుట వచ్చు పడవత్రాడు జూచుకొనక దెబ్బతిని యేడ్చు నవివేకులును, దొంగకూటమివలె తత్తరగ చెంగటి పూటకూళ్లదిని పడుచు లేచుచు పడవనందుకొనువారును తాము సుఖముండినకొలది పలువుర దోడ్కొని రక్షించు యజమానులవలె, దమకడుపు నిండినకొలది పడవలం దత్తరగ నీడ్చికొనిపోవు తెరచాపలును, పరపతిం బోగొట్టు దబ్బరపల్కురీతి గాలిం గూడనీని తెరచాప

ఛిద్రంబులును, ఓడకొయ్యలం సవారీ సేయుచు క్రిందివారల నిదానించి రెట్టలు వేయు వాయసంబులును, కొంతదూరము దనుక పడవలో గూర్చుని కీర్తనలు బాడుచు ప్రాప్తమగు డబ్బుందుకొని యింకొక పడవ నెక్కి పోవు యాచకులును, బరికించుచు నమలాపురంబున కేగినారము.

అచట పంతులు గారు కోర్టుపని చూచుకొన్న పిదప నాచేత హరికథ చేయించి యపుడే రాజమండ్రికి జనిరి. ఎనిమిది రూప్యముల వరకు భీముదుగారు నాకొరకై వసూలు చేసి యొద్ద నుంచుకొనిరి. భీముదుగారు నతని తల్లియును నేనును మోడేకుర్రునకు బోతిమి. అచట యతని చుట్టాలు కలరు. కాల్వయొద్దున నున్నదాగ్రామము. అందు కోతులు మెందుగ గలవు. అచట రెండు పూటలుండి తిరిగి రాజమండ్రి జేరుకొంటిమి.

## భీముడిగారి స్థితి

భీముడిగారి భార్య యొకకుమార్తెను గని స్వర్గస్థురా లయ్యెను. తన తల్లి మిక్కిలి తెల్వితేటలు గల తెల్లని ముసలిది. నాతో బలుమారులు “అన్నా! భీముదు తిరిగి పెండ్లాడడట. నేనెంత చెప్పినను విన డేమి సేయుదును? నా కిరువదేండ్ల లోపున నిద్దరు కొడుకులు నొకకూతురును బుట్టిరి. వీనియన్న యొకకొడుకును గాంచి కొన్నాళ్ల క్రిందట మృతుడయ్యెను. అట్లు పిన్నతనము నందె వైధవ్యము నందియు నెంతో శ్రమపడి పిల్లలను పెంచుకొనుచు మర్యాదను కాపాడుకొంటిని. ఇపుడు వృద్ధురాలనైతిని. నామాట వినకున్నాడు. పెండ్లి చేసుకొమ్మని బోధించుము” అని నాతో భోజన సమయమున నొంటిగా జెవి నిల్లుకట్టుకొని చెప్పుచుండును. ఆపె వండిన పదార్థ మమృతోపమానము.

భీముదుగారు తనచేత జిక్కిన ద్రవ్యము తనదికానీ పరులదికానిమ్ము, రూపాయి గవ్వవలె ఖర్చుపెట్టువాడు. అతని కింగ్లీషునందు కొంతపాండిత్యము కలదు. మిక్కిలి రసజ్ఞుడు, మాటలపోగు, కోటు, పంట్లాము, పాగా, కాలర్ ధరించి నీటుగ నుండును. కొంతవరకు గవితాగాన రసంబు లెరుగును. అతనివయసు ముప్పదై దేండ్లుండును. అతని పొడ వారడుగు లుండును. అతనికి సొగసైన పెద్దగుండ్రని పింగళనేత్రములు కలవు. తెల్లని బలమైన శరీరము కలవాడు. పరోపకారముకై యగ్గిలోనైన దుముకునట్టి సాహసధర్మములు కలవాడు, అతడందరికిం బ్రియుడు, నన్నెంతో కూర్మితో జూచు చుండును.

ఒకనా డతడును నేను నమావాస్యరాత్రి పదునొకొండుగంటలకు రాజమహేంద్ర వరము పాతయూరి నుండి యిన్నీసుపేటకు బోవ నుద్దేశించినాము. అపుడు మబ్బుగ్రమ్మి యుంటచే నక్షత్రకాంతి కొంచెమైనను లేక గాఢాంధకారముగ నుండెను. మేముభయులము మాట్లాడక ముందువాడెట్లు బోయిన వెనుకవాడటు పోవుటకు బన్నిదములు వైచుకొంటిమి.

నా వాణీచెంగు భీముడుగారు పట్టుకొనిరి. నే ముందు నడుచుచుంటిని. మాశరీరములుకూడ మాకగపడనంత చిమ్మచీకటిగ నుండెను. దారికై తడుములాడుచు గోడలకు శిరము దగుల దడుచుకొనుచు ఎవరు వచ్చువారని యడిగెడువారికి బదులు చెప్పక నవ్వుచు, నడచినత్రోవనే నడుచచు దుద కొంటిగంట రాత్రివేళ నొక మురుగుకుండీలో దిగబడి మిన్నకుంటనే నతడుకూడ నందు దిగబడెను. ఇట్లిర్వురము కృతస్నానులమై దుర్గంధపంకము నుమియుచు దగిలిన దెబ్బలకు లక్ష్యముసేయక పకపక నవ్వుచు రెండుగంటలకు గోదావరి గట్టుదిది మిణికెడు నీట బ్రవేశించితిమి. అటుపై నే దెల్వితెచ్చుకొని "అయ్యా! ఇక యేటి పన్నిదము? నదిలో చావసిద్ధమైనాము" అని యనగా నతడుగూడ "ఇక చాలు రమ్ము పోయెదము" అనియె.

## ఆయన తల్లిగారి యిచ్ఛాపూర్తికై నా ప్రయత్నము

పిదప నదిలో సుస్నాతులమై యిన్నీసుపేటకు భీముడుగారితో బోవుచున్నపుడతనితో "అయ్యా! తాము మరి పెండ్లాడమని పట్టుపట్టు టనుచితము. మీయమ్మ కదుముసిలిది. ఆపెను దుఃఖపెట్టరాదు. తిరిగి పెండ్లిచేసుకొనుడు. మీరు బ్రహ్మచర్యము సేయలేరు గద, పరస్త్రీల పొందు చెట్టగదా" యని యంటిని. అందుకతడు నవ్వి "రాత్రి పద్ద గోతిలో పగలు పడినట్టు. దబ్బిచ్చి తద్దినము కొనునట్లు, వదిలిన పీడ న్దిరిగి తెచ్చుకొనునట్లు నడికాలమున దిరిగి నాకు వివాహమెందుకు? దేవునికృపచే నొకపుత్రిక కలిగెనుగదా! చాలును. నే నానందరాయుడను గనుక మరి సంసారపు చిక్కు నాకక్కరలేదు. నాకంటె చిన్నవాడవు నీవు నాకు జెప్పవలయునా? మాయమ్మ నాతో చెప్పుమని నీ ప్రాణము గొరికెనుగాబోలు" అని బదులు చెప్పెను.

## భీముడుగారితో ఏలూరు ప్రయాణము

మరునాటి సాయంకాలమున మేమిరువురము నేలూరికి బడవలెక్కి బైలుదేరి చచ్చిచెడి సున్నమై మరునాటి సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు బవరుపేట చేరుకొంటిమి. వెంటనే యొకప్లీడరింట భోజన మొనర్చితిమి. ఆప్లీడరు ముప్పదైదేండ్ల నల్లటివాడు. చేతులకు మురుగులు చెవులకు బోగు లతనికి గలవు. నలువు రైదుగురు పిల్లలు కలవాడు. కదు మంచివాడు. రసికు డతని కార్పు రన్నదమ్ములట. భోజన మైనవెంటనే యింగ్లీషు డ్రస్సు వేసుకొని భీముడుగారు నన్ను దోడ్కొని పోవుచుండిరి. కృష్ణకాల్వకట్టు దాటి యిరుకు జంతు *(ఇరుకు సందు)* లెన్నియో గడిచి తుదకొక యింటికేగినాము. అచట నొక భోగకాంత చంద్రలేఖవలె వచ్చి యతని సత్కరించెను. నే దోడపెండ్లికొడుకువలె సావడిలో గూర్చుంటిని. అపుడు తంబురా నందుకొని యాపె సొగసుగ బాడెను. పిదప నేగూడ బాడగా నాపెయు

నాపెబంధువులును మిక్కిలి సంతోషించిరి. అంత నాపె నాయొద్ద పల్లవి నేర్చుకొనుట కుత్సహించెను. రాజమహేంద్రవరమున నన్నభినయనమున నొడలు మరపించిన యాపెకన్న నీపె సొగసుగా గన్పడెను. రాత్రిభోజనమునకు నేమాత్రము ప్లీడరింటికి దిరిగి వచ్చినాడ. నాపాటకూరి తగుమనుష్యు లందరు కడుసంతసించి నన్ను దయతో చూచుచుండిరి. మరునా డుదయమున భీముడుగారు భోజనమునకు దయచేసిరి. పిదప వారావెలబోటిని మరిగి, తిరిగి వివాహము నొల్లకుండిరని స్పష్టముగ నే దెలిసి కొంటిని. రెండవమారుకూడ నా ఎఫ్.ఏ. పరీక్ష మేథమెటిక్సులో బోవుట తెలిసి మిక్కిలి నొచ్చుకుంటిని గాని మరి చదువ నుద్దేశింపలేదు. ప్రతిదినము మధ్యాహ్నము భీముడు గారితో వెలచేడియయొద్దకేగుచు బాడుచుంట ప్లీడరుగారి యింట భుజించుచుంటయును, సంస్కృతములోనుండియు, ఇంగ్లీషులోనుండియును కాళిదాసు, షేక్సిపియరు దొట్టి మహాకవుల పద్యములు తెనిగించుచుంటయు నచ్చువిడిచిన నాబోతుకోడెవలె వన్నెగ దిరుగుచుంటయు నా వృత్తి. అపుడపుడు విశాఖపట్టణమందు, విజయనగరమునందు నే నొనర్చిన సఖ్యముల యెడబాటు కొంత వరకు నన్ను బాధించుచుండెను గాని మొత్తము పై సహజముగ నిశ్చింతుడ నౌటచే హాయిగనుంటిని.

నీలపు టుంగరములవలె ముంగురులు పాయదీసి దిద్దుకొనుటయు, కురులు నున్నగ దువ్వి పట్టెడు సిగ వేసికొనుటయు, షర్మాపెట్టుకొనుటయు, నీగకాలంత నల్లని యగరు బొట్టుంచుకొనుటయు, సంజవేళ చిన్నగురుని వశముబొంది యెడతెగక చుట్టలు కాల్చుచుంటయు, బాటకుడనని గాని కవిననిగాని వచ్చినవానినెల్ల నెదిరించుచుంటయు, బడుచుల నొయారముగ జూచుచుంటయు నాచర్యలు. సంస్కృతము, తెనుగు, ఇంగ్లీషు వచ్చియుండుటచేతను, పాటయందు ముఖ్యముగ బల్లవియందసమాన పాండిత్య ముండుటచేతను, పండిత పామర రంజకముగ గవిత్వము చెప్పగలుగుటచేతను ఇరువది నాలుగేండ్లవయసులో కదురమ్యరూపమున నుండుటచేతను నాపొగరుబోతుతనమును సహించి పెద్ద పిన్నలు నన్నాదరింప జొచ్చిరి. నావిగాని యితరులయవిగాని తప్పొప్పులు బాహాటముగ వాక్రుచ్చుట కొంత నా స్వభావము. ఇంతకు నెట్టివాడ నైనప్పటికి లోకులు నన్నాదరించుటకు ముఖ్యకారణము దైవకృపయే యని యనుకొనుచుందును. పరుల లక్ష్యము కాని మరి యే విధమైన భయముగాని నాకెన్నడును లేదు. జిన్నగురుని వశమం దున్నపుడు కొంతవరకు పిచ్చియనుమానములు పిరికితనముగూడ నన్నంటు చుండును. "పహిలా పచ్చీస్" నౌటచేతను బలువురు నాయిష్టానుసారముగ నన్నాదరించుట చేతను దృణీకృత పురందరుడనై విహరించుచుంటిని.

భీముడుగారు నాతో నొకసాయంకాలమున "నోయీ! యిక నాకు బెండ్లెందుకు? నీవు చూచితివిగదా యాపె నన్విడిచి యితరుల కూటమి చేసినట్లు నీవు రుజువు చేసియెడల

దప్పక తక్షణమే పెండ్లి చేసికొనెదను. విశ్వాసముకలది కులాంగనయైననేమి వేశ్యాంగనయైన నేమి హాయిగ గాలక్షేపము సేయవచ్చును గదా!" యనెను. అందుకు నేజిరునవ్వుతో "నాహా! వెఱ్ఱికుదిరెను రోకలి తేరా తల చుట్టుకొనెద నన్నట్లున్నది; మీ తెల్వి తేటలిట్లు పరిణమించెనా?

**కం॥ వెలయాలి వలన మోహము**
**కలుగదు మరి కలిగెనేని కడతేరదయా**
**పలువురు నడిచిన దారిని**
**బులు మొలువదు మొలిచెనేని బొదలదు వేమా**

యని యొకమహాయోగి చెప్పలేదా, మార్పుగోరుచుంట మన స్వభావము. అత్త, మామ, పెనిమిటి, కులము, మర్యాద, కట్టుబాటులకు నలవడిన కులాంగనల చిత్తమే గురి దప్పునన మోసపుచ్చి ధనమార్జించుటకు మప్పబడిన వెలబోటుల విశ్వాసము గగనారవిందము, శశవిషాణము, వంధ్యాపుత్రుల వంటిది. ఇంతకు వారి సంయోగము పరస్త్రీ సంభోగమువలె రసాభాసమని యాలంకారికులు నుడువలేదా? నా యభిప్రాయము స్త్రీలే యవిశ్వసనీయు లందు రూపాజీవలు శ్మశానకుసుమమువలె వర్జనీయు లట్టి లోకాప కారిణులు విషవస్తువుల వలె దైవసృష్టిలో గన్పట్టి యసాధ్యరోగార్తులకు విషప్రయోగముబోలి మర్యాదాహీనులకు మాత్రమే వేశ్య లేర్పరచబడిరి. వేశ్య తనవారినందరిని వదలి తనయాస్తితో మీయింటికి వచ్చి మీవారినందరిని మంచి చేసికొని మీ సేవ కొడబడినచో కొంత శుద్ధి చేసిన విషమువలె విగతభార్యులై మదనజ్వరార్తులైన మీబోట్ల కౌషధమగు నట్టు కానిచో, నెల్లవిధము లది జెట్టకు కారణమగును" అంటిని.

అందుకు వెడనవ్వు నవ్వి "విను మోయీ! వేయేల! ఆపె నన్ను విడిచి యితరులతో సంభోగించినట్లు దృష్టాంత మగుపర్చెదవేని బెండ్లాడెదను. నీవాపెను శోధించు, నీకు సందిచ్చెద నేడే రాజమండ్రికి బోయి నెలరోజులలో దిరిగి వచ్చెద. బిదప నీవెట్లు చెప్పిననట్లు నమ్మెద" ననియె. అందుకు "ధర్మమా! నే మీకు శిష్యప్రాయుడను, మీరుంచుకున్న దాని శోధింప న్యాయమా?" యను నన్ను భుజము దట్టి "నా కీయుపకారము సేయుము. కులాంగన కాదు గనుక నీవు శోధింపవచ్చును" అని యతడు రాజమహేంద్రవరమున కేగెను.

## వెలయాలి పరీక్ష

పిదప నే వింతయుత్సాహమున నతని కూర్మికత్తె యింటికేగుచు కంటోన్మెంటులో సిపాయీల యిండ్లబారువలె నిరుకు జంతులలో గ్రిక్కిరిసిన భోగకాంతల కొంపలవైపు బరికించుచు, నడునడుమ నీగలు ముసురు మాంసఖండములు వ్రేలగట్టబడిన

భాగకంకాళములును, జెంగటం దారుసారమేయంబులం గలిగి దుర్గంధాకరములగు కటికి దుకాణములకు దాపున గబాబుపుల్ల నంచుకొనుచు, దినమంత కష్టపడి యార్జించిన ద్రవ్యము వినియోగించి పెద్దగురునకు వశులై జట్టుకట్టి యసందర్భ ప్రలాపంబుల జోగుచున్న వారలకు మొదటమాత్రము స్వచ్ఛమైన మద్యమిచ్చి పిదప సొలపుచూపుల మరపించి మద్యమున సగబాలు నీళ్లు కలిపి మెలపున వ్యవహరించు సొండీచేడియలను; చల్వచేసిన తాబొందులు, రవికలు, వాణీలు ధరించి సబ్బుతో మోములు కడుగుకొని సుఖజాడ్యంబుల నారోగ్యంబుదరిగిన యవయవంబుల గుల్లనగ లలంకరించుకొని తలుపుచాటుల నుండి దోబూచి చూపు పెదభోగకాంతలతో సరసమాడు నీచువిటు బొద గాంచుచు శరవేగమున నేగుచుండ నెందుకో బైటికి వచ్చి నన్నుజూచి భీముడుగారి వారకాంత "ధర్మమా! యింతలో మరచి మాయిలు దాటి పోయెదరా! యెవతెకొర కాతత్తర దయచేయుడు" అని ప్రేమతో నా చేయి పట్టుకొని లోనికి గొంపోయెను.

అదివర కాపెయొద్ద బల్లవిలో దనంతవాడు లేదని డాబుకొట్టుచున్న నొక గాయకుని జూపించి మీరుభయులు పాడగా విన గోరుచున్నాను అనియె. అపుడు మా యిరువురి ముఖవైఖరి యెట్లు వర్ణింపగలను? కేసు గెల్చుటకన్యోన్య జయేచ్ఛల వాదించు ప్లీడర్ల వలె భోగేచ్ఛం బోరాడు వృషభద్వయంబుమాడ్కి నొండొరుల మీరి రాగ తాన పల్లవులం బాడు చుంటిమి. అతడొక పొట్టి బ్రాహ్మణుడు. ఆయూరి వాస్తవ్యుడు. కొంచెము నాకంటె వయసున పెద్ద. నాకంటె గొన్ని వింతరాగములు తెలిసినవాడు గాని హిందూస్థానీ, కర్ణాటకము జోడించి పాడు నేర్పు నాకుంట చేతను, నాశారీరమున కతని గొంతు నీరసమౌటచేతను, గ్రొత్తయొక వింతయౌట చేత నితరమగు తెల్వితేటలు నాయందుంటచేత నచట గూడియున్న వేశ్యాంగనాసభ నే బాడినపుడెల్ల శ్లాఘించుచు నతనిపాట కుపేక్షించుచుండెను. అంత "రెండు లక్షల గ్రంథము చదివినాడను. బల్లవిలో నీ పని తెలిపెదను" అని యతడు చతురస్రగతిలో బాడుచున్న బల్లవిని త్ర్యస్రగతికి మార్చి పాడజొచ్చెను. నేనపుడు చిరునగవు నవ్వి "అయ్యా! మీరెన్ని లక్షల గ్రంథమైన జదివియుందురు దప్పాలకేమి గాని మునుపటి చతురస్రగతి చేత నిల్పి, నోట త్ర్యస్రగతిగ బాడినచో మీలయజ్ఞానము ప్రౌఢమని యొప్పు కొందును" అంటిని. అత డట్లెన్ని మార్లు యత్నించినను జేయజాలక "అట్లు ప్రశ్నింప వచ్చును గాని చేయరాదు" అనియె. అపుడు సభికులంద రౌనన ధారాళముగ భిన్నగతుల నాపల్లవిం బాడి చూపించితిని. అంత అచటివారెల్ల నతనితో "ఇన్నాళ్లు నీవెంతలేసి గోతాలు చేయుచుంటివి? ఆహా గుద్దులాడినగాని కులము బయలు పడదు గదా?" యనిరి. పిదప నతడుగూడ నా లయజ్ఞానమునకు విధిలేక మెచ్చుకొనుచు సన్నసన్నగ సభ నుండి యేదో మిష పెట్టుకొని జారెను.

పిదప రెండుగంటల వరకు బాడుచు నభియించుచు సభికుల మనంబులు జూర గొంటిని. సభ చాలించిన పిదప భీముడుగారి వారకాంతయు నాపె చుట్టాలు మరికొందరు వేశ్యలు నాకభీష్టసేవ లొనరించుచు నా యొద్ద మరునాటి నుండియు బాట నేర్చుకొను చుండిరి. నూత్నయౌవనము-గాన కవిత్వ ప్రతిభయు-చిన్న గురుకటాక్షము-తరుణ వేశ్యా సంగమము-నామనమున కత్యంత మదజనకంబు లయ్యెను. "మీ రాకపోకలకు బవరుపేట దూరము. చెంగటి హొటేలులో మీ యిష్టానుసారముగ భుజించుట కేర్పాటొన రించితిమి. మీ చిత్తానుసారముగ రాత్రి యిచటనే పడుకొనుడు. అట్లైనచో మీ సంతత సాన్నిధ్యము దొరకును" అని భీముడుగారి వెలయాలు నన్నింట నుంచుకొనియె. ఒక యువతి కాళ్లు పిసుకుచు నిద్రలేపుట - యొక జవ్వని పలుదోముపుల్లయు నీరందించుట - యొక వన్నెలాడి తలదువ్వుట - యొక మదిరాక్షి చిన్న గురుని తయారు చేసి వెండి గిన్నెలో వడబోసి యిచ్చుట - యొక పూబోడి స్నానమాడించుట - యొక లతాంగి బ్రాహ్మణునిచే మృష్టాన్నముల దెప్పించి వడ్డించుట - యొక నీలవేణి భోజనానంతరము చుట్ట యందించుట - యొక మధురవాణి విడె మిచ్చుట - యొక కనకాంగి శయ్య నమర్చుట - యొక సరోజముఖి చందన మలదుట-యొక హరిమధ్య పూలు ముడుచుట - యొక మదవతి వీవనబట్టి విసరుట - యిట్ల హోరాత్రములు విడువక పెక్కు వేశ్యారత్నములు శుశ్రూష జేయుచు న న్వీధిలోనికి గదలనీక గాన మభ్యసించు చుండిరి.

వారలకు నా పాట రవంతయు న్రాదని వారెరిగియు మద్గాన శ్రవణ కుతూహలంబులం జొక్కి యిట్లు పరిచర్యలొనరించుచుండిరి. దేని వలలో జిక్కుకొనెదనో యని యెవతెమట్టు కది నన్వలపింప నుద్యమించుచుండెను. ఆ సంగతి స్పష్టపర్చుటకై వారలతో "ఇదిగో నాయొద్ద విద్య నేర్చుకొను స్త్రీలను పుత్రికలవలె జూచెద" నంటి నందుకు భీముడుగారి సాని "నేమాత్రము శిష్యురాల నెన్నటికి గాను సుడీ"యనియె నాపెయింట ప్రతిదినము నేబాడు పాటవిలువ యింతింతన రాదు. పడుచులతో విలాసము చేయుటకన్న మరి యేకోర్కెగాని పనిగాని లేకున్న గోడెగాయకుని పాటచవిచెప్ప నలవి యగునా? భీముడుగారి వారకాంతతో నతని ప్రవాసమునం దాపె యక్క నుంచుకొన్న యాచారి యొకడును నాకు భోజనము వెట్టిన ప్లీడ రొకడును సరససల్లాపములు దరుచు సేయుచుంట నే బరికించి నామనసులో "నాహా వెలయాలు యెంతకైనా జాలును. భీముడు గారిచట నున్నపు డీ మొగము లెన్నడైన నిచట గన్పడెనా? ఈ ప్లీడరట కొంత విలువగల చీరె కొని యిచ్చుట కేహేతువో" యని యనుకొంటి, నాసాయంకాలం ఆపె నాతో "నయ్యా! నేడు నా యిష్టానుసారము తా మంగీకరింపవలసిన దనె" నందుకు నే "సరియే యేమీ నీయుద్దేశ"మంటి నపుడామె నా కభ్యంగనము చేయించి తన యంగకములు నన్నంట

రాయుచు దువాలుతో నాతలయెత్తి చిక్కెడల్చి సాంబ్రాణి పొగ వైచి చల్వదుస్తులు కట్టింపించి నానుదుట నగరుబొట్టు పెట్టునెపమున నొకచే జుబుకము నొక్కుచు ఫాలమున బాగున్నదా చూచుకొను దని యిరువుర మన్యోన్యముగన్పుడు నట్లొక నిల్వుటద్దము దరి జేర్చి సొలుపు చూపులం జూచుచు నంత యొకత యందిచ్చిన యాసవము గిన్నె నందుకొని "నే మీ సేవకులరాను గాని శిష్యురాలను గాను. నేను మీ ప్రసాద మాసించెద"నని సగము నాకిచ్చి తక్కినసగము దాబుచ్చుకొని ఫలహారముల దెప్పించి నానోట బెట్టుచు "నేను నేడు మీయధీన" మనియె నందుకు నేమందహాసము చేసి "భీముడు గారు నిన్నే నమ్ముకొన్నా రతనికి నాయందెంతో దయ యింతే గాక స్వల్పకార్యములకు దిగినచో లోకులు నన్మన్నించెదరా యేమి నీకిట్టి బుద్ధి పుట్టె"నంటి నపుడు నన్నాపె యాశ్లేషించుకొన సాహసించుచు తన చంద్రహారములు నా మెడలో వైచి "నే వెలయాలను గాని యొకని కిల్లాలను గానుగదా భీముడుగారి పిచ్చికేమిగాని ప్రతికూలించిరేని యుభయులకు క్షేమముగా దదిరూఢి" యనె నపుడు నే దలయూచి తంబుర మీటుచు నీ పదము విను మని "చెలియ నీతో పొందు చింతకాయ"యని పాడుచుండగా నాకస్మికముగా భీముడుగారు లోనికి వచ్చి యేమోయి యని నన్బిల్వగా మేమిరువుర మత్యాశ్చర్య సంభ్రమంబుల దిరిగి చూచితి మపుడతడు నాతో నీవిపు డిచటి హొటేలులోనే భోజనము సేయుచుంటివా యేమి నేనందు కౌనయ్యా యంటి న్మంచి పాటపాడుచున్నావే ఏమాయెనన జింతకాయాయె నింతకుం గాగలకార్యము గంధర్వులు తీర్చి రంటి నత డొకింత తలయూచి బదలిక నటింప నాపె పరిచర్యలకు జొచ్చె నేను నింకొకగదిలో పడుకొని యౌరా యిదేమి చిత్రము? కల గనిన ట్లితడెట్లు వచ్చెన్భోనీ నన్నెంచెనింతకు న్మించిన దానికి వగపేల ననుకొనుచు నిదురించినాడు. మరునాడు భీముడుగారు నన్నే సంగతియు నడుగకుంట వింత యయ్యెను. పిదప నాకు భోజనము పెట్టిన ప్లీడరు తనతో నేను బందరు పట్టణమున కేగినచో బాగుండుననియె నందుకు భీముడు గారు నంగీకరించి నన్ప్రోత్సాహపరిచె.

## బందరు, రాజమండ్రి, కాకినాడలలో సంగీత హరికథా కాలక్షేపాలు

పిదప నా ప్లీడరు నతని కుటుంబమును నేను నాటుబండ్లపై రెండుజాములకు గుడివాడలో దిగి యచటినుండి బందరునకు జేరుకొంటిమి. నను దోడ్కొనిపోయిన ప్లీడరు పెద్దన్నగారి యింట బస చేసినాము. వేసవి సెలవులు గనుక యతని సోదరులందరు నచటనే యుండి రందు నొకడు వర్తకు డొకడు మునస బిద్దరు ప్లీడ ర్లొక డోవరసియ రొకడు సిరస్తదారుడును, అందరును మంచి రసికులు. నన్నెంతో యాదరించి నాచే నొకకథ చేయించిరి. అపుడు బందరున గల పలువురు పిన్న, పెద్ద లేతెంచి కడు సంతసించిరి. పిదప విశాఖపట్టణమున నాకు గృతపరిచయులైన రిజిస్ట్రారుగారి యింట

బ్రవేశించితిని. నతడు మిక్కిలి దొడ్డవాడు. సకల సుగుణ పుంజము. నన్ను బుత్రవాత్సల్యముతో జూచుచుండును. బందరు రొక చౌదుపర్రపై సముద్రమునకు రెండు మూడు మైళ్ల దూరమున నిర్మింపబడెను. ఉప్పెనచేత మిక్కిలి క్షీణదశ పొందియున్నను నే నదివరకు జూచిన పట్టణము లన్నిటికంటె మిక్కిలి గొప్పదిగా నుండెను. నూతుల నీరు కడలి నీటికన్నను మిక్కిలి క్షారమును చేదును, సర్పచెముడు డొంకలు మెండు, ధూళి యపరిమితము. కృష్ణా కాలువ నీరు మెండుకొనుటచే వేసవియందు మాత్రమే కడు సౌఖ్యకరముగ నుండును. బలు సంగీత సాహిత్యజ్ఞులు పలువురు కలరు. విద్వాంసులకు దగు సంభావన మిచ్చి యచటి జనులు మన్నించుచుందురు. నేనచట సుమారు నూరు హరికథలైన చేసి రెండు వేలార్జించియుందును.

## లయపాండిత్యము

ఒకనాడు నే మొదటబసచేసిన యింట నొక గానసభ జరిగెను. చెన్నపట్టణము చాకలిపేట నివాసు డొక ముదుసలి సాతాని ఫిడెలరును, కాంచీపుర నివాసియగు నొక వృద్ధ బ్రాహ్మణ ఫిడెలరును, నెల్లూరు నివాసి యొక భట్రాజు పాటకుడును, బందరునివాసి యొక జంగము ఫిడెలరును మరికొందరు ఫిడెలరును, పాటకులును, బందరులోని విద్వాంసులగు బోగమువాండ్రు, మద్దెలగాండ్రు, తాళగాండ్రును, మొదలగు రమారమి యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు సభ చేసిరి. నల్వురు ఫిడేళ్లు వాయించుచుండి రిద్దరు పాడుచుండి రొకడు మద్దెల వాయించుచుండు ముమ్వురు కొల్పించుకొనుచుండిరి. తక్కిన వారు లయపట్టుచుండి రావార్త నే విని చిన్నగురుని పుష్టిగ సేవించి యాసభకుబోయి కూర్చుంటిని. నన్గని యాసభ చేయించిన యజమాని "అయ్యా! మీరుకూడ బల్లవి బాడగల్గిన యెడ బాడగోరెద" ననియె నందుకు నే జిరునవ్వుతో నదివరకు నాల్గవ కాలమున నారక్షరములు జాగాచేసి పాడుచున్న పల్లవి నైదవకాలము విలంబముగా మార్చి యొంటి యక్షరము జాగాచేసి మూడావృత్తములు పాడినాడను. ఫిడెలర్లుగాని పాటకులుగాని మద్దెలవాడు గాని కొలిపింపు విద్వాంసులుగాని లయకణిశము కాచుకొనలేక జాగా తెలిసికొనలేక తడబడజొచ్చి రపుడు నేను "ఇందరు విద్వాంసులున్నారు. కానియొకడైనం జాగాకు రాలేకుంట యాశ్చర్యమాయె" నని ముక్తాయించి జాగా వెల్లడిచేసినాడ నటుపై గొందరు పాడయత్నించుచు దప్పుచుండిరి. మద్దెలగా డొకసారియైన ముక్తాయింప జాలకుండె నపుడు నన్గని పురజను లింతటి లయ పండితు డిచటి కెన్నడు వ్రాలేదని శ్లాఘించిరి. పిదప నా విద్వాంసులెల్ల నాపై గావేషి వహించి కట్టుకట్టి నావకమానము సేయ బ్రయత్నించుచుండిరి. కాని మ్రింగరాని మిడిగ్రుడ్డునగు నేను వారికి లొంగకుంటిని. పై యూళ్ల నుండి వచ్చి యిదివరకచట సభలు చేసి ధనమార్జించుకొను విద్వాంసులు

కొందరు పలాయితులైరి. కొందరచటి కక్షదార్లతోగలిసి నన్నాధింప సందు వేచుకొని యుండిరి. ప్రత్యేకము రాగతాన పల్లవులు బాడుచు బదిబన్నెండు సభలయందు మెప్పు పొందినాడను. బందరు పురమెల్ల రెండుపార్టీలయ్యెను. బ్రాహ్మణులు, బాజారివర్తకులు, కాలేజివారందరును నావైపు, నాయూళ్లో బోగమువాండ్రు నాప్రతికక్షగా నుండిరి. నాకథలకు బోగమువాండ్రు మద్దెలకు రామనియు నాయూరి యొక జంగము ఫిడెలరు తప్ప మరే ఫిడెలరును నా వెంట వాయించమనియు గట్టు కట్టిరి. కోవెలపూజా ర్లందరన్నదమ్ములును వారి స్నేహితులు కొందరు మాత్రము నాతరపై నా వెన్కపాడి వాయించుచుండిరి.

## టిక్కెట్టు పెట్టిన అష్టావధానము

పంతులుగారి మేడలో నొకనాడు టిక్కెట్టు సిస్టముపై నష్టావధాన మొనరించితిని. రెండు పాదముల రెండు తాళములు, రెండు చేతుల రెండు తాళములు వేసి పల్లవి పాడుచూ కోరిన జాగాకు కోరిన ముక్తాయిలు వేయుచుంట, (2) ప్రాబ్లిము మెంటల్గ సాల్వుచేయుట, (3) నల్వురకు దెనుగు నల్వురకు సంస్కృతము కోరిన పద్యములు కవిత్వము చెప్పుట, (4) వ్యస్తాక్షరి, (5) న్యస్తాక్షరి (6) ఇంగ్లీషున నుపన్యాస మిచ్చుట (7) పూలు, గంటలు లెక్కించుట, (8) ఛంద స్సంభాషణ మొనరించుట. నాడు నూట ఎనిమిది రూప్యములు నోటీసు వగైరా ఖర్చులు పోగా నాకు దొరికెను. మరునాడు బుధవిధేయిని యను వార్తాపత్రికలో దాని ఎడిటరు నన్నుగూర్చి వ్రాసినదేమన నిన్ననీయూర విజయనగరవాసులగు బ్రహ్మశ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు గారు టిక్కెట్టు వేసి యష్టావధానము చేసినారది యొక చిన్నపనులగుంపు. వారి బుద్ధిసాహసములు మెచ్చదగినవి అని ప్రచురింపగా నేనాపత్రిక జూచి చిన్నపనులగుంపనుటకు బదుల సాధ్యాష్టావధానము సంగీతసాహిత్యములతో నిట్లవధానములు చేయు సమర్థ యింకొక్కనికుండుట దుర్ఘటమని యేల వ్రాయకూడదనియును, నాయష్టావధానము గ్రహించి వ్రాయుటకు కేవల సాహిత్యజ్ఞుడగు బుధవిధేయిని ప్రకటనకర్త సమర్థుడు కాడనియు నాప్రతికక్షలో జేరియుంటచేనట్లు వ్రాసెనని “కలుషహారిణి” యను పత్రికలో ప్రచురించుటచే నుభయపత్రికల వివాద మధిక మయ్యెను.

## గానమున పోటీలు

పిదప నొకనాడు నాప్రతికక్షులంద రొకచో సభచేసి సంగీతమున నన్నోడింప దలచి యాసభకు శక్తుడనైననచో నన్ను రమ్మని యచ్చు నోటీసు పంపి రది రాత్రి 9 గంటల కొక నాప్రతికక్షుల మేడపై జరుపనుద్దేశింపబడెను. ఆనా డొక మునసబింట సాయంత్ర మారు మొదలు తొమ్మిదిగంటల వరకు హరికథ చేయుచుంటి. నామునసబు

నియోగి బ్రాహ్మణు డిద్దరు భార్యలు కలవా డతనియొద్ద నీలమణితో జెక్కిన బాలకృష్ణ విగ్రహము కల దతడు నాతో "అయ్యా! నీవొంటిగాడవు దూరదేశము నుండి వచ్చినావు. నీయం దసూయతో నిన్ను వంచించుటకై యీసభ చేయుచున్నారు. నీవచటికి వెళ్లుట నా మతముగాదు" అని తన యింట నన్నాపివేసె నంత పదిగంటల సమయమున రెండువందలమందిని వెంటవేసికొని యచట రిజిస్ట్రారు పినతల్లి కుమారుడైన యొక డిస్ట్రిక్టు కోర్టు వకీలు నాయొద్దకు వచ్చి "నీకేమియు భయము లేదు. నా శిరస్సున్నంత వరకు నిన్నెవరైన ముట్టుకొనజాలరు. తప్పక రమ్ము. నీవిపుడు రాకున్నచో నీ కీర్తికి లోప మగును" అని మనసబు నొప్పించి నందోడ్కొని సభలో బ్రవేశించె నాసభ యొక పెద్దమేడపై జరిగెను. రెండువేల జనులకు బైగా నచల నుండి రాసభలో నప్రతికక్షులరు పదిమంది సంగీత విద్వాంసులుండిరి. మేడక్రింద నల్లరి జరుగునెడ నాపక్షమున బోరాడుటకై సరిబద్దలతో సిద్ధముగ వేయిమంది కధికముగా దేవరవాండ్రుండిరి. రెండువందలకుపైగా కనిస్టేబులు(?) జనులల్లరి సేయకుండ నివారించుచుండి రిద్ద రినస్పెక్టరులుగూడ నచట నుండిరి. సంగీతసభయొక్క పరిణామదశను జూచుటకై యందరును వేడ్కపడుచుండిరి. నే సభలో బ్రవేశించినతోడనే చప్పట్లు చరచుచు "బ్రేవో"యని యందరు కేకలు వేయ దొడగిరి. సద్దడిగిన పిదప నాప్రతికక్షుల యజమాను డొకవకీలు సభలో నిలువబడి నారాయణదాసుగా రిచట గల యీ యరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు విద్యయందు దనకు జాలరని పబ్లికుగా నుడివినందున నీసభ జరిగింపబడెను. కనుక యీ విద్వాంసులు చేయు ప్రశ్నముల కతడుత్తరములు చెప్పవలసినది. వీరు చేయు శాస్త్రపరీక్ష కాగినచో నితడందరికన్న గొప్పవిద్వాంసుడని యంగీకరింపబడును. లేనిచో నితడు వీరినందరిని క్షమాపణ కోరుకొనవలసినదనియు చెప్పి కూర్చొనియె. నంతట నే లేచి "సభికులారా! యీవిద్వాంసులందరును సంగీతమున నాకు లోకువయని వీరలు నన్ను దిరస్కరించినపుడెల్ల వాక్రుచ్చుట నిజము. సంగీత విద్వాంసుల మనుకొన్న వారిలోనే సంగీత తత్త్వము తెలిసినవారుంట యరుదన దక్కినవారిం జెప్పనేల? కావున మాకు మధ్యస్థులై మీరుంట యసాధ్యముకదా! ఇప్పుడు వీరు సంగీత శాస్త్రమున ప్రశ్నించి పరీక్షించుట కనర్హులు. కారణమేమన సంస్కృతభాష కొంచెమయినను దెలిసినట్లు కాన్పించదు. సంస్కృత భాషాజ్ఞాన మిసుమంతయులేని వారికి సంస్కృతమున వ్రాయబడిన సంగీతశాస్త్ర మన్వయింప బడదు కదా! కావున సంగీతశాస్త్రము నందలి సూత్రములు కాని పద్యములు కాని నే జదువ వీరల కర్థమేగాదు. గనుక శాస్త్రచర్చ నాతో సేయుటకు వీరు తగరని స్పష్టము. ఇక శ్రోతృ రంజక స్వరసందర్భము సంగీతము గనుక వీరందరును గలిసి యొక గంట వరకు బాడనిండు. పిదప నేనొక గంట బాడెదను. ఎవరిపాట మిక్కిలి

రంజకముగ మీకుదోచునో వారధికులుగ నిర్ణయింపబడుదురు ఇది నా మనవి" యని నే నుపన్యసింపగ సభికులలో నన్ను దోడ్కొని వచ్చిన ప్లీడరు లేచి "యుభయుల వాదములను వింటిమి. శాస్త్రవాదమగునప్పుడు తగవు తీర్ప మేమసమర్థులము. ఉభయ కక్షలవారు పాడి సభారంజన మొనర్చుట మాకోరిక" యనియె. అప్పుడొక విద్వాంసుడు లేచి "మీయందరికి రక్తి సేయుటకీసభ యేర్పరచబడలేదు. నారాయణదాసు గారికి వర్ణములు, కృతులు, గీతములు రావు. వచ్చిన యెడల తంబురా మీటుకొనుచు బాడవలయు" ననియె. అప్పుడు నా శిష్యులలో నొకడు లేచి "రాగము, తానము, పల్లవి పాడి సభను మెప్పించగల విద్వాంసుడు, బాలబోధపాఠములు చదువునట్లు సభలో పిళ్లారి గీతములు, జంటవరుసలు పాడుటకుత్సహింపడు. ఇదిగాక నిరుపమానముగ బ్రబంధము చెప్పి మెప్పించు కవీశ్వరున కొకవేళ వేమనశతకము, భూషణవికాస శతకములలోని పద్యములు కంఠపాఠము సేయకుంట యొక కొరతయగునా! నారాయణదాసుగారి వంటి పల్లవి విద్వాంసుని ఇపుడే పాటనేర్చుకొనుట మొదలుపెట్టిన పిల్లవానివలె గీతములు, వర్ణములు, కృతులు పాడుమనుట యవివేకము కదా? దాసుగారి శిష్యోపశిష్యుడనగు నేను వీరు ఫర్మాయించునవెల్ల తంబురా నాలుగుతారలు నాల్గువ్రేళ్ల మీటుచుంబాడి యీవిద్వాంసు లొకరైన యెరుగని గ్రంథము పాడెద. అంతేకాక పెక్కు వర్ణములు, గీతములు కృతులు నొనర్చి మాబోటి శిష్యులకు జెప్పిన నారాయణదాసుగారికి వీరు పాడుమన్న గ్రంథమన నొక లక్ష్యమా? మరియు నారాయణదాసుగారు పాడినపు డీవిద్వాంసులలో నొకరైన లయగూడ వేయజాలరు" అనియె. అందుకు నాప్రతికక్షదారులు కోపించి లేచిరి. పిదప సభవారెల్ల లేచిరంతట నెంతో రణగుణధ్వని యల్లకల్లోలము సేయుచు నెవరిమటుకు వారు సాగిరి.

## బందరులో సన్మానము

ఉభయకక్షదారులు ప్రచురించు బుధవిధేయిని, కలుషహారిణీ వార్తపత్రికల పోరధిక మగుచుండెను. రెండుకక్షలకు వైరము ముదిరెను. ఒకనాడు కలుషహారిణీ పత్రికాధిపతి యింట నే బాడుచుంటిని. ఆయూరి జంగము ఫిడెలరు నాప్రక్కన ఫిడేలు వాయించు చుండెను. కొంతవరకు నే రాగముపాడిన మీద సభలో నెవరో నన్పల్లవి పాడుమనియె. అపుడు "పల్లవిగూడ విను రసజ్ఞు లిచటగలరు. ఏమి పుణ్య"మనగా సభలో నుండి యొక వృద్ధ వైశ్యుడు లేచి "నేనున్నానయ్యా! పల్లవి వినగల రసజ్ఞుడ నిక పాడుమయ్యా పల్లవి" యని తన చేతనున్న పదితులముల బంగారు కడియము నాచేతికి దగిల్చె. అంత నేను మరింత యుత్సాహముతో రెండుగంటల వరకు గేవలము పల్లవినే పాడి సభారంజన మొనర్చితిని.

ఒకనాడు సింగరాజుగారి జల్తారుబట్టలను బజారులో వేలము పాడుచుండిరి. నేనచటికి మార్గస్తుడనై పోవుచు వేలమువెర్రికి లోనై మూడు వందల రూపాయలకు గొన్ని బట్టలు పాడినాడ, పిదప నే బసచేసిన రిజిస్ట్రారు గారి ఇంటికి బట్టలమూట పట్టించుకొని రాగా నతనికి జదువు చెప్పించి పెద్దవానిని జేసిన యతనియక్క "నాయనా! ఇదేమి వెర్రి యెందుకు నీకీ పాతబట్టలు" యని రిజిస్ట్రారు గారితో "తమ్ముడా! చూచితివా, దుర్మార్గులెట్లు యమాయకునికి పాతబట్టలు తగిల్చినారో" యనెను. పిదప రిజిస్ట్రారుగారాబట్టలు తిరిగి పంపించి వేసిరి.

బందరులో నేనున్నపుడు భీముడుగారి వేశ్య యచటికి వచ్చి నా శిష్యురాలనని చెప్పుకొనుచు నైదారుసభలలో బాడి మూడువందలార్జించుకొనియె. బందరులో బదునాలుగు మాసములుంటిని. పిదప పుర మందలి పిన్న పెద్దలుగూడి ఫేర్వెల్ మీటింగు చేసిరి. అపుడు కాలేజి ప్రిన్సిపాలు గారు ప్రెసిడెంటుగా నుండిరి. కొందరు తెనుగున గొందరింగ్లీషున నన్ను బ్రస్తుతించిరి. ఒకడు నాపై నింగ్లీషున కవిత్వము చేసి ముద్రిపించి యా పత్రికలు సభవారి కందరికిచ్చెను. ప్రెసిడెంటుగారు దాక్షిణాత్య శ్రీవైష్ణవుడు, నన్ను గూర్చి ప్రసంగించుచు "బొంబాయిలో బ్రాడ్లా ధోరణి వింటిని. ఇప్పుడట్టి ధోరణిగల వారొక్క నారాయణదాసుగారు తప్ప మన వారిలో మరెవ్వరును లేరు" అనియె. బందరులో నేనార్జించిన ద్రవ్యములో నాకు మిగిలినవి. నూటపదేడు రూపాయల విలువగల వెండి పాంజేబులు, బంగారు మురుగులు, దండకడియములు, అంటుపోగులు, పదిహేను గిన్నికాసులు, మూడువందల రూపాయల నగదును, తక్కిన సొమ్మేమయ్యెనో నాకు గుర్తు లేదు.

## మరల రాజమండ్రి

గుడివాడ వరకు గొందరు మిత్రులు నన్ను దిగబెట్టిరి. నడుదారిలో గొల్లేరుంజూచి దానిపూర్వచరిత్రము విని మిక్కిలి యద్భుతపడినాడను. ఏలూరులో గొన్నాళ్లు భీముడుగారి సహవాసమున నుంటిని. అచట సంగీత సాహిత్య రసజ్ఞులును గవీశ్వరులును బలువురు పిల్లల తండ్రియునగు నొక నియోగిబ్రాహ్మణ వకీలు[34] నన్నెంతో ప్రస్తుతించుచు దనయింట నా హరికథ చేయించి నావలె ముఖారీరాగము పాడిన వాని నింకొకనిజూడ లేదనియె. నేదెచ్చిన సొమ్ములో చాలామటుకు భీముడుగారు సెలవు చేసెను. భీముడుగారి సెలవు పొంది పిదప నే రాజమండ్రి చేరుకొని పంతులుగారి యింట బసచేసి యభినయమున

**34. నియోగి బ్రాహ్మణ వకీలు :** 'ఆంధ్రభీష్మ' న్యాపతి సుబ్బారావు (1856 - 1941) జమీందారీ కుటుంబం. హిందూ పత్రిక సంస్థాపకులలో ఒకరు. రాజమండ్రిలో పబ్లిక్ ప్రాసిక్యూటర్. స్వాతంత్రోద్యమం ప్రభావంతో రాజీనామా యిచ్చి కాంగ్రెస్‌లో క్రియాశీలకపాత్ర వహించారు.

నన్నానందింపజేసిన వేశ్యారత్నమును జూడనేగితిని. మధ్యాహ్నము ఒంటిగంట మొదలు నాలుగు గంటలవర కచటబాడి పిదప ధవళేశ్వరము మీదుగా గాకినాడకు బోదలంచి యాపెతో జెప్పగా నేడు మీకు పడవలు దొరకవు. మీరు తిరిగి వచ్చెదరు. నాయభిప్రాయము, మీరు నేను నిచట గొన్నాళ్లు పాడుచు నభినయించుచు నానందించుట యనియె. ఆపెను విడిచిపోవుటకు నాకుగూడ నిష్టము లేకుండెను. కాని విజయనగరము విడిచి చాలాకాలమౌటచే కూలీ చేతికి నా పెట్టె, మూట ఇచ్చి ఇన్నీస్‌పేట దాటి వెళ్లినాడను. అంతలో వాన ముమ్మరముగా గురియవచ్చెను. గాన దిరిగి సాయంకాలమునకు పంతులు గారి యింటికి దిరిగి వచ్చినాడను.

అపుడు పంతులుగారు నన్ను గని మీయభినయకత్తెన్విడిచి పో గాళ్లు రాకుండెనో? వెళ్లిపోయెదమని నాతో జెప్పి తిరిగి వచ్చినారా? కానిందు మీ సర్దా తీరనిందు అనియె. ఆ పంతులుగారు నాయందు గన్పర్చినదయకు నేనెంతయు గృతజ్ఞుడను. నన్ను గన్నకొడుకు కన్న నెక్కువ ప్రేమగా నెల్లప్పుడు సంరక్షణ సేయుచువచ్చెను. వ్యసనరహితుడగునట్టి మహానుభావుడు, విలాసపురుషుడునగు నాయందంత ప్రేమనుంచుటొకవింత. అతడు మాధ్వుడు, అచట ప్లీడర్లలో ముఖ్యుడు. లక్షాధికారి మరియు విచిత్రవివాహకర్తతో మైత్రి న్మెలగుచుండును. అభినయమున నన్నానందింపజేసిన వెలయాలియింట నేత్రబతిదినమును బాడుచుంటిని. ఆయింటిపొరుగే విచిత్రవివాహకర్త యిల్లు. గాన నతడు పంతులుగారితో నే బోకిరిననియు నాదరింపదగినవాడ గాననియు నెల్లప్పుడు వేశ్యాసంగతి నుండునని జెప్పుచుండును. విచిత్రవివాహకర్త సంగీతకుఠారము గనుక నన్నెరుసుగ జూచు చుండును. బందరులో నున్న కడపటి దినములలో నమితముగా చిన్నగురుని కటాక్షమందుటచే నాయాధిక్యమున జ్వరము వచ్చెను. నాయందు మిక్కిలిమైత్రిగల గుడిపూజార్లు సంగీతజ్ఞులగు నిద్దరన్నదమ్ములు వైద్యమునందు కూడ మేటినైపుణి కలవారగుటచే నన్ను బాగు చేసిరి.

## రాజమండ్రిలో దినచర్య

పిదప నాముంగురులు తీయించి శుద్ధవైదికవేషముగా నుంటిని. రాజమహేంద్ర వరమున నున్నపుడు తిరిగి నా శరీరమునకు పుటధాతువు లలరెను. పదిగంటలకు పంతులు గారితో భోజన మొనర్చుట, ఇన్నీస్‌పేటలోనున్న యొక సంగీతవిద్వాంసురాలి యింట కొంతకాలము గడుపుచుంటిని. ఆమె కూతులిద్దరు నాయొద్ద సంగీత విషయములు నేర్చుకొనుటచే నాకభీష్టసేవ లొనరించుచుండిరి. రెండుగంటలకు నిద్రలేచి ఫలహారము చేసి సింగారించుకొని నన్నభినయమున నానందింపజేసిన యాపెయింట సాయంత్ర మేడుగంటలవరకు కొంత ప్రొద్దుపుచ్చుటయు బిదప పంతులుగారి యింట భోజనము చేయుటయు మామూలు. పంతులుగారి యింటి భోజనము కదురుచ్యముగా నుండెను.

పంతులుగారు నెల్లూరు వైపు మాధ్వులగుటచే వారియింట వంటలు మిగుల బ్రశస్తముగా నుండును. రాత్రి ఇన్నీస్‌పేటలో నున్న నా శిష్యురాంద్ర యింట పడుకొనుట. ఇట్లు రాజమండ్రిలో షుమారు రెండు నెల లుంటిని. ఒకనాడు నన్నభియనమున నానందింప జేసిన నిపుణురాలు యాపెకు పరిచయమున్న ఒక నాయదుగారి యింట నాచే హరికథ చేయించెను. అతడొక గొప్ప నాయడు. అతని సన్నిహితబంధువుడు సదరమీనుపనిచేసి మిక్కిలి ధర్మాత్ముడనియు, గడు రసజ్ఞుడనియు బ్రఖ్యాతి గాంచెను. బందరు పై చెప్పిన పద్యము కొంతవరకు జ్ఞాపకమున్నది.

**సీ॥ ఒకవీధి కొకవీధి కొక్కొక్క యామడ**
**యొకయింటి కొకయింటి కొక్కక్రోసు**
**చౌడునేలల బొరలాడు గాడిదగొడ్లు**
**దుమ్మున ధూళులు గ్రమ్ము రోడ్లు**
**సకలస్థలంబులు సర్పచెముదు ముళ్లు**
**గొప్పవేసవి ద్రావ నుప్పునీళ్లు**

ఇట్లు బందరుపై పద్యము చదువగా రాజమండ్రివారు తమ యూరిపై నొకప్పుడు పద్యము రచింపుమని కోరిరి. కాని పద్యమిక ముందు చెప్పెదనంటిని.

ఎవరో దుర్మార్గుడు విజయనగరములో నన్నుగూర్చి యొక దుర్వార్త ప్రకటించెను. నాయన్నలు మిక్కిలి భయపడి నాక్షేమము తెలుపుమని పంతులుగారికి టెలిగ్రాము వేసిరి. నాయందుపై చెప్పిన రీతిని ఆదరాభిమానమలు గల స్నేహవర్గము విడిచిపోదునన్న భయము చేత ఆ టెలిగ్రాము నాకందనీయలేదు. ఆ టెలిగ్రాము నన్నభినయమున నానందింపజేసిన వెలయాలి యింటనున్న నాకిమ్మని పంతులుగారు పంపించిరి. అప్పుడు నేనచట లేకుంటచె నాపె యందుకొని విజయనగరమునకు జప్పున నేవెడలిపోయెదనేమో యని నాతో టెలిగ్రాము సంగతియే జెప్పలేదు. ఆపె నుంచుకొన్న యతడొక వకీలు. బక్కపలచటి పొడవగు బ్రాహ్మణుడు. వర్తకులు, ప్లీడర్లు నప్పటికాలములో వెలయాండ్రనుంచుకొనుట యొకవిధమైన గొప్ప. అతడు నాతో "మామా! నీ భార్య వ్యక్తురాలైనది. యెందుకీ ముండల వలలోబడి వ్యర్థముగ నిట కాలక్షేపము సేసెదవు?" అని నాకొరకు స్వయముగ జుట్టచుట్టి యిచ్చుచూ విజయనగరమునకు దిరిగి బొమ్మని బోధించెను. అతని వెలయాలిని దదుముచున్నానేమో యని యట్లు చెప్పినట్లూహించితిని. అంతట దిరిగి మరియొక టెలిగ్రాము నాక్షేమము దెలుపుమని రాగా పంతులు గారు నన్ను బిలిపించి "మొదటి టెలిగ్రాముకు జవాబివ్వలేదా" యని యడిగెను. అందుకు మొదటి టెలిగ్రాము సంగతియే నేనెరుగనంటిని. అందుకాపె యొద్దకు పంపించినానని మాసోదరులకు నే క్షేమముగా

నున్నట్లు జవాబిచ్చెను. నా టెలిగ్రాము దాచి నన్నాపదలచిన వేశ్యామణి కాకినాడకు దామేళము వచ్చెదననియు నన్నచట గాచుకొని యుండమనియు జెప్పగా కాకినాడకేగినాడ.

కాకినాడ నుండి జగ్గయ్యపేటకు వెళ్లి తిరిగి కాకినాడకు వచ్చునట్లాపె మేళమును కుదుర్చుకున్న వారు వైశ్యులు. ఆ వైశ్యులలో నిద్దరు ముగ్గురు కుర్రవాండ్రు నాయందు మిక్కిలి దయతో నాపాట విని యానందించుచుందురు. వారలకు మిత్రులైన యొక వెలనాటి నియోగిబ్రాహ్మణుడు కస్టమ్సు ఆఫీసులో నిరువది రూపాయలజీతగాడు, మెట్రిక్యులేటు, మిక్కిలి సంగీతసాహిత్యరసజ్ఞుడు. నాబోటిసంగీతగాండ్లను నింట నుంచుకొని యాదరించు చుండును. అతనియింట నా భోజనము, అతడుగూడ నొక వెలయాలి నుంచెను. వెలయాండ్ర సహవాసము సేయుట, కొంచెము గురుని సేవ కలవడుట, సంగీత సాహిత్య రసజ్ఞత కలిగియుంట, యీ మూడుకలవారే లోకములో దరుచు భూతదయాపరులు, పరోపకారులు, వితరణశీలురై యుండెదరు. తక్కినవారల హృదయము సరసము కాదని యనుకొనుచుందును. వ్యసనరహితు లెక్కడో తప్ప తరుచుగ గొడ్డువారివలె గార్హస్థ్యదూరుల పోల్కి గఠినాత్ము లయ్యెదరని యప్పటి నాయూహ.

ఆపెకొరకు కాకినాడలో వేచియుండగా బిఠాపురపు నావైష్ణవ మిత్రుడు తనయింటి కొకసారి నన్ను రమ్మని యుత్తరము వ్రాసెను. నేనొకరాత్రి బైలుదేరి పోవుచుండగ నా బండికి ముందుబోవుబండి పెద్దాపురమునకు బిఠాపురమునకు బోవురోడ్లపక్క నొకయొంతర[35]లో బడెను. బండిపై బెల్లపు బస్తాలు కలవు. బండివాడు మొత్తములపై గూర్చుండెను. వంతర ముప్పది నలువది గజముల లోతుగ నుండెను. బస్తాలొకటియు ద్రుళ్లిపోలేదు. బండి సుంతయు చెక్కుచెదరలేదు. అంతయెత్తునుండి యంతలోతుగ బడినపుడు నుగ్గునూచము కాదగిన బండిగాని, యెద్లకుగాని, మనుష్యునకుగాని యొకింతయు హానిలేకుంటకే హేతువో యని మిక్కిలి యద్భుతమందినాడ.

పీఠికాపురములో రెండురోజులుండి నామిత్రుని సెలవుగైకొని కాకినాడకు తిరిగి రాగా నప్పటికి గాకినాడలో నన్నుండుమన్న వెలయాలు జగ్గయ్యపేట నుండి వచ్చెను. సాయంకాలము నాకు భోజనమువెట్టుచున్న రసికుడు నాసంగతి విని, నా కలంకరించి, వెలయాలి గుమ్మము వరకు నన్ను దిగబెట్టిన దయ నింతవరకు మరువజాలను. అపుడాపె "యుదయముననే వచ్చినానుగదా! యిప్పుడా మీరు వచ్చెదరు" అని నన్ను లోనికి దోడ్కొని పోయెను. మలినాడు స్కూలులో కొందరు చందావేసుకొని నాచే హరికథ చేయించిరి. ఆ కథకు జాటుగా నాపె వచ్చి యా రాత్రి నాతో "అయ్యా! మీరుద్యోగము చేసికొని జీవించుటే గాని, కాళ్లకు గజ్జెలు కట్టుకొని సానిపాపవలె నాడి జీవించుట యుచితము కాదు. మరియు

**35. వంతర** = ఎత్తైన రోడ్డు పక్కనే ఉండే లోతైన పల్లం. గడ్డీగాదంతో నిండిన ఇరుకుదారి అని కూడా.

మీరెట్టి హరిదాసులో, యెంతవిరాగులో, నాకు స్పష్టము కదా? పరమపవిత్రులు నిష్కాములు చేయదగు వృత్తికి మీవంటి శృంగారశేఖరులు జొరకొనుట తగదు" అనెను. అందుకు నే జిరునవ్వున "కొలను నుండి కొండకేగిన కలహంసది తప్పుగాని కాకిది తప్పా?" యని యంటిని.

మరునాడు నేనాపెయొద్దకు బోనొల్లకుంటిని. అపుడెన్నో వర్తమానములచే సాయంత్రమునకు నన్ను రప్పించుకొనెను. అపుడాపె యప్ప నాతో "అయ్యా! మా చెల్లెలకు దయ్యము పట్టె నెన్ని ప్రతిక్రియలొనరించినను దయ్యము వదలకుండెను. ఏమిసేయుదు నదిగో యూ చీకటి గదిలో ముసుగు వైచుకొని పడుకొన్నది. ఈ దినమంతయు నాపెకుపవాసము, మీరు దయచేసినారు, హరిదాస శిఖామణులు కదా! మీ సంపర్కమున గాని యాపె కాదయ్యము విడువ దనుకొనెద చిత్తగించుడీ" యని నన్నాపెయొద్దకు గొంపోయి "చెల్లెలా! యిదిగో గొప్ప భూతవైద్యుని తెచ్చినదాన నికనైన గన్నువిప్పి చూడుము" అనియె. నాగొంతువిని యాపె కలకలనగియె. పిదన నాపె నా సన్నిధిని భోజన మొనర్చి సుఖముండెను. మొత్తముపై స్త్రీల కిట్లే దయ్యములు పట్టుచుండునని యనుకొంటిని. అట్లు కొన్నాళ్లు కాకినాడలో యథేష్టభోగములంది స్టీమరుకే వచ్చి పొగనావ నెక్కినాడ.

## తిరిగి విజయనగరము

ఆ నావ పోవుచున్నపు డాయూపునకు వమనములు మెండుగ బోసికొని బాధ నందుచున్న నన్నొకరైన బడవలోనివారు కాపాడకుండ కెంతయో యాశ్చర్యపడినాడను, ఆ పడవలో కొందరు యూరేషియనులు మాత్ర ముండిరి. అచట స్త్రీలకు గాని పురుషులకు గాని నాయవస్థచే మది కరుగకుండుటకు గారణమేమో? క్రిష్టియానిటీ కన్యమతస్థులయెడ దయలేకుంట కది ఋజు వనుకొంటిని. సాయంకాలమునకు స్టీమరుపైకి జేరుకొంటిని. రాత్రి నిద్రమానియుంటచేతను, పగలుకూడ నిద్దుర లేకుండుట చేతను, బైత్యించి వమనములు వెళ్లుట చేతను, పిదప కమలాఫలములు దినుటచే గొంతుమండుటచేతను మిక్కిలిబదలిక గొని యంత్రములాడు చెంగటిగోడపై సుఖముగ నిద్రించినాడ. కదు శీతాకాలమౌటచే యంత్రముల దరి యగ్గివేడి నే బడుకొన్న తావునకు సుఖస్పర్శమును గలిగించెను. తెల్లవారినతోనే దెప్పనెక్కి విశాఖపట్టణము చేరుకొంటిని.

విశాఖపట్టణములో నాచే నవధానములు చేయించిన జమీందారు నావార్షిక మిచ్చి వేసెను. విశాఖపట్టణమునకు నేవచ్చిన వర్తమానము తెలిసి పేరన్న కాలినడక నచటికి వచ్చి, నే విజయనగరమున కాదినమే యేగుట రూఢిగ విని మళ్లీ విజయనగరమునకు

వచ్చెను. ఇట్లు పదునాలుగు మాసముల లేకాకినై గోదావరి కృష్ణాజిల్లాలకు బోయి వచ్చినాడ. మొత్తముపై నాకు మిగిలిన యార్జన మూడువందలకు దేలెను. మరి చదువుట కిచ్చగింపక హరికథలపై జీవించుటకు నిశ్చయించుకొన్నాను. ఎఫ్.ఏ. పరీక్షకు వెళ్లిన రెండు సంవత్సరములలో నొకయేడు సంస్కృతము, నింకొకేడు తెనుగు ప్యాసయినవి. కనుక తెనుగు సంస్కృతములు సమముగ నాటినుండియు నాకు వచ్చును. సంస్కృతములో గొంత వరకు గావ్యనాటకముల సాహిత్యమున్నది. కాని బొత్తిగ శాస్త్రజ్ఞానము లేకుండెను. సంగీతము నందు మాత్రము తగు పాండిత్య మబ్బెను. విజయనగరంలో నే కాపురముంటకు నిశ్చయించుకొంటిమి. నేను నా భార్యయు మా రెండవయన్నగారి యింట నుంటిమి. మా పెద్దన్నయు, మూడవయన్నయును; బేరన్నయును భార్యాసహితులై మా రెండవ యన్న గారి యింట్లో నొకభాగమున గలిగియుండిరి. బందరు కమానులో బేరన్న నా వెంట నుండకుంటచే నా యార్జనము మూడువందలుమట్టుకే తేలెను. నాయార్జన మం దొక గవ్వయైన నపాత్రమున వినియోగింపబడలేదు. కాని దానమునగొంత, మిత్రులయొద్ద మరచినది కొంతయును ఆదఫా పదునాలుగు నెలలోను రెండువేల రూపాయి లార్జించి యుందును. "డోంట్ కేర్ మేస్టరు" నగుటచే నూర్జితపర్చ లేకుంటిని.

విజయనగరపు డిప్యూటీకలెక్టరుగారు ఆంధ్రశారీరము విరచించి యందులో తన వంశావళి వర్ణించుమని నన్ను గోరెను. పదిపదేను పద్యములతో వర్ణించినాడను; ఆ పద్యములు మహారాజు సమక్షమున జదివెను. మహారాజుగారు మిక్కిలి సంతోషించి పద్యము కదు రమ్యములుగా నున్నవి యెవరు చేసి రనగా దానే యొనర్చినట్లు మనవి జేసెను. అపుడచటి పండితు లీ డిప్యూటీ కలెక్ట రిట్లు రచింప జాలరు కాని మరెవరో చేసియుందురని, తెలిసియుండియు నాపేరు వక్కాణింపరైరి. నా స్వతంత్రబుద్ధియు, బరులయెడ నిర్లక్ష్యమును, ధనమందు నిర్మోహము, సంసారభారము కొంత తగులుటచే తగ్గిపోవుచుండెను. బైసంచారము కట్టుబడెను. కొంప గోడి కూర్చుకొనుమను బోధకు చెవియొగ్గక విధి లేకుండెను.

## గంజాము జిల్లాలో హరికథలు

ఖర సంవత్సరమున (1891) వర్షపులేమియును, బంటల నష్టము దటస్థించె నపుడు నేను బేరన్నయు దిరిగి గంజాంజిల్లాలో నార్జించుకొనుటకు బైలుదేరినాము. శ్రీకాకుళములో మేముండగా నుర్లాము జమీందారురాలి రెండవయన్న యాయస్టేటు మేనేజరయ్యె. నతడు నన్ను ర్లామునకు దోడ్కుకొనిపోయె నపుడు జమీందారురాలుగారు లింగధారణమైరి. నాచే రెండు హరికథలు చేయించిరి. సంగీతజ్ఞుల కుర్లాములో వార్షిక మీయమని రపు దష్టావధానము చేసినాడ. సభలో పండితుడైన జమీందారురాలి పెద్దన్నయు

మరికొందరు ప్రాజ్ఞులుం గూర్చొనిరి. అందులో నే జెప్పిన వ్యస్తాక్షరి :

**శ్లో॥ ఏత చ్చిత్రపటం భాతి, శాద్వలాభం సువిస్తరమ్**
**తస్మి న్తనోషి భో విద్వన్, ఫలవృక్ష ఇవోన్నతిమ్[36] ॥**

నా యవధానములకును, హరికథలకును సంతోషించి నలువది రూపాయిలు వార్షికము చేసి ప్రతి సంవత్సరము పదిరూపాయిలు హెచ్చించుటకు వాగ్దాన మొనర్చిరి.

ఉర్లాము చెంతనున్న లుకులాము అగ్రహారములో నొకగొప్ప జ్యోతిష్కుడు కల డత డేకసంతగ్రాహి. క్రమాంత స్వాధ్యాయవేత్త, మిక్కిలి భాగ్యవంతుడును. నన్నతడు తన యింటికి రప్పించి యొక హరికథ జేయించెను. అతని సన్నిహితజ్ఞాతులుకూడ మరిరెండు కథలు చేయించి యందరు కలిసి యొకగరిసెడు ధాన్యము రెండుబండ్ల మీదుగా విజయనగరమునకు పంపిరి. గింజలు దొరకని కరువులో రెండుబండ్ల ధాన్యము తెచ్చుటకు మావారందరు సంతోషించిరి. నా యిరువది నాల్గవయేట (1888) బాటసారి యను కావ్యమును తెనుగున రచించితిని. ఇరువది యారవయేట (1890) దంభపుర ప్రహసనమును, సారంగధర నాటకమును దెనుగున విరచించితి.

లుకులామునుండి విజయనగరమునకు మేము వచ్చిన పిదప మా పెద్దన్నగారికి బదిరోజుల వరకు జ్వరము తగిలెను. అతని భార్య ఆదినములలో నాహారనిద్రలు మానుకొనియె. సాయంత్రము భర్త పోవునని తెలిసి యాపె యిద్దరికొడుకుల నందరి కప్పజెప్పి నిదుర వచ్చుచున్నదని పడుకొనియె. సాయంకాలము మూడుగంటల వరకు లేకుంటచే మేము చూడగా ఆమె పెన్నిద్దుర చెందెను. మాపెద్దన్నయు నాపె పోయిన రెండు గంటలకు కాలముచేసెను. పిదప నతనికొమారుల నిరువురను మా రెండవయన్న సంరక్షణ చేయుచువచ్చెను.

మా రెండవయన్నగారి యింటి కుత్తరశ్రేణీనున్న యతని మామగారి యిల్లు వేలములో నొక వైశ్యుడు కొనెను. అతని యొద్దనుండి యేడువందల యేబది రూపాయలకు బేరన్ననయు నేనుగొని యందులో నొక భాగము మా మూడవయన్నకిచ్చి తక్కిన రెండు భాగములు మా క్రింద నుంచుకొన్నాము. ఇట్లు విజయనగరములో మా కాపురము స్థిరమయ్యెను.

భీముడుగారి బావమరిది ప్లీడరీమాని మునసబుగా జోదవరమునకు బోయెను. మే మతనియొద్దకు వెళ్లినాము. అచట మూడు కథలు చేసినాము. చోదవరములో నున్న

---

**36. ఏతచ్చిత్ర.....** : చిత్రపటంలోని పచ్చికబయలు ఏవిధంగా సువిస్తారంగా కనబడి తృప్తినిస్తుందో అలాగే పండ్లతో నిండిన చెట్లవలె ఉన్నతులైన విద్వాంసులు కూడా తృప్తినిస్తారు.

యందురును మిక్కిలి సంతోషించి మాకు రెండు వంద లిచ్చినారు. మాయార్జనమునందు పేరన్నకొకవంతు నాకురెండు వంతులును. నేను మిక్కిలి ఖర్చుదారుడనౌటచే కడు కొద్దిసొమ్ము నిల్వలో నుండెను.



విజయనగరం, కానుకుర్తివారి వీధిలో దాసుగారు కొనుక్కొని నివసించిన ఇల్లు

## విచిత్ర వివాహకర్త విచిత్ర రచన

భీముడుగారి బావగారు ఈసఫ్ ఫేబిల్సులోని కొన్నికథలు నన్ను తెనుగు చేయమన నూర్గంటిపేరిట నూరుకథ లొనర్చి ప్రతికథ చివరను రెండు పాదములలో నీతియు రెండు పాదములలో కథయు నిమిడ్చి గీతములు వివరించినాడ. నా కథల పుస్తకమచ్చు వేయమని భీముడుగారు రాజమండ్రిలో నచ్చాఫీసుగల విచిత్రవివాహకర్త గారి (కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారు) కిచ్చె నక్కవి నాపొత్తము నడుగుద్రొక్కి యాతీరున దా కథలు రచించి తనపుస్తకమును ముంద చ్ఛొత్తించుకొని ప్రచురించుకొనెను. నవ్విచిత్ర వివాహకర్త కాలేజీలో తెనుగు పండితుడును సంఘ సంస్కరణకర్తయు నగుటచే గ్రమముగ యూనివర్సిటీ ఫెల్లోయై తన పుస్తకములు ఇంగ్లీషు పాఠశాలలో పాఠ్యగ్రంథములుగ బెట్టించుకొని యామూలమున ధనమార్జించుకొను చుండెను. ఇరువది యేడవయేట (1891) జిన్నగురుని దూరమొనర్చి నిర్మలస్థితిలో మార్కండేయ చరిత్రము నొనరించినాడను.

మూడునెలల వరకు గంజాముజిల్లాలో హరికథలు సేయుచు దిరుగుచుంటిమి. చీకటికోట దివానుగారి రెండవకుమారుడు జిల్లాకోర్టు ప్లీడరీ సేయుచు మాకింట భోజనము

వెట్టి మిక్కిలి యాదరించెను. గోపాలపురములో నొకకథ చేసి ఛత్రపురములో నొకకథ చేసినాము. నాచే నంబరీష చరిత్రము విరచింపించిన డెప్యూటీకలెక్టరపుడు పెన్షను దీసికొని వేదాంతచర్చ చేయుచుండెను. మాకథ వినకయే మాకిరువది రూపాయిలు పంపెను. జిల్లాకోర్టు ప్లీడరీ సేయుచున్న మాపెద్దతల్లికొడుకును, జయంతి కామేశముపంతులు గారును కాలము చేయుటచే మాకు గంజాం జిల్లాలో చాలామట్టుకు తగిన ప్రాపకము పోయెను.

## నరసన్నపేట వేశ్య

బరంపురమునుండి తెల్లవారినతోనె యిచ్ఛాపురము జగన్నాథస్వామి యాలయము నొద్ద బండివిప్పించి యొక యన్నదాతయింట భోజనమొనర్చితి మతడు మిక్కిలి సంతానవంతుడు గొప్పస్థితిమంతుడును. మా బండి చెంత ఛత్రపురము హెడ్క్వార్టరు ఇనిస్పెక్టరుంచుకొన్న నరసన్నపేటసానియను వెలయాలికూడ దనబండి విప్పించెను. నుదుట విభూతితో మెడలో రుద్రాక్షతావళము శరీరమున గావిబట్టతో యోగినివలె నాపె కనుబడెను. నే నామెచెంత నెన్నిమార్లు బచార్లు చేసిన నాటక్కరివేశ్య నన్నొకసారియైన జూడకుంట కాశ్చర్య మయ్యెను. ఆపెకు సాహాయ్యముకై యాపె యజమాను డిద్దరు బంట్రోతుల నిచ్చెను. నేనాపె యుపేక్ష గనిపెట్టి సొగసుగ నొక జావళి పాడినాడ. పిదప నా చెంత కాపె వచ్చి సంగతిని భోగట్టా చేసెను. సాయంత్రము మా బళ్లు బయలుదేరునపు డాపె తన బండిలో నన్నూర్చొమ్మని ప్రార్థించెనుగాని నే నందుకొప్పలేదు. మరునాడు దయమున నౌపడాతోటలో దిగినాము. ఆపెయొద్ద వంట బ్రాహ్మణుడంటచే వానిచే వండింపించి నన్ను భోజనము సేయ బల్మియొనర్చెను. పేరన్న యావంటలో భోజనము సేయనొల్లక యూరిలో భోజనము సేయ నేగెను. పిదప నాపెయు నేనును చెరువునకు జట్టుగూడి స్నానము సేయ నేగితి మాపె యాదారితో నాతో "ఇవుగో రెండువేలరూపాయిలు విలువగల నా నగలు మీ స్వాధీనము చేసెదను. నేను గొంచెము స్థితిపరురాలను. నాయాస్తి యంతయు మీ యాధీన మొనరించెదను. మీరు నరసన్నపేటలో నాయొద్ద నుండగోరెదను" అనియె. అందుకు నేను "హరిదాసుడను. మునుపు నావృత్తి యెట్లున్న నిపుడు పరస్త్రీల నొల్లను" అంటిని. అందుకేడ్చుచు నొకసారియైన దన్ను సంతోషపెట్టుమని నా చేతులు పట్టుకొని నిర్బంధించుచుండెను. అంతట పేరన్న వచ్చుటచే దూరముగనుండెను.

యజమానునిదప్ప యింకొకరిమొగము చూడనని యోగినీ చర్య నటించెడి వారవధూ శిరోమణియవస్థ కొంత నా మదికి గనికరము హాస్యము నద్భుత మొనరించెను. పిదప నాపె బండి కంటనీక మా బండి తప్పించుకొంటిమి. లోకములో యోగులు, యోగినులు, హరిదాసులు, వేదాంతులు తరుచు సమయము తటస్థించువరకే ధూర్త

బకములవలె ధ్యానము చేయుచుందురు. పిల్లి చాంద్రాయణమువలె గలికాలపు వైరాగ్యము నమ్మ వాటము కాదు గదా?

శ్రీకాకుళము చేరుకొంటిమి. అచట మొట్టమొదట నాచే హరికథ చిత్తగించి యవతారమెత్తించిన పంతులు స్వర్గస్తుడయ్యెను. అతని కొక కుమారుడు. అతడు పొట్టిపంతులు గాని సుగుణములబుట్ట. విద్వన్మండలి కన్నపానములొసగి యుచితముగా సన్మానించుచుండును. అచట టికెటు సిస్టము పై రెండు కథ లొనరించితిని. మొదట నన్నను(గహించిన వేశ్యామణి యచట నుంటచే నాయూరు కొంత తీయగ నుండెను. గుజరాతీపేటలో భీముడుగారి చెల్లెలు మామగారు మాచే హరికథ న్సిఫార్సు చేసి చేయించిరి. ఆ గుజరాతీపేటలో మేమారగించిన బాసందీరుచి యింతవరకు జ్ఞాపకమున్నది. గంజాంజిల్లాలో మొత్తము నాలుగువందల నగదును రెండు పట్టుపంచల చాపులు నార్జించు కొని మూడునెలలు షుమారు కమానుచేసి యింటికి జేరుకొంటిమి. మేము తెచ్చినసొమ్ములో మిగిల్చికొనుట కొంచెము, ఖర్చు చేసికొని యనుభవించుట మెండు.



*70 ఏళ్ల వయస్సులో దాసుగారు*

ు

లు మిగుల బాధపడుచుండిరి.
వడిన సజ్జనుని మాడ్కి గృశించి



మహారాజా ఆనందగజపతి

కలిగెను. పిదప నిద్దరు మేనేజర్లు
రు చాలాభాషలలో బండితుడు,
), సత్యధనుడు. పెక్కేల పరమ
ాహ్మణుడు. మిక్కిలి తెల్వితేటలు
' ముఖ్యముగ గోటయుద్యోగుల
వ్వేళలయందు పిశాచములవలె
)పెట్టుకొని యుంటయె యొక
ో బనిలేదు. విసుగక యుమ్మేజు
కోటలో నుద్యోగము దొరుకుట
) మెండుగ సుండును. ఎనిమిది

ారులను కనిపెట్టుకొని ఉండి వారు
ు అధికారి దయవుంటే ఏదోఒక ఉ
విస్తారంగా ఉండేది. వారిననుసరించి

రూకల జీతగానికి గవర్నమెంటు నౌకరు నూరు రూపాయిల జీతగాడైన నందడు. పదేను రూపాయిల కోటజీతగానికి రెండువందల రూపాయిల వరకు బజారులో నిసీబు[2] దొరుకును.

అయ్యకొనేటికి దూర్పుతోటలో గట్టబడిన యేన్గు సంగడికాంద్ర వలె చెంగట పూర్వోత్తరములకు గొందలు కలవు. ఉత్తరమున ఛోటా హిమాలయమని ప్రసిద్ధి చెందిన వెలగాడ కొండ గలదు. కోటకు పశ్చిమ భాగమున బెద్ద చెర్వున్నది. పెద్దచెర్వు పడమటి హద్దున నిలువబడి తూర్పు వైపు పరికించునపుడు విజయనగరపు సొగసు కనబడును. విజయనగరమంత సొగసైన పట్టణ మిచటి మహారాజువంటి యుదారుడగుప్రభువు నిచటగల సంగత సాహిత్య వైభవము లింకొకచో నరుదని నాయభిప్రాయము.

**సీ॥ తరుచుగ నల్లి తామరతంపరగ జివు**
**రించెడి విద్దెల మించునెద్ది**
**సమద గజేంద్రాశ్వ సంపద నలరారి**
**విజయరామ విభూతి బెంచెనెద్ది**
**సంతత రత్నకాంచన సమృద్ధిన్ మీరి**
**నెరి నలకారేఖ నించు నెద్ది**
**యానంద పరవసంబై జగన్నాథ వీ**
**క్షణమున నభివృద్ధి గాచె నెద్ది**

**కోటపేటలకుం బూవుతోటలకును**
**నీటుబోటుల కతిచిత్రనాటకముల**
**కాటపాటల కుద్యోగి కూటములకు**
**నాటపట్టెద్ది యవ్విజయనగరమిది**

అని వర్ణించినాడ. విజయనగరము విద్యానగర మన దగినది. ఆశ్రయించి యిచ్చకములు బల్కుచు, నక్కవినయములు చూపుచు నుద్యోగములు సంపాదించుకొనుటచే వైదికులకు గాని లౌకికులకు గాని యోర్వలేమి మెండుగా నుండెను. శక్తిహీనుల కసూయేర్ప్యలు నైజములు. స్వతంత్ర శక్తికలవారి కిచ్చకములతో బనిలేదు. మరి యొరుల జూచి యులక నవసరములేదు. సంగీత సాహిత్యముల బండితపామరరక్తి సేయుచు లోకముల గొట్టి బ్రతుకు నాకు రాజు నాశ్రయించుకొని యిచ్చకములు పల్కుచు నసూయ నులుకు ధూర్తబకములంగని హాస్యములు సేయుచు, వారి దంభము నుద్ఘాటించుచు, నిర్లక్ష్యముగ

**2. ఇసీబు** = ఉర్దూపదం. కానుకగా ఇచ్చేధనం. కస్బీ అంటే కూడా ఇదే అర్థం అయినా కొంచెం తేడా ఉంది. కస్బీ పనిచేసేవాడు కోరతాడు. పనిచేయించుకొనేవాడు ఆ పని జరగడానికి ఇచ్చేది ఇసీబు. పదాల మార్పేగాని అంతరార్థం ఒకటే.

దిరుగు నన్ను గూర్చి ప్రభువుతో నొకరైన జెప్పలేకుండిరి. లోకుల లక్ష్యము లేకుండుట యధేష్ట వేషభాషలం దిరుగుట నా స్వభావము మరియు సన్యసించుట, పరమతములలో గలియుట యాత్మహత్య చేసికొనుట దేశాంతరము వట్టుట కొందరి నైజములు.

## ఒక రాజయువకునితో పోట్లాట

ఒకప్పు డొకక్షత్రియకుమారుడును నేనును కాలేజీపడమటి హద్దున సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు గలిసికొంటిమి.. ఉభయములము సమాన వయస్కుల మనగా బదేడేండ్లుండ వచ్చును (1881). అతనితో ముష్టియుద్ధము సేయుటకు నాకు విలాసము పొడమెను. ఇద్దరము పొడవునకు, విగ్రహపుష్టికి, బలమునకు సమానముగ నుంటిమి. అతనితో "భాయీసాహెబు గారూ! దెబ్బలాడుదామా?"యనియంటిని. అందుకారాచకొడుకు "చిత్తము" అనియెను. వెంటనే యతనికి దీసియొకలెంపకాయ ఖర్చునకిచ్చితిని, బిదప నతడు కొంతనొచ్చియు వెంటనే దౌడమీద నాకొక గ్రుద్దు గ్రుద్దెను. ఇట్లొక పావుగంట నొండొరుల గాల్సేతులం గొట్టుకొన్న పిదప నొకరు జట్టు నొకరు చేతుల లంకించుకొని కలపడి మల్లయుద్ధము సేయుచుంటిమి. జనులు చుట్టు కడియము కట్టి చూచుచుండిరి. కాని ఇరువంకలవా రొకరైన నచట లేకుంటచే మమ్మొకరైన విడదీయకుండిరి. అరగంటకు పైగా నన్యోన్యఘాతంబుల మిక్కిలి నొచ్చి యలసియు బరువునకై బోరాడుచుంటిమి. తదుకు నావెండి మురుగుతో నతని కనుగొమ్మపై గొట్టితిని. రక్తము జిల్లున నెగరదొడగె నపుడతడు "భాయిసాహెబ్ చాలును విడువుడు" అని కొంచెము సొమ్మసిల్లెను.

నా పదారవయేటినుండి యిరువదేండ్ల వయసువరకు నాతో నహోరాత్రములు కలసిమెలసియున్న మిత్రుని జూచి "నేటినుండియు మనము సహవాసము మాను కొందము" అంటిని. అందుకతడు మిక్కిలి నొచ్చుకొన్నప్పటికి నతనితో మరిమాటాడ నొల్లనైతి. అకారణవైరము నిష్కారణ ప్రేమ కొంతవరకు నావిలాసములు, ముందుచూపే గాని వెనుకచూపు నాకు లేదు.

## సంస్థాన వైణికుని యవలయ కధిక్షేపించుట

ఒకప్పుడు కట్టు సూరన్న సంగీతపాఠశాలలో ఆస్థానవైణికుడొకడు వీణ వాయించు చుండెను. అతనికి గుండలములు మురుగులును మహారాజుగారు బహుమతి యొనర్చిరి. అతడు సంగీతమునందును, సాహిత్యమునందు, సామునందు మిక్కిలి నేర్పరి. మంచి భూస్వాస్థ్యముకల వెలనాటి వైదిక బ్రాహ్మణు డేబదేండ్లవాడు. అతడు "చింతయ మాకంద మూలకందమ్" అను కీర్తనము వాయించుచు "ఉత్తుంగ కమనీయ వృషతురంగ" మని యావృత్తము సరిపెట్టి భైరవీ ప్రసంగమని యెత్తుకొనుటచే సరిగా గ్రహమునకు జేరకుంట

చూచి నేనవ్వుచు "అయ్యా! యింత గొప్పవైణికవేషము వేసి యీపాటి ముక్క దిన్నగ వాయించ నేరకుంటిరి. యీపాటి లయజ్ఞానము లేని మీకింత ఖ్యాతి యెట్లు వచ్చె నయ్యో పామరలోకము" అని యంటిని. అందుకతడు కనుల నిప్పులు రాల్చుచు "ఏదీ నీవు సరిపెట్టుము" అనియె. వెంటనే సరిగబాడినాను. అదిజూచి వోకలేక దగ్గలేక "సరే బాగున్నది" అని వీణ చాలించి రాజువారి సెలవై నదని డాబుసేయుచు లేచిపోయెను.

## డిప్యూటీ కలెక్టరు దబ్బర

మహారాజుగారితో నేజేసిన పద్యములు తా రచించిన ట్లబద్ధమాడిన డిప్యూటీ కలెక్టరు, నన్ను దనయింటికి బిలిపించి భోజనము వెట్టించి సత్కరించి యొకపంచలచాపు నొక పుష్యరాగమణి చెక్కిన బంగరుటుంగరమును నాకు బహుమతియొనర్చి "అయ్యా! యాంధ్రశారీరమున మొదటిపద్యములు నేజేసితినని రాజుగారిసభలో బల్కినాడ గనుక మీరవినే జేసినట్లు ప్రచురింపగోరెదను" అనియె. అందుకు నే నవ్వి "నియోగుల పర్వు దీసినారేమయ్యా! ఇంత ఉద్యోగము నింత తగువరితనము తుద కిట్టు లబద్ధము లాడించెనా? రాజుగారియొద్ద నా పద్యములు చదివి నాకు సిఫార్సు చేయుట కొప్పుకొని యిట్లొనరించుట న్యాయమా? ఇదిగో నే ద్రావిడుడ నడిగినవారితో నడుగనివారితో దప్ప మరెవరితో మీ దబ్బరను బ్రకటించను" అంటిని.

హరికథలలో దుష్టవర్తన ముద్ఘాటించుట, లేనిదుఃఖమును బైపెట్టుకొని మిగుల నాయంతట నే బాధపడుచుంట నా యవివేక చేష్టలు.

## నా హితుడు బొడ్డు వెంకటేశము దొర

మా పట్టణమున గోటలోదప్ప దక్కిన యన్నివీధులలోను నా హరికథలు జరిగెను. నా హరికథలు కొన్ని విని నా క్లాసుమేటగు బొడ్డు వెంకటేశ మనునతడు మిక్కిలి హితు డయ్యెనతడు వెలమ. నా సమవయస్కుడు. స్కూలులో జదివినప్పటికన్న నాకు స్నేహితులు తగ్గిరి. క్రమక్రమముగా మిత్రు లనదగువారు కదుకొంచెము సంఖ్యగ నుండిరి. ఔను, వయసు మీరినకొలది నిజమగు మిత్రులుంట యరుదు. సంసారబంధమున నుండువార లాత్మలాభపరులౌటచే నితరులయెడ మైత్రివిశ్వాసము లగుపర్చజాలరు. మొదటి నుండి తుదవరకు మిత్రులుగా నుంట యెక్కువ పుణ్యాత్ములకు దప్ప నందరికిం దొరకదు. త్రాగుడు నేస్తము, వ్యభిచారపు చెల్మి, ధనాశతో జేయు మైత్రి తుదముట్టనేరవు.

## చోడవరములో డిస్ట్రిక్టు మునసబుగారి యాదరణ

చోడవరములో మమ్మాదరించిన మునసబుగారి యొద్దకు దిరిగి పోతిమి. చోడవరము తామరఖండీనీరు మిగుల మందమచట. హరికథకు నిర్ణయింపబడిన

కాలమునకు దప్పక వర్షమువచ్చుట, చుట్టుపట్ల నైదారు క్రోసుల దూరమునుడి కథ వినవచ్చినవారు వర్షాటంకముచే గథ నిల్చిపోయినందుకు యజమానులను, మమ్ములను దిట్టుచు బోవుట యిట్లేడెనిమిది పర్యాయములు జరిగెను.

ఒకప్పుడు మున్సబుగారును నేను నాలుగైదు మైళ్లవరకు నిద్దరమే కాలినడకతో సైరు వెళ్లినాము. మామళ్లుదలలో జప్పున నాకసమున నల్లమబ్బులల్లుకొని గాడాంధ కారమును గలిగించెను. పిదప రోడ్డుపై మేము నిలువబడజాలయని యంతవడి బెనుగాలి రువ్వసాగెను. వెంటనే యేసుగు తొండములంతలేసి ధారలతో వాన గురియసాగెను. వడగలిదెబ్బలు సహింపరాకుండెను. భూమిపై మోకాలుబంటి వరద పారుచుండెను. మేము పడుచు లేచుచు నింటికి మళ్లివచ్చుచున్న సమయమున జప్పున మునసబుగారు నా రెండు కాళ్లు పట్టుకొని సాష్టాంగపడి "యయ్యా! మీయందు నాకుగల భక్తి యీలోకములో నాకెవ్వరియందును లేదు" అనెను. అపుడు జిరునగవున "అయ్యా! మీరు గ్రాడ్యుయేటులు, మిక్కిలి చదువుకొన్నవారు, కొన్నాళ్లు ప్లీడరు చేసి లోకులమంచిచెడ్డలు కనిపెట్టినారు. ఇపుడీ యధికారమున నానావిధ జనుల బరిశీలించియున్నారు. నాకన్నపెద్దలు కదా! యీ వెర్రి మీకెట్లు కలిగెను? పంచమహాపాతకులలో నగ్రేసరుడనగు నేనా మీకు వందనీయుడుగా దోచినాను. "జేయునది మాఘస్నానములు, దూరునవి దొమ్మరిగుడిసె లన్నట్లు హరిదాసుడనని పేరు పెట్టుకొని యొరులకు నీతిబోధించుచు, సంతతము దుష్ట చేష్టలు సేయు నాబోంట్లు బ్రాహ్మణ వర్ణమున బుట్టి చండాలకృత్యము లాచరించు వారలంబోలి దండనీయులు కాని మాన్యులు కానేరరు. నాచూపు పరస్త్రీలయందు, మరియు దుర్వ్యసనా సక్తుడ నట్టి నన్నొక ధన్యునిగ జేసి నవివేకులు కొనియడిన జెల్లునుగాని మీబోటి చదువుకొన్నవారు, వ్యసనరహితులు, పరదారధనవిముఖులు, వివేకచూడామణులు నగువారలిట్లు బ్రతిమాలి పిశాచముపట్టినట్లు త్రాగుబోతు వలె మూఢునిమాడ్కి బిల్లకాయవలె నావంటి దుష్టవర్తనుని కాళ్లకు సాష్టాంగమొరుగుట తగదు" అంటిని. అందుకతను కన్నులనీరు నించి "యాహా! నా మనసు మీరు కనిపెట్టజాలరైరి. మీరు వివరించిన దుష్టవర్తనము మీయందుంట నాకు స్పష్టమైనప్పటికి నెద్దియో మీయందొకశక్తి కలదది నాకిట్టి భక్తి కలుగజేసెను" అనియె పిదప నేడుగంటల రాత్రి ఇల్లు జేరుకొంటిమి, తువాలుతో నతడు నాయొద లొత్తుచు "ఏమయ్యో! యిన్ని మడికట్ల వర్షములో దుక్కదలదడిసినను మీజుట్టున కింతయుదడి యంటకుంట యాశ్చర్యము. మీ కొప్పెంత సాంద్రము గుడాకేశు డవయా" యని నవ్వెను.

నేనెట్టి దుర్గుణములగపర్చినను కనికర మామునసబు కొంచమైన నసహ్యించుకొన కుంట యాశ్చర్యము, అత డతని భార్యయు నన్ను గన్న తల్లిదండ్రులకన్న నెక్కువగ

భోజనము పెట్టి సంరక్షించుట నేనెప్పటికి న్మరువజాలను. ఆహా! పుణ్యాత్ములకు లాతివారి దోషము లగుపడవు కదా!

ఇచట నాచే నవలయ కాక్షేపింపబడిన వైణికశిరోమణి చోడవరపు వాస్తవ్యుడు. అతడు రచించిన కొన్ని స్వరజతులు, వర్ణము లచటి యతని బంధువులచే జదువబడగా నే సమర్థించుకొనుటకు వీలులేని తప్పులుపట్టిన నాసంగతి యచటివా రతనితో జెప్పిరి. అందుకతడు నాపై మరింత గుర్రుచుండెను.

## పప్పు వెంకన్న గాయక వైణిక శిరోమణి

పప్పు వెంకన్న కాలము చేసెను. వేలకొలది జనుల నతడు రక్తి నోలలాడింపదగు ప్రశస్తతరమగు శారీరముకల గాయకమణి. వీణకూడ సుందరముగ వాయించును. ఎవ్వియో నాలుగక్షరములు గూర్చి యేదో పేరుపెట్టి యొకపుస్తకము పన్ని ప్రచురించిన వానికెల్ల జిరకాల మీలోకములో బ్రఖ్యాతి నిలుచునుగాని స్థావరజంగములు కరుగునట్లు దివ్యశారీరమున గానముజేయు కేవలసంగీతజ్ఞులవిద్య వారితోడనే సమాప్త మగును గదా! యొకవేళ గ్రామఫోనులవల్ల పాటలు నిల్వ చేసినను వేళవేళకొక విధమగు రక్తి కన్పర్చు గానవైభవ మొకమూల చూచినమాత్రమున నేపాటి సంతుష్టి చేయజాలును? నేనెరిగినమట్టుకు పప్పు వెంకన్నవలె దూరశ్రావ్యముగ సుశిక్షితమగు శారీరము కలవా రరుదు. అట్టి ప్రశస్త గాయకుని వెలుపల మిక్కిలి మెచ్చుకొనుచుందురు. కాని యైదురూకల కన్న నెక్కువ జీతము చేయించుదని రాజుగారితో నొకయాస్థాన గాయకుడైన సిఫార్సు చేయకుంట కేహేతువో! నాకు తెలిసిన కారణమోర్వలేమియే.

తీయనీటి సరస్సున మొసళ్లున్నట్లు రాజులయొద్ద గనిపెట్టుకొని పాతబడుటచే మొగమాటు చిక్కించుకొని తమకన్న నెక్కుడు విద్వాంసుల జొరనీయక నొకవేళ నెట్లో సన్నిధిని చేరిన, వారలపై తప్పక రాజుల కసహ్యము పుట్టునట్లు పాపములు గల్పించుచు గొండెములు చెప్పుచుందురు. సర్వలోకరంజకగు విద్యావైభవము కలవా డొకచోదల నమ్ముకొనబోడు కదా! నౌఖరీ చేయువారు దారులౌట యరుదు. కావున నాస్థానములయం దర్హుల కుచితసత్కారము తరచుగ లభింప నేరదు. సాహిత్యము తెలిసిన వారు లోకులలో మెండుగ నుదురు. కాని శ్రుతిలయల నెరిగిన వారు సంగీతజ్ఞుల మనుకొన్నవారిలోనే యరుదైనప్పు డితరులలో జెప్పనేల? సంగీతమెక్కడనో గొడ్డళ్లకు దప్ప లోకమంతట నా ఘ్లాద మొనరించును, సంగీతజ్ఞుల నలంతిగా జూచెదరు.

గవర్నమెంటు నౌఖరు మొదటి గౌరవనీయు దందు క్రిమినలధికారి శ్రేష్ఠుడు, సివిలు రెండవ రకము. మావైపు భోజనము చేయువేళ ఫస్టుక్లాసు పంక్తిలో మొదటి

విస్తరి డిప్యూటీ కలెక్టరు గారు తరువాత శిరస్తాదారు గారు, తరువాత సబ్‌మేజిస్ట్రేటు గారు, తరువాత మునసబు గారు, తరువాత ఇనస్పెక్టరుగారు, తరువాత హెడ్‌గుమాస్తాగారు, తరువాత నాజరు గారు, తరువాత ప్లీడరు, తరువాత చిల్లరి గుమాస్తాలు, రెండవక్లాసు పంక్తిలో స్కూలు మాస్టర్లు, పిదప దిక్కుమాలిన పంక్తిలో పండితులు, వైదికులు, కొట్టకొసకు గాయకులును, భిక్షకులును.

శాస్త్రులకు, నవధానులకు, కవీశ్వరులకు గాయకులకును మన్నన కొంచెము. సుగుణములకును, బాండిత్యమునకును పబ్లికులో మన్ననము లేదు. అధికారము కొలది, ధనము కొలది గౌరవము చేయబడుచుండును. సానిపాపలకు, మద్యమునకు, దావాలకు, గుక్కజట్టీలకు, మోసగాండ్రకు, గొండెగాండ్రకు, కొరమాలిన డ్రస్సులకు గుఱ్ఱపుబండ్లకు, రిఫ్రెష్మెంటు రూములకు సొమ్ముదండుగ మెండు. "కల్లుకిచ్చునట్లు చల్లకీయజాల" రను సామెత యెంత నిజము! అన్నసత్రములు వేయుట, చెర్వులు, నూతులు త్రవ్వించుట, దేవాలయములు కట్టించుట, విద్యార్థులను బెంచుట, యగ్రహారములు సేయుట, కవీశ్వరుల నాదరించుట కలలోని వార్త లయ్యెను. కోర్టుల ప్రమాణాలబద్ధము లన్యాయములకు, పోలీసు స్టేషనులు దొంగతనములకు, మున్సిపాలిటీ మురికికి, దేవతాలయములు వెలయాండ్రకు, తీర్థములపరిశుద్ధికి, కల్మి పాపమునకు, విద్య మోసమునకు, హేతుభూతములుగా దోచెడిని.

## తెల్లదొరలను అనుకరించుటతో వెనుకపడిన సంస్కృతి దర్పములు విచిత్రవివాహకర్తతో ఒక సన్నివేశము

జాతివివక్షత లేదు, ఇంగ్లీషు విద్య యుద్యోగకారణము. ధనమూలమగుటచే నీచ జాతుల కగ్రవర్ణములు చులకనయ్యె. స్వవృత్తిచే బ్రాహ్మణులు చెడిరి. వేదబాహ్యుల పాలనమగుటచే శ్రుతిస్మృతిధర్మము లడుగంటెను. బ్రాహ్మణులమని క్షత్రియులమని, వైశ్యులమని చెప్పుకొనుటతప్ప వర్ణాశ్రమధర్మములు బొత్తిగ నశించెను. మెట్టవేదాంతము ముదిరెను. క్షామములు హెచ్చెను, దిక్కుమాలిన జాతులవారు దేశాంతరముల నుండి వచ్చుటచే ప్లేగు మొదలైన విచిత్రరోగములు హిందూదేశమున వేటాడుచుండెను. మన చేతులతో మనకన్నులు పొడుచుకొను సమయము వచ్చెను. పన్నులు బలమయ్యెను. భోగేచ్ఛ మెండయ్యెను. ఆయు వల్పమయ్యెను. సిగ్గులేని మొండిబ్రతుకున కిపుడా కాలమయ్యెను. స్త్రీలకు బాతివ్రత్యము పురుషులకు సూనృత ముంట యరుదయ్యెను. స్వర్గము విజనస్థలమయ్యెను. తపసెట్టిదో తెలియదు, ట్రెయిను నడుపుట, టెలిగ్రాపు పోస్టు నిల్పుట, ఆనకట్టలు కట్టుట, పొగయోడలు నడుపుట, బెలూన్ లెగిరించుట, ఫోటోగ్రాఫులు తీయుట, ట్రాముబండ్లు దోలుట, మోటారుబండ్లు నడుపుట, బైసికిలు

చేయుట, విచిత్రములగు నాయుధములు పన్నుట, శస్త్రచికిత్స లభివృద్ధి నొనరించుట యనినయుందెలిసినట్లు యెద్దియుందెలియక చచ్చుట కలి మాహాత్మ్యము. గోబ్రాహ్మణుల యెడ గౌరవము సున్న, భక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యములు శబ్దమాత్రము లయ్యెను. హిందూ దేశమున మనుష్యసృష్టి ఖిలమయ్యెను. కోతులకు మనుష్యులకు నడుమ స్థితిగల మనుష్యుల వంటి మృగములు భరతవర్షమున బుట్టి పెరుగుచుండెను.

## ఇచ్చకముల వారు

మా ప్రభువువారు (ఆనందగజపతి) శుక్రవారము పార్టీలు చేయుచుండిరి. ఇచ్చకములు బల్కుచు, నెంగిలిబ్రాందిం ద్రాగుచు, గొడ్డుమాంసము దినుచు, నవ్వాకులో, చెవ్వాకులో వచ్చీరాని యింగ్లీషు బేలుచు, వెకలినవ్వుల నవ్వుచు, ధనభోగంబుల యాశచే దెలవార్లు నిద్దుర మానుకొని పిశాచములవలె జోగుచు, ప్రొఫెసర్లమనియు, బండితుల మనియు, నుద్యోగులమనియు, దంభములు చూపు బ్రహ్మబంధులను, అగ్రజాతుల నిరసించు నధమవర్ణములును, పరువుమర్యాద లటుండనీ, గుఱ్ఱపుబండి, ఈజీఛైరు, టోపీ, కోటు, పంట్లము, జూటు, క్లబ్బు, రిఫ్రెష్మెంటు రూము, బానిసరికము, దేహములందు జాడ్యము, మనములందు ద్రోహచింత, లిప్పటి హిందువుల బ్రతుకున ముఖ్యములు. ప్రస్తుతము హిందువులకు జేయదగిన పని యేమి? లోకములో దమపేరుండనీయ కేదో యుపాయమున నశించుటయే. పౌరుషజ్ఞానకీర్తులు లేని బ్రతుకెందుకు? క్రమముగా హిందువుల పేరు జగతిలో నశించనీ; యడవిలో సంచరింతునా స్వేచ్ఛగా; బాధించునధికార్లుండరు, పన్నులు లేవు, మున్సిపాలిటీ బాధలేదు; దేశక్షామమునకు వచ్చెను ట్రెయిను; హిందూదేశములో నిపుడేమున్నది? గాజుపెంకులు మెడకోసుకొనుటకు, ధనమంతయు దిగంతములు వట్టెను. వానలేమిచే ధాన్యములు లేవు. ఉన్నమట్టు కెగుమతి, పైదేశముల నుండి మనకవసరమైన వస్తువులేమియు రానక్కరలేదు. దూరదేశములతో నోడవర్తకము జేయ జరుగురు లేదు. ఆనకట్లు, ధూమశకటము, పొగయోడలు భరతవర్షమునకు చేటు దెచ్చెను.

ఇపుడు కర్తవ్యమేమి? మంచిస్థితి హిందువుల కెట్లబ్బును? చావులు లేని హఠయోగులు, మృత్యుంజయులగు బ్రహ్మర్షులు, వివిధ యజ్ఞహవిర్భాగములు తిని క్రొవ్విన దేవతలేమైరో? అంతఃకలహము లింతకు కారణము కదా? భరతవర్షమందు కొసకు క్రోతి తగవయ్యెను. ఓర్చుకొన్నచో మంచికాలము తిరిగివచ్చును కాబోలు. ఔను బహుళపక్షము పిదప శుక్లపక్షము వచ్చును గదా. భవిష్యద్భారత వర్షజనులకు సుఖమబ్బక తీరదు. మనకు కష్టములు తప్పవు. కాబట్టి యోర్చుకొందము. అయ్యో! క్షణకాలమైన సహింపరాదుకదా వీరల దౌర్జన్యము. జాతులు చెడనీ - గోహత్య ప్రత్యక్షముగ

నహోరాత్రములు జరుగుచుండనీ, వైదికకర్మములు మంటగలియనీ, వర్ణాశ్రమధర్మము లడుగంటనీ. హిందువుల మర్యాద మంటగలియనీ, కూటికొరకు అగ్రవర్ణము లధముల నాశ్రయించనీ, హీనజాతుల రొట్టె నేతబడనీ, హిందూదేశీయ విభవము లాతివారలు కొల్లగొట్టి కైకొననీ. కరువులు రానీ, రెప్పపాట్ల వలె శతాబ్దములు మారును గదా? యెప్పటికైన బురాణములలో జదివినట్లు శ్రుతిస్మృతి ధర్మపరాయణులు, ధర్మవీరులు కలిగెదరా? యాకసమున దామరలు మొల్చునా? మనము మన మౌదుమా? జపాన్, చైనా, పర్ష్యా, రష్యా, టర్కి గ్రీస్, ఇటలీ, జర్మనీ, ఫ్రాన్సు, బ్రిటానియా, అమెరికా యిందరికి "నేషనాలటీ" కలదు. హిందువులకు "నేషనాలిటీ" యెపుడైన గలదా? లేకిప్పటి వలె పూర్వముగూడ హిందువులుండిరా, పూర్వమెట్లుండినను ప్రస్తుతము మనము మనుష్యులము కాము, బంధములో బంధము; దుఃఖములో దుఃఖమిప్పటి హిందువులకు విధి వ్రాసెను. ఇక మన దేశము, మన వర్ణము, మన మతము నను నభిమానము వదలుకొని జీవచ్ఛవములభంగి దిరుగుచుండుటయో, లేక తొంటి మర్యాద నిల్పుకొంటకై పాడుపడుటయో! వెర్రి కుదిరిన గాని పెండ్లికాదు, "వైస్‌వెర్సా" జీవనములు జలబుద్బుదముల వంటివని యెంచి శాశ్వతఖ్యాతిని దలంచి తొంటిమర్యాద నిల్పదలంచి యహరహములు హిందువులు ధర్మప్రతిష్ఠకై చచ్చుచుండుదు. కొద్దికాలములోనే మనతపస్సు పదును. దేవుడు తిరిగి శుక్లపక్షమును గలుగజేయును. పోయినట్లె తిరిగి శుక్లపక్షము వచ్చును గదా. మధ్య మన చావు తపస్సులేమి ప్రయోజన మనెదరేని వర్తమాన హిందువులారా! మన బ్రతుకే మనచావు, మనచావే మన బ్రతుకని రూఢిగ నమ్ముకొనుడీ. మరణ యజ్ఞములో మొదటి హోమముగ వ్రేల్చబడతగిన వారు "సోషలిఫార్మర్సు", నౌకర్లును, వర్తకులు, వ్యవసాయదార్లు మాత్రము మిగలనీ తక్కినవారందరు నిర్మల హృదయముతో మృత్యువు నేదిర్చి శాశ్వత విఖ్యాతిగాంచనీ.

## ఉభయభ్రష్టులు

ఇట్లు గురుబోధ మహిమచే దలంచుచు మింట మిద్దెలల్లుచు నాత్మారాముడనై యొకనిం జూచినపుడు డయ్యో వెర్రిముండకొడకా నీతండ్రి తద్దినమంత్రము చెప్పి చెప్పి పాత్రలు పట్టిపట్టి జన్నిదము లొడికియొడికి దర్భపోట్లు తినితిని నీకీదిక్కుమాలిన చదువు చెప్పించగా దుదకు నీరూపమిట్లు మారెనా? మీతండ్రియవధాని, నీవు గ్రామనౌకరువా? నీవేష మడిగి కొన్నట్లున్నది. కోటు బూట్సు వేసినంత మాత్రమున దొరవైతివో? బొద్దెంకల వలె మీసములుంచితివా? ఇంగ్లీషు తిన్నగరాదు, స్వభాష నొల్లవైతివి. ఓరీ! యుభయభ్రష్టుడా! నీవేనా వైదిక బ్రాహ్మణుడ విదియేనా నీ వేదచోదితకర్మము? నీవాళ్ల యొద్ద దాబుసేయుట. పైవారి బూట్సు కాల్తాపులు తినుట నీనుదట వ్రాయబడెనా?

కులకాంతను వేశ్యగ నుంచతగునా? పర్ణశాలల తపసొనరించుకొనుట మాని వైదిక బ్రాహ్మణు లిట్లధమ వృత్తి బూనుట గ్రహచారము. ఇప్పుడే తొమ్మిదిగంటలలోపున తండ్రి తద్దినము బెట్టుకొని దొరగారియొద్దకు బోవుచున్నాడీ వెలనాటి నియోగి సిరస్తాదారుడీ పని యితనికి గొంత యుచితముకాని యింతకన్నమేలు వీడు కత్తి చేబూని చచ్చుట ఓహెూ! విశ్వనాథశాస్త్రి గారు డబులెమ్మే. వీడి చదువు మంద, వీడొక యధమనౌకరు. శుద్ధశ్రోత్రియునివలె గోష్పాదమంత పిలక యుంచినాడు; బాగున్నది. ముండమొగము వలె మీసములేవు సరే గంధముబొట్టు మరెంత స్ఫుటముగ బెట్టుకొన్నాడో? తురకవాని దగులుకొన్నను పొత్తిపంచమడి మాననట్లు, భాష మ్లేచ్ఛితము వైదిక వేషము. ఓరి కుక్షింభరుడా! యీపాటి నీ బానిసరికము మానుకొని మెడకు బండకట్టుకొని నూతబడుము. పోలా వెంకట సోమయాజులుగారి కుమారుడు యజ్ఞేశ్వరుడు. ఎంత సొగసుగ నున్నదిరా నీ దొరవేషము, నీయందమార. యొడలినిండ దూదియంటించుకొనుము కొంతదొరను బోలియుందువు. అడుగుకొన్నను జరుగనపుడు నౌకరీ చేయమన్నాడదే యొక మాధ్వపంతులదె యొక శ్రీవైష్ణవు డిరువురు స్కూలుమాస్టర్లు. గొర్రెలకైన బెదురుదురు కాని వీరలకెవరు లక్ష్యపెట్టరు. పూర్వకాలమున రాజులచే వసతులు పొంది యన్నివిధముల బ్రాహ్మణులు, నియోగులు తప్ప మిగిలిన వారందరును షట్కర్ములుగ నున్నారు. ఏలాగునైన బ్రతుకవలయునా? పొట్టకై బానిసరికము సేయక తీరదు. కొలువునకు బ్రాహ్మణ కర్మము చాలాదూరము.

## ఇట్లు తలంచుచుందును

"ఏమయ్యో ! యెపుడు వచ్చినావు?"

"మొన్ననోయి"

"ఆగుమాగుము. కొంచెము చెప్పు, లండనుసిటీ యెట్లున్నది ? నీకు భోజనమెట్లేమి నేర్చుకొంటి వెందుకు పనికి వచ్చెదవు?"

"లండనుసీటీ చూచి తీరవలెనుగాని చెప్ప శక్యము గాదు. అచటి బ్రతుకు మిక్కిలి కాస్ట్లీ. నామట్టుకెంత క్లుప్తముగా వాడుకొన్నను షుమారు నెలకు రెండు వందలకు మించినది. నా భోజనమొక హోటలులో, యెన్నో హెూటల్సులో "ప్యూర్ వెజిటేరియన్స్", దొరసానులే వంటకు, మరియొక విచిత్రము విన్నావా? యిచటి కలెక్టర్లు, డిస్ట్రిక్టు జడ్జీలు మొదలు గొప్పయాఫీసర్లక్కడ కూర భుజమున మోసికొందురు. వీరచట జీవనాధారమునకు గొరతవడినవారిలో నొకరు. మనకు ప్రభువు లిచట. వీరికి జీటికిమాటికి గుఱ్ఱపుబండి, మన సొమ్మెల్ల వీరి జీతములకే చాలకున్నది. నేను బారిస్టరీ ప్యాసయినాను".

"బాగున్నదచట నశించకుండా తిరిగి పరువుదీయ నేల వచ్చినావు? నిన్గలుపు కొన్నారా తిరిగి బ్రాహ్మణులలో?"

"మనవాళ్లకు నీతి జాతి యేమోయి, మొన్ననే కలుపుకొన్నారు. స్వల్పప్రాయశ్చిత్తమే, జుట్టు గొరగలేదు, కోరిన యెడల దొరలనుగూడ దమలో గలుపుకొను సామర్థ్యము మన బ్రాహ్మణులకున్నది సుమా. తిరిగివచ్చుట నా తప్పే ఈ దిక్కుమాలిన మనదేశములో బ్రతుకుట కన్న సీమలో జచ్చుట నయము. నాయభిప్రాయ మిపు డిండియాలో సారము లేదు. తెల్విత్రేటలు గల హిందువులు దేశాంతరములకేగి మనదేశమునకు బేరు దేవలయును. పోదునా?"

వీడు కొంత మంచివాడు, నిర్భయముగ పరదేశములలో జదువుకొని వన్నెమీరి మనకుబేరు దెచ్చెను. కానీ వీడాదేశములోనే బారిస్టరుగానుండి సంపాదించి మనవారిని మరికొందరిని దనయొద్దకు రప్పించి బాగుసేయవలెను.

ఇదుగో మహారాజుగారు పూలదోటకు విచ్చేయుచున్నారు. కడుదొడ్డ రాజుకొడుకు గాని యితడొకసారి లండన్ వెళ్లిన బాగుండు నచటి వార లిట్టి రాజోత్తముని జూచి మిక్కిలి సంతోషింతురు. ఈ పండితులీయుద్యోగు లీ నౌకర్లు స్వలాభమును కోరువారే కాని మహత్కార్యములకై మహారాజును బ్రోత్సాహ పెట్టజాలరు. నాబోటి రాజుగారిని గలిసి కొనుట తటస్థించినచో నట్టిసలహా తప్పకచెప్పుదును. ఇట్లు తలంచుచుందును.

## రాజమహేంద్రవరములో శ్రీరామనవమి

రాజమహేంద్రవరమున శ్రీరామనవమి హరికథలు చేయనేగినారము, అచట వసంత నవరాత్రములు మిక్కిలివైభవముగ జేయుదురు. తాటికమ్మలచే దట్టముగా సందులు, గొందులు, రోడ్లు మూసి పందిళ్లు వేసెదరు. నానావిధ జను లిసుకవైచిన రాలకుండ గుమిగూడెదరు. పందిరి కగ్ని తగిలినచో పీపిల్సుపార్కు ముచ్చట[3] జరుగక తీరదు. పీర్ల పంజాలవలె బలుతావుల నుత్సవము నిలిపెదరు. కొన్నిచోట్ల నాచురంగు కొన్నిచోట్ల హరిభజనములు. కొన్నిచోట్ల వాద్యవిశేషములతో గోలాహలముగ నుండును.

---

**3. పీపిల్సు పార్కు ముచ్చట** : 1883 - 84 సంవత్సరాలలో మద్రాసులో ప్రతి డిసెంబర్ నెల ఆఖరివారంలో రాణీతోట అనబడే పీపిల్స్ పార్కు ప్రాంతంలో ట్రేడ్‌ఫేర్ వంటి ఎగ్జిబిషన్ భారీ ఎత్తున జరపడం మొదలయ్యింది. వీటికి పార్క్‌ఫేర్ వేడుకలు అని జనవాడుక. వెదురుబొంగులు, కొబ్బరిమట్టలు, చౌక కొయ్యలతో పెద్దపెద్ద పందిళ్లు వేసి ప్రదర్శన జరుపుతుండేవారు. 1886లో భయంకరమైన అగ్నిప్రమాదం జరిగి వేలాది ప్రజ ఆహుతైపోయారు. (నా చిన్ననాటి ముచ్చట్లు - డా॥ కె.ఎన్. కేసరి - కేసరి కుటీరం ప్రచురణ - 1953 - పు. 6)

ఒకచో హరికథ యొనర్చినాడను. కథలో బ్రహ్మసమాజమునను గూర్చియు, వితంతు వివాహము గూర్చియు నిట్లు ప్రసంగించినాడ "స్వర్గమందున్న నా తండ్రి యో దేవుడా, నిరంజనుడా, నిర్గుణుడా, పరిశుద్ధుడా! నీజాడ తెలియ శక్తులము మేము. నీవీసమస్త ప్రపంచమును గల్పించితివి. నీవు మమ్ములను బుట్టించితివి, యోదేవా! మాయాత్మలను బరిశుద్ధిసేయుము, నీ దయవలన నేడు హాయిగ నిద్ర లేచినాము. పల్దోముకొని కాళ్లు చేతులు కడిగికొని యింత రొట్టియ తింటిమి. మా హృదయముల నిర్మలము సేయుము, మా పాపములు మన్నించుము". ప్రార్థనము కొంత బాగున్నది, కాని వర్ణభేద మొల్లకుంట, వేదముల నమ్మకుంట, యాచారములు మార్చుకొంట కొంత శోచనీయము. బ్రహ్మ సమాజము క్రిస్టియానిటీకి పెద్దప్ప, మహమ్మదానిజమునకు మేనత్త. అగ్రవర్ణముల యాధిక్యమునకు సహించని యితరుల కీమతములు కొంత సంతుష్టి కలిగించును. బ్రహ్మ సమాజ మెందునుండి బుట్టినది? ఉపనిషత్తులనుబట్టి యీ మతముద్భవిల్లెనో?

## విచిత్ర వివాహాలపై ప్రసంగము

ఉపనిషత్తులలో బునర్వివాహతం తెచటనైన జెప్పెనా? మేకల యజ్ఞముల మిషచే నీమతము జంపించకుంటకు సంతోషమే కాని హిందువుల కనాదిగానున్న వర్ణభేదము తొలగించుట పునర్వివాహముల బ్రేరేపించుట కొంత చింత్యము, భూతదయ ముఖ్యమె కాని పాములను, బులులను, తేళ్లను ముద్దాడరా దట్టివానినే తక్కు జంతువులకు జెట్ట తెచ్చును.

మనుష్యులలో బురుషులం బ్రేమించి స్త్రీలు తత్సంగమమున దమదారువులను ఫలింపజేసికొని ప్రసూత లగుచున్నారు. స్త్రీలను బ్రేమించి పురుషులు తత్సంయోగమున మతిభ్రష్టులై దేహనష్టములం గాంచి కష్టముల పాలగుచున్నారు. వీడు నా భర్త వీనితోడిదే నా బ్రతుకని భార్య పతిని సేవించుటయు దనకంటె ముందొకప్పుడు కన్నెతనమందుగాని పెద్దరికమునగాని భర్త నీల్గినయెడ దిరిగి కామసౌఖ్యము గోరకుంట యిదివరకు జిరకాలము నుండి మనకునాచారము. స్త్రీకి బాతివ్రత్యము, పురుషున కేకపత్నీవ్రతము చూపట్టెడు. పాతివ్రత్యమన పెండ్లాడినవానిందప్ప సంయోగమునగాని వియోగమునగాని యన్యుని గలియగోరకుంట, ఏకపత్నీవ్రతమన నగ్నిసాక్షిగ బెండ్లాడిన దానితప్ప నన్యస్త్రీ సంయోగ మొల్లకుంట స్త్రీ గృహకృత్యములు సేయుటయు, పురుషులు యుద్ధాదికృత్యము లొనర్చి దేశక్షేమమునకై పాడుపడుటయు నియతధర్మములు మరియు లోకోపకారము చేయు సామర్థ్యముకల పురుషుని కాపాడుటకై భార్యయుంట యావశ్యము గనుక యొకవేళ భార్య గతించెనేని యింకొకతెను గట్టుకొనుట పురుషున కుచితము, భర్త గతింప నింకొక భర్తను గట్టుకొనుట పాతివ్రత్యభంగము కదా? కామసౌఖ్యము, శరీరపోషణము, సంతాన

లాభము గదా స్త్రీకుండవలసినది, పతిదొరంగిన స్త్రీ పాతివ్రత్యము దొరగి పునర్వివాహమాడ గోరుట కేవల మాత్మలాభమునకేగాని దేశక్షేమమునకు గాదుగదా? లోకమున స్త్రీ సృష్టి యధికముగ గన్పట్టెడు. స్త్రీలు పునర్వివాహము లగుచున్నయెడ బ్రజాభివృద్ధి విపరీతమగు నందువలన జనులకు సౌఖ్యము దరుగును. ఆహారనిద్రలు శరీరధారణకు ముఖ్యములు. కాని సంభోగము మానినచో జీవహాని కలుగవేరదు. కావున స్త్రీ పునర్వివాహము మానినచో దేశోపకారులగు పురుషులకు శరీర పోషణకు దగుకృత్యము లాచరింపగలరు, జనసంఖ్య విపరీతము కానేరదు. పాతివ్రత్యములేని మారుమనువు జాతుల జనసంఖ్య కన్న స్త్రీ పునర్వివాహమెరుగని ద్విజుల సంఖ్య మిక్కిలి తక్కువ గదా! నాయూహలిటుండనీ, బ్రహ్మర్షులు శాసించుట చేతనో మరియెట్లో యీ స్త్రీ పునర్వివాహములు హిందువులలో చాలాకాలమునుండి యాచారము లేదు. పూర్వాచారము కులధర్మములందైన మన మనుసరింప రాదా? పైయంశములను వివేకించి జూడగ వితంతు వివాహములు విపరీత ప్రజాభివృద్ధికి హేతుభూతములు, లోకోపద్రవకరములు. దుష్టమత ప్రవర్తకములు హాస్యాస్పదములు, ననారోగ్యకారణములు గనుక స్త్రీ పునర్వివాహము తగదని ప్రస్తుతము జరుగుచున్న స్త్రీపునర్వివాహమందలి దోషము లుద్ఘాటించితిని. కాలానుసారముగ రాజ్య పరిపాలనమున మార్పు లవసరముగాని మతము మార్పు జరుగురు *(అవసరము, తొందర)* లేదు. జాతిసంకరము పొందకుండ శిష్టాచారము చెడకుండ రాజ్యపరిపాలనమున మార్పులు గోరు వివేకులు దేశక్షేమంకరులు. రాజ్యపరిపాలన మెట్లున్నను పూర్వమతాచారములకు విరుద్ధముగా వ్యర్థముగ నూత్నమతాచారములను బోధించువారు దేశోపద్రవకరులు" అని పల్కు నా యుపన్యాసము రుచింపకచటి విచిత్ర వివాహకర్త యొక్క శిష్యులు కొందరు సభ నుండి నన్నగణింపక వెడలిపోయిరి.

## రాజమండ్రి టౌనుహాలు

మరునాడు టౌనుహాలుకు సాయంత్రము నేబోయి, ఉదయమునుండి సాయంకాల మైదుగంటలవర కుద్యోగముల నలసి డస్సి యచట గాలయాపనము చేసికొనుటకై కొందరు, ఇంటిబాధ పడజాలక కొంతసేపైన నొంటిగ సుఖముండుటకై కొందరు, గుఱ్ఱపుబండ్లపై బైసికిళ్లపై నుండియు వచ్చి తమదాబు చెలాయించుటకై కొందరు, తగిన యధికార్ల సహవాసము దొరుకునుగదా యని యిచ్చకములు బల్కుచు నాత్మలాభముకై రుచిమరగి కొందరు, ఇంటిలో గూరనారచూచుకొనక న్యూస్‌పేపర్ల టప్పాలు రుచిమరగి మరింత మనఃక్షోభ నొందుటకై కొందరు, ప్లీడరుద్యోగులు కలిసి టప్పాలు కొట్టువారు, పనికిమాలిన వృద్ధఘటములు, పెన్షనుదార్లు మొదలుగ బలురకముల క్లబ్బుపురుషులు, టెన్నిస్సులో నాట కొంచెముగాని సోడా మొదలగు దిక్కుమాలిన యద్దమైన నీళ్లు కడుపున,

కామాధిక్యముగ మెండుగ ద్రాగు పడుచువాండ్రును, బాలెట్లెట్లు దిరుగునో యట్లు శిరస్సులు ద్రిప్పుచు ఒరుగుచు ప్రతిపక్షి కేనన్‌గాని పాకెట్‌గాని చేసినపుడు విధిలేక మెచ్చుచు మాటిమాటికి స్కోరడుగుచు మిస్సైనపు డెల్ల స్క్యూకొసకును తన చేతి బొటమన వ్రేలి మొదటికిం జీమసుద్ద వ్రాయుచు రెస్టు పుచ్చుకొనియు మిస్‌పాకెట్ సేసి తెల్లబోవుచు ప్రతికక్షి దా కూహకపు సలహాలిచ్చుచు గెల్పుగోరి బుద్ధి తీక్ష్ణ పర్చుకొనుటకై మాటిమాటికి బొడుము పీల్చుచు చుట్ట గాల్చుచు సొమ్ముకొల్లవెట్టి యద్దమైన నీళ్లు ద్రావుచు దెబ్బ తప్పి పోయినపుడు స్క్యూటిప్పురబ్బ రెరిగిపోయినదనియు నేటిశకునము బాగులేదనియు నభీష్టానుసారగము దెబ్బ తగిలినపుడు తనలో దా మెచ్చుకొని చెంగటివారి మోములను గర్వముతో జూచుచు వెకలి నవ్వులు నవ్వుచు మ్లేచ్ఛతమే మాట్లాడుచు యూరోపియన్ డ్రస్సులు వైచుకొని బేజరుగురుగ ధనము పాడుచేయుచు తద్దినమైన మానుకొని తప్పక బ్రతిదినము బిలియడ్సాడు హీనసత్త్వులును, బురదనీట ద్రొక్కబడినట్లూపిరిదీయక ఫ్రాన్సు దేశములో నొకగాడిదకు క్రోతి బుట్టినదనియు, నమెరికాలో సైన్టిస్టు వీనసులో మిరపకాయల తోట కనిపెట్టినాడనియు, రష్యాచక్రవర్తిగా గడ్డములో నొక వెండ్రుక తెల్లబడినదనియు, జపానుయుద్ధములో నాడది మగవానిపైకెక్కి మీసములూడదీసెదనియు, మన చక్రవర్తిగారు మన దేశము మునుపటికన్న నెక్కువప్రేమతో బరిపాలించుటకు ఖరారు చేసినారనియు, సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీగారు స్వరాజ్యముంగూర్చి లెక్చరులో భూమిని మన్ను చేసివేసినారనియు, నరవిందఘోషుగారు లండనులో మనకొరకై బాధపడుచు మ్లేచ్ఛకూడు దినుచున్నారనియు, లాల్‌మోహన్‌రాయి గారు క్రోతి సీల చెఱుకుచందమున ముప్పుతెచ్చు కొన్నారనియు, బొబ్బిలి మహారాజావారు గవర్నరు గారి సభలో జీతమునకు గుదుర్కొన్నారనియు, జాతివిచక్షణమాన హిందువులంద రేకవర్ణముగ నున్నగాని మన దేశము బాగుపడదని లాల్‌మిత్రగా రుపన్యాస మిచ్చిరనియు, నొక నబాబుగారు మొన్న సాయంకాలము బొద్దెంక నొకనరుకునకు మూడు తున్కలు చేసినారనియు, లండన్ టెలిగ్రామునుబట్టి చూడగా ప్రైవేటు శెక్రటరీగారికి ఇండియాయొక్క యభివృద్ధికై యాలోచన పుట్టకలదనియు, స్వదేశీ మీటింగు చేసినందుకు అల్హాబాదులో గొందరిని ప్రాసెక్యూషన్ జేసిరనియు, జనులు చచ్చిసున్నమైనారనియు, నిచటి వేసవిబాధకు దాళలేక మైసూర్మహారాజా వారు నీలగిరి కొండలు పట్టిరనియు, మరియొక జమీందారుగారు సముద్రపుటొడ్డు జేరుకొనిరనియు, గవర్నరుగారు ఫలానా తేదీ మూడుగంటల పదేనుమినిట్లకు విజయనగరం మహారాజావారిని కలుసుకొని అయిదుగంటలకు వాల్తేరు రైలుప్లాట్‌ఫారమున నడ్రస్సందుకొని ప్రసిడెన్సీలోని భాగ్యపాటిస్థలమున్నియు జూచుకొని మరియు స్వదేశము నందు సెటిల్కాబోవు చున్నారనియు, వెర్రికుక్కకాటునకు బకోడీలు తినుమని జర్మనుడాక్ట రుపదేశించెననియు,

ఫ్రీమేసన్ మీటింగులో నానాజాతివారందరు కలిసి యన్నపానముల దృప్తిచెందిరనియు మొదలగు వార్ల లడిగినవారితో నడుగనివారితో దెల్పుచు వార్తాపత్రికల నూపిరిదీయక చదువుకొనుచు దలలాడించు వార్తాలాలసులను, బ్రిడ్జి కంప్లీటయినది పేకాటలో నింతసొగసైన యాట యిక్లియరెన్నుగాన యురోపియన్సట్లు సొమ్ముకొల్లబెట్టు కొనెదరోయి యిటువిను యూరోపియన్సొసైటీయే సొసైటీ యని చీట్లాడు ముదుసలివారును - రాజు ఆటకట్టి హోహో యిహిహి మరియొక యెత్తువేయుదుమా? ఫ్యాన్! స్వీట్సున్నాయా యేదీ యొక లెమ్నేడు తెమ్మనుచు నేమో మిక్కిలిలోతుగ నాలోచించుచు నంతలో మతిలేక బంటుముందు మంత్రినిబెట్టి యెత్తిమ్మని పీకులాడుచు నూలులేని సంతగడబిడజేయు చదరంగపుటాటగాండ్రును, మెండుకొను క్లబ్బులో నొకకుర్చీ మీద దమాషాగా చూచుచున్న నాతో హానరబుల్లైన నాపేట్రన్పంతులు గారు “అయ్యా! దయచేయుడీ కుర్చీపైకి” అని పిల్చి యాచెంతనేకల పునర్వివాహకర్తగారితో పంతులు గారు “నిన్నటిరాత్రి యితడత్యద్భుతముగ హరికథ చెప్పి సభికుల రంజింప చేసెనట” యని యనగా నప్పునర్వివాహకర్తగారు మొగము ముడుచుకొని “ఛీ, యేమి హరికథలు, వెధవ హరికథలు, బండబూతు హరికథ” లనియె నపుడు నే నవ్వి “పంతులు గారికి సహవాసబలము కాబోలు నెల్లప్పుడు విధవాస్మరణము చేయుచుందురు” అంటి. నంత నచటివారెల్లరు సద్దడిగి వినుచుండిరి. పిదప హానరబుల్‌గా రతనితో “నిన్నరాత్రి దాసుగారిపాట దేవదుందుభులు మ్రోసెనట” యనియనగా “పాటసంగతి వారెరిగినచో వెధవ కథలని తిట్టెదరా?” యంటి నందు పై పునర్వివాహకర్తగారు నావైపు తిరిగి పండ్లు కొరుకుచు బతాకహస్తమున ముదలకించుచు “నీ పాట పిచ్చాయికి దెలియు” ననియె. పిచ్చాయియను నది యొకవెలయాలు యభినయ విద్యా విశారద యతని యింటి పొరుగు నాపెయిల్లు, నేనచట దరుచు బాడుచుందునుగాన నన్నట్లెత్తిపొడిచెను. పిదప విరస మికచాలునని నేమానుకుంటిని. కొంతసేపటికింకొకడు “నారాయణదాసుగారి కవిత్వము వంటి ఒరిజనల్ ఫ్లో సాధారణముగ మరెవరికిన్లేద”నియె నందు కాపునర్వివాహకర్త “పోనిందా మాటన్న నాకసహ్యము, పోకిరీగుంటకారు” అనెనంతట యెవరి యిండ్లకు వారేగిరి.

## చెన్నపట్టణములో పరిచయములు, అనుభవములు

మరునా డేలూరునకు బో సమకట్టియుండగా జోడవరము నన్నాదరించిన మునసబు కొంత కుటుంబముతో రామేశ్వరయాత్ర బోవుచు మెద్రాసును జూడవచ్చు రండు కలిసిపోవుదమని మమ్ము పిలిచెను. మరునాడు పగలు పన్నెండుగంటలకు బెజవాడ చేరుకొంటి మపుడు వేసవి కాలము. బెజవాడలో దూర్పునదప్ప దక్కినవైపున గొండలుంట చేతనో మరెందుచేతనో గాని యగ్గి తూలుచుండును. కృష్ణానది పట్టణముకన్న మిక్కిలి

పల్లమున నుంటచేత నూరిలో నీటిసదుపాయము తక్కువ. సాయంకాలము సదరన్ మరాటా రైలులో గూర్చుంటిమి. ఈ పోతులబండి యుదయము జామున కొక కొండగుహ దాటెను. ఆ గుహ యొకమైలు పొడవున దొల్చబడెను. బండి గుహ నుంచి పోవుచున్నపు డేయమావాస్య రాత్రియందుగూడ నట్టి యంధకార మనుభవించ లేదు. కష్టము గడిచినట్లు, నిద్రమేల్కొన్న రీతి, రహస్యము తెలిసినట్లు, గుహదాటి వెల్లడి దోతేర దబ్బకాయ చుట్లవలెనున్న కొండపై మీద యినుపదారిపై తలక్రిందుల బోవు ట్రెయినులోనుండి క్రిందుగనుబడు నగాధపు కొండయొంతరల దట్టముగా పోల్కికి రాని చెట్ల నల్లుకొన్న యడవిం బలుతెరంగుల రొదసేయు నానావిధ జంతుజాలంబుల బరికించుచు, మలుపు దిరుగునపు డుండలబారుతో నడుచుబండి గ్రోకలిబొండతో బోల్చుచు భయ విభ్ర మామోదంబులు ముప్పిరిగొను డెందములతో దంతధావనమైన లేక నిద్రదొరగి వాడిన మొగంబులతో సాయంకాల మైదు గంటలకు గుంటకల్లును బండినిల్వగా వేగిరపడి కృతకృత్యులమై వండుకొని భోజనానంతరము తిరిగి బండెక్కినారము. పెద్ద బుట్టపాగాలును కారునల్పు దుక్కిముచ్చు మోటదేహములతో కొందరు సీడెడ్ జిల్లా మనుష్యులును, తెల్లటి పొట్టి శరీరములతో పెద్ద యంచు ధోవతులతో నున్న ధార్వాడజనమును, తురక యాచతో దెనుగు మాటాడుచు నొడలి నిండ బట్టతొడువుగల నైజాముప్రజలును, అద్దలో[40] గచ్చకాయలు గిలకరించినట్లు కడుతత్తరగ మాట్లాడు నరవజనులును; రెయిలుస్టేషనుయొద్ద నిలవయున్నవారు, నచటి నుండి బైలుదేరువారును, స్టేషను నౌకర్ల సమ్మర్దమును, తినుబడివస్తువుల దుకాణదార్ల యమ్మకపు కూతలును, మనమున కచ్చెరువొనరింప మెద్రాసుమెయిలులో గూర్చుని దానివేగము కొనియాడుచు తెంపరితనమున మాగదిని జొచ్చినవారితో విధిలేక మైత్రి నొనర్చి పరస్పరసల్లాపముల నానందించుచు, స్థలము చాలమిం గూర్చొని కొంతసేపు గుర్రువెట్టుచు, బండినిల్చు స్టేషనుల భోగట్టా చేయుచు మెద్రాసు చేరుకొంటిమి.

ఒంటెద్దుబండిలో సామానువెట్టుకొని మేమిర్వురము కూర్చుంటకు జాగాలేనందున సున్నితమైన వస్తువులు తంబురా, వీణలు చెరియొక భుజమున మోయుచు నెన్మిదిగంటల యుదయపుటెండలో నద్భుతపడి పట్టణము నలువంకల జూచుచు గవర్నరుగారి యాతా చుట్టుగోడప్రక్క నుండి చనిచని తుదకు దిరువల్లిక్కేణిలో మునసబుగారి వెంట నొకయింటిలో బ్రవేశించితిమి. మున్సబుగారి భార్యాసోదరు డట వెలయాలితో నుండెను. చెంగటి యింట్లో నొక హెూటేలులో మాకతడు భోజనము పెట్టించుచుండెను. మునసబుగారు మరునాడే రామేశ్వరమునకు బోయిరి. తిరిగి భీముడుగారు మమ్మాదరింపజొచ్చిరి. క్రొత్తకుండలో జోరీగ జొచ్చినట్లయ్యె మాపని. మాకట నన్నియును గ్రొత్తమొకములే. సాయంకాలమున

బార్థసారథి గుడియు, నచట జరుగు వాద్యవిశేషము లాచెంగటనున్న కోనేరు నాచుట్టునడుచు స్త్రీపురుషులు కన్పండువుసేయు. చెట్టువిడిచిన భూతములవలె యోడ వదలిన కళాసుల పోల్కి, బేరముడిగిన వర్తకులభాతి, పెన్షనుగొన్న సిపాహీలకరణి, కోర్టు సెలవురోజులలో ప్లీడర్ల వైఖిరి నృనిపాటులేవియులేక వీధులవెంబడి దిరుగుచు భీముడుగారి ప్రాపున భుజించు చుంటిమి. తిరువల్లిక్కేణిలో రాత్రి దోమలు మెండు. పగలు ధూళి యింతింతకాదు. సముద్రపు గాలి వైచినంతవరకు కొంత సుఖమే కాని గాలి కొంచెము తగ్గినపుడు తాపము సహింపరాదు.

## మెద్రాసులో నా హరికథలు

ఒకనాడు భీముడుగారి బసకొక గుర్రపుబండిపై నుండి యొక గుమాస్తాను వెంటనుంచుకొని మైలాపూరులో నివసించిన యొక వెలనాటి నియోగిపంతులు వచ్చి నాకవిత్వము విని మిక్కిలి సంతోషించి మాయిరువురన్నదమ్ములను దనయింటికి గొనిపోయెను. మైలాపూరు చెర్వునుత్తర శ్రేణీ నతనిబస. అతడు బి.ఎ.బి.ఎల్. మంచి తెల్విత్తేటలు కలవాడు. స్యూళ్లకు మేడీజీలు చేసి రెండు లక్ష లార్జించెను[4]. మిక్కిలి రసికుడు. కడునుదారవంతుడు. తెనుగున గద్యపద్యములు మిక్కిలి చురుకుగ నల్లగలడు. దొరలు మెచ్చు నట్లింగ్లీషు వ్రాసి మాట్లాడగలడు. నేనప్పటికి బాటసారియను కావ్యమచ్చు వేయించుటకు సన్నద్ధపర్చినాడను. శ్రీకృష్ణజననమను పేరున నొక సంస్కృతయక్షగాన ప్రబంధమును జేసినాడను. గుజరాతీపేటలోని యొకగుజరాతీ బ్రాహ్మణుడు చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారి సతీర్థ్యుడును, మిక్కిలివన్నెకెక్కిన గ్రాడ్యుయేటును ఒక స్కూలునకు హెడ్‌మాస్టరును, బహుసంతానవంతుడు, సద్గుణపుంజ మగునతడు నాప్రజ్ఞకు సంతోషించి తనయింటను, తన పొరుగు నప్పటికున్నదశలో నున్న నొక వెలనాటి వైదికుని యింటను మూడు కథలు చేయించి నూరు రూపాయలిప్పించెను. మరియు నతని శిష్యుడగు నొక రత్నముల వర్తకుడు తన వైశ్యసంఘములో చందాయెత్తించి నారాయణముదలిసెట్టి వీధిలో రెండు కథలు చెప్పించి యెనుబది రూప్యములు విలువ గల వజ్రపుటంటుపోగులు నాకు బహుమతి యొసర్చెను. మైలాపూర్ కపాలేశ్వరదేవాలయమున మాకన్న మిడుచున్న పంతులు పదిమందిని రావించి యొక కథ చేయించెను. పిదప "హిందూ" "స్టాండర్డు" పత్రికలలో నా సంగీతసాహిత్యము లుగ్గడించుచు నా శారీరము వంటి ఘనగంభీర మధుర ధ్వని యదివరకెన్నడును వినలేదని ప్రచురించబడెను.

భీముడుగా రొకయుదయమున నెగ్మూరుచెర్వు పడమటిగట్టున నున్న యొక హైకోర్టు వకీలు యొద్దకు దీసుకొనిపొయె నావకీలు శ్రీవైష్ణవుడు (పనప్పాకం అనంతాచార్యులు).

---

4. వకీలు, మేడీజీలు చేసి లక్షలార్జించడం అనే క్లూలను బట్టి ఈ వెలనాటి నియోగి పంతులు రెంటాల వెంకట సుబ్బారావుగారు అయివుంటారు.

కలకత్తా లెజిస్లెటివు కౌన్సిలు మెంబరు, విద్యావినోదియు ఇంగ్లీషున మహాభారతము వ్రాసెను. అతడొకప్పుడప్పటికి రెండేడ్ల కిందట కూరెళ్ల వెంకన్నపంతులు డిప్యూటీ కలెక్టరు ట్రాన్సఫరయినపుడు విందుచేసి నాచే బాడింపగా రామానుజాచార్యులుగారితో వచ్చి నేజెప్పిన గజేంద్రమోక్షణమునకు మిక్కిలి సంతోషించెను. గనుక నన్నతడు చూచి మిగుల గౌరవించి తనయింట నుంచుకొని యొకహరికథ చేయించెను. జయంతి కామేశముపంతులు గారి కతడు మిత్రుడౌటచే కామేశముపంతులుగారు నన్గౌరవించిన సంగతి విని మరింత నన్నాదరించి నా సంగీత సాహిత్యములను గురించి హిందూలో వ్రాసెదనని యొకనాడు జోడుగుఱ్ఱములబండి నెక్కించి "నేటీవుక్లబ్బు"నకు దీసికొని పోయెను.

"లవ్‌ఫిఫ్టీ" ననుచు దేగలవలె బేట్లు ద్రిప్పి స్మేష్ గొట్టుచు టెన్నిస్సాడువారును, బ్రేకు చేసినయప్పటినుండియు వొకమార్కయిన దెచ్చుకొనలేకుండియును దనప్రతికక్షి ఫిఫ్టీగేములో నలువదెనిమిది సంపాదించుకొన్నను జయమున కాసించుచు మొండిదెబ్బలు గొట్టు చేతకాని బిలియర్డ్సు ప్లేయర్లును గల క్లబ్బునకు బోయినపుడు నాచేయిపట్టుకొని యాచారిగారు నాతో "అయ్యా! క్షమించవలయును. కొన్నాళ్లు దేశములు తిరిగి యద్దమైన నీళ్లు ద్రావుటచే నీళ్లపల్లడి బోగొట్టుకొనుటకై యీ పెద్దగురున కలవడినాడను. మీరు హరిదాసులు గనుక మీ ఎదుట జంకుచున్నాను" అని యనగా జిరునవ్వున "నేగూడ మీతో వంతుగలిసెద నపుడు నాయొద్ద మీరు జంక నక్కరలేదు' అంటి నందుకతడు మిక్కిలి సంతోషించెను. పిదప మేమిరువురము అయిదారు రూపాయిలు కిమ్మత్తు గల పెద్దగురుని సేవించితిమి. అంతనతడు మిక్కిలి హుషారుగా గలము కాగితమందుకొని నే దనబంగాళాలో నొనర్చిన హరికథను గూర్చి ప్రశంసించుచు విద్వాంసులు మెచ్చుకొనున ట్లింగ్లీషున నొకగొప్ప ఆర్టికిల్ వ్రాసెను.

పిదప మేమిరువుర మింటికి జేరుకొని మేడపైకి బోగా నతడు చప్పున పెద్దగురుడు పదేడింట గ్రుద్దుకొనుచుండెను గాబోలు నతనికన్న నొక్కింతయు యుషార్గానున్న నా కాళ్లు పట్టుకొని "మీవంటి పండితుని నేజూడలేదు. నాయొద్ద మీరున్న యెడల నెలకొక వందచొప్పున నిచ్చెదను. ఒక సంవత్సరము జీతము ముందుగ మీకిచ్చెదను. నాకోర్కెతీర్చి నాచెంగట మీరుండునట్లు ఖరారు చేసినదప్ప మీపాదములు విడువను" అనె నపుడు "సరియే" యనియతని సమాధానపర్చి నాలోనే "నాహా ! పెద్దగురుని మాహాత్మ్య మెంతవాని కెట్టి యవస్థతెచ్చెను. ఈ స్థితిమారిన నేటిమాట రేపితనికుండునా? చిన్నగురునకు బెద్ద గురునకున్న భేదము మోతాదు మీరినపుడు పెద్దగురు సేవచేసినవానితెల్వి నీటనిప్పార్ప బడినట్లు శూన్యమగును. యుక్తాయుక్త మెద్దియు గాన కట్టివాడెట్టి దుర్మార్గమైన గేవలమూఢుడై యొనర్చును. చిన్నగురుడు మితిమీరినను బైకి దయ్యము వలె నుండియును లోపల తెల్వి తప్పిపోదు. దుష్టకార్యము లొకింతయును జేయించదు. పెద్దగురుడు నరికి

చిన్నగురుడు పిరికి. ఎంత డబ్బుదండగ ఎంతయవివేకమెంత నగుబాటు, లోకములో యుక్తియుక్తముగ మదద్రవ్యములను సేవించినచో నభీష్టసుఖంబులబ్బును. కాని మోతాదు నిల్పుకొనుట దుస్సాధ్యము కదా? ఇంతకును పుస్తకములు పెద్దలు యాత్మసాక్షియును గూడ నిషేధింపదగు వస్తువులను గూర్చి యనిశము దెల్పుచుండ లక్ష్యము సేయక దాలిగుంట కుక్క చందాన దైవోపహతుడు దుష్ప్రవర్తనము మానజాలడు గదా? మరియు గవర్నమెంటు వారు కల్లు, గంజాయి, నల్లమందు మొదలగు దుష్టవస్తువులమ్మకుండ శాసింపరేల? స్వలాభ పరు లొనరుల కష్టము లాలోచింతురా? అబ్కారీలవలన వచ్చునంత రాబడి మానుకొందురా? ప్రజలేమైన గానీ, తమకు హాని కలుగునని కదా ఘనాయుధములను, తగిన సివిలు ఉద్యోగములను, మనకు దూరము చేసిరి. ఎద్దుపుండు కాకికి నొగులా? వితంతు వివాహము చేసికొండు, జాతిభేదము లక్కరలేదని పోషించు సోషల్రిఫార్మర్సు మద్యములను విక్రయించగూడదని చట్టమేర్పర్చుటకు బైవారితో మొర్రబెట్టుకొనరాదా? లోన గొరివివెట్టి పై నీరుజల్లుచున్నట్లున్న దీరాచరికము. అక్కన్న విన్న సంధ్య మాదన్న విన్న సంధ్య నాకెందుకీ వెర్రియూహలని నిదురించినాడ.

## దొరగారి సిఫార్సు

మరునాడుదయమున మునుపటికన్న మరింత పెద్ద మనుష్యుడుగా లేచి గతమెంతయు మరచి తెల్వితేటలగపర్చు నాచారిగారు నన్గ్రోలు దొరయొద్దకు దీసికొనిపోయి రతడు బోర్డు మెంబరు, పెద్దగురుడు. అతని భార్య నాచే వీణ వాయింపించి మిక్కిలి సంతోషించెను.

దొరగారు గొడ్డలిగాని దొరసానిగారు కొంతవరకు సంగీతజ్ఞానము కలది. భర్త చెంతనున్నపు డొకచెల్వు దూరముగ నున్నపుడొకతీరు నామె మోమునందు గన్పట్టెను. స్త్రీ స్వాతంత్ర్యము మెండగు యూరోపియనుకు కూడ నట్టియవస్థ లుండునా యని నేనబ్బుర పడినాడ. నా పాటవిని దొరగారు నాతో "నా చవిని నేనిందించుకొందును. వీరందరు మిక్కిలి సంతోషించుచున్నారు గాని నాకేమియు పాట తెలియదు" అనియె. అపుడు నేనతనితో "అయ్యా! యిచటికొక ఫర్లాంగుమేర నన్ని ట్రెయినులు వచ్చుచు బోవుచు నొక్కుమ్మడి కూతలు పెట్టుచున్నవి గదా? చిత్తగించుడీ నే పాడుచున్నంతవరకు మీకాధ్వని వినపడనీయ"నని పాడదొడగితిని. అపుడు దొరసానిగారు "మీరన్నట్లే మీరు పాడినారింత గొప్ప కంఠధ్వని నేనెన్నడును వినలేదు" అనియె. పిదప "రామనాథరాజుగారికి సిఫార్సిచ్చెదము. అచటకు బోయెదరా?" యని యెంతో దయతో దొరగారు సెలవిచ్చిరి. కాని "యంత దూరము పోవుట కిచ్ఛలేదు" అంటిని. ఆచార్యులుగారు నేను నింటికి వచ్చిన పిదప నేబదిరూప్యముల నోటు నాకిచ్చెను. "అయ్యా! యెంతపని చేసినారు? దొరగారు దయచేసెద మన్న సిఫార్సు పుచ్చుకొని రామనాథరాజుగారిని జూచినయెడ

మీకెంతయైన ద్రవ్యము దొరుకును గదా? పోనీ యిదుగో మైసూరు దర్బారు బక్షీకి[5] సిఫార్సిచ్చినా నిదిపట్టుకొని మైసూరుకు వెళ్లుడు. ఈలోపున బెంగుళూరులో మాతమ్మునికీయుత్తరము గన్పర్చుడు. మీకు మిక్కిలి లాభముండును" అని గ్రామాంతరము బోయెను.

## కాలేజీ అంధ్రోపాధ్యాయుని వద్దకు వెళ్లుట

మేమిర్వురన్నదమ్ములము మైలాపూరులో మమ్మాదరించిన యతని యొద్దకు బోయినారము. అతడు నన్నెంతో సన్మానించుచుండును. ఒకనాడతడు నేను గాష్ఠవాదమునకు దొరకొంటి మతడు కొంత తిక్కమతము కలవాడు. తన గుమాస్తాయింట నన్నాపూట భోజనముచేసి రమ్మనియె. నాగుమాస్తా టోపీదాసుగాన నతనియింట భోజనమున కొల్ల కేదో నెపమున నతని దప్పించుకొని భోజనమున కల్లాడుచు నొక యరుగుమీద నొక పుస్తకము జదివి శిష్యులకు వినిపించుచున్న నొకముసలి పండితుని జూచి చెంతకుబోయి యతనితో "అయ్యా! యీ పుస్తకము చదివెద నొకసారి చిత్తగించుడీ" యని యంటిని. అతడు నన్ను గూర్చొనమని పుస్తకము చేతికందిచ్చెను. నేనా పుస్తకము స్వరవేగమున బ్రత్యక్షరముగా రసమొల్కునట్లు చదువుట కెంతయో సంతోషించి "అయ్యా! నా భాగ్యమున మిముబోటి మహనీయుల దర్శనము నాకు లభించెను. మీరెచటికి బోవుచున్నారు?" అని నాయుదంతమంతయు విని నన్నాదరించి తనయింట భోజనము వెట్టెను. అతడచటి కాలేజీలో నాంధ్రోపాధ్యాయుడు. తెనుగున మేటిపండితుడు. నాచే జదివించిన పుస్తక మతడొనర్చిన బిల్వేశ్వరీయమను నాంధ్రకావ్యము (*కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులు*). అతని పాండిత్య మాతనికవిత్వము గణనీయములేకాని యతని ధోరణి యమృతోపమానమట్లు నిర్దుష్టముగ దెనుగున నుపన్యసింపగలవారింకొరు లేరు. పిదప నతనియొద్ద సెలవు పుచ్చుకొని మైలాపూరునకు నడిచి పోవుచుంటిని.

## మదరాసులో బ్లాక్ టౌను

నాకొరకు వెదకుచున్న బేరన్న నన్గలసికొని "యాతిక్కశంకరయ్యతో నీకు వాదమెందుకు? ఇంత పట్టణమున నిన్నెట్లు వెదుకగలను?" అనియె. మైలాపూరునకు దిరిగి మేమేగినారము. మాకన్నమిడుచున్న పంతులు నన్ను వృధాగా నొప్పించి వెడల ద్రొబ్బుటకు లోన నొచ్చుకొనుచు మరింత ప్రేమతో నన్నాదరించుచుండెను. విజయనగరము నుండి మేరంగి రాజుగారి యుద్యోగి[6] యొకడు నా మిత్రుడు నన్ను జూడవచ్చెను. అతడు మేటిలాక్షణికుడు, వెలనాటినియోగి. నా కవిత్వమునకు మిగుల సంతోషించుచుండును.

---

**5. బక్షీ** : రాజాస్థానాలలో ఒక ఉద్యోగం పేరు. రాజుగారికి ఆంతరంగిక కార్యదర్శి. దర్బారు 'మెయింటెనెన్స్' చూడటం కూడా ఇతని విధి.

**6. మేరంగి...** : విజయనగరం జిల్లాలోని మన్యపు జమీందారీలలో ఒకటి. శత్రుచర్ల ఈ జమీందారుల పౌరుషనామం. ప్రస్తుతం జియ్యమ్మ వలస మండలంలోని గ్రామం. దాసుగారిని కలిసిన మేరంగి ఉద్యోగి చిననాడు ఆయన సహాధ్యాయి, మేరంగి దివాను అయిన ఆచంట వేంకట సాంఖ్యాయన శర్మ.

నాకన్న మిడుచుండిన పంతులు నేనును బన్నిదములు వైచికొని యాశుధారపద్యములు వ్రాసి యే పద్యము బాగున్నదని నామిత్రున కగపర్చినపు డతడు నాపద్యమునకు సున్నయు రెండవయతని పద్యమునకు మైనస్ ఒకటియు మార్కులిచ్చినందుకు మేరంగి పంతుల కొంటెతనము మిక్కిలి కొనియాడతగినది.

బందరులో నన్నాదరించిన రిజిస్ట్రారు మేనల్లుడు నన్నొంటిగ దన యింటికి దోడ్కొని పోయెను. అతని యిల్లు బ్లాక్‌టౌనులో నుండెను. ఒక యింట్లో మూడు నాల్గు కుటుంబాల వారు అద్దెకుదిగిరి.

అబ్బా! నరకము కాని యది బ్లాక్‌టౌను గాదు. మురుగుకుండీలో బురువులవలె జనులట బ్రతుకుట వింత. మధ్యాహ్న మతని యింట భోజనముచేసి సాయంత్రము నాలుగుగంటల కూరు చూడబోతిని. మురికికిబుట్టిల్లౌ బ్లాకుటౌనులో నిండ్లు క్రిక్కిరిసి యున్నవి. ధూళిరేగుట చెప్పదరము కాదు. సముద్రపుగాలి కొంచెము కట్టుపడినప్పు డుక్క మరణయాతన పెట్టును. దోమలబాధ యింతింత కాదు. ప్రతివీధిలోను మేడలవలె సొగసుగ రంగురంగుల మిఠాయి పేర్చిన దుకాణములను చెంగట తమలపాకుల యంగళ్లను వచ్చిపోవుబండ్ల మ్రోతలును, దిక్కుమాలిన యరవ భాష మాట్లాడు జనులనుగూర్చి కొంత వింతపడుచు వేరుసెనగకాయలను దోసెలను ముందుంచుకొని బండికన్నముల వంటి కమ్మలుంచుకొని యమాన్దస్తాలో దమ్మలము దంచుచు బొగాకు విడెముల రసము స్రవింప దయ్యములవలె గూర్చున్న కారునల్పు స్త్రీలం గాంచుచు బోవుచుంటిమి.

## శ్రీవైష్ణవ మిత్రుడు

ఒకచో నారాయణమొదలివీధిలో హరికథ చేసినపుడు నా ప్రక్క ఫిడేలు వాయించిన శ్రీవైష్ణవుడొకడు నన్గని "ఓహో అన్నగారూ! నా పుణ్యమున నేడు మీసందర్శన మయ్యెను, మాయింటి కొకసారి విచ్చేయుడు. మాయన్నగారికి మిమ్ము గన్పర్చవలయు నని నా కోర్కె" యనె నందుకు నే సమ్మతించితిని. అపుడొక మిద్దెపైకి న న్దోడుకొని పోయె నది బ్రాందీషా పచట నెనమండ్రు పెద్దగురుని సేవ చేయుచుండిరి. మమ్ముల నెంతో యాదరించిరి. మదిరాగృహమందు త్రాగుబోతు లన్యోన్యము కన్పర్చు స్నేహ మింతింత కాదు.

జూదము జరుగు తావున దీర్ఘములందు రెయిల్వేప్లేటుఫారముచెం౯ వెలయాలి యింటిలోను మదిరాగృహములందు జనులకు త్యాగము మెండు. ఒక గంటలో పది రూపాయిల విలువగల పెద్దగురు ప్రసాదమయాచితముగ లభించెను. పెక్కు రకముల పెద్దగురుని ప్రసాదమును, కారపుపోస పకోడీ మొదలగువాని నంజుకొని కొందురును, ఖబాబుపుల్లలు కొర్కుచు కొందరును సేవించిరి. ఆమిషాశనము నబద్ధమాడుటయు

నన్నంటని పాపములు. ఇట్లిరువురము గురుసేవ నోలాలడిన పిదప నవ్వైష్ణవుడొక మెద సన్నము గోవిందుని[7] జంకనుంచుకొని తనయింటికి నన్గొనిపోయెను. అపుడు చీకటి రాత్రి తొమ్మిదిగంటలవేళ, అతనిరాక కతని యింటివా రెదురు చూచుచుండిరి. అతని యన్న యతని వదినెయు నతని తల్లియు నాతని భార్యయు నతడు నేను నింటిలో నున్న వారము. అతని తల్లి యెనుబదేండ్ల ముసలిది. అతని యన్న యేబదేండ్లకు బైగా వయసు కలవాడు. వదినె ముప్పదేండ్లది. భార్య పాతికయేండ్ల దతడు నలువదైదేండ్లవాడు. అతని యింట్లో యేమూల జూచినను సరోజు-ఫిడేలు-మద్దెల మొదలగు సంగీతపు పనిముట్లు మెండుకొని యుండెను. అదివరకే పెద్దగురుని సంపూర్ణముగ సేవించి యప్పుడే కొంచెము తెల్వి గాంచుచున్న వారందరొక్కమొగి "నాయనా తెచ్చినావా"యని యొక్క పెట్టున గేకవేసిరి. అపుడతడు తన యొద్దనున్న మెదసన్నము గోవిందుని మూత దెరచి యందరికిం గొంచెము కొంచెముగ గురుసేవ సేయించెను. అంతట నెవరో మరి రెండు సీసాల కంట్రీగురుని *(నాటు సారాయి)* గూడ నొసంగి రిట్లమితముగా గురుసేవ లభించినందున వారి యందరి యానంద మేమిచెప్పగలను. కొంత గడిచిన తరువాత అన్నగారు ఫిడేలు పట్టుకొనిరి. తమ్ముడు గారు మద్దెల పట్టుకొనిరి. నన్ను బాడమని "రాహా ముండదేవుడు కుదర్చెనురా, ముగ్గురినొక్క లాగున" ననుకొనని నేనవ్వ దొడగితిని, నా నవ్వు చూచి కోపించి "విల్లుపట్టిన వారిలో నర్జునుడు ఫిడేలు పట్టినవారిల నేనుగదా నేర్పరులము. తమ్ముడా, వీడు నన్నుజూచి యెందుకు నవ్వుచున్నాడు" అని యొక పల్లవి యెత్తెను. నేగూడ బాడ దొడగితిని. నన్నుగని సంతసించి "ఓరీ తమ్ముడా! వీడు పాడగ లయపట్టుట కష్టము సుమా"యనెను. "ఇదివర కెందరో యుత్తరాదివాండ్రు వచ్చిరి గాని వీనివంటి వాడొకడైన రాలేదు. వీడింకను గొప్ప వాడగును సుమా" యనెను.

పిదప కొంతసేపటికి భోజనమున కాయత్తులమై మిగిలిన గురుని పంచుకొని సేవించి అమితగురుకటాక్షమున జీర్ణించి నన్నోడ్కొన్నయతడు తప్ప దక్కిన వారందరును శల్యావశిష్టులై యుండిరి. ఫిడేలు వాయించుచు నావిద్య మెచ్చిన యతడు నిజముగ లోకోత్తర సంగీత ప్రజ్ఞ కలవాడౌట యతడు కొన్నాళ్లు పాఠశాలాంధ్రో పాధ్యాయుడట. సంగీత గ్రంథములను రచించెను. విజయనగరపు మహారాజుగారతని నెంతో మెచ్చుకొని యతనికి బుష్కలముగ ధన మిచ్చిరట[8]. పళ్లెములునిచి యతని భార్య వడ్డించుచుండెను.

---

7. **మెదసన్నము గోవిందుడు** = ఒక రకం 'షేప్'లో ఉండే బ్రాందీ సీసా.

8. ఆంధ్రోపాధ్యాయుడు, సంగీత గ్రంథ రచయిత, విజయనగరపు రాజు పుష్కలంగా ధనమిచ్చుట - ఆధారాలను బట్టి ఈ శ్రీవైష్ణవుడు తచ్చూరు పెదసింగరాచార్యులు అని నిర్ధారించవచ్చు. వీరి తమ్ముడు చినసింగరాచార్యుడు. మద్రాసులో స్థిరపడిన తెలుగువారు. సంగీతకళానిధి, స్వరమంజరి, గాయకపారిజాతము, గాయకలోచనము, గాయకసిద్ధాంజనము అనే ఐదు సంగీత శాస్త్రగ్రంథాలను రచించి ప్రచురించారు. ఆనందగజపతికి స్నేహితుడు. వీటి ప్రచురణకు ఆయన ధనసహాయం చేసారు. అన్న వాయులీనంలోనూ, తమ్ముడు మృదంగంలోను విద్వాంసులు.

సంపూర్ణ గురు కటాక్షమందుటచే భోజనవాంఛ మాకెవ్వరికి లేకుండెను. అంతట నింటి యజమానుడు నన్గని తొమ్మిదవ యష్టము[9] పారాయణ చేయుచు నొరిగెను. క్రమక్రమముగ నందరము సంపూర్ణానందమున దొర్లుచుంటిమి. తెలవారకయే మిద్దెపైకి బోయి మరికొంచెము గురుని సేవించి నిదురించితిమి. తెలవారినతోనే పేరన్న యచటికి వచ్చి నన్ను మైలాపూరునకు దోడ్కొని పోయెను.

ఆ రాత్రి మేము బయలుదేరి బెంగుళూరుకి బోవుచుండగా గుడియాతము స్టేషను చెంత నా పేరుపెట్టి యెవడో పన్నెండుగంటల రేయివేళ బిగ్గరగ బిల్చుచుండెను. ఏమని నేనడుగగ నాచేత నొక టెలిగ్రాము పెట్టెను. ఎనుబది రూప్యము లివ్వబడుననియు నొకచో బాడవలసినది గాన వెంటనే మళ్లి రమ్మనియు మైలాపూరులో మమ్మాదరించిన పంతులు వ్రాయుటకు గొంత యోచించి మళ్లీ మెడ్రాసున కుదయమున జేరుకొంటిమి.

## పోలీసు కమీషనరుగారి యింట్లో నాచే సంగీత సభ

మైలాపూరు పంతులు ననుజూచి మిక్కిలి సంతోషించి "వచ్చినావా, ఈ యూరివారికి నాకును బట్టుపంతముపైని నిన్పిలిపించినాము. నేడు పోలీసు కమీషనరు గారి యింట నాలుగుగంటలకు సాయంకాలమున సభ జరుగును. ఫిడేలు వాద్యమున దేశమున గొప్ప ఘనతకెక్కిన యొకడు నీప్రక్క వాయించును. ఒక గొప్ప విద్వాంసుడు మృదంగమును కేర్పర్చబడును. ఈయూళ్లోనున్న ఘనులందరు నేడాసభకు వచ్చెదరు. దాక్షిణాత్యులకన్న సంగీతమున నౌత్తరాహులు తక్కువయని యిచటివారి యభిప్రాయము. నేడు నీవాయపవాదమును బోగొట్టవలయు జుమా" యన నందుకు నే దలయూచి "అయ్యా! హరికథాగానమున గొంత సభను రంజించుశక్తి నాకున్నదేమో కాని కేవల సంగీతమున సభను రంజించు నలవాటు చాలకాలమాయెను నాకు లేదు. అప్పుడప్పుడు నేనాడు తలబిరుసుమాటలను బట్టి నన్నులకనపర్చుటకు మీకిట్లు వేడుక కలిగెను గాబోలును, కానిండు" అంటిని.

పిదప నాలుగు గంటలకు సభ కేగినాను. ఛీఫ్ జస్టిస్ మొదలు ఘనులచే సభ క్రిక్కిరిసియుండెను. నటభైరవి పాడుచుంటిని. ఫిడెలరును మార్దంగికుడును ఘటవాదకుడు నన్నలక్ష్యముగ జూచుచుండిరి. సభికులు నా శారీరమును మెచ్చుకొనుచుండిరి. కాని నాయాచ యాదేశస్తులకు గ్రొత్తయౌటచే రుచింపకుండెను. తానము నే గొంతవరకు పాడుచుండగా హరికథా కాలక్షేపము సేయువా డింత సాహసముగా సంగీతము పాడజొచ్చెనా పల్లవిలో వీని బండారము బయల్పడునని ఫిడెలరు నాతో "ఇక పల్లవి యొత్తుకొండి" అనియె. అప్పుడు విషమోద్గ్రాహమున నే పల్లవి బాడుచూ నొకమారైన

---

**9. తొమ్మిదవ అష్టం *(అట్టం)*** = తిట్టడం అని బ్రాహ్మణ పరిభాష.

జాగాకు రాజాలని ఫిడెలరును మార్దంగికుని జూచి "తానము పాడుచుండగ బల్లవిపల్లవి యని నన్ను దొందర పెట్టిరి. ఒకసారియైన జాగాకు రాలేరు, ముక్తాయింప జాలరు. కాలముం దరిమివేయుచున్నారు. మీ దాక్షిణాత్య లొకింతయు విలంబకాలమునకు బనికి రారు" అంటి నందుకు నా భాష తమకు తెలియనట్లభియించుచు నేమో వారిలో వారు గొణుగుకొనుచుండిరి. అంతట నానందభైరవి ఛీఫ్ జస్టిస్ వినగోరెను. నేనారాగము పాడుచుంటిని. ఫిడెలరు ఆ రాగమును మిక్కిలియందముగా వాయించుచుంట చేత పాటమాని నేగూడ సంతోషముతో వినుచుంటిని. సభికులంద రమితానందమును బొందు చుండిరి. పిదప నన్ను రాగము మార్చి పాడుమనగా హిందూస్థానీభైరవి నే బాడుచుంటిని. కొందరు మాత్రమే సంతోషించుచుండిరి. దాక్షిణాత్యులకు హిందూస్థానీ యాచ పాములకు సుగంధి వంటిది*(గిట్టదు అని అర్థం)*. పిదప నారుగంటలకు సభ ముగిసెను. దాక్షిణాత్యుల కలవడిన కృతులు నాకు రాకుంట చేతను పాటలో వారిదొక యాచ నాదొక యాచ యగుటచేతను నావలె విలంబకాలమున పల్లవి పాడుట నచటనరుదౌటచేతను హిందూస్థానీ బాణీ సొగసు వారికి తెలియకుండుట చేతను కొందరు పెద్దలు సభలో లేచి "ఈ విజయనగర విద్వాంసుని శారీరము నిరుపమానరంజకముగా నున్నది. ఔత్తరాహుల లయజ్ఞానము మిక్కిలి శ్లాఘనీయము. ఇతడు పల్లవిలో మేటి. ఇతడు పాడిన హిందూస్థానీ యాచ మాకు దెలియ లేదు. కొన్నాళ్లీతడీప్రాంతమున నుండి యిచటి యాచను గ్రహించినచో నిచటి గాయకులందరిని మించుననుటకు సందేహములేదు" అనిరి. నే నందుకు బ్రత్యుత్తరముగా "మీ యాచ *(యాస)* మిక్కిలి బాగున్నది. నాకు జిత్తరంజక మయ్యెను. ఔత్తరాహుల లయనుగూర్చి మీరొప్పుకొనుట న్యాయమే. మీకు హిందూస్థానీబాణీ తెలియకుంట మిగుల శోచనీయము" అని విరమించితిని. పిదప నెవరిమట్టుకు వా రిండ్లకు జనిరి. మొత్తముపై నా కర్ణాటకము వారికి రుచింప లేదు. నా హిందూస్థానీ వారికి తెలియలేదు. దేశమున కొకొక్క యాచ, యెవరి యాచ వారికి రుచి, యెచటనైన బాండిత్యమెరిగి సంతోషించువారు కడునరుదు.

**తెలుగులో, ఇంగ్లీషులో దాసుగారి చేవ్రాలు**

ఆదిభట్ల నారాయణదాస్

Adibhatla Narayanadas

# అధ్యాయం - 7

## బెంగుళూరు ప్రయాణము

**మ**రునాడు బెంగుళూరుకు బయలుదేరినాము. మాయొద్ద నొకవీణ యొకతంబురా యొక కర్రపెట్టెయు గలవు. చెన్నపట్టణపు పితలాటకమును గూర్చి మొదటిసాక్షు లచటి ఝట్కాబండ్లవాండ్రు, దక్షిణదేశములో నన్నదాత లరుదు. అరవలకు ధనలోభము, మర్కట చేష్టలు, కాపట్యము, మురికితనము, మోటరికము సహజములు. స్టేషనుచెంత నొక కానిస్టీబు మాకు టిక్కెట్లు కొనిపెట్టి మమ్ములను ట్రెయినెక్కించగా వానికొక యణా యిచ్చుకొంటిమి. కొందరు కన్నడము కొందరరవము మాట్లాడువారే జట్టుదార్లుగా దొరికిరి గాని తెనుగు మొగమొకటైన గానరాకుండెను. సాయంత్ర మారుగంటలకు బెంగుళూరు మెయిలు బయలు దేరెను. మేము కూర్చున్న బండీ *(బహుశా బోగీ అని దాసుగారి ఉద్దేశమై ఉంటుంది)*. లోని కెవరూ రాకుండ ద్వారము చెంత నిలబడి యెక్కబోవు వారితో నిచట బలువురున్నారనియు మేము రిజర్వు చేసుకొన్నామనియు నింకొక బండికి పొమ్మనియు బోరాడుచు సాహసించి చొరబడిన వారితో బొత్తు కలుపుకొని కుశల ప్రశ్నముల జేయుచు దేశభోగట్టా సేయుచు గాలి యధికమైనపుడు కిటికీలు మూయుచు నిరువంకలగల దేశము నబ్బురపడి చూచుచు శిరస్సు కిటికీలోనుండి పైకి బెట్టి చూచునపు డెదిరిగాలితాకున సంప్రాప్తించు నన్యనిష్ఠీవనము తుంపురుల దుడుచుకొనుచు గంటబడు బొగ్గుదుమారమును నలుపుకొనుచు గూర్చుని గుఱ్ఱుపెట్టుచు బడుకొంటకు కొంచెము చోటిమ్మని చెంగటివాండ్రతో బెనగులాడుచు నెవరైన మాబండిలోనికి వచ్చుట కనంగీకారమును బండిలో నుండి దిగిపోయినప్పుడు విశ్రాంతిగా బడుకొనవచ్చునని సంతోషించుచు కాళ్లు చాచి ముసుగుపెట్టి పడుకొని యెందరు లెమ్మని లేపిన మీద కూర్చున్నను గదలక మోటగించి నిద్దుర నటించుచు భూత భవిష్యత్తులంగూర్చి యేద్దియో తలపోయుచు మింటమిద్దె లల్లుచు స్టేషనుల లెక్కించుచు మిఠాయి మొదలగు వస్తువుల నమ్మువారి కూతలను వెక్కిరించుచు గొప్ప స్థితికలవారుగా దోచినపుడు వినయమును సఖ్యమును, సామాన్యులుగా గనపడినపుడు బండినెక్కిదిగు జనులపై ధాష్ట్య మగపర్చుచు బడుచు లేచుచు నెగయూపిరి దీయుచు స్టేషనుకువచ్చి యప్పుడే కదలిపోవుచున్న బండింగని నెత్తినోరుకొట్టుకొని వాపోవు నలసులం గని నవ్వుచు నెదియైన గొని తినుచు జుట్టలు గాల్చుచు బొడుము పీల్చుచు సోడా ద్రావుచు ప్లాటుఫారముపై నిటునటు దిరిగి యన్నిబండ్లలోని మొగములు గని బెట్టుచు నొకటికి దిగి కచ్చ్య సవరించుకొన బండిజేరుకొన బర్విడుచు కట్టుంగలయందు వంతెనలమీదను బండి నడుచుట పరికించుచు బండి పర్విడుచుండ పార్శ్వముల నగపడినవారి న్రమ్మని

పెంకెతనముగ బిల్చుచు ముందుష్టేషనెద్దియని భోగట్టా సేయుచు దుద కుదయమున నెనిమిది గంటలకు బెంగుళూరు జేరుకొని యొంటెద్దుబండిం గూర్చుకొని ఫలానాపేటలో ఫలానావారి యిల్లెక్కడనని తారసిల్లువారినెల్ల నడుగుచు మాకు మైసూరుకు సిఫార్సిచ్చిన యాచార్యులుగారి యైదవతమ్ముని యింటికి వెళ్లి యతని కుత్తరము చూపినాము.

## బెంగుళూరులో సంగీత, హరికథా కాలక్షేపాలు

అతడు తెల్లటి సొగసైన ప్లీడరు. అన్నగారి యుత్తరమును జూచి మమ్ములను మిద్దపై సామాను పెట్టుకొమ్మని చెప్పి భోజనానంతరము జడ్జీకోర్టుకు బోయెను. అతని కరుంధతివంటి యొక చక్కని భార్యయు సరస్వతి వంటి యొక చక్కని కుమార్తెయు గలరు. మేము మిక్కిలి బడలియుంటచే హాయిగ నిస్సమ్మర్దమగు మిద్దెపై నిదురించితిమి. నాలుగుగంటల కాయజమాను డింటికి వచ్చెను. మేముకూడ నిదుర మేలుకొని కాల్చేతులు కడిగికొని మంచినీళ్లు త్రావి స్వస్థముగ నుండగా నతడు నాచెంతకు వచ్చి "ఏదయ్యా! కొంచె మొకరాగము పాడుడీ చూచెదను" అనియె నపుడు నే తంబూరా శ్రుతిచేసి సావేరి పాడగా నతడు పొందిన యానంద మేమందును! ఒకగంట వరకు నాపాట వినివిని "అయ్యా! మొదట మిమ్ములను జూచియే మీయుత్తరాదివాండ్రను మాయన్నగారు నాకు దగిల్చి రనుకొంటిని. మీయుత్తరాదివారి పాటంటే మా దేశస్థులకు దలనొప్పి, ఇపుడు మా దేశస్థుల కంటె సొగసుగ మీరు పాడినారు" అని సంతోషించెను. అతడు గూడ సొగసుగ బాడ గలుగును.

అతని రెండవయన్న యచట మున్సబుగా నుండను. అతడుగూడ నాపాట కెంతయో సంతోషించి "ఇదివరకు కోయంబత్తూరు రాఘవయ్య పాట విన్నాను. ఇప్పుడట్టి గంభీర శారీరము తిరిగి లభించెను" అని పరమామోదము పొందెను. ఇట్లు రెండు దినముల వరకప్పుడప్పుడూ నాయన్నిరకముల సంగీతప్రజ్ఞ కాయిరువు రన్నదమ్ములు బ్రహ్మానంద మందిరి. కాని మహారాజుగారియొద్ద నే హరికథ యెట్లు చేయగలనోయని సందియముతో బొరుగింట నా హరికథ పెట్టించెను. నాడు నా హరికథ విన్నవారందరు నిరుపమానముగ నున్నదన్నారు. కథ చేయించిన యతడు ముప్పది రూక లిచ్చెను. నా కన్నము పెట్టుచున్న యజమానుడు నాతో "మీ పాట బాగున్నది. కాని మీకథ యెట్లుండునో యని యిదివరకు సంశయించినాడను. ఇదివరకు మాదేశమున బ్రసిద్ధిచెందిన కృష్ణ భాగవతుల కథకన్నను రంజనముగాను పాండిత్యయుక్తముగాను నున్నది మీకాలక్షేపము. మాదేశమున నొక భాగవతులును ఉత్తరదేశమునకు మీరు నిద్దరికిద్దరు నీడు లేనివారు, దేవుడు మీవిద్యకుదగు రూపముగూడ మీకిచ్చుట యెంతయదృష్టమయ్యా!" యని కన్న కొడుకుకన్న వేయిరెట్లు

ప్రేమతో నన్నాదరించుచుండెను. సంగీత రసికుడతడుగాన నతని మరింతవేడ్కతో బాడుచు రంజింపజేయుచుంటిని.

అతని యన్నయైన మునసబు బెంగుళూరు పూలతోటలో మైసూరు మహారాజువారు కుటుంబముతో వేంచేసి యుండిరని రదియె మంచిసమయమని యతని భార్యకు మేనమామయైన దర్బారుబక్షీవద్దకు తమయన్నగారు మాకిచ్చిన సిఫార్సుతో మమ్ములను బంపించెను. బక్షీ మమ్ములనుజూచి "సరియే మహారాజు గారితో మనవి చేసి మీకేవర్తమానము దెలిపెద" అనియె. పిదప సాయంకాలము మునసబుగా రొక ఉత్తరము పట్టుకువచ్చి నాతో "అయ్యా! మహారాజావారి[1]తో బక్షి మన్విచేసినాడు. రేపుదయమున మహారాజావారు మీ పాట ముందు విన నుద్దేశించిరి" అని చెప్పిరి. మరునాడుదయమున గృతకృత్యులమై కాఫీ ద్రాగి మేమిర్వురన్నదమ్ములము మునసబుగారు సప్లయి చేసిన గుఱ్ఱపుబండి నెక్కి పూలతోటకు వెళ్లి దూరముగ బండి నునిచి మహారాజావారి బంగళా కేగినారము.

## ఆస్థాన విద్వాంసుల వద్ద సంగీత ప్రదర్శనము

అచట నిరువదిమంది సంగీత విద్వాంసులు తంబురాలు వీణెలు నొద్ద నుంచుకొని కూర్చుండిరి. మహారాజువారు లోపున నుండిరి. అంతట బక్షీ మాయొద్దకు వచ్చి "అయ్యా! మీ ప్రజ్ఞావిశేషము లీ విద్వాంసుల యొద్ద గన్పర్చుడు. దొరగా రీచెంగటనే యున్నారు. మీ శారీరములు వారికి రుచించినచో రాత్రి మీ కథ చిత్తగించెదరు" అనియె. పిదప వీణ నే బట్టుకొంటిని. తంబురా పేరన్నయొద్ద నుండెను. గాన నన్ను వైణికుడనియు బేరన్న న్నాటకుడనియు నచటి సంగీత విద్వాంసులు పోల్చుకొని యందులో నొకడు నన్జూచి "ఏదండా కొంచెము వాయించండా" అనియె. అపుడు నే వీణ వాయించగా బెదవులు విరిచి లుచ్చగొట్టి నిరసనదృష్టితో నన్జూచి పేరన్న వైపు దిరిగి "మీరు కొంచెము పాడండా" యనెను. అపుడు పేరన్న కొంచెము పాడెను. అందుకుగూడ మూతివిరిచి నిరసనదృష్టితో "సరియె బాగున్నది నిల్పండా" యనె. నే నందుకు జిరునవ్వుతో "నే బాడెద వినండా" యని ధన్యాసి పాడ నారంభించితి. నా శారీరమునకు బంగాళా యన్నివైపుల బ్రతిధ్వాన

---

1. **మహారాజావారు** : దాసుగారు బెంగుళూరులో దర్శించినది మైసూరు మహారాజు చామరాజేంద్ర వడయర్-10 (1863-1894). దత్తు తండ్రి తన ముందరి మహారాజు మూడవ కృష్ణరాజ వడయర్ 1868లో చనిపోగా ఇంగ్లీషువారు తమ అధీనంలోనే చామరాజుకు విద్యాబుద్ధులు నేర్పి 1881లో సింహాసనం అప్పగించారు. స్త్రీ విద్య, నీటివసతులు, రైలు మార్గాలు వంటి వాటితో మైసూరు రాష్ట్రాన్ని ఆధునిక పథంలోకి నడిపిన దూరదృష్టిగల రాజు. కోలార్ బంగారు గనులు ఈ రాజు కాలంలోనే పని చేయటం ప్రారంభమైంది.

మివ్వదొడగెను. మహారాజుగారియొద్ద నుండి బక్షీ వచ్చి నాతో "అయ్యా! మీ శారీరమునకు దొరగా రపరిమితానందము నందిరి. రాత్రి మీకథ యెనిమిది గంటలకు జిత్తగించెదరు. మీరు బసకేగి సిద్ధపడుడు" అనియె. సంగీత విద్వాంసు లందరు అద్భుతపడిరి.

## మహారాజావారి సమక్షములో హరికథ

పిదప సాయంకాలమున కచటగల తగిన యొక ఫిడెలరును మద్దెలవానిని జత పర్చుకొని భోజనము లాచరించి బక్షీ ద్వారా మా మామూలు డ్రస్సుతో వచ్చెదమని మహారాజుగారి సెలవును పొంది యొడల జందనము, కనుల కంజనము, నుదుట తిలకము, సిగకుబూలదండ, మెడలో బూలదండ, మొలను మున్సబుగారు కట్టపెట్టిన క్రొత్తపట్టుపుట్టము, నడుమున బనారస్సు ఖండవా, చేతిలో శ్రీరామపట్టాభిషేకపటమును ధరించి నేనును, చొక్కాయి, పాగాతో జేతను తంబూరా పట్టుకొని పేరన్నయు గుఱ్ఱపు బండిపై నుండి ప్రక్కవాదకుల వెంటనుంచుకొని సరిగ నెనిమిది గంటలకు మహారాజ సముఖమున కేగితిమి. అపుడు మహారాజుగా రొక గుమ్మటమునబోలిన బంగళాలో సోఫాపైని గూర్చునియుండిరి. సోఫాక్రింద నొక వైపున బక్షీ మొదలగు కొందరు సన్నిహితోద్యోగులును, బిదప సంగీత సాహిత్య విద్వాంసులు, మహారాజుగారి సోఫాకు రెండవప్రక్క చిన్నచిక్కు చాపచాటుగ మహారాణీ గారును, వారి పిల్లలు కూర్చునియుండిరి. ఆ సభలో గూర్చున్న వారందరును మొత్తముపై నలువదిమందికి యెక్కువగ నుండరు.

నే పటము చేతపట్టుకొని సముఖమునకు బోవగా మహారాజువారొక పుష్పమాలిక చేతనందుకొని నా కంఠమున స్వయముగ వేసిరి. ఆ పటము మహారాణీవారి చెంగట నొక కుర్చీయుంపించి యందుపై నిడి ప్రార్థన శ్లోకము కమాచీ రాగమున జదువగా "మ్యూజిక్ ఈజ్ వెరి వెరి స్వీట్'' అని మహారాజుగారు సంతోషముతో తలనాడింప దొడగిరి. అట్లు పదునొకండుగంటల వరకు సంతోషముగ గున్నటేనుంగుపగిది దలనూపుచు ప్రభువు చిత్తగించుచుండిరి. సభ చిత్రమున లిఖింప బడినట్లు నిశ్చేష్టమై యున్నది. పదునొకొండైన దరువాత ప్రభువు వారు బక్షీ వైపు చూచిరి.



చామరాజేంద్ర వడయర్-10

బక్షీ నాయొద్దకు వచ్చి ముగించుమనియె. మంగళము పాడినపై మంగళహారతి మహారాజుగారందుకొని లోనికి వేంచేసిరి. తరువాత బక్షీ నావద్దకు వచ్చి "యెల్లుండి మరియొకసారి మీకథను దొరవారు చిత్తగించెదమన్నారు. మీపాటకు దొరగారపారముగా సంతోషించిరి. ఇదివరకింతటి సుందరమైన పాటకుని చూడలేదని సెలవిచ్చినారు" అనియె. పిదప నచటి విద్వాంసులు గూడ "అసమానప్రతిభావంతులు మీరు" అని నన్ను శ్లాఘింపదొడగిరి. సంస్కృతము తెనుగు చదువుట పాడుటయు నెంతయో వేగముతో ఇంగ్లీషున దర్జుమాచేయుటచేత మహారాజావారికి నాకథయంతయు బాగుగ బోధపడెను. మహారాణీవారికి దెనుగు కొంతవరకు తెలిసియుంటచే వారికిగూడ మిగుల నామోదమైనట్టు తెలియవచ్చెను. అప్పటి నా యింగ్లీషు ధోరణి చికిలీ చేసిన కత్తి వలె సాపుగా నుండెను. నా వయసప్పటికి ముప్పదేండ్లు *(1894)*. బందరుప్పెన కనగా రక్షాక్షి నా జననమట. శరీరము, శారీర విద్యయు మిక్కిలి సౌష్టవముగ నుంటచే నెప్పుడు కథ చేసినను సమ్మోహనాస్త్రమువలె తప్పక సభారంజనమగు చుండెను.

## రెండవనాటి హరికథ

ప్రభువు వారు సెలవిచ్చిననాడు తిరిగి రాత్రి యెనిమిదిగంటలకు బంగళాకు బోయినారము. బెంగుళూరు చందనము పూసికొని గుఱ్ఱపుబండి యొక్క యొకక్రోసు వెడల్పైన పూలదోటనుండి మేమనుభవించిన చల్లగాలి హాయి యెట్లు వర్ణింప గలను? పెద్ద లింగకాయలు కట్టుకొన్న యిద్దరు వెండిచెంబులతో పాలు నే బంగళాకు వెళ్లినతోనే నా కొసంగిరి. పాలారగించి, చుట్టకాల్చి తాంబూలము వైచికొని నేసిద్ధముగ నుంట దెలసి మహారాజుగారు కొల్వుచేసియుండిరి. తొలినా డంబరీష చరితము చెప్పినాడ. రెండవ దినము గజేంద్ర మోక్షణము చెప్పుచుండ మహారాజుగారు పేరన్న పాట విని "ఇట్-లవ్సు-మి-టు-స్లీప్" అని సంతోషించిరి. తొలిదినము భోజనాత్పూర్వము దొరగారు కూర్చున్నారు గనుక భోజనార్థమై పదునొకండు గంటలైన తరువాత కథ చాలించమనిరి. కాని రెండవదినము మరింత సావకాశముగ విననెంచి భోజనము చేసి కూర్చుండిరి. కథ చాలించుడని తొలిదినము మహారాజువారు సెలవిచ్చుటకు బదులు నేడు తీర్చెదనని స్వతంత్రబుద్ధితో రెండవదినము పదునొకండుగంటలకుబైగా పాడి "కథ ముగింపబడియె" అని యింగ్లీషున మహారాజావారితో నంటిని. అపుడు దొరగా రింకను వినుట కిష్టమున్నను విధిలేక కొల్వు చాలించుకొనవలసి వచ్చెను. పిదప నాకడకు బక్షీ వచ్చి "అయ్యా! మహారాజువారి కింకను మీపాట తన్వితీరలేదు. మైసూరులో సింహాసనముపై నుండి మీకు బహుమతులిచ్చెదనని సెలవిచ్చిరి. దసరాయుత్సవములకు మిమ్ములను మైసూరుకు రమ్మని సెలవైనది. మీట్రెయిను ఖర్చులక్రింద బ్రస్తుతమివిగో రెండువందలు దయ

చేయించిరి. మీరు బెంగుళూరు మీద రచించిన సీసపద్యము వ్రాసి యిమ్మని సెలవిచ్చిరి" అనెను.

సీ॥ అలరుతేనియ లూరు దలిరులజిగి మీరు
వి న్నగరువుదీరు బెంగుళూరు
చిరుతమబ్బులకారు చెమటరాని షికారు
వేడుకలింపారు బెంగుళూరు
చెరుకుతీయనినీరు చేలపచ్చనిబారు
వేల్పునగరుగేరు బెంగుళూరు
ఆవులపాలేరుతావుల వేమారు
పిలువదగినపేరు బెంగుళూరు

వింత నగనాణెముల నారు బెంగుళూరు
పెనుతెవుళులకు మందువే ర్బెంగుళూరు
తెల్లదొరలను రాగోరు బెంగుళూరు
వేనుదువులేల బంగారు బెంగుళూరు

అను పద్యమును వ్రాయించి పుచ్చుకొనియె.

మరునాడు మైసూరు దివాను[2]గారు ప్రత్యేకముగా నా సంగీతము మాత్రము వినగోరి సాయంకాలము నాలుగు గంటలకు సభ చేయించెను. సభలో మైసూరుస్టేటు గొప్ప యుద్యోగులందరును కూర్చొనియుండిరి. నాలుగుగంటల వరకు ప్రారంభించి ముప్పావు గంటవరకు హనుమత్తోడి రాగము పాడి మరియొక ముప్పావు గంట వరకు బల్లవి పాడినాడను. బిదప దివానుగారు సభలో నిలువడి "దాక్షిణాత్యులకు నౌత్తరాహులకు పాటయాచలో జాలా వాసి కలదుగాని నారాయణదాసుగారి సంగీతప్రజ్ఞ కూడా నసాధారణము. సభారంజకమనుటకు


సర్ ఎస్. శేషాద్రి అయ్యరు

**2. మైసూరు దివాను :** సర్ ఎస్. కుమారపురం శేషాద్రి అయ్యర్ (1845-1901) 1883 - 1901 మధ్య కాలంలో మైసూరు దివానుగా పనిచేశారు. రాజువలె కళాప్రియుడు. చామరాజు - 10 చేసిన ప్రతి అభివృద్ధి కార్యక్రమంలో శేషాద్రి అయ్యర్ ఆలోచన ఉంది.

సందేహము లేదు. ఇతడికముందు తెల్విత్రేటలతో దన శారీరమాధుర్యము చెడకుండ కాపాడుకొనవలయును. అట్లయినచో యావజ్జీవము జనరంజకముగ బాడవచ్చును" అనెను.

మరునాడు హైకోర్టు చీఫ్ జడ్జిగారు క్లబ్బులో సాయంకాలము నాచే హరికథ చేయించి క్లబ్బు మెంబర్లు మొదలగువారి కచటనే విందొనర్చిరి. నాటిచిత్రము దివాను చెంగట నొకపదేను రూపాయల జీతగాడును దరువాత హైకోర్టు జడ్జియును పిదప నొక నేటివువైద్యుడును, బిదప పదునెనిమిదివందల జీతగాడు, నతనిప్రక్క నొక సామాన్య గృహస్థు నిట్లుద్యోగ దంభములేకందరును గలిసి పంక్తిలో గూర్చుంట, యచటి యుద్యోగుల నిగర్వముం దెలియజేసెను. నాటికథకు జడ్జిగారు నాకు నూటముప్పది రూప్యము లొసగెను.

## ఆస్థాన సంగీత విద్వాంసులు నావద్ద హిందూస్థానీ భైరవి నేర్చుకొనుట

మరునాడు సాయంకాలము నాలుగుగంటలకు మహారాజుగారు నాయొద్ద హిందూస్థానీ భైరవి రాగము నేర్చుకొమ్మని యాజ్ఞయివ్వగా దాము వచ్చినామని యాస్థాన సంగీత విద్వాంసు లందరు నాతో జెప్పి నన్నారాగము పాడు మనిరి. నేనారాగము వారి యిష్టము వచ్చినంత వరుకును బాడినాడను. నేబాడినజాలుగా వారు పాడుటకు ప్రయత్నించిరి. కాని లాభము లేకుండెను. అపుడు నేను "అయ్యా! అంగుడినుండి దౌడల నుండి ముక్కులోనుండి పాడుట కలవడిన దాక్షిణాత్యులకు నిరాతంకముగ నాభినుండి ప్రారంభించి బాహాటముగ పెదవులు ముడవక దౌడలంటనీక ముక్కున బోనీక నమలక గొంతుతెరచి పాడుటకలవడిన యౌత్తరాహుల పాటరీతి యెట్లు లభించును? మరియు శ్రుతిలయ లొకటియయ్యును శారీరము యాచలనుబట్టి గానభేద మగపడును" అంటిని. పిదప వారందరు నావలె హిందూస్థానీ భైరవి పాడుట యంత వేగము తమకబ్బదని యాస దొరగి పోయిరి.

## పుష్ప ప్రదర్శనోత్సవము

మరునాడు లాల్బాగులో సాయంకాలము నాలుగుగంటల మొదలారు వరకు పుష్ప ప్రదర్శనోత్సవ మయ్యెను. పలురకంబుల పూలమొక్కల ననేకు లచట జనానందము కొరకు గన్పర్చిరి. మహారాజచ్చటికి విచ్చేసెను. బెంగుళూరునందలి పెక్కుజనులు స్త్రీపురుషులచట నానావిధ సుమసందర్శనము చేయుచు దిరుగుచుండిరి. సరిగంచురంగు చీరలతో నానావిధ రత్నాభరణములతో స్త్రీల గుంపు లచ్చటచట గూర్చిన పూమొక్కల ననుకరించి యుండిరి. తరుణస్త్రీ పురుషులన్యోన్య సందర్శన జనితానందంబుల జొక్కుచుండ మన్మధుని తూపులన బువ్వులలరుచుండెను. మహారాజుగారు కొందరి హూణస్త్రీలతో గూడి యాసుమవనమున నందరిజనులకు గనుపండువుగ విహరించుచుండిరి. మహారాణీగారును

బిల్లలునుగూడ నుపవనవిహార మొనర్చుచుండిరి. లాల్బాగు చూడదగిన యుద్యాన వనములలో లోకమునందొకటి యనుకొనెదను. అందలి నానావిధ వృక్షములు సూర్యరశ్మింజొరనీక దట్టముగ బెరిగి యాకసమంటుచుండెను. పలుతెరంగుల నికుంజములు, మంటపములతో చెన్నారు కొలనులును, తివాసీలవలె దిద్దిన పచ్చిక పరపులు, వివిధఫలవృక్షంబుల మనోహరంబుగ బల్కు పలురకంబుల పిట్టలు, వింత వింత రకముల పెంపుడుకారడవి జంతువులును జూపరులకు మిగుల వేడుక గలిగించెను. మరునాడు మహారాజుగారు మైసూరునకు విచ్చేసిరి.

## తరుణీమణుల సంగీతసాహిత్య విద్యాగోష్ఠి

మైసూరు రాజ్యములో స్త్రీలకు స్వైరవిహారములు, విద్యాభ్యాసము గలదు. ప్రతిదినము తరుచుగా నాపాటవినుటకు దమపాట నాకు విన్పించుటకు గొందరు పదారేండ్లలోపు బాలికామణులు నాబసకు వచ్చువారు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛావిహారము, విద్యాభ్యాసము జిరకాలము నుండి హిందువులలో కన్పడదు. కాని యిపుడు హూణుల వలె నుండగోరి మనవా రీక్రొత్తయాచార మవలంబించుచున్నారు. “స్త్రీణామశిక్షితపటుత్వ” మని కాళిదాసు చెప్పినట్లు స్త్రీలకు సహజముగ నన్నిరకముల తెల్వితేటలు చదువకయె లభించుననుటకు సందేహము లేదు. “నస్త్రీ స్వాతంత్ర్యమర్హతి” యను స్మృతివాక్యము గూడ న్యాయముగ దోచెడిని. లోకములో నెంతచదువుకొన్నవాడైనను, మరెంత యార్జనపరుడైనను, నింకెంత గొప్పవాడని ప్రఖ్యాతి పొందినను గామసుఖ మాసించి తమ్మనుసరించు పురుషులం దృణప్రాయముగ స్త్రీలు గనుచుంట కేహేతువో? గొప్పవిద్వాంసుడననియు బ్రయోజకుడననియు వచ్చు మగనిం గని యిల్లాలు మూతివరిచి చెంగటివారితో “అయ్యో! మావారుత్త వెర్రివారు” అనుట తరుచుగనంద రెరిగిన వాస్తవమే కదా! యనగ మగవాడు పనికిమాలిన బుద్ధిహీనుడని స్త్రీ వెల్లడించుట కాపెకుగల సహజ పాండిత్యగర్వమే కదా కారణము. పురుషుల న్వశపర్చుకొని తమ యిష్టానుసారము వారలం ద్రిప్పుటయే స్త్రీలయందు గల సహజబుద్ధి ప్రభావము. తమ్మాసించిన మాత్రమున దెల్విహీనులు పురుషులని స్త్రీలు తలంచక మానరు. పరమపురుషుడొకడు తప్ప బురుష లనదగువారు లెచటనైన లేరు. నిండుమగవాడైనవాడు శివునివలె కామశత్రుడగు ననగా స్త్రీ సంపర్క మొల్లడు. “కాముకా ఏవ స్త్రియో భవంతి” యు శ్రుతిప్రమాణముచే కాముకులు స్త్రీ స్వభావము కలవారనుటకకు సందేహము లేదు. ప్రాణవాయువు మన లోపల లేక బాహ్యావాయువు నాకర్షింపజాలదు. స్త్రీ స్వభావము మనయందుంటచే స్త్రీలను గోరు చున్నాము. అట్లే స్త్రీలును. కాబట్టి యీపురుషులు కేవలపురుషులు కారు. స్త్రీలు కేవలస్త్రీలు

కారు. చెరిసగమున స్త్రీపుంసత్వము స్త్రీపురుష సామాన్యముగ నున్నది. కావుననే యన్యోన్య సంయోగాభిలాష చూపట్టెడు. కనుక పురుషుడు మగయాడుదనియు స్త్రీ యాడుమగవా-డనియు నిశ్చయింపవలయును. ప్రసవాద్యవస్థలంనుబట్టి రోగార్తులంబోలి స్త్రీలు కనికరింపదగు నబలలని మనమనుకొన్నట్లే త్రుటిలో మనలన్స్వాధీనముచేసుకొని తమ యిష్టానుసారము త్రిప్పజాలు సామర్థ్య ముంటచే వారు క్రూరభూతములవలె ఘోరరోగముల రీతి నెల్లెడన్భయంకరలు సబలలని మనమేల తలంచరాదు? నఖ దంత విషాణాది సహజాయుధోపేత ములగు వ్యాఘ్రాది దుష్టసత్వములకు ఖడ్గాద్యాయుధముల యుపయోగమబ్బునట్లు కదా సహజబుద్ధినైపుణిచే నెల్లపురుషుల న్వశపర్చుకొను స్త్రీలకు విద్య నేర్పి స్వాతంత్ర్య మొసంగుట! యూరోపియన్సులో గూడ రాజకీయోద్యోగములందును యుద్ధములందును బురుషులవలె స్త్రీలుగూడ నియమింపబడకుంటకే హేతువో! పురుషులతో సమానముగ స్త్రీలన్ని పనులయందు వ్యవహరించుట యెచటనైన లోకములో గానరాదు. కావున బురుషులవలె స్త్రీలు వ్యవహరింపదగదు. మరియు స్వాతంత్ర్య విద్యాభ్యాసములు పురుషుల రీతి స్త్రీలకుండరాదు. ఉండినచో యురోపియన్పురుషులబోలి స్త్రీలకు లొంగి మనముకూడ దుఃఖపడక తీరదు. స్వచ్ఛంద విహారము విద్యావైభవముంటచేతనే కదా యురోపియన్ స్త్రీలు లోకములను స్వాధీనము చేసికొనజాలు శక్తిమంతులం గనుచున్నారని యూహింపరాదు. అటులైనచో విద్యా గంధముగాని యణుమాత్రమైన స్వైరవిహారముగాని లేని మహమ్మదీయ స్త్రీలెట్లంతటి యోధులగు జక్రవర్తులం గనజాలిరి? ఇంతకు నేదియెట్లున్నను మనలో స్త్రీలు యధాపూర్వముగ నుంటయే మేలని నాయభిప్రాయము.

మన జాతినీతులు మనయాచారములు మనమతములు మన మనుసరింపవలయు గాని క్రొత్తరీతులు మనమవలంబించినచో మనకు మరింత చిత్తక్షోభమునకు హేతువగుగాని లాభమెద్దియు గలుగనేరదు. "ధనమును విద్యయు వంశంబును దుర్మదులకు మదంబు పొనరించును సజ్జనులయిన వారి కడకువయును నవియె నిచ్చునుర్వీనాథా" యను భారత వచనము కొంత గమనింప దగినది. డిగ్రీలు పొందినకొలది దుర్గుణములు కొందఱి దుష్టుల కధికమౌట కనలేదే! సుగుణదుర్గుణములు స్వాభావికములు గాని యాగంతుకములు కావు. ఒకానొకప్పుడు సహవాసమునుబట్టి సుగుణదుర్గుణములు లభించుటగూడ గలదుగాని యందుకొకనియతి లేదు. ఉల్లిపాయకుగల దుర్వాసన నెట్లు పోగొట్టగలము? "స్త్రీణాం ద్విగుణమాహార"మను న్యాయమునెటైన మార్ప దరము కాదు. సారథి రథికునకు, సేనాధిపతి సేనకు వలె గృహస్థుడగు పురుషుని నడిపి రక్షించుటకు ముఖ్యముగ భార్యరూపమున స్త్రీ ఏర్పర్చబడినట్లు సృష్టిలో గాన్పించుచున్నది. స్త్రీ నేర్చుకొన వలసిన ముఖ్యమగు విద్యలు భర్తకన్నివిధములం దేహపోషణ మొనర్చుటయు, గృహ కార్యములు

జక్కబెట్టుకొనుటయు, బిల్లలసంరక్షణ మాచరించుటయు, కులవర్తనము గాపాడుకొంటయు గాని యక్షరములు చదువుకొని యోచించుటయు తిరిగి తిరిగి దేశభోగట్టాలు తెలుసు కొంటయు, నడ్డమైన వారియొద్ద నాటపాటలు నేర్చుకొనుటయు, బండ్లెక్కి వాడవాడల దిరిగి నాటకములు సర్కస్సులు చూచుటయు, సభలలో జదువు కొన్నామని దంభముగా గోసిటప్పాలు కొట్టుటయు, దనయవయములు బైలుపర్చినట్లు తన మనోవృత్తులం బయలుచేసి వ్రాయుటయునుగాదు. స్త్రీ గృహలక్ష్మి రూపమున భర్త యొక్క యోగక్షేమమరయుటయే సర్వలోకముల నుద్ధరించుట. పాశ్చాత్యాచారము మనకెన్నటికిని సరిపడదు. మనము హిందువులము, వారు క్రైస్తవులు. కులరూప దేశాచారములు మనవి వేరు, వారివి వేరు. మిక్కిలి రాజులవలె మనమందరము భాగ్యవంతులమైనచో మనస్త్రీ లన్ని గృహకార్యములను నౌకరులనుంచి మనతో బండిషికార్లు చేయుచు న్యూస్‌పేపర్లు చదువవచ్చును. మరియును మనదేశములో బురుషుల వలె బజారులలో కూలినాలి చేయుచు కోర్టులలో నుద్యోగములు సేయుచు ధనమార్జించుటకై తిరుగుట బ్రహ్మక్షత్ర వైశ్య స్త్రీలలో జిరకాలమునుండియు నాచారములేదు.

మనలో భార్యకు నేర్చుకొనదగు నక్షరములు భర్తృచేష్టానిరీక్షణములు; చదువదగు గ్రంథము వల్లభుని మనోవృత్తి; చేయదగునుద్యోగము కాంతుని దేహ సంరక్షణము; నేర్చుకొన దగిన విద్య గృహకార్యనిపుణత. పూలచెండ్లు గ్రుచ్చుట, టవెల్సల్లుట, ఊలుతో పక్షులు మొదలగు చిత్రముల రచించుట, దొరసానులవలె ముస్తాబగుట యార్జనకు బైటకుబోయి కష్టపడి వచ్చిన నాథుని సంరక్షణము ప్రేమలేని కూలివారిచే జేయించుచు నాటపాటలచేతను జదువుచేతను సుకుమారించి, యింటిపనిపాటులకు బనికిరాక సోమరితనమున బ్రొద్దుపుచ్చుట మనలో స్త్రీలకెంతమాత్రము తగదు. విదేశీయాచారము మన మవలంబింప బూనుట తెల్విమాలినతనము, హానికరమును. సంగీతమును మరిగినవారు నిషాబాజులవలె మరెందుకును బనికిరారు. సంగీతము విన్నమాత్రమున మత్తుమందు జల్లునట్లు మైమరచెదరు కదా! సంగీత విద్యానిపుణులకు దక్కిన లోకముతో బనియేమి? దూరముగ నింపైన శారీరము వినబడినచో సంగీతజ్ఞానము కలవారి కచటికిబోయి యాగాయకుని కనులారజూచి మరికొంచెము వానిచే బాడించి విన్నగాని యేపనులు సేయుటకైన దోచునా? సుందరరూపము దృష్టికి, సంగీతము చెవికి, సువాసన ఘ్రాణమునకు, సుస్పర్శము శరీరమునకు, మంచిచవి జిహ్వకు నభీష్టములు కదా. సుందరపురుషుల యథేచ్ఛ న్జూచుచు, నిష్టము వచ్చిన సంగీతము వినుచు, అడ్డమైనయత్తరువుల కలవాట్లుపడుచు శీతకాలమున సిలోనుకు వేసవిలో సిమ్లాకు తిరిగి శీతోష్ణవాయుసుఖస్పర్శము లనుభవించుచు,

నన్నిరకముల చదువులు మరిగి పొట్టలు బెంచుచుంట భోగములకలవడి చెడుటకు హేతువులు. భోగములు మరుగు స్త్రీలు పతులకు బరిచర్య సలిపి గృహకార్యములు చక్కచేసి కొనజాలరు. కావున మన స్త్రీలకు భోగకాంతలకుబలె సంగీతాదిభోగముల మప్పరాదు. సంగీతము వచ్చిన పురుషులలో నిర్మలవర్తనము కలవార లరుదగుటచేతగదా గాయకు లపాత్రులని స్మృతులు దెల్పుచుండెను. తలను మణిగల ఫణికి విషాభివృద్ధి సహజమగునట్లు సంగీతవిద్యగల వానికి దుష్ప్రవర్తనము స్వభావసిద్ధము. ఆటపాటలతోడనే యన్ని వికారము లంకురింప దొడగును. త్రాగుట పరపురుషుల గౌగిలించుకొని యధేచ్ఛగానాడుట, పరపురుషులతోగూడి యేకాంతముగ విహరించుట పాశ్చాత్యాచార మట్టివి మన స్త్రీలకు మప్పినచో వినాయకుని చేయబోయిన గ్రోతియగును. మరియు "నేకు మేక"గును. ఉన్న యిల్లు చెడగొట్టుకొనకున్న జాలు మరొకయిల్లు కట్టినంత ఫలము. ఇదివరకున్నట్లు మన స్త్రీల నుంచుకొన్నజాలును వారికి విద్య నేర్పినంత ఫలము అని గురుబోధ మహిమచే బెక్కు విధముల నూహించుచు చాలాదూరమునుండి మత్సహవాసంబున సంగీత సాహిత్య విద్యాగోష్ఠి ననుభవింపగోరి వచ్చిన తరుణీమణుల పొత్తున దరుచుగ నాటపాటల నోలలాడుచు గన్నడదేశముల చిత్రముల గనుగొంచు రెండు నెలలవరకు బెంగుళూరులో నుంటిని.

బెంగుళూరులో నొక వైశ్యుని యింట హరికథ చేసినప్పుడు కథాంతమున నొక వైశ్యస్త్రీకి దేవుడాశించి యింకొక కథ చేయించుమని యచటివారలతో దెల్పుట దేవునకు నాయందుగల యనుగ్రహమునకు స్పష్టముగ బుజునుకొంటిని. జంతికెలు, గారెలు, పకోడీలు, మొదలగు తినుబడి వస్తువులు పెట్టుమని దయ్యములును, ముడుపులు కట్టుమనియు, భాగవతము లాడించుమనియు, హరికథలు చేయించుమనియు, తీర్థముల దిరుగుమనియు దేవతలును, మనస్త్రీలలో ముఖ్యముగ గొందరియం దావేశింతురు. ఆవేశము పట్టినవారు తరుచుగ దుర్వర్తనము కలవారు. ఔను, త్రాగుబోతులయందు మెట్టవేదాంతమును, క్షుద్రజనులయెడ దేవతావేశము తరచుగ గోచరించెడు. సోదెలు, పుక్కిటిపురాణములు, మెట్టవేదాంతములు, పౌరోహిత్యము, జ్యోతిషము, వైద్యము, కొందరికి బుణ్యవశమున ధనార్జనమునకు దోడ్పడుచున్నవి. "సింహాద్రియప్పడనై యుంటిని జూడిమి, నల్లబండనైయుంటిని జూడుమీ నరుడా" యిట్లు కొప్పు విరిబోసి తలనాడించుచు దేవతలావేశించినట్లు సోదెలు చెప్పువారికి దప్పితీర నోట బాలు బోయుచు, గుగ్గిలపు పొగ వేయుచు, నొడల జందనము రాయుచు, పంఢ్లారగింపజేయుచు, బ్రశ్నములు వేసి యుత్తరములు వినుచు దక్షిణబెట్టు వారును, "ఆంజనేయులు సంజీవపర్వతమును దెచ్చుచుండగా భరతు డొకకోలతో గొట్టె నపుడు కొండతోగూడ హనుమానుడు రామనామో

చ్చారణము సేయుచు నేలగూలగా జూచి భరతుడు తనకరస్పర్శన మాత్రమున హనుమంతుని మూర్ఛదేర్చి యొకబాణాగ్రమున గొండతో గూడ నాంజనేయుల నునిచి యాబాణమును రామునిచెంత నెగిచె" ననగా సంతోషించి పురాణముచెప్పువారికి సత్కారము సేయువారును, "జగత్తుకల్ల నే నెవరు నీవెవరు అంతయు బ్రహ్మమే" యనెడు మెట్టవేదాంతి కాపూట బత్తెమొసగువారు, "నేడు మీయమ్మగారి తద్దిన ముల్లి బచ్చలకాడ వంకాయ మొదలగు కూరలు పనికిరావు మీ తల్లి వైతరణీనది దాటుటకు గోదానము చేయక తీరద"ని పెక్కురకములగు కర్మముల జేయించు పురోహితులకు ధనధాన్యములిచ్చి యాదరించు వారు, "నే డమావాస్య సూర్యగ్రహణపుణ్యకాలము నేడు పదమూడింట వర్జ్యము, గొల్లవానిచేత నున్నది కుంచ మీయేడు పంటలకు లోపములేదు, పగలుసూర్యుడు కాన్పించును, రాత్రి చుక్కలు కనబడును, నీకు గ్రహచారము బాగున్నది, రాహువు ముందు శని చుట్టకాల్చుచు దూర్పుమొగముగా గూర్చున్నందున దేశారిష్టములు కలుగు"నని చెప్పు జ్యోతిష్కునకు డబ్బిచ్చువారు, "ఈ యౌషధము కనకసుందరి, శుద్ధిచేసిన రసవిష గంధకములతో తయారైనది, యేడుమాత్రలు మూడుపూటల సరీగా తూచి పుచ్చుకొన్నచో మీ యమవాత ముపశమించును, రోగిచేయి చూచినాను, మీరందరేమో భయపడుచున్నారు గాని, నాకెంతమాత్రమును భయములే"దనుచు వ్యాధి కుదిరినచో దన ప్రజ్ఞయనియు లేనిచో నపథ్య దోషముగాని దైవము గాని కారణంబనియు పల్కు భిషక్కులకు సొమ్మిచ్చువారును, సర్వదేశములలో కలరు. వీరు బుద్ధిమంతులో లేక జ్ఞానులో యికముందాలోచించి వ్రాసెదను.

## విజయనగరమునకు తిరిగి వచ్చుట

బెంగుళూరునుండి బయలుదేరి హిందూపురం గుంటకల్లు మీదుగా గుంటూరులో నాగినాము. బందరులో నాకు మిక్కిలిమిత్రుడైన యొకవెలనాటి నియోగి బ్రాహ్మణు డతని "కింజనీయరాఫీసు"లో నిరువది రూప్యముల జీతము. అతడు సంగీత సాహిత్యరసజ్ఞుడు, దొడ్డవాడు, మొదట చీరాల వాస్తవ్యుడు. గుంటూరులో మమ్ములను మిగులనాదరించెను. అచట రెండు కథలు చేసినాము. గుంటూరునుండి యింటికి జేరుకున్నాము.

## విజయనగరము మహారాజావారి అస్థానములో

మైసూరు మహారాజుగారు నా కథలు చిత్తగించినట్లు "మెయిల్", "హిందూ" మొదలగు వార్తాపత్రికల నెరింగి మనయూరియతడు విదేశమున మహారాజసన్మానము నందెను గనుక నట్టిప్రజ్ఞావంతుని మనయాస్థాన విద్వాంసులలో జేర్చినయెడ మనకు ప్రఖ్యాతి కలుగునని యెంచి విజయనగరము మహారాజుగారు నన్ను దమపండితులలో

జేర్చి నెలకు బదేను రూప్యముల జీతము నిర్ణయించిరి. కాని యా వార్త నాకు దెలియలేదు. ఇచటి కాలేజీ ప్రిన్సిపలుగారైన రామానుజాచార్యులుగా రొకనాడు సాయంకాలము కాలేజీ హాలులో నాచే హరికథ చేయించిరి. నాటికథ కిచటి పిన్నపెద్దలందరు వచ్చియుండిరి. కథ ముగించు సమయమున

**గీ॥ వేంకటాద్రివలన నంకురించినబడి**
**పల్లవించె నరుణపర్వతమున**
**పూచికాచె జంద్రభూషుచే, రామాను**
**జన్మచేత గల్పశాఖియయ్యె**

అని యాశుధారగా బద్యమునొనర్చి జదువగా నచటివారెల్లరు నుల్లసిలిరి. పిదప ప్రిన్సిపాలుగారు మేనేజరుగారి కిట్లు వ్రాసిరి. "నారాయణదాసుగారి సంగీత సాహిత్య ప్రజ్ఞావిశేషములు విని సంతోషించి మహారాజు గారతనికి నెలకు బదేనురూప్యములు జీతముచేసి యతని సంస్థానపండితులలో జేర్చుటకు నా ద్వారా యాజ్ఞ నొసగిరి. కాన మీ రతని పేరు దివాన్ దస్తరులో బండితులలో నమోదు చేయించవలయును". పిదప పెద్ద మేనేజరుగారు మహారాజాజ్ఞ చొప్పున నన్ను దర్బారు పండితులలో జేర్చిరి.

విహంగన్యాయమున బ్రతుక నిశ్చయించితిగాని యొరుల నౌకరీ సేయు నుద్దేశము నాకెన్నటికిని లేదు. మరియు కొండలు, నదులు, వనములు, జంతుజాలములు, సూర్యాది గ్రహములు దొట్టి ప్రకృతిమహిమము చూచి యానందించుటయు, జనుల మంచిచెడ్డలు కనిపెట్టి తర్కించుచుంటయు, దరుచుగ గురునివశమున యధేచ్ఛాసంచారము సేయుచుంట నా వృత్తి.

మాఘమాహాత్మ్యమునుబట్టి మార్కండేయచరితమును యక్షగాన ప్రబంధముగ రచించుచు నాలుగైదు నెలలవరకు నేనేవిధమైన మదద్రవ్యముల నుపయోగింపక నిర్మలస్థితిలో నాకావ్యము న్ముగించినాడ.

## తిరిగి మైసూరు వెళ్లుట

అంతట దసరాకు మైసూరుకు రమ్మని మైసూరు దర్బారుబక్షీ నాకు టెలిగ్రాము వేసెను. పేరన్నయు నేను బయలుదేరి తెలవారిన తోడనే రాజమహేంద్రవరమాజేరి స్టీమరెక్కి గోదావరిదాటి యేలూరులో దిగినాము, అచట నొక స్కూలుమాస్ట రొకమంచివాడు మమ్మాదరించి మాచే హరికథ చేయించి పాతిక రూపాయి లిచ్చెను. మరునాడు బయలుదేరి బెజవాడలో భోజన మొనర్చి సాయంకాలము సదరన్ మరాటా రెయిలుబండి యెక్కి బహు ప్రయాసమున మరునాటి సాయంకాలమునకు గుంటకల్లు హొటలులో దిని

హిందూపురం మార్గమున నుదయమునకు బెంగుళూరునకు జేరుకొంటిమి. దర్బారు కంట్రోలరుగారి కొక యుత్తరము బెంగుళూరు మునసబుగారి యొద్ద నుండి తీసికొని మరునాడుదయమున మైసూరుకేగినారము. బెంగుళూరు నుండి మైసూరునకు రాత్రి బండినడుచుటచే నచటిత్రోవ యందలి చిత్రములు గానరాకుండెను. మిక్కిలి చలిచే బాధపడుట యొక్కటియె జ్ఞాపకమున్నది.

## మైసూరు కోటలో కన్నడ నాటక ప్రదర్శనములు

మైసూరులో ఎడిషనల్ మునసబుగారి యింట దిగినారము. సాయంకాలము కంట్రోలరుగారును నేనును రెండు గుఱ్ఱములబండిపై గూర్చుని కోటకేగినారము. కోటకు చిన్నచిన్న బురుజులు నూటివరకుండుననుకొనెద. కోటలో నెన్నియో దేవాలయములు కలవు. శివుని కోవెలలు మెండు. మహారాజుగారు కోటలో నొకమేడవరండాలో నాడబడుచున్న యొకనాటకము చూచుటకు విచ్చేయుచు మధ్యమార్గమున కంట్రోలర్‌గారి సమీపముననున్న నన్నుగని మందహాసముచేసి నావైపు వ్రేలుచూపించి చెంగటివారితో నేమో యనిరి. పిదప నైదుగంటల సాయంకాలమునకు నాటకము ప్రారంభమయ్యెను. నాకుకూడ నాటకము చూచుటకు మహారాజాజ్ఞయైనది. రెండుమూడువందల కుర్చీలపై దర్బారుద్యోగులందరు మహారాజుగారితో గూర్చునియుండిరి. నేనొకబాజున కంట్రోలరుగారి ప్రక్కను గూర్చుంటి నంతఃపురస్త్రీ లాచెంగటి మేడపై నుండి నాటకము చూచుచుండిరి. నాటకులు కన్నడభాషలో నాకటము సేయుచుండిరి. నే నంతఃపురస్త్రీలవైపు తిలకించుచు నంతఃపుర స్త్రీలవైపు జూడరాదని కాబోలు నొకరైన నాదిక్కుజూడకుంట కనిపెట్టి నేగూడ నటుజూడ నొల్లకుంటిని. నాటక మెనిమిదిగంటలకు సమాప్తముకాగా కంట్రోలరుగారు నన్ను బసకు దిగబెట్టిరి.

## మహారాజవారి సందర్శనము

పిదప నేమేమో మింటమిద్దె లల్లుకొనుచు గొంతెమ్మకోర్కెలతో గొంతవరకు మేల్కొని నిదురించి తెల్లవారితోనే నిద్రలేచి దంతధావన మొనరించుచుండగా నిద్దరు గుర్రపుసవార్లు బల్లెములు పట్టుకొనివచ్చి మహారాజాజ్ఞయైనదని నన్ను దోడ్కొనవచ్చిరి. అపుడు పేరన్న వైపు నేజూచి "యోయి! నిన్న సాయంకాలము నాటకమాడుచున్న సమయమున నంతఃపుర స్త్రీలవైపు నే జూచినందుకు శాసించుటకు గాబోలు నింత యుదయముననే నన్ను రమ్మని సెలవయినట్లున్నది కావున బోవుటకు జంకు వొడముచున్నది" అంటిని. అందుకతడు నవ్వి "నీకెందుకీ పిచ్చి యనుమాన మట్లు కానేరదు" అనియె. పిదప మేమిర్వురము కాఫీ పుచ్చుకొని పాగాలు చుట్టుకొని మాకు తైనాతుగా హాజరైన గుర్రపు బండెక్కి కోట కేగినారము.

# మర్త్యులను గొలువను

డెబ్బదియెనుబది పహరాలు మేడ లెక్కుచు దాటి మహారాజా వారు మాకొరకు నిరీక్షించుచున్న సంగీతశాలను సమీపించుచున్నాము. ఎనిమిదివందల రూపాయల జీతగా డొక దర్బారు ఉద్యోగి మావెంట నుండెను. అంతఃపురమునకు సమీపించుకొలది దంతము, వెండి, బంగారు మలామా చేసినట్లు మెట్లగుపడుచున్నవి. మొత్తము పై నొకపావుమైలునకు బైగా మెట్లు దాటినారము. పిదప షుమారు డెబ్బదిపహరాలు దాటినపై మహారాజావా రొకమేడ చెంగట మెట్లపై నిలువడియుండిరి. ఒకయెఱ్ఱ తలపాగా నొక యెఱ్ఱమల్లుజుబ్బా నందుపై పెద్ద బంగరు లింగకాయ యొక మల్లు పంచయు ధరించియుండిరి.

మహారాజావారు నేచేతికందిచ్చిన గులాబీపూవు వాసనజూచుచు "నీవీ పూలెచట నుండి కోసినావు? విజయనగరము నుండి తెచ్చినావా?" యని చిరునవ్వున నన్నడిగిరి.

"పేలెస్ దోటలో గోసినాను" అని జవాబు చెప్పినాను.

"నాడు బెంగుళూరులో నీవు పాడినపాట నీ శారీరము నిదివరకును నా చెవిలో మ్రోగుచున్నవి. విజయనగరపురాజు నామిత్రుడు క్షేమమా? నీ పాట యెన్నడైన వినెనా?" యనెను.

"లేదు" అంటిని.

అందుకు వింతపడి "ఎంత దురదృష్టవంతుడు నీవంటి ప్రతిభావంతు నిదివరకు జూడకుంటకు? మా దర్బారులో నీవేమైనా సర్వీసు జేయగోరెదవా? యని యడిగెను.

నా కక్కరలేదంటిని.

"కారణమేమి?" అనెను.

"మర్త్యులను గొల్వనొల్ల" నంటిని.

మహారాజుగారి కందోయి యాషత్తెఱ్ఱబడెను. వారి చిత్తానుసార ముద్యోగము నంగీకరింపనందుకు వారికి గోపము వచ్చుట గనిపెట్టి నాడగాని సుంతయు న్నే జలింప లేదు.

"ఔను నీవు స్వేచ్ఛగా నుండదలంచితివి. సరియే వీణ పట్టించుకొని వచ్చితివా?" అని యడిగిరి.

"లేదు" అంటిని.

పిదప నాయందున్న కోపమును దివానుపై గనపర్చుచు దివానుతో "నిన్ను వీణసహితముగా బంపుమని చెప్పినా నెందుకిట్లు చేసినావు" అని కనులెఱ్ఱగా బలికెను.

"కానిందు మాయన్నను బంపి త్వరగా వీణ తెప్పించెదను" అంటినందుకు "త్వరగా తెప్పించుము" అనియె.

పిదప బేరన్నను వీణదెమ్మంటి. ఒకరాజభటుడు పేరన్నను మేడక్రిందకు గొని పోవుచుండెను. మహారాజుగారు, నేను, దర్బారుద్యోగియు మాత్రము మిగిలియుంటిమి.

మహారాజుగారు నాతో "ఇటు వైపెందరినో వింటిని గాని నీవలె హిందూస్థానీ కర్ణాటకముల యాచలు మిశ్రమముగా బాడ నేర్చినవారొకరైన గానరారు. విజయ నగరములో గలరా?" యని యడిగెను.

"లేరు" అంటిని.

"నీవెక్కడ సంగీతము నేర్చుకొంటివి?" అనిరి.

"నా సంగీతము సహజపాండిత్యము" లంటి నందుకు మిక్కిలియాశ్చర్యమంది "ఏదీ ఖమాచీ కొంచెము పాడుము'" అనిరి. నే నారాగము కొంచెముపాడి

**శ్లో॥ వాణీ విలాసాక్షి చకోర చంద్రం**
**సౌజన్య సంతాన విభూతి సాంద్రం**
**స్వచ్ఛందుకార్యేషు సదాప్యతంద్రం**
**పాయా చ్ఛివశ్చామధరాధిపేంద్రం**[3]

**ఉ॥ సన్నని మబ్బులో మెలగు చందురుపోల్కి మొగంబు, పెన్వలం**
**బన్నగ ద్రుళ్లు బేడిసలమాడ్కి కనుంగవా చూపు, చాపలో**
**జెన్నలరార గల్మిచెలిచెల్వగురాణియు బట్టుగద్దియ**
**న్వెన్నునిబోలు చామదొరనించుత గోరిక తల్లిదండ్రులై**

యని చదువగా "శ్లోకము తెలిసెనుగాని నీవు చదివిన తెనుగు కొంచమైనను దెలియలేదు. ఇంగ్లీషున తర్జుమా చేయుము" అనెను. మహారాజుగారికి తెనుగెంతమాత్రము తెలియదు. నాకు సుంతయు గన్నడము రాదు. కనుక ఇంగ్లీషున ఉభయుల మన్యోన్యాభి ప్రాయముం దెలుపుకొనుచుంటిమి. నేనాపద్య మింగ్లీషున నర్థముచెప్పగా మహారాజుగారు వెంటనే కన్నడమున దర్జుమాజేసికొని "క్షణముండుము వచ్చెదను" అని యంతఃపురమున కేగెను.

## నా యనుమానము

నా చెంగట నెవ్వరును లేరు. విచ్చుకత్తులను బట్టుకొని యెటుచూచినను దూరముగ పహారావాండ్రగుపడుచున్నారు. అపుడు నాలో "నేనుదయమునపడ్డ యనుమానమునకు

---

**3. వాణీవిలాసాక్షి......** : సరస్వతీ దేవి విలాసంగా చూసే కడగంటి చూపులనెడి చంద్రునికి చకోరపక్షి వంటివాడు. (చక్కని విద్యావంతుడని అర్థం). చక్కటి సంతానసంపద అమరిన వాడు. మంచి కార్యాలకు ముందు ఉండేవాడు అయిన చామరాజును శివుడు కాపాడుగాక. మొదటిపాదంలో చక్కటి చమత్కారముంది. చామరాజు భార్యపేరు వాణీవిలాస సన్నిధాన కెంప నంజ అమ్మణ్ణి. "వాణీ విలాసాక్షి"ని సరస్వతీదేవి పరంగానే కాక రాణిపరంగాకూడా అన్వయించవచ్చు.

నిప్పటిస్థితికి సరిపోయెను. నిన్నసాయంకాల మంతఃపుర స్త్రీలవైపు తిలకించుట, మహారాణీగారిని శృంగారముగ నభివర్ణించుటయు నాలోనాకీ యనుమానము పుట్టించెను కాబోలును. మా దర్బారులో గొల్వుండుట మీకిష్టమా యని మహారాజుగారడుగనేల? నహీయని యంటి నంతతో బోక మృతిస్వభావముగల మర్త్యులను గొల్వనని యేల నొక్కి వక్కాణించితిని? అయ్యో! మీదెరుగనైతినిగదా? ఈ సంగతులను బట్టి మహారాజుగారికి నిశ్చయముగ కినుక పుట్టె నతని కనులెఱ్ఱపడలేదా? నా తెనుగుపద్యపు తాత్పర్యము తెలిసికొని మరింత కోపమున బోయినట్లున్నది వీణమిషపై బేరన్నను దగిలివేయుట యిప్పుడిట్లు నన్నొంటిగ నుంచుట తప్పకేదో చోద్య మున్నది. ముందుచూపేకాని కొంచమైన వెనుకదృష్టి నాకు లేదు గదా? ఆ పహారావాండ్రేమో యాయుధముల సవరించుకొని నావైపు చూచుచున్నారేమి చెపుమా? గొన్నినెలల క్రిందట నుపయోగించిన గురుదు నెత్తెక్కి యిట్టి పిచ్చియనుమానములల పుట్టించెనని" నాలో నే నవ్వుకొనుచు గబగబ జోడు చప్పుడు వినబడ దెసలు పరికించుచుంటిని. అంతలో నన్ను విడిచిన సుమారొక పావుగంటకు మహారాజుగారు మందహాసముతో నాయొద్దకు వచ్చి" మిస్టర్ నారాయణదాస్. పద్యమునకు మహారాణీ[4] మిక్కిలి సంతోషించి నీకెన్నో థేంక్సు చెప్పమన్నది. ఆపెకు తెలుగు కొంచెము తెలియును. ఇపుడు నీవు పాడినపాట యాపె వినుచుండెనట. అంతఃపుర మిచటికి సమీపమే" యని నా భుజము సంతోషముతో దట్టెను. నేను శిరము వంచి చేతులు జోడించి "మహారాజు దంపతులు సంతోషించుటచే నా జన్మము సార్థకమయ్యెను" అంటిని.

## బందే బందే

అంతట బేరన్న వీణచేతబట్టుకొని యొకగుమాస్తా వెంటరాగా మమ్ములను సమీపించుచుండెను. మహారాజుగారు నన్ను దయతో వీక్షించి "నీ కేకూర యిష్టము" అన "వంకాయలు" అంటిని. అందుకు నవ్వి "మా మైసూరు వంకాయలు రుచికి బ్రసిద్ధములు. ఎవడురా" అని పిల్వ "బందే బందే" యని యొకడు వచ్చెను. వానిచేత తక్షణ మొక పళ్లెములో వంకాయలు తెప్పించి నా బసకు పంపెను. ఇంతట పేరన్న రాగా మమ్మిరువురను చెంగటి సంగీతశాలకు మహారాజుగారి దోడ్కొని పోయి నన్ను వీణ వాయించు మనిరి. నా వీణ పొట్టిది. మిక్కిలి లావు. ఒక స్వరమైన లాగుట కవకాశము లేనంత హెచ్చుగ సాధకమునకై శ్రుతిచేసి యుంటిని. కొంచెము కమాచీరాగము వాయించినాను. మహారాజుగారు కొంచెము విని, "సరే చాలించు, నీపాట రికార్డు చేయుటకై

---

4. **మహారాణి** : చామరాజు-10 భార్య వాణీవిలాస సన్నిధానం కర్ణాటకలోని ఒక చిన్న సంస్థానం 'కళలె' రాజకుమార్తె. కళలె సంస్థానం తెలుగు కవులను పోషించింది. అందుకే రాణికి తెలుగు వచ్చు. రాజు ఆకస్మిక మరణంతో మైనర్ కుమారుని పేరిట రాజ్యపాలన సమర్థవంతంగా నిర్వహించారు.

నిన్నిపుడు పిలిపించినాడను" అని పేరన్న వైపుజూచి నాతో "మీరిద్ద రేమయ్యేదరు" అన "ఏకోదరులము నాకన్న పెద్ద" యంటి నందుకు నవ్వి "మీరిద్ద రేకోదరు లంటివి కదా నీ శారీర మేమంత యాకసమంటుచు నొక మైలుదూరము వినబడ నితనిగొంతు మిక్కిలి సన్నము" అని నవ్వెను.

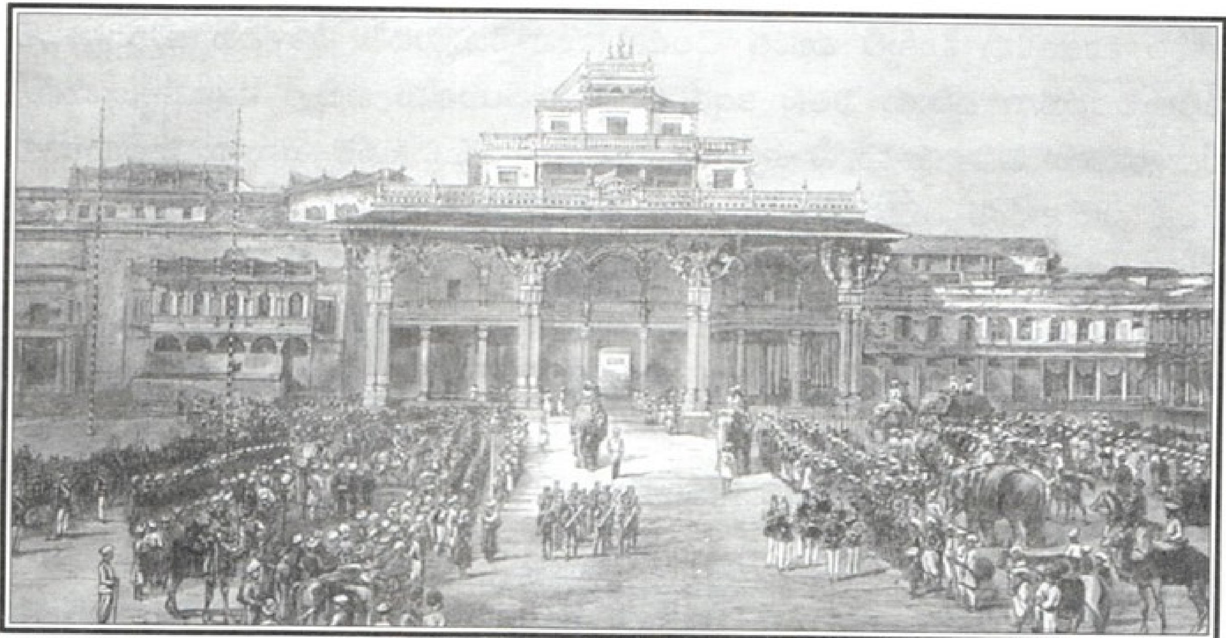
## ఫోనోగ్రాఫులో నాపాట రికార్డు చేయబడుట

అంతట నొక యురోపియను వచ్చి ఫోనోగ్రాఫు సిద్ధపర్చి మహారాజు చెంత నుంచి పోయెను. మహారాజుగారు నాతో "జూడు నే పాట ప్రారంభించు మన్నపుడు పాడుటకు సిద్ధముగ నుండుము" అని ఫోనోగ్రాఫునకు ముల్లు తగిల్చి కీ యిచ్చి నావైపు సంజ్ఞ చేసి "జంఝూటీ రాగముతో బెంగుళూరుపై (నే రచించిన) పద్యము చదువుము" అనియె. నేపద్యము చదువుచు బాడుచుంటిని. మా యన్న తంబురాశ్రుతి మీటుచుండెను. ఇట్లొక ప్లేటు సమాప్తము కాగా రెండవ ప్లేటు తీసి "కన్నడారాగమీ ప్లేటులో బాడుము" అనియె. కన్నడరాగ మా ప్లేటంతయు బాడినాడ. మరియొక ప్లేటు తీసి "హిందూస్థానీ భైరవి నీవు పాడిన ట్లిచటను వినలేదు. నాకారాగము మిక్కిలి ప్రీతి. పాడుము" అనగా "సయ్యా జావో నహి బోలుం" అని పాడుచుంటిని. పేరన్న మీటుచున్న తంబురా పంచమము కొంచెము తగ్గుటచే మహారాజుగారు స్వయముగా బూస సవరించె. పేరన్న తన లోపమునకు జంకుచుండెను.

పిదప మూడుప్లేట్లు నాకు వినిపించుచు మూడవప్లేటులో నేబాడిన భైరవిరాగమును దాశారీరమును ననుసరించుచు తనకు రాలేదని చేయి ద్రిప్పుచుండెను. ప్లేటు పాట ముగిసిన పిదప నాతో " ఈ భైరవి నీకెట్లు వచ్చెను" అనెను. "కొంత మోస్తరు విజయ నగరములో వింటిని బిదప నాయూహను బాడుచుంటిని" అంటి నపుడు నాతో మహారాజు గారు "నీపాట శతాబ్దమువర కిట్లే పెట్టెలో వినవచ్చును[5]. వినుమా యీ పాట యెట్లున్నదో" అని రెండు ప్లేట్లకు కీ యిచ్చి వినిపించెను. నే విని "కడు బాగున్నది. కర్ణాటక మీ పాడినవారు స్త్రీలైయుందురు" అంటిని. అపుడు మరి రెండు ప్లేటుదీసి "యీ రెండింటిలో నేది బ్రశస్తతరమో చెప్పుము" అనియె. నే రెండును బాగుగ నిదానించి వింటిని. రెండు ప్లేటులలోను ఫిడేలు మృదంగసాహాయ్యముతో శారీరములు వినబడియె. రెండింటిలోను గర్ణాటక సంగీతమే యుండెను. మొదటి ప్లేటు నందు పరిమితద్రుతకాలమున శారీర ముండెను. రెండవప్లేటులో గున్నటేనుగ నడుచునట్లు మధ్యలయను బాటయుండెను.

---

**5. శతాబ్దము వరకు.....** : చామరాజు ఉద్దేశం నెరవేరలేదు. మైసూరు పాతకోటని 14వ శతాబ్దంలో కట్టారు. ఇందులో 1861లో జగన్మోహన విలాస్ పేరుతో రాజనివాస మందిరం నిర్మించారు. ఎక్కువగా కొయ్యతోనే నిర్మాణం. 1895లో ఘోర అగ్నిప్రమాదం జరిగి రాజమందిరమంతా బుగ్గి అయ్యింది. ఇప్పుడున్న 'మైసూర్ ప్యాలెస్' రాణి వాణీవిలాస సన్నిధానం అధ్వర్యంలో 1897లో నిర్మాణం మొదలై 1912లో పూర్తి అయింది. ఈ అగ్నిప్రమాదంలోనే ఆ రికార్డులు కూడా కాలిపోయి ఉంటాయి.



అగ్నిప్రమాదానికి గురైన మైసూరు పాతరాజమందిరం - జగన్మోహనవిలాస్.
దాసుగారు హరికథాగానం చేసింది ఇక్కడే



అగ్నిప్రమాదం తరువాత కట్టిన కొత్త రాజమందిరం

"రెండవప్లేటు శారీరము గమక భూయిష్ఠము సుందరతరమని తోచెను" అంటిని. "మొదటి శారీర మిటువైపు మిక్కిలి ఘనత చెందిన మహావైద్యునిది[6]. ఎక్స్‌ప్రెస్ ట్రెయినువలె నతిత్వరితముగా బర్విడు నితని కంఠము. రెండవయతడు పట్నం సుబ్రహ్మణ్యమను[7] విద్వాంసుడు" అని "చూడు, నీ శారీరము వంటి శారీరము. నీవలె సుమారు హిందూస్థానీ భైరవి పాడినాడొక యౌత్తరాహుడు, సన్యాసి, నే నెన్నివిధముల బూజించి ప్రార్థించిన నొక్కదినము మాత్రమే నాచెంతనుండి చెప్పక లేచిపోయె నా మహాత్ముడా కొండపై దుర్గగుడియొద్ద నీ ప్లేటులో నతనిచే బాడించితిని" అనియొక ప్లేటు తీసి కీయిచ్చెను. నిజముగా నా శారీరమున కాసన్యాసి శారీరమునకు భేదమెద్దియు తెలియరాకుండెను. వజాకూడ నొక్కటియే యౌటకు మేమిర్ద్వురన్నదమ్ముల మచ్చెరువందినాము. పన్నెండుగంటలు సుమారయినది. మహారాజుగారి ఆజ్ఞ గైకొని బసచేరినాము.

## నాయుల్లాసము

పిదప నాలోనేను "బ్రతుకుజీవుడా, మహారాజు మిక్కిలి సంగీతరసజ్ఞుడు గాన నాయాటలు చెల్లెను. లేకున్న మహారాజుమాట కెదురుచెప్పి బ్రతికి రా దరమా? నీకొల్వు నాకక్కరలేదంటి నందుకు మహారాజు కనులెఱ్ఱబడెను. మహారాజున కలుక పొడమినపు దేముండును? బాగున్నది. ఏమి నామూర్ఖపాక మేమి నా నిర్లక్ష్యము చిత్రము జరిగెను". అని యనుకొనుచు మా బస కెదుటనున్న కొళాయిచెంత గుమిగూడి జగడమాడుచు నొండొరులమీరి బిందెలలో నీళ్లుబట్టుచు నేమో కారుకన్నడము మాట్లాడుకొనుచు బుగ్గలను తమ్మలము, సిక బూలదండ, చెవులకు గమ్మలొడలినిండ బట్ట రవిక వింతమోట సింగారముతో గర్ణాటకాంగనల చెల్వు కనులవిందుగా జూచుచు భళిరా! వింతవింత దేశములు వింతవింతరకముల మనుష్యులనుకొనుచు, నా క్రొత్తమొగము వెర్రివేషము వింతగా జూడవచ్చు క్రొత్తవారితో జమత్కారముగ సంభాషించుచు మూర్తీభవించిన నుల్లాసమువలె నిటునటు దిరుగుచుంటిని.

---

**6. మహావైద్యుడు** : తంజావూరు జిల్లా, వైయాచెరి గ్రామ వాసి మహావైద్యనాథ అయ్యర్ (1844 - 1893). 72 మేళకర్త రాగమాలిక వీరి ప్రసిద్ధ సంగీతరచన. చామరాజు-10 ఆహ్వానంపై మైసూరుకు వచ్చాడు. ఆయన పాడిన భైరవి రాగంలోని 'చింతయామమ్' కీర్తనను రాజు ఫోనోగ్రాఫ్‌పై రికార్డు చేసాడు. ఇదికూడా రాజభవన అగ్నిప్రమాదంలో నష్టమయ్యిందట. (ప్రొ. సాంబమూర్తి - సౌత్ ఇండియన్ మ్యూజిక్ - సంపు. 6 - పు. 256)

**7. పట్నం సుబ్రహ్మణ్యం** : బేగడ రాగం అత్యద్భుతంగా పాడటంచే బేగడ సుబ్రహ్మణ్యం అని పేరు పొందిన పట్నం సుబ్రహ్మణ్య అయ్యర్ (1845 - 1902). తెలుగులో కీర్తనలు చెప్పిన తమిళ వాగ్గేయకారుడు. మైసూరుకోటలో మూడు రోజులు బేగడ రాగం పాడారట. అయ్యర్ పాడిన బేగడను రాజు రికార్డు చేసాడుగానీ దీనికి కూడా పై రికార్డుల గతే పట్టింది. కదనకుతూహలరాగంలో 'రఘువంశ సుధాంబుధిచంద్ర' సుబ్రహ్మణ్యం రచనే.

## మహారాజు సమక్షమున మార్కండేయ చరిత్ర హరికథాగానము

మరునాడు రాత్రి యెనిమిదిగంటలకు హరికథ చేయమని సెలవయ్యెను. దర్బారు మార్దంగికుని, ఫిడెలరును జతపర్చుకొని సాయంకాలము భోజన మొనర్చి మామూలు వేషము వేసుకొంటిని. గాని నీరు కొంచెము పల్లడి చేసెను. గాన బైటికెళ్లి వచ్చెట యాలస్య మయ్యెను. మహారాజుగారు సింహాసనారూఢులై నిండుకొల్వుచేసి యుండిరి. దర్బారు నుండి వర్తమానముపై వర్తమానము వచ్చుచుండెను. పదిపన్నెండుగురు గుఱ్ఱపుసవార్లు వీధి మిక్కిలి చప్పుడుగా వచ్చుచుండిరి. నాకు దైనాతు *(ప్రత్యేకపని నిమిత్తం నియమించబడటం)* చేయబడిన జాయంటు మునసబు మరికొందరుద్యోగులును నన్ను ద్వరగా బయలుదేరమనియు, యెనిమిదిగంటల పదిమినిట్లయినదనియు నన్ను ద్వరగా దోడ్కొని రాకున్న దమయుద్యోగము లూడుననియు బ్రతిమాలుకొనుచు నెత్తినోరు గొట్టుకొనుచుండిరి. కాని దేహధర్మములు రాజాజ్ఞకు లొంగునా? రాజు ఫర్మాయించిన మాత్రమున తుమ్ము వచ్చునా? కాలోచితకృత్యముల నిర్వర్తించుకొని సిద్ధమైన బండెక్కి మహారాజసభ కేగినారము.

అదివర కుద్యోగులపై నాయాలస్యమునకై యులుకుచూపు మహారాజుగారు నన్ను చూచినతోనె గద్దెపైనుంచి లేచివచ్చి"ఇంతయాలస్యము చేసినావు. వంకాయలకూరతో నధికముగా భోజనము చేసినావాయేమి?" అని నవ్వి "పాలు త్వరగా ద్రావి కథ చేయుము" అనిరి. నేవెంటచే యచటగిన్నెలో సిద్ధముగనున్న పాలు కొంచెము త్రావి కథ ప్రారంభించినాడ. నాటి సమయమున నా శారీర మంబరవీథి ద్రోగెను. మార్కండేయ చరిత్ర బాడుచున్నాడ. నాశారీరపు ప్రతిధ్వనిచే మేడయంతయును మ్రోగుచుండెను. తెనుగున బాడుచు ఇంగ్లీషున చెప్పుచుండగా మహారాణిగారు వేంచేసియున్న తావున కభిముఖముగా దెనుగున చెప్పుచుండుమని మహారాజాజ్ఞయైనది. ఎనిమిదిగంటలపావు లగాయితు ఒంటిగంట వరకు నత్యద్భుతముగ బాడుచు హరికథ చెప్పినాడ. మహారాజుగారు మిక్కిలి వేడ్కతో జిత్తగించిరి. కథ ముగిసినపై నాయొద్దకు వచ్చి "నేటి పాట మిక్కిలి బాగున్నది" అని సెలవిచ్చిరి. దివాను మొదలగు వారెల్ల నోటికి బట్టద్దుపెట్టుకొని మహారాజుగారితో మాట్లాడుచుండిరి నే యధేచ్ఛగా జవాబు చెప్పుచుంటిని. జేతులు జోడించుటగాని తరచుగ "యువర్‌హైనెస్స"ని గాని యెరుగను. దివాను మొద లుద్యోగులెల్ల సభ నుండి మళ్లి వచ్చుచుండగా నాతో "అయ్యా! మహారాజుగారు నేడు మీ గానమున కపరిమితమోదము నందిరి" అని నన్ను మెచ్చ దొడగిరి.

## గ్వాలియర్ విద్వాంసుని గానము

మరునాడుదయమున మహారాజాజ్ఞ చొప్పున దిరిగి మేమిర్వురన్నదమ్ములము దర్బారు సంగీతశాల కేగినారము. అచట మహారాజుగారు నాతో "నీకు మా హిందూస్థానీ

గాయకులపాట వినిపించగోరినాము" అని యొకతురకను బాడు మనిరి, తరకయు వాని కొడుకును తంబురాలు పట్టుకొని తబలా సారంగి సాహాయ్యమున బాడదొడగిరి. వారిపాటకన్న వారు నేలకువంగి మాటిమాటికి మహారాజుగారికి సలాములుపెట్టుట వింతగ నుండెను. పాట ముగిసిన పిదప "ఎట్లున్నదీ పాట యితడు గ్వాలియర్ విద్వాంసుడు" అని మహారాజుగారు నన్నడుగగా "మావైపు భాగవతపుపాటకులిట్లు కొంతవరకు బాడెదరు. ఇదేనా గ్వాలియర్ పాట?" అని యంటిని. మరునాడింకొకసారి నా కథ చిత్తగించెదమని మహారాజుగారు సెలవొసంగగా బసకు వచ్చినారము.

## కర్ణాటకుల వంటలు

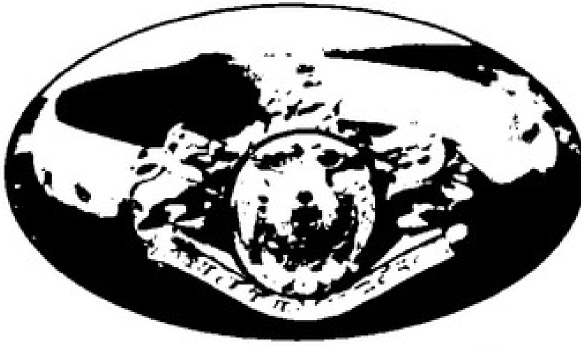
మాకొరకై దర్బారునుండి ప్రతిరో జిరువదిరూపాయిల బత్తెము వచ్చుచుండెను. మైసూరు కర్ణాటకుల వంటలు చాలామట్టుకు మాకు రుచింపలేదు. కారములే దుప్పులేదు పులుసు లేదు. పప్పునీళ్ల చారుతో నెంతకని మ్రింగగలము? వారివంటలు వారి కమృతోప మానమట. పనసకాయ మూడు ముక్కలు చేసి చారులో వేయుట యెంతో ఘోరము. ఆ చారు మాకు బోయుచు "మీసీమలో నింత సొగసుగ బనసకాయ వండుకొన గలరా?" యని గర్వించి వారడుగుట మరింత చిత్రము.

## వనసమారాధన

కార్తికమాసమున మైసూరు దుర్గగుడి చెంగటి తోటలో మహారాజుగారు పురజనులందరికి ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులకు వనభోజనము చేయించిరి. మమ్ములనుగూడ పిలిపించిరి. ఆ భోజనమునకు మహారాజు కూడ విచ్చేసిరి. కాన పౌరులందరును స్త్రీ పురుషులు పిన్నపెద్ద లచట నుండిరి. ఆ వనము నాలుగు క్రోసుల కైవారమున నుండును. చెంగట దుర్గకొండ గలదు. పెద్దచెర్వొకటి కల దందు గుంపుగుంపులుగ బెంపుడు గజములు నదవియేనుంగులు చిత్రముగా నీదుచుండును. రంగురంగుల చీరెలతో విచిత్రాభరణములతో స్త్రీలు గుంపుకూడచోటు పూలమొక్కల నమర్చినట్లు గాన్పించెను. వనభోజనమింత గొప్పగా లోకములో మరెక్కడను జరుగదు.

## దర్బారులో నా హరికథ సన్మానములు

రాత్రి దర్బారు చేసి తిరిగి మహారాజుగారు నా హరికథ యెనిమిదిగంటల మొదలు పన్నెండు వరకు చిత్తగించిరి. పిదప మైసూర్గవర్నమెంటు డిజైనుగల రెండుమురుగులు, రెండు జతల శాలువులు, నొకవీణ యొక సంచి రూపాయిలు, రానూపోను సెకండుక్లాసు రెయిల్వే ఫెయిరును నాయెదుట యుంపించి మహారాజుగారు నాతో "మిస్టర్ నారాయణ దాస్, నీకు ఫస్టుక్లాసు బహుమతి యిచ్చితిని" అనియె.


మైసూరు సంస్థానం విద్వాంసులకు బహూకరించే కడియం.

వదివేలిచ్చునో యైందువేలిచ్చునో యని యాసించినాము కాని స్వల్పమే[8] యని దర్బారు నుండి బసకు వచ్చుచు దివానుతో నే బ్రసంగింపగా "అయ్యా! మహారాజుకన్న మనమే భాగ్యవంతులము. మహారాజుగారి కెత్తుడుబత్తెమురీతి కొన్నిలక్షలు మాత్రమే యిచ్చెదరు. వారి ఖర్చుకే చాలవు" అనియె. బసలో నే నాశ్చర్యపడి వీరితండ్రిగారు విద్వాంసులకు గనకాభిషేకము సేసిరట. యింతకును దత్తుల[9]కన్న నింటబుట్టినవారికి ద్యాగము స్వభావసిద్ధముగా నుండును. మరియు కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు చేతక్రింద తీరుటాయైన వారలకు ఔదార్యము దూరము. శిబి, కర్ణుడు నొడలుకోసి యిచ్చిరనియు బలి యాచకునకు దనస్వరాజ్యమిచ్చెననియు నిట్లు దానవీరత్వమును బోధించుట యురోపియనులకు దెలియదు. తమ క్రింద నున్న మైనరు రాజులకు దిక్కుమాలినతీరుటా చేసి రాజ్యమప్పగించెదరు. అట్టిరాజులు దొరలవలె వ్యవహరింపగోరి హిందూఆచారములకు దూరమై యురోపియన్సొసైటీ కంగీకరింపబడక యుభయభ్రష్టులై మూడువంతులు గుణహీనులయ్యెదరు. శౌర్యసాహసాద్యుత్తమ క్షేత్రగుణములు వృద్ధికానీక వర్తకులరీతిని ఆదాయ వ్యయ లెక్కలను, కొన్నిదిక్కుమాలిన యాటలను రాచబిడ్డలకు కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు వారు మప్పెదరు. కాన మెజార్టీ వచ్చిన తరువాత నట్టి జమీందారు తమ హిందువులతో దిరుగట కిచ్చగించరు. యురోపియనులు తమలో జేరనీయరు. మనమతమందు నమ్మకముండదు. తుదకెందుకును బనికిరాక మూడువంతులు లుబ్ధు లయ్యెదరు. తక్కినవారు చెడుకొట్లయ్యెదరు. కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు నుండి విడుదలకాబడిన వా రన్ని తెల్వితేటలతో బేరు తెచ్చుకొన్నవారు మిక్కిలి యరుదు.

---

**8. స్వల్పము** : దాసుగారు సందర్శించినప్పుడు చామరాజు ఆర్థిక పరిస్థితి బాగాలేదనే చెప్పాలి. మైసూరు రాజ్యం ఆంగ్లేయులకు 80 లక్షల రూపాయలు అప్పుబడి ఉంది. అదీగాక రాజు సంవత్సరానికి 35 లక్షల రూపాయలు సుంకం చెల్లించాలి. నీటి వసతుల కల్పన, రైలుమార్గాల నిర్మాణం పెద్దఎత్తున చేపట్టారు. అందుకే దాసుగారు ఊహించినంత మొత్తం ముట్టలేదు. (ఢిల్లీ దర్బారు - కొమర్రాజు వెంకటలక్ష్మణరావు - విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల ప్రచురణ (1912) - పు. 346.)

**9. దత్తు** : చామరాజ వడయర్ - 10 తల్లిదండ్రులు చిక్క కృష్ణరాజరుసు, పుట్టమ్మణ్ణి. ఈమె మూడవ కృష్ణరాజవడయర్ చిన్న కూతురు. కృష్ణరాజుకి సంతానం లేకపోవడంతో మనుమడు చామరాజుని దత్తు చేసుకొన్నాడు. ఇంగ్లీషువారు దత్తుని అంగీకరించక నానా చిక్కులు పెడుతుంటే విక్టోరియా రాణికి మనవి చేసుకోగా ఆమె ఉదారహృదయంతో దత్తుని ఖరారు చేసింది.

## మహారాజువారి సెలవు గైకొనుట

మరునాడు మహారాజుగారి సెలవుకైకొంటకు కోట కేగినారము. మహారాజుగారు నాతో "రేపు కలకత్తా కేగుచున్నాము. నీవు రాగలవా?" యనిరి. అందుకు నే "నింటికి వెళ్లి, సెలవైనచో గలకత్తాకు హాజరయ్యెద" నంటిని. పిదప "నే దిరిగి వచ్చిన తోడనే నిన్ను బిలిపించెద నిట కట్టబడుచున్న యంబావిలాసములో నీహరికథ జరిగినయెడ నీ శారీరము చిత్రముగా బ్రతిధ్వని చేయును" అనియె. "మరియు మైసూరుమీదనొక చిన్న శ్లోకము చెప్పు" అనగా

**శ్లో॥ వార్తాకో నాగవల్లీ చ వనభోజన వైభవః**
**స్త్రీపాఠశాలా గోజాతి ర్మై సూరీవ న్న కుత్రచిత్॥**[10]

అని చెప్పినాడ. నిజమే జంకనుబిడ్డ చేతపుస్తకముతో పన్నెండేండ్లకుబైగా ముప్పదేండ్లవరకు వయసుగల స్త్రీలు పాఠశాలలకు బోవుచుంట యచ్చెరువయ్యెను. మహారాజుగారు స్త్రీపాఠశాలలు స్వయముగ విచ్చేసి సూపరువైజు చేయుచుందురు గనుక తరుణులు మిక్కిలి సొగసుగ సింగారించుకొని పాఠశాలను గావలసిన విద్దెలన్నియు నేర్చుకొని "రాయల్ప్రజం" టందుకొనెదరట.

మైసూరు నుండి రాతిరి ట్రెయినెక్కి బెంగుళూరికి వచ్చి యట యిరువది దినముల వరకుండి రెండు కథలు చేసి మెద్రాసునకు వచ్చినాము. ఇంగ్లిషుగవర్నమెంటుకన్న మైసూరు గవర్నమెంటులోని జనులు భాగ్యవంతులు వివేకులనుటకు సందేహము లేదు.

## మద్రాసులో నిండియన్ నేషనల్ కాంగ్రెసు

మెద్రాసులో నపుడు కాంగ్రెసు జరుగుచుండెను[11]. కాంగ్రెస్సనగా నొకచోట విస్తీర్ణముగా నొకపందిరి వేసిరి. అందు వేలకొలది కుర్చీలున్నవి. అందుపై జనులు పదిరూపాయిల టికెట్టు కొని క్రిక్కిరిసి కూర్చుండిరి. నాటకములోని పాత్రలవలె కొందరభి నయించుచు నుపన్యాసములిచ్చుచుండ మధ్యమధ్య కెవ్వున కేకలు వేయుచు జప్పటలు చరుచుచుం వారిని వీరు వీరిని వారు క్రొత్తమొగముల చూచుచు నింగ్లీషున మాట్లాడు కొనుచు వింతయుత్సాహముతో ప్రజాక్షేమము కొరకు యత్నించుచుంటయు, ప్రజాక్షేమము మాటకేమిగాని అంగరఖాలకు బదులు గోట్లు, పాగాలకుమారు టోపీలు, చెప్పులకుబదులు బూట్లు, చుట్టలకు బదులు సిగరెట్లు, యీతనీళ్లకు బదులు సీసాద్రావకములు, సంస్కృత

**10. వార్తాకో...... :** శ్రేష్ఠమైన వంకాయలు, తమలపాకులు, వనభోజనం, స్త్రీ కళాశాల, మేలురకపు ఆవులు, మైసూరులోనే తప్ప ఇంకెక్కడ చూడగలము!

**11. మెద్రాసులో కాంగ్రెస్ :** 1894 డిసెంబర్ 26 నుండి 29 వరకు మద్రాసులో కాంగ్రెస్ మహాసభలు ఆల్ఫ్రెడ్ వెబ్ అధ్యక్షతన జరిగాయి.

పాఠశాలలకు బదులు ఇంగ్లిషు పాఠశాలలు, చలివేంద్రాలకుమారు రిఫ్రెష్మెంటు రూములు కడిబంతికి బదులు క్రికెట్, తీర్థయాత్రలకుమారు కాంగ్రెస్సులు పుట్టినవి. కాంగ్రెస్సులో మనము పెట్టుకొన్న మొఱ్ఱ ఇంగ్లీషు చెవులకెక్కి మనకు లాభము కలుగునట.

కాంగ్రెస్సయిన పిదప సోషల్ కాన్ఫరెన్సు వెలసెను. ఆడపిల్లలకు పదేండ్లపై బెండ్లి చేయుట, బ్రాహ్మణులలో నన్నిశాఖలు సంబంధబాంధవ్యములు చేసికొంట, వృద్ధ పురుషులు వివాహమాడకుంట, స్త్రీపునర్వివాహములు సేయుట, స్త్రీలకు జదువువ్రాతలు నేర్పుట, సముద్రయాన మంగీకరించుట, యూరపువెళ్లినవారిని దిరిగి కలుపుకొంట, యీమొదలగు నేర్పాట్లు సోషల్ కాన్ఫరెన్సులో జరుగును.

స్వతంత్రరాజ్యము కానిదేశము నిత్తీరుగా బాగుసేయబూనుట శవము నలంకరించుట కదా? స్వతంత్రముగ రాజ్యముసేయుటకు మన మెంతమాత్ర మర్హులము కామని మన మ్యునిసిపాలిటీ తెలివియే మనకు జెప్పుచున్నది. మనము సవారీ మోయుటకే గాని యెక్కుటకు దగమది నిశ్చయము. మన సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీగారు గావుకేకలు వేసి యింగ్లిషు మాట్లాడుట, మన గోఖలేగారింగ్లండు చేరి తద్దినములు జరిపించుటకు మనము పొంగుటయే కాని పులి దాసరికి పెట్ట దనునట్లు మనలను దమతో సమానముగ నెన్నడు ఇంగ్లిషువారు చూడ నొల్లరు. స్వరాజ్యమబ్బినగాని మనకు బౌరుషజ్ఞానకీర్తులు కలుగనేరవు. శిరస్సులేని మొండెము నభ్యంగనమొనర్చినట్లు స్వాతంత్ర్యములేని దేశమున సోషల్ కాన్ఫరెన్సేల? ఈ కాంగ్రెస్సు లీకాన్ఫరెన్సులును మనలో మనము దాబులు చేసి టప్పాలు కొట్టికొనుటకు దప్ప మరేమియు బ్రయోజనములేదు. ఇవన్నియు నాటకములు. ఫార్సులుబోలి దుష్టకాలక్షేపమునకు వృథావ్యయమునకు విపరీతబుద్ధులచే గల్పింపబడి యవివేకులచే బోషింపబడుచున్నవి. వ్యవసాయ మభివృద్ధి చేసికొని పంటలు పండించు కొనుచుంటయు, వర్తకమభివృద్ధి చేసుకొనుటయు నీరెండుమార్గములే మనదేశమునకు దగిన పనులు.

కలకత్తాలో మైసూర్మహారాజుగారు కాలము చేసినారని[12] విని యంత యాకస్మికముగా గొప్పప్రాపకము చెడిపోయినందుకు గొంతవిచారమయ్యెను.

## విక్టోరియా రాణి జయంతి

విక్టోరియా మహారాణి పుట్టినదినము వచ్చెను. బ్లాకుటౌనులో నెచ్చటనో సభ జరిగె నందులో నీపద్యము చదివినాడ.

---

12. **కలకత్తాలో......** : చామరాజు - 10 కలకత్తా వెళ్లి 28-12-1894లో డిఫ్తీరియాతో 31 ఏళ్ల వయసులోనే అకస్మాత్తుగా మరణించారు.

సీ॥ ఏయమ్మ పాలింప నెల్లహిందువులకు నిర్భయ భోజన నిద్ర లొదవు
నేరాణి శాసింప దూరదేశంబులు చేరువు లయ్యె సంచారములకు
నేదేవి యాజ్ఞచే నేర్లు కట్టుబడి కో రినతావులందు జీవనము లొసగు
నేచక్రవర్తిని యేలగ నారోగ్య విద్యాధనంబు లభివృద్ధిచెందె
అట్టి విక్టోరియాంబ యాస్యశశిబింబ
వితత సింహాసన ప్రదీపిత నితంబ
కోవిదజనావలంబ సద్గుణకదంబ
నేడు పుట్టినదినమట నేస్తులార

చెన్నపట్టణమునుండి బళ్లారి కేగినారము, ప్రాతఃకాల మెనిమిదిగంటల వేళయినది, చిన్నచిన్కు పడుచున్నది, ఊరను గృతపరిచయు లెవ్వరును లేరు. హొటేలు సమీపమున నొక తురకవాని యింటి పంచలో దినమునకు నాలుగణాల చొప్పున నద్దెకు మాట్లాడుకొని బసచేసినాము. ఆయూరిప్లీదర్లలో ముఖ్యునకు మేము మెడ్రాసునుండి తెచ్చిన సిఫార్సు చూపించినాము. అతడు షుమారు రెండులక్షల రూపాయలు సంపాదించెనట. గవర్నమెంటు ప్రోసెక్యూటరు. శ్రీవైష్ణవు డతని కొక్క కొమార్తె. సిఫార్సు చూచి "సరియే రెండు మూడురోజులలో నొకహరికథ చేయించెదను" అనియె.

## హోటేలు కీపరుతో జట్టీ

మేము భోజనము సేయుచున్న హోటేలులో పలుతెరంగుల గవర్నమెంటు నౌఖర్లు బ్రాహ్మణులు కూడ దినుచుండిరి. హోటేలు కీపరొక కుసినీదాని నుంచుకొనె నదియుగూడ నాహోటేలులోనే యొకపంచ నుండెను. మడిమైల లన కందరును గలిసి పంక్తిభేదముగా నానాజాతులు భోజనము సేయుచుండిరి. దృష్టిదోష మచట లేదు. తన యుంపుడుకత్తె న్మాటిమాటి కంటుచు సల్లాపములు సేయు నాబట్టతోనే మాకు వడ్డించుచుంటకు నాకు మిక్కిలి యసహ్యమయ్యెను. పైకి వెళ్లి *(కాలకృత్యాలకు వెళ్లడం)* వచ్చిన పంచలు విడువక జుబ్బా లెగదోసికొనుచు బరిషించకముందే విస్తరంటల నిడిన కూరలు మచ్చు దినుచున్న బ్రాహ్మణుల కెగసక్కెముగ గాల్సేతులు గడుగుకొనక పరిషించుట మాని నే భోజనము సేయదొడగినాడ. అది చూచి వారిలోవారు గుసగుసలాడుకొనుచుండిరి. మరునాడు క్షురకర్మము సేయించుకొని గాల్సేతులైన గడుగక భోజనము సేయుచుంటిని. అంతలో వారలు నన్ను గని యితడు బ్రాహ్మణుడైనచో నిట్లు సేయునా యని నాతో "మీరేవర్ణము వారు" అని యడిగిరి. బ్రాహ్మణుడ నంటిని. "మీరు బ్రాహ్మణులైనచో నిట్లు విరుద్ధాచారముగా మంగలివాని నంటుకొని యాబట్టలతో గాల్సేతులు గడుగక పరిషించ

కెట్లు భోజనము సేయగలరు?" అనిరి, "కుసినీదాని నంటుకొనుచు వడ్డించినవానిపాటి మడి లేదా నాకు" యనగా వారు కోపించి, "నేటినుండియు నీకిచ్చో భోజన మిడకుండ జేసెదము. నీవు నిశ్చయముగ నా(బ్రాహ్మణుడవు" అనిరి. అందుకు నవ్వి "సరియే, స్ఫుటముగా సంధ్యావందనము మనలో జెప్పగలవాడు బ్రాహ్మణుడని నిశ్చయింతము. మీలో నొకరైన సంధ్యావందనము వచ్చినవారు కలరేని జెప్పినచో మీరు బ్రాహ్మణ మాత్రులని యొప్పుకొనెదను. రూపాయి పందెమిదే మీరొకరైన సంధ్యావందనము చెప్పి ఈ రూపాయి పుచ్చుకొనుడు. పిదప నన్న(బ్రాహ్మణుడని నిందింపవచ్చును. గొంగళీలో దినుచు వెంద్రుకలు లెక్కించునట్లున్నది మీ సంగతి" యని యంటిని. ఒకరైన సంధ్యావందనము వచ్చిన యెడల నా రూపాయి పుచ్చుకొనకుందురా? పిదప నీర్ష్యతో వారు నాకట భోజనమునకు వీలులేదని హోటేలు కీపరుచే జెప్పించిరి.

ఇట్లు కోరి జట్టి తెచ్చుకొంటిని. పేరన్న నన్ను దిట్టుట, నేనవ్వుట, హోటేలువాని వలన నీవర్తమాన మెరుగుటచే మరే హోటేలులోను మాకు భోజనము పెట్టమనిరి. తుదకొక వైశ్యుని బ్రతిమాలి యతనియింట బసచేసికొని రెండురోజులవరకు స్వహస్తపాకము చేసుకొంటిమి.

## బళ్లారిలో నా కథలు

ఒక కోవెలలో మాకు ఖరారు చేసిన ప్లీడరు హరికథ పెట్టించెను. నాటికథలో విశేషముగా బూటకూళ్ల తిండివిశేషములు, దాక్షిణాత్యుల మడి, సంధ్యావందనమైన తెలియని యిప్పటి బ్రాహ్మణుల యాచారములును, హూణభాషనభ్యసించి శ్వవృత్తిచే జీవించుచు బ్రాహ్మణులమని దాబులు గొట్టుచు బిలక లుంచుకొనుట మీసములు గొరిగించు కొనుట చుట్టబట్టకుంట మాత్రముచే దమయాధిక్యమును దెల్పుకొను వారల దంభవర్తనములు కొంత యుగ్గడించినాడ. సుస్వరోచ్చారణముగ నే జదువు శ్రుతులను బట్టియు, సంస్కృతశ్లోకములు చదివి యన్వయించుటచేతను బ్రాహ్మణుడనని నన్ను రూఢిగ నచటి విద్వాంసులు గ్రహించి నావిద్యావిశేషములు గణుతించి నాకు నమస్కరింప దొడగిరి. మరునాటినుండియు గృహస్థులు నన్ను భోజనమునకై ప్రార్థన పూర్వకముగ బిల్వ సాగిరి. నే మొదట భోజనము చేసిన హోటేలులో దినుచున్న బ్రాహ్మణులు నన్గని సిగ్గు పొందజొచ్చిరి.

బళ్లారిలో నొకనాటక సమాజమున్నది. దానియధ్యక్షు డొక శ్రీవైష్ణవు డతడచట జిల్లాకోర్టు ప్లీడరు. సరసముగా కవిత్వము చెప్పగలడు. పెక్కు నాటకముల రచించెను (ధర్మవరపు రామకృష్ణమాచార్యులు). అతడు నన్ను మిక్కిలియాదరించి తనయింట బసయిచ్చి వంట(బ్రాహ్మణుని గుదిర్చి సమస్త భోజనసదుపాయములు చేయించుచు దనసంతకముతో

నోటీసచ్చువేయించి పురమున బ్రటకింపించి మాచే రెండుకథలు నాటకశాలలో టిక్కెట్టు సిస్టముపై చేయించెను. ఖర్చులు పోగా కథయొక్కంటికి నూటయేబది రూపాయిల చొప్పున దొరికెను. అర్ధ, పావలా, బేడ చొప్పున రేట్లేర్పర్చినను సొమ్మధికముగా దొరుకుటకు హేతువు బళ్లారి మిక్కిలి భాగ్యవంతమైనది. మరియు రసజ్ఞులు పలువు రచట గలరు.

బళ్లారి సొగసైన చిన్నపట్టణము. నీటివసతి మిక్కిలి తక్కువ. కాని సంగీతసాహిత్య రసజ్ఞత త్యాగభోగము లాపురిస్వభావములు. దిగుడు బావులనుండి మోపెడేసి తడిబట్టలతో బస్తీయెడ్లవలె స్త్రీ లెక్కివచ్చుచుంట యాశ్చర్యకరము. ఒక్కొక్కతె శరీరమున మణుగులకొలది బంగారము కాన్పించును. శైవు లచట మెండు. సాధారణముగ దెనుగు. మహారాష్ట్రము, కన్నడము వచ్చియుంటచే జనులు మిక్కిలి తెల్విత్రేటలు గలవారు, తలను బువ్వులు, బుగ్గను తమ్మలము, దేహమునిండ వస్త్రాచ్ఛాదము లేనియాడుదే కనబడలేదు. మెద్రాసు ప్రెసిడెన్సీలో బళ్లారి యన్ని విధములకు గిరీటము వంటిది.

## బళ్లారి నుండి గుంటూరుకు వచ్చుట

బళ్లారి నుండి గుంటకల్లు మీదుగా వచ్చుచుంటిమి. నంద్యాల చెంత రెయిలు రోడ్డు రెండుమైళ్ల మేర చెడిపోయెను. గనుక నడువవలసి వచ్చెను. మాయొద్ద బెంగుళూరు మునసబుగా రిచ్చిన దొకటి యదివరకు మేము కొన్నదొకటి రెండుతంబూరా లున్నవి. మైసూరు మహారాజుగారు బహుమతి యిచ్చినదొకటి యదివరకు మేము కొన్నదొకటి రెండు వీణలున్నవి. సామగ్రితో నిండిన రెండు పెద్ద రెయిలు సంచు లున్నవి. యొక కావడిపెట్టె యున్నది. మే మిర్వు రన్నదమ్ములము కూలివాడుగాని బండి గాని యిచట దొరకకుంటచే చెరిసగమున బరువంతయు మోసికొని రెండుమైళ్లు నడిచి ట్రెయి నెక్కవలసి వచ్చెను. పేరన్న కఱ్ఱి, నేబల్ల. కఱ్ఱి చురుకు పల్లకు మోటబలమును స్వభావము లెనుబోతులలోగూడ. తెలవారితోనే గుంటూరులో దిగినాము. బందరులో నామిత్రుడై గుంటూరులో "నింజనియరాఫీసు"లో నిరువదైదు రూపాయిల జీతముపై నున్న చీరాల జన్మభూమిగల వెలనాటి నియోగి బ్రాహ్మణుడు మమ్ముల మిక్కిలి యాదరించెను. అచట నొక హరికథ చేసినాము. బోగమువాడొకడు మిక్కిలి సొగసుగ ఫిడేలు వాయించెను.

## అమలాపురములో హరికథ

గుంటూరులో వాయించిన బోగము ఫిడెలరును వెంటనుంచుకొని యదివరకు రెండునెలల క్రిందటి నుండియు అమలాపురములో దాజేయు పెండ్లికి మమ్ముల రమ్మని యెన్నోయుత్తరములు టెలిగ్రాములు వేయుచున్న మునసబుగారి సన్నిధికేగినారము. అతడు చోడవరములో మిక్కిలిగా మమ్మాదరించుటచేత నతనియెడ విశ్వాసము మాకింటిపై ప్రేమ

కన్న యధికమయ్యెను. అమలాపురములో నొకకథ చేసినాము. మావెంట వచ్చిన ఫిడెలరుకు మాత్రము యిరువది రూప్యములు మునసబుగారి చేత నిప్పించినారము. ఆరునెలలకు జేయవలసినపనికై యిప్పటినుండియు యత్నించుట యామునసబుగారి స్వభావము. అతడొనర్చిన పెండ్లిలోని భోజనవైభవము వేయినోళ్ల బొగడవలయును, నక్కదోసకాయ యూరగాయరుచి యెంతని వర్ణింపగలను? మావెంట వచ్చిన ఫిడెలరుచేతికున్న నాదము, రాగము వాయించుటలో వానికున్న మెలపు సాధారణముగ మరెవని యొద్ద గనబడలేదు.

## తిరిగి విజయనగరము చేరుకొనుట

రెండునెలలకుబైగా విదేశములోనుండి యిల్లు జేరుకొన్నాము. మైసూరు మహారాజుగారు నా హరికథలు చిత్తగించి నాకు ఫస్టుక్లాసు ప్రజంట్సిచ్చినట్లు మెయిలు, హిందూ పేపర్లలో వేయుటచే *(30-6-1894)* మెద్రాసు ప్రసిడెన్సీలోని ముఖ్య పట్టణములలో నా పేరు ప్రసిద్ధి చెందెను. ఒకనాడు మాయూరి కోట చెంగట నుండి నేబోవుచు గోటలోనుండి వచ్చుచున్న యిర్వురవైణికులను జూచి యందులో నాచే నదివరకు లయజ్ఞానమున నధిక్షేపింపబడిన ముదుసలి వైణికునకు, నాకు మైసూరు మహారాజుగారు దయచేసిన బహుమతులగన్పర్చి యతని మరింత యుడికించుటకై "చూచితివా ముదుసలి దాసివలె నిచటి రాజును గనిపెట్టుకొని నాపేరైన నతనితో జెప్పవైతివి. చూడుమిట్లు మైసూరు మహారాజావారిచే ఫస్టుక్లాసు ప్రెజెంట్లు పొంద నీ తరమా?" యంటినందుకతడు నవ్వి సరేసరేయని తలయూచి పోయెను. కోడెతనపు పొగరున నేనట్లనుట తప్పేకాని యామాటకతడు లోన నాపై గావేషీ వహించుట మరింత ఘోరము. మైసూరునుండి నేవచ్చిన వెంటనే మూడునెలల జీతమందుకొని యొకవెండిగిన్నె చేయించుకొంటిని.

## నా నియమములు

సొగసైన తలకట్టుంటచే పాగా పెట్టుకొనుట కిష్టపడువాడనుగాను. పెన్నురము, సన్ననడుము నుంటచే ఖబ్బా మాత్రమే తొడుగువాడను. ఉదయము తొమ్మిదిగంటలకు దరవాణీయన్నము తిని బట్టలు కట్టుకొని చుట్టనోటనిడి యధేచ్ఛగా నూరదిరిగితిరిగి యొంటిగంటలోపున నింటికి వచ్చి భోజన మాచరించి వెంటనే నిద్దురవోయి యైదుగంటలకు మేల్కొని బెద్దగురుని గాని చిన్నగురునిగాని సేవించి చిన్నగురుని గుండతో నిండిన చుట్టలు గాల్చుచు నెవ్వరిని జీరికిగొనక నిర్లక్ష్యముగా యధేష్టముగ సంచరించి రాత్రి పదిగంటలలోపున భోజనమాచరించి మూడునాలుగు గంటలవర కింటిలో నెద్దియో పాడుచుంటగాని వ్రాయుచుంటగాని నా దినచర్యలు. నిడుగొండ వరహాలు, బొద్దు వెంకటేశము, మొదలగు సవయులతోగూడి తరచుగా సాయంకాలముల దిరుగుచుండును.

ఆదాయమున మూడువంతులు వ్యయపర్చువాడను. అప్పుడపుడు గురునకై తప్ప మరెట్టి దుర్మార్గపు ఖర్చు చేసి యెరుగను. స్త్రీ వ్యసనముక్రింద నెన్నడు నొకదమ్మిడీయైన వ్యయ పర్చలేదు. దైవకృపవలన నిరువదేండ్ల వయసు నుండియు బైయాటలు కట్టిపోయెను. పరస్త్రీని మాతృవత్తుగ జూచుటయు ఆటపాటలవలనదప్ప నింకొక విధముగా నొకదమ్మిడీ యయిన సంపాదింపకుంటయు, మనుష్యులకు నేజేయు హరికథలు కృతి యివ్వకుంటయు, ప్రమాణపూర్వకముగ నబద్ధమాడకుంటయు, జీవహింస చేయకుంటయు, నానియమములు. పరమేశ్వరుడు నిరాటంకముగ నావ్రతములను గొనసాగించుచుండెను. నా మతము.

**చం॥ కలయందెత్తెడు మేను దోచెడి జగత్కార్యంబులుం జిత్తసం**
**చలత న్వాస్తవ మందుపోల్కిగనుడీ సర్వ ప్రపంచంబు న**
**జ్ఞులకు న్నిక్కముగాగనంబడును బ్రాజ్ఞు ల్పూర్ణభావంబు ని**
**శ్చలమౌట న్దమకన్న వేరు గన రీశత్వంబు బ్రాపించుచున్.**

అనియు ననగా మనఃకల్పిత మీదృశ్యమంతయుగాని వాస్తవము కాదని ప్రస్థానత్రయము[13] మొదలగు వేదాంతగ్రంథములు జూచుటచే దృఢవిశ్వాసము కలిగెను, గాని రూపమున కెల్కగాని చేయునవి పందికొక్కు చేష్ట లన్నట్లు విశ్వాసమునకు దగు వైరాగ్యము మాత్ర మబ్బలేదు. తత్వజ్ఞానమే మాత్రమును లేదు.

## విజయనగరము మహారాజు వారి వద్ద నా ప్రస్తావన

తొమ్మిదేండ్ల వరకు ఖైదులోనుండి వచ్చిన యొకవెలనాటినియోగి (లింగం లక్ష్మాజీ పంతులు) విశాఖపట్టణమున నా కథలు విని నాయందు దయకలవాడగుటచే దనకు మహారాజుగారికి గురుశిష్య సంబంధముచే మహారాజావారితో నన్నుగూర్చి సిఫార్సు చేసెను. మహారాజావారు నన్నుజూడగోరిరి. ఒకనాడు దివాన్సాహెబుగారి యల్లుని యింట నాచు రంగు జరుగుచుండగా నాయందు గావేషిగల దర్బారువైణికుడు నన్నుజూరి "యోయి; నిన్నటి రాత్రి మహాప్రభువు వారి యొద్ద నీ ప్రస్తావనము వచ్చెను. హరికథ కొంచెము తెల్వితేటలుగా చెప్పగలవని నిన్ను గూర్చి మహారాజుగారితో మన్వి చేసినాను" అనియె నందుకు "సరియే బాగున్నది" అంటిని. అందుపైనతడు "నీయోగ్యత కొలది చెప్పినాను. ఫలానాయతనికంటె నెక్కువుగ గవిత చెప్పగలవని యనమన్నావా లేక ఫలనావానికంటె నెక్కువుగ వీణ వాయించగలవని సిఫార్సు చేయమన్నావా?" యని యీసడింపుగా బల్కె నందుపై జిరునవ్వుతో "అయ్యా! ఫలానాయతనికన్న సొగసుగ గవిత్వము చెప్పగలననియు ఫలానావానికన్న నెక్కువుగ వీణ వాయించగలనని నేల మన్విసేయలేదు" అంటి నందుకు తలపంకించి యత దూరకొనెను.

---

13. బ్రహ్మసూత్రాలు, ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీత ఈ మూడింటిని ప్రస్థానత్రయం అంటారు.

## మహారాజా వారిని దర్శించుట

మరునాడు మహారాజుగారి *(ఆనందగజపతి)* సెలవైనదని కోటనుండి నాకు వర్తమానము వచ్చెను. నేనుచితముగా డ్రస్సు వేసికొని చేత నొక కొబ్బరికాయ పట్టుకొని[14] మహారాజు సముఖమున కేగినాడ. ప్రత్యుత్థాన పురస్సరముగ నన్నాదరించుట కిచ్చగింపక తా ముందుగా గూర్చుని పిదప నన్ను గూర్చొమనుట కిష్టములేక సముచితజ్ఞులయిన ప్రభువువారు సభకు వెళ్లినతోనే తాము సభకు దయచేసి నన్ను గూర్చుండుమని యభిమంత్రణ మొనర్చి తాముపవిష్టులైరి. పిదప ప్రభువు వారికి నారికేళఫలమును సమర్పించి

**గీ॥ అశ్రితులపాల దాక్షి్య మరులయొద్ద**
**శౌర్యముం గోవిదులచెంత సాత్వికతయు**
**నెసగు నేలినవారి కభీష్టజయము**
**లిచ్చుగావుత సంతత మీశ్వరుండు**

అని యాశీర్వదించి కూర్చుంటిని. పిమ్మట మహారాజావారు నాతో నింగ్లిషున "అయ్యా! మిమ్ముగూర్చి మెడ్రాస్ మెయిల్ నందలి యార్టికిల్చూచి చాలా సంతోషించినాను" అని సెలవిచ్చిరి. పిదప నెద్దియైన నొకపద్యము నాకవిత్వము మచ్చు చూపించుటకై నాకు సిఫార్సు చేసిన పంతులు చదువమనియె. అపుడు విక్టోరియా రాజ్ఞిపై నే జెప్పిన పద్యమును చదవినాడను. ప్రభువువారు మిక్కిలి సంతోషించి యాపద్యము రెండుమార్లు తిరిగి చదివించి సభికులతో "నాహా! వీరి కవిత్వ మెంత మధురముగా నున్నది! విన్నందుకు గన్నందు కొకలాగున్నది. రాగజ్ఞానముకూడ శ్లాఘనీయముగా నున్నది" అని సెలవిచ్చిరి. పిదప నే సంతోషముతో వారిపై జెప్పిన శుద్ధసావేరీ వర్ణమును బాడినాడ నదివిని "యింత ప్రశస్తమైన సంగీతజ్ఞానముగూడ వీరికున్నదని యిదివరకు నాకెవ్వడును జెప్పలేదు? సంగీతసాహిత్య ప్రజ్ఞలు నిరుపమానముగ నున్నది. కనుకనే యింత ప్రసిద్ధి వచ్చెను" అని ప్రభువు వారు సంతోషించి నాతో "మీ జన్మభూమి యెద్ది? మీరెచ్చట విద్య నభ్యసించినారు." అని యింగ్లీషున సెలవిచ్చిరి. అందుకు "మహాప్రభూ! యేలినవారి తాలూకాలో జేరిన యజ్జాడ నా జన్మస్థానము, మరియు నేలినవారి కాలేజీలో జదువుకొంటిని" అంటిని. "అందుకు నాకు గర్వముగ నున్నది" మహారాజువా రుప్పొంగుటకు నాకెంతయో హర్షమయ్యెను. పిదప వారిపై నే రచించిన భైరవి, ధన్యాసి స్వరజతులను బాడి నాటకురంజిస్వరజతి

---

**14. కొబ్బరికాయ పట్టుకొని** : రాజు దగ్గరకు వెళ్లేటప్పుడు వట్టిచేతులతోకాక ఏదోఒక కానుక తీసుకువెళ్లడం ఆచారం. బ్రాహ్మణ ద్రవ్యం గ్రహింపరానిది కనుక ఏదైనా పండుకాని, కొబ్బరికాయ కానీ తీసుకువెళతారు.

పాడుచుండగా గొంతవరకు విని సభనుండి లేచిపోయి తిరిగి పెద్దగురుకటాక్షమున జోగుచు వచ్చి నాచెంత గూర్చుని "యాగుమాగుమ" అని గద్దించుచు నాపై గావేషి వహించిన ముసలి వైణికుడు కోపముతో నన్ను జూచి "నిన్న నేమంటిమి? నీతో సమానముగ గవిత చెప్పగలవారుగాని వీణవాయించువారుగాని యిచ్చట లేరంటివి కావా?" యనె నతనికి బ్రత్యుత్తరమిచ్చుట కిచ్చగింపక నే నూరకుంటిని, అంతబోక యావైణికశిరోమణి కనుల నిప్పులు రాల్చుచు "నీ వట్లనలేదని యీ వీణ పట్టుకొని ప్రమాణము సేయుము" అని చెంగటనున్న ప్రభువువారి వీణ నాయొద్దకు ద్రోసెను. అంత ప్రభువు వా రతనితో "ప్రమాణము చేయవలయునా యేమి? అట్లనియుండవచ్చు నెవరి ప్రజ్ఞ వారిది. రామాయణములో బిడకల వేట్లాటవలె మధ్య నీ పోట్లాట యెందుకు? అబద్ధమాడుట కిష్టములేకత దూరకొన్నాడు" అని నా వైపు జూచి-

కం॥ కులశైలంబులు దలకిన
జలధులు నింకినను సూర్యచంద్రుల సన్మం
డలములు నేలం దొరగిన
పలుకడబద్ధంబు సత్యవాది గుణనిధీ"

యని చదివి "నే రచించినాడ దీనిని" అని సెలవీయగా వెంటనే యా పద్యమునే జదివి "సొగసుగ నున్నది పద్యము" అంటిని[15]. నాయేకసంధాగ్రాహిత్వమునకు మహారాజుగారు మిక్కిలి సంతోషించి "యిట్లొకసారి విని పద్యము తిరిగి చదువుట మిక్కిలి దుర్ఘటము" అని శ్లాఘింప మరింతయుడికి యావైణికసార్వభౌముడు "మహాప్రభూ! వీడు మిక్కిలి పొగరుబోతు. వీనికి బుద్ధి చెప్పవలయును. రావణాసురుని వలె మా బోంట్ల వీడు బాధించుచున్నాడు" అని నా వైపు దిరిగి "యోరీ బేవఖూఫ్ చూడు నిన్నేమి చేసెదనో" యనియె. నందు కసహ్యముతో నప్పండితోత్తమునకు మారుబల్క నుద్యుక్తుడనగు నన్ను నా ప్రక్కనే కూర్చున్న కాలేజీ ప్రొఫెసరు వంగ మాధవరావు నాయుడుగారు[16], నాకు సిఫార్సు చేసిన పంతులు తమ హస్తాగ్రంబుల జాటుగా నా వీపు స్పృశించుచు "నుపేక్షింపుము, మారుపల్కవద్దు" అని సంజ్ఞ చేయుచుండిరి. నాడు రాజసభలో

---

**15.** వెంటనే దాసుగారు ఆశువుగా ఈ పద్యం చెప్పారట.

ఆనంద గజపతీంద్రున, కే నరులున్ సాటిగాంచ రీవిన్ రీవిన్
గానకవితా ప్రవీణత, ధీనయ బలరూప సంగతిన్ పితృభక్తిన్

(బులుసు వెంకటరమణయ్య వ్యాసం-ఆనందగజపతీంద్ర సపాద శతజయంతి ప్రత్యేక సంచిక-1977)

**16. వంగ మాధవరావు నాయుడు** : విజయనగరం మహారాజా కళాశాల వైస్‌ప్రిన్సిపల్‌గా, గణితశాస్త్ర ప్రొఫెసర్. 1912లో పదవీ విరమణ చేశారు. పత్రికారంగంపట్ల మక్కువతో 'తెలుగు హార్పు' అనే వారపత్రికకు సంపాదకునిగా పనిచేశారు. గురజాడ అప్పారావుగారికి అత్యంత సన్నిహితుడు.

దర్బారుపండితులు కోటయిలాకా గొప్పయుద్యోగులెల్ల యుండిరి. నేనెట్లు మహారాజ సమక్షమున బాడెదనో యని పలువురు గుమిగూడి సభ చాటున నుండిరి. పిదప ప్రభువు వారు నా ప్రతికక్షిని జూచి "యోయీ! చాలు నూరకొమ్ము. రసముగా బాడుచుండగా నీయల్లరి యెందు కతడు స్వతంత్రుడు. మైసూరు మహారాజుగారిచే ప్రజెంట్లు పొంది దేశములు దోచి జీవించుచున్న యతనికి మనబోంట్లు లక్ష్యమా?" యనియె. పిదప పెద్దగురుని వశమున నేడ్చుచు నావైణికోత్తముడు "సరియా, మహాప్రభూ, మీరిట్లు వీని తరుపున మాట్లాడినచో వీనికి మరింత గర్వము హెచ్చును. వీడు చోడవరములో నా బంధుమండలిచెంత నా కవిత్వమును దూషించినాడు. పైనెక్కడనైన సభలలో మేము పనిచేయుచున్నప్పు డడ్డుపడి శృంగభంగముగా మాట్లాడుచుండును. ఏలినవారి సమక్షమున వీడైన నుండవలయును. నేనైన నుండవలయును గాని యుభయులముంట యికమీద జతపడదు" అనియె. అపుడు నే నా వైణికునితో "అయ్యా! మీరు తండ్రివంటివారు. సర్వజ్ఞులగు ప్రభువుల యెదుట నెద్దియో లేనిపోని క్రోధము వహించుకొని యిట్లాడుట ధర్మము కాదు" అంటిని. పిదప మహారాజు గారు సభ చాలించిరి. ఎవరి మట్టుకు వారిండ్లకేగినారము.

## దర్బారులో విద్వాంసులు ప్రభువు వారితో నాపై మన్విసేయుట

కోటలోని సంగీతజ్ఞులందరు గట్టుకట్టి నాకేమియు సంగీతజ్ఞానము లేదనియు సాహిత్యజ్ఞులందరు నాకేమియు సాహిత్యజ్ఞానము లేదనియు నదివరకు మహారాజుగారితో జెప్పుచుండిరిగాన దమమాట నిర్వహించుకొనుటకై ఛిద్రములు వెదకి నన్నాదనిపించుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. తమ్మనుసరించి తిరిగినచో నడుగున ద్రొక్కుట, నిర్లక్ష్యముగ నున్నయెడ విరోధించి యెగ్గుసేయుట, యీ పండిత సమాజముయొక్క నైజమని పోల్చుకొంటిని. ఒకనాడు నాకు సిఫార్సు చేసిన పంతులుపై నొకసీసపద్యము చెప్పినాడను. అతడు మిక్కిలి సంతోషముతో మహారాజుగారి కాపద్యము చూపెను. ఆ పద్యములో దప్పున్నదని పండితులు ప్రభువు వారితో మన్విచేసిరి. నాయందు గావేషి గల వైణికుని మొగమాటమున నన్ను బిలిపించుకొంట మానుకొన్న ప్రభువు వా రాపద్యమును నావలన విని నా సాహిత్యము పరీక్షింపగోరి నన్ను బిలిపించిరి.

నేను దర్శనమునకు వెళ్లినతోనే ప్రభువువా రింగ్లీషులో నాతో "అయ్యా! మీ వంటి గొప్పకవిని నేనిదివరకు జూడలేదు. మీరు తత్త్వజ్ఞులు. మీ సంగతి కేవల సాహిత్యజ్ఞులుగాని కేవల సంగీతజ్ఞులుగాని ఇంగ్లీషు విద్య తెలియని యుభయజ్ఞులుగాని యెరుగజాలరు. ఈ పండితుల అసూయను మీరు లక్ష్యము సేయవద్దు. ఏదీ

పండితులుగారిపై చేసిన పద్యము చదువుడు" అని సెలవిచ్చిరి.

**సీ॥ అఖిల లోకవ్యవహార ధర్మంబుల**
**నడిపింప జాలిన నల్లవేల్పు**
**జగము పైనొరిగియు జలియింపని ఘనుండు**
**వానగాలులకు బర్వతముబోలి**

యని చదువుచుండగా "ఆగుడు, త్వార్థకము భిన్నకర్తృకముగా బ్రయోగించినారు కదా యందుకు లక్ష్య మగపర్చెదరా లేక తప్పని యొప్పుకొనెదరా?" అని సెలవిచ్చిరి. అందుకు "మహాప్రభూ! త్వార్థకము భిన్నకర్తృకముగా నుండుటకు లక్ష్యమగపర్చెద నొక గంటలో మన్వి చేసెదను" అంటిని. "అక్కర లేదు సావకాశముగా మీరు లక్ష్యము కన్పర్చ వచ్చును" అని నానాంశములపై నే రచించిన పద్యములు చిత్తగించుచు నొక వైష్ణవకవి శిరోమణిని[17] జూచి "స్వామీ యెట్లున్న దితని కవిత్వము" అని సెలవివ్వగా నక్కవిసార్వభౌముడు తలయూచి "మహాప్రభూ! ఈతని తెనుగు కవిత్వము విజయవిలాసకారుని కవిత్వము వలె నిరూపమానముగ నున్నది. సంస్కృతమెట్లుండునో?" యనియె అపుడు ప్రభువు వారు నాతో "మీరుభయభాషలలో నిరుపమానముగ గవిత చెప్పగలరని బ్రహ్మణ్యులైన రామానుజాచార్యులు గారు చెప్పిరి. ఏదీ మీ సంస్కృతపద్య మెద్దియైన జదువుడు" అని సెలవిచ్చిరి. అపుడు

**శ్లో॥ న సా జయతు శూన్యవాక్ తవ మమేవ సంతాపయుక్**[18]

అని నేరచించిన శ్రీకృష్ణజననము సంస్కృత యక్షగానములోని వసుదేవుడు కంసునితో నన్నవాక్యము జదువుచుండగా "తవచ మమేవచ సంతాపయుక్" అనియన్నచో బాగుండునని వైష్ణవ కవీశ్వరుడనగా "స్వామీ యిదివరకు సంగీతమున వైణికశిరోమణి గారొక చకారము పెట్టిరి. కాని కవిత్వమున దాము రెండు చకారములు పెట్టుట మరింత వింతగా నున్నది. తమ దిద్దుపాటు తెల్వి మిక్కిలి శ్లాఘ్యము" అనగా ప్రభువు వారు ప్రక్కలు పట్టుకొని నవ్వుచుండగా కవిస్వామి తెల్లపోయెను.

పిదప ప్రభువువారి సెలవందికొని వైష్ణవకవియు నేనును గలిసి మేడదిగి వచ్చు చుండగా, నే మహారాజు గారి సమక్షము నుండగా రానుత్సహింపక క్రింద గనిపెట్టుకొన్న

**17. వైష్ణవకవి శిరోమణి :** ముదుంబై నరసింహాచార్యస్వామి అయి వుండాలి. సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో పండితుడు. వివిధ ప్రక్రియలలో అనేక గ్రంథాలు రచించారట. వీరి పాండిత్య ప్రకర్షకు ముగ్ధుడై యువరాజు ఆనందగజపతి తన తండ్రికి సిఫారసు చేసి అస్థానపండితుడిగా చేర్పించారు. 1930లో మరణించారు.

**18. నసా జయతు.... :** నానుండి శూన్యవాక్కులు రావు. తమకు జయము కలుగుగాక.

వైణికశిరోమణి నన్ను జూచి "యోరి తమ్ముడా! పూర్వము సంగీత సాహిత్యముల ప్రసిద్ధి గాంచిన శిష్టు కృష్ణమూర్తి వలె నీవసమాన ప్రతిభ కలవాడవని నే నెరుగుదును. దండెపట్లు పట్టగలవా?" యని పెద్దగురునివశమున జోగుచు నన్ను జెయిపట్టుకొని లాగ జొచ్చెను. అతదు మిగులబలాఢ్యుడైనప్పటికి వివశుడై యుంటచే నే మెలపున దప్పించుకొంటిని. పిదప వైష్ణవ కవిశిరోమణి నాతో "అయ్యా! మీ కవిత్వము వంటి సొగసైన కవిత్వ మిదివరకు నే జూడలేదు" అనియె. అపుడతనితో "అయ్యా! యీమాట మహారాజుగారి యెదుట చెప్పిననెంత బాగుండును" అంటిని.మా కుడ్డీదారుల సంతోషపెట్టుటకై మిమ్ము బాహాటముగ మెచ్చుకుంటిని" అనియె నపుడు నాలో నే "నాహా! యింతటి వయోవృద్ధులు, జ్ఞానవృద్ధులు కూడ సత్యమాడనొల్ల కుంట కలిమాహాత్మ్యము" కాబోలనుకొంటిని.

## మరునాడు మహారాజులుంగారి దర్శనమునకు బోవుట

మరునాటికి మనుచరిత్రములో క్త్వార్థము భిన్నకర్తృకముగానుంట కుదాహరణము వెదకినాడ. మరియు భారతములోగూడ నొక లక్ష్యము దొరికెను. కోటలో వీణలగదియొద్ద బండితు లుందురు. "నృమాంసంబు కూడ యేనెట్లు భరించువాడ" నని మనుచరిత్ర మందలి యుదాహరణమును, "రాహుకంఠముతెగి దేహము ధరణి బడియె" నని భారత లక్ష్యమును గన్పర్చగా మహారాజుగారు పండితులందరియెదుట "నారాయణదాసు గారి సాహిత్యము ప్రశస్తమైనది" అని ప్రశంసించిరి. పిదప వీణావాద్యమున ద్రుతకాల విశారదుడును వైణికగురుప్రపౌత్రుడు నగు నొకనాయిాడు వైణికునకు నాకు జోడిచేసి మరునాడు వీణ వాయింపించెదమని ప్రభువువారు సెలవిచ్చిరి. కాని యావైణికు డెందుచేతనో గాని పదేనుదినములవరకు గోటకు రాలేదు. బహుశా నాతో బల్లవి వాయించుటకు జంకెను గాబోలును. మరియారునెలల వరకు మహారాజుగారి సభకు నేబోవ తటస్థించ లేదు. అంతట నాతోగలహించిన వైణిక శిరోమణి కాలధర్మమందెను. మరి నాలుగుదినముల పిమ్మట మహారాజుగారు నను బిలిపించి యాశుధారగా "మానము ప్రేమ లజ్జయును మాటికి బోరగ బ్రీతి మీరెడున్" అను సమస్య యిచ్చి పూర్తిసేయుమనిరి. వెంటనే

**ఉ॥ సానులయొద్ద నిచ్చకముసల్పుచు లొంగుచు నుంట కర్థమౌ**
**దానము సేయకుంటకు వృథాదినము ల్సరిపుచ్చుకొంటకున్**
**జ్ఞానియు జాణయైన తననాథుని గన్గొనునప్డు భార్యకు**
**న్మానము ప్రేమలజ్జయును మాటికి బోరగ బ్రీతి మీరెడున్**

అని చదువగా నభ్రమంది నన్ను జూచిరి.

## టౌనుహాలులో మహారాజులుంగారిని దర్శించుట

ఒకనాడు కోటకు బోవుచుంటిని. భాగవరపు సూర్యనారాయణయు, కాకినాడ పంతులను నింకొకయతడును గలిసి గుఱ్ఱపుబండిపై నుండి కోట పడమటి ద్వారమార్గమున బోవుచుండగా నెచ్చటికి దయచేయుచున్నా రేమి వింత లని యడిగినాడ. అందుకు సైరు బోవుచున్నామని చెప్పిరి. మహాప్రభువ్వారు కోటలో లేకుంట తెలిసికొని నేనుగూడ గోటపడమటి ద్వారమున బోవుచు టౌనుహాలులో[19] మహారాజుగారి జాయంటు మేనేజరుగారికి "దివాన్ బహద్దర్" టైటిలిచ్చినందుకు సభ చేసిరన్నమాట విని యట కేగినాడను. నన్ను గాంచినతోనే నమస్కరించి ప్రభువువారు తమచెంగటి కుర్చీపై కూర్చుండుమని సెలవిచ్చి దొరలను దొరసానులను నాదరించుచుండిరి. అంతట దూరముగనున్న భాగవరపు సూర్యనారాయణ నన్ను సభనుండి లేచిరమ్మని పిలుచుచుండెను. నే వినిపించుకొన కుంటిని. అది విని ప్రభువు వారు "ఏమది మిస్టర్ నారాయణదాస్" అని సెలవీయగా "వాడు నన్ను రమ్మని తొందర బెట్టుచున్నాడు" అని యంటిని అపుడతనితో "నారాయణదాసుగారితో నేడు నాకు బనియున్నది" అనిరి. పిదప సూర్యనారాయణ, కాకినాడ పంతులు మొదలగు కోటయుద్యోగులందరు నిండ్లకు బోయిరి. మహారాజును వారి ప్రైవేట్ సెక్రటరీయగు నొక యురోపియను మరియిద్దరు ముగ్గురు చిల్లరి గుమాస్తాలును కొందరు ప్యూన్లును నేను మాత్రమే మిగిలియుంటిమి. రాత్రి యెనిమిది కావచ్చినది. అపుడు ప్రభువు వారెంతో యనుగ్రహ పూర్వకముగా నాచేయి పట్టుకొని ప్రైవేటు సెక్రటరీతో "మనయందరి కొక్కకన్నే యున్నది కాని యితనికి రెండు కన్నులున్నవి. సంగీత సాహిత్యముల నిరుపమాను డీయూర నితనివలె సొగసుగ గవిత్వము చెప్పగలవారు కాని సంగీతజ్ఞులు గాని లేరు" అని నాతో "ఈ దొరగారు తెనుగులో ప్రొఫెసర్లు" అని నుడివి రందు "కాలాగునా" యని యాశ్చర్యముతో దల యూచితిని.



విజయనగరం సంగీత కళాశాల

---

**19.** టౌను హాలు : ఈ భవనంలోనే తదుపరి దాసుగారు ప్రిన్సిపాల్‌గా సంగీత కళాశాల ప్రారంభమైంది.

# నా మాట

అజ్జాడ నా పుట్టు - నట్టు కుప్పమ్ము
నా తలిదండ్రులు - నరసమ్మచేన్లు

ఆది భట్లుంటి పే - రయ్యవార్లేను
పదువుకా భర - ద్వాజుడె మొదలు

నాల్గేండ్ల యీడున - నాకెల్ల చదువు
లబ్బెదమంతనే - నరసిన కొలది

నాటపాటలమేటి - ననిపించుకొంటి
నా కెదుర్లేదికే - నాడులనైన

వేవేల మందికి - వినుచునాగొంతు
గజ్జి విప్పెదరేయి - కడముట్టబాడి

యందగాంద్రతలక - ట్టందురు నన్ను
ఎకిమీంద్రకానుక - లే గొన్న వాడ

దోడాలమైసూరు - దొర నాకు వేసె
నాకంకినీడు పెం - దేరమ్ము దొడగె

గైకొందు నెలకు రొ - క్కము నూఱువిజయ
నగరేలుగొప్పతే - ం‌డ్ల నెనరువలన

పారసి, వేలుపు - పలుకింగిలీసు
తెలుగు వ్రాసిచదువు - తెలివి నాయాస్తి

నాయన్న పేరన్న - తెలివి నా చిన్ననాటి
నుండియున్గలిసినే - నున్నాడియాడి

యింతకదాకనుకట్న - మెలమిగొనెదము
పదునాలుగేండ్ల పై - బడియింగిలీసు

మొదలిడినే ఎప్పే - ముగియించినాడ
పదునెన్మిదేండ్ల - సర్వము మొదలాట

పాటమాటలబట్టి - బ్రతుకుచున్నాడ
కన్యాకుమారి క - ల్కత్తావఱకు

నఱవ, కన్నడి, మల - యాలి, బంగాలి
తెలుగుసీమల మెప్పు - తెచ్చికొన్నాడ

ఈవికాంధ్రదప్ప - నెవ్వరేని
చీరికిన్గానమంచి - చెప్పెడిపట్ల

నాయంతనేర్చితి - న్జదువులనెల్ల
నాయద్దులొత్తివం - దలుమను చంద్రు

ఇంచుమించిపుడెబ్బ - దేండ్లు నాయీడు
గాని యిప్పటికినే - గట్టిదన్గజ్జె

నలుమాటలల్లువాం - ద్రన్నాటిమీఱ
హరికథామృతము కై - యాము తారకము

కలగల్పు తెనుగుగా - కాళిదాస్సేక్స్పి
యరుల యందములు ప్రహ్లాద మొదలుగ

బదకొండు హరికతల్ - బాటసార్యార్య
సత్యవ్రత, ముకుంద - శతకముల్మాదు

సారంగ నాటక - చ్చతెలుగుతోడ
నూర్గంటి వేలుపునుడి - పెరుమాళ్ల

వెయిపేర్ల వినకరి - పెద్ద మొక్కుబడి
విడిసీమతెలుగున - వేలుపునంద

గౌరు పెండిలియు మ - ర్కయ్క చౌకట్లు
తరుణముకొలది నా - డబ్బులెన్నెన్నో

కలిగి నెత్తురు - గంటి యేడాది
తూపు చుక్క నెలయం - దున బూదెరేయి

పదికంగులకునెల - పట్టుతోయమున
నేచదువులనై - న తెన్నువారి

కన్నగన్నాకు - లెక్కడనైనలేదు
తనుతా బొగడుకొంట - తన్నకున్నట్లె

ఊపిరిపైదీసి - యున్నంతవఱకు
నా తలవంపుల - న్జాటుకోలేను

నా తప్పులన్గాచు - నాయిలువేల్ప
మగయాడు పెండ్లిండ్లు - మానుకోవలయు

వేలుపు నుదువుల - న్విడనావలయు
పొత్తుగానెల్లరి - మ్మ్రగమనవలయు

నాయింపువ్రాతలు - వదలుకోవలయు
మై వంచి యందఱుం - బాట్పడ వలయు

ముది, పిన్న, యవిటుల - బ్రోవగా వలయు
నాయైపులన్గాచు - నాయిలువేల్ప

మానక పెండ్లిండ్లు - మానుకోవలయు
నంజుడు, త్రాగుడు - న్మానుకోవలయు
నా మాటలను విని - నన్మేలు గలుగు.

*(డెబ్బైయేళ్ల వయసులో దాసుగారు ద్విపదలలో క్లుప్తంగా చెప్పిన స్వీయ చరిత్ర)*

దాసుగారి ఉమర్ ఖయ్యామ్ అదొక అపూర్వమైన కృషి. గ్రంథానికి దాసుగారే ఇంగ్లీషు, సంస్కృతం. అచ్చ తెనుగులలో ఉపోద్ఘాతం వ్రాసుకున్నారు. పీఠిక వ్రాస్తూ రాధాకృష్ణ పండితుడు "ఐవజ్ గ్రేట్‌లీ స్ట్రక్ బై హిస్ వేరిడ్ టాలెంట్స్, రిమార్కబుల్ లింగ్విస్టిక్ ఎక్విప్‌మెంట్ అండ్ టెక్నికల్ పవర్ ఆఫ్ వెర్శిఫికేషన్" అని శ్లాఘించారు. పత్రికలు, పండితులు, ప్రముఖులు దాసుగారి ఉమర్ ఖయ్యామ్ అనువాదాన్ని వేనోళ్ల కొనియాడారు.

బార్డ్సువెల్ దొర 1939 ఫిబ్రవరి 2వ తేదీన వ్రాసిన లేఖలో నోబెలు బహుమానం గురించి ప్రస్తావించి దానిని పొందటానికి దాసుగారు నిజంగా అర్హులని రాశారు.

**జి. రామకృష్ణ**

అనుబంధం - 1

# హరికథ

**ఆదిభట్ల నారాయణ దాసు**

**ఆ**స్తిక్యమును ధర్మాధర్మములును సర్వజన మనోరంజనముగ నృత్య గీత వాద్యములతో నుపన్యసించుట హరికథ యనబరగు. అట్టి యౌపన్యాసికుడు కథకుడనబడును. దైవభక్తియు సత్యము భూతదయయు హరికథ యందలి ముఖ్యాంశములు. దేవుని గొల్చి తరించిన ప్రహ్లాదాది పరమ భాగవతుల చరిత్రములును సావిత్రీ ప్రముఖ పతివ్రతా చారిత్రములును హరిశ్చంద్రాది వీర చరితములును దెల్పినచో మంచి యభివృద్ధి యగునని వాల్మీకి వేదవ్యాసుడు మొదలగు మహర్షులు కావ్య పురాణేతిహాసంబుల బన్నిరి. నారదుడు దొట్టి పరమ మునులు భగవన్నామ సంకీర్తనము సేయుచు నాడుచు బాడుచు లోకులందరింపజేసిరి.

**శ్లో॥ వీణావాదన తత్వజ్ఞో శ్రుతి జాతి విశారదః**
**తాలజ్ఞశ్చాప్రయాసేన మోక్షమార్గం నియచ్ఛతి॥**

అను యాజ్ఞవల్క్య స్మృతివచనానుసారముగ యోగముచేతను సంగీతము చేతను దక్క వేరు మార్గమున మోక్షము సాధింపరాదనియు యోగముకన్న నిరపాయమగు సంగీతావలంబనముచేత,

**శ్లో॥ గాయం శ్చరిత్రాణి రథాంగపాణేః నృత్య న్నిరస్తాఖిల కర్మబంధః**
**నిరంకుశ స్సర్వసమో విరాగీ కైవల్య మభ్యేతి ముకుందభక్తః॥**

అను నారద స్మృతి ప్రకారము సర్వ వస్తువులయందు వాసుదేవభావనచే మనోవాక్కాయ కర్మములచే దేవుని భజించుచు సర్వజనులకు దైవభక్తిని బోధింపదగు మోక్షసాధనము సంగీతముకన్న వేరులేదని రూఢిగ దెలిసిన పురందర విఠ్ఠలాది వాగ్గేయకారు లిక్కలి యుగమున గీత ప్రబంధములు విరచించి యాడుచు బాడుచుం బరుల దరింపచేసి తాము తరించిరి.

**శ్లో॥ తస్య గీతస్య మాహాత్మ్యం కే ప్రశంసితు మీశతే**
**ధర్మార్థ కామమోక్షణా మిద మేవైకసాధనమ్॥**

అను శాస్త్రమునుబట్టి వాగ్గేయకార సత్తముడగు వాల్మీక మహర్షి శ్రీమద్రామాయణమను గీత ప్రబంధ మొనరించి కుశలవులచే జగదాహ్లాదకరంబుగ త్రేతాయుగంబున బాడించెను. భరతముని ప్రముఖుల నాదికాలమున "శివస్తుతౌ ప్రయోజ్యాని మోక్షాయ విదధే విధిః" అని బ్రహ్మ రచితములగు మద్రకాది గీతములను శివసన్నిధిం బాడిరి. కలియుగమునందు

ప్రాచీనులలో సుప్రసిద్ధులగు వాగ్గేయకారులు జయదేవుడు గీతగోవిందమును, నారాయణతీర్థులు శ్రీకృష్ణలీలా తరంగములును, దీక్షితులు కృతులును విరచించిరి. ఆంధ్ర భాషయందు గూడ క్షేత్రియుడు, రామదాసు, త్యాగరాజు, సుబ్రహ్మణ్యకవి, గోగులపాటి కూర్మన్న మొదలగు మహానుభావు లుభయ తారకముగ గీత బంధముల గావించి ప్రఖ్యాతి వడిసిరి. కొద్ది కాలము నుండి మహారాష్ట్రము మొదలగు పెక్కు దేశంబులలో సంగీత సాహిత్య విశారదులు కొందరు జీవనార్థమై కథకవృత్తి నవలంభించి హరిభక్త వేషంబుల ధరించి దైవభక్తిని ధర్మాధర్మములను జనులకు బోధించుచు పౌరాణికులు కథకులు భాగవతులు, దాసులు మొదలగు సంజ్ఞలం బరగుచున్నారు.

**శ్లో॥విష్ణుభక్తా ఏవ విప్రా నానావేదవిదా అపి**

యను స్మృతివాక్యము చొప్పున సూతాది కథకులం దలంచి బ్రాహ్మణేతరులు గూడ కథకులై యుచిత సత్కారములు వడయుచున్నారు. హరికథా శ్రవణము వలన శ్రోతలకు నిఖిల శ్రేయోభివృద్ధియగును. కథకులకు గూడ ధర్మార్థ కామ మోక్షములు లభించును. శ్రుతి స్మృతి విజ్ఞానము, శబ్దాను శాసనజ్ఞత, అభిధాన ప్రవీణత, ఛన్దః ప్రభేద వేదిత్వము, అలంకార కౌశలము, రసభావ పరిజ్ఞానము, దేశస్థితిచాతురి, నానాభాషా వైశద్యము, సర్వకాకు విశారదత్వము, కళాశాస్త్ర నైపుణి, తూర్యత్రితయ చాతుర్యము, హృద్య శారీర శాలిత, లయతాల కలాజ్ఞానము, ప్రభూత, ప్రతిభోద్భూతభాక్త్వము, సుభగ గేయత, దేశీరాగాభిజ్ఞత్వము, వాక్పటుత్వము, సభా విజయ సామర్థ్యము, రాగద్వేష పరిత్యాగము, ఉచిజ్ఞత, సార్ద్రత్వము, అనుచ్ఛిష్టోక్తి నిర్బంధము, నూత్నధాతు వినిర్మాణదక్షత, పరచిత్త పరిజ్ఞానము, ప్రబంధ ప్రగల్భత, ద్రుతగీత విరచనా నైపుణి, పద్యాంతర విదగ్ధత, త్రిస్థాన గమనప్రౌఢి, వివిధాలప్తి నిపుణత, విశేషావధానశక్తి, రమ్యరూపము, స్వేచ్ఛా సంచారము, స్వతంత్ర జీవనమును, వాగ్గయకారుఁడగు నుత్తమ కథకుని లక్షణములు.

**సీ॥ ఘనశంఖమో యన గంఠంబు పూరించి మేలుగ శ్రుతిలోన మేళగించి**
**నియమము తప్పక నయఘనంబుల బెక్కు రాగ భేదంబుల రక్తిగొల్పి**
**బంతు లెగిర్చిన పగిది కాలజ్ఞతన్ జాతి మూర్ఛాన లొప్ప స్వరము పాడి**
**చక్కని నృత్యము సర్వ రసానుకూలంబుగాగ నభినయంబు చేసి**
**స్వకృత మృదు యక్షగాన ప్రబంధసరణి**
**వివిధ దేశంబులం బిన్న పెద్దలుగల**
**బలు సభల హరిభక్తి నుపన్యసింప**
**లేని సంగీత కవితాభిమానమేల.**

*(1911 విరోధికృత్ సంవత్సరాది ఆంధ్రపత్రిక సంచికనుండి)*

అనుబంధం - 2 (మొదటిభాగం)

# అజ్జాడ అన్నయ చైనులు గారు

పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు

**మా** జిల్లాలో హరిజనులకు సేవజేసిన మహానుభావుడొకడుండెడువాడు. అతడు చేసినసేవ యంతయు బ్రచ్ఛన్నముగ జరిగియుండుటచేత నాతనికి విశేషఖ్యాతి రాలేదు. కాని యాపుణ్యాత్మునింగూర్చి యీ మండలములో మట్టున కెన్నియో చిత్రములైన కథ లిప్పటికి జెప్పుకొనుచున్నారు. ఇట్లు ప్రతి మండలమునకు నొక్కరిద్దఱు హరిజన సేవకులుండిరి. హరిజనసేవాపవిత్రములైన యీదినములలోనే వారి ప్రచ్ఛన్న చరిత్రమును పైకిదీసి యవి ప్రజలకు కుపయోగించునట్లు చేయకపోయిన యెడల దోషముకాదా! కృతఘ్నత కాదా? ఆంధ్రులలో బ్రముఖులేమిచేయవలెననగా మండలమున కిద్దఱు బుద్ధిమంతులను నియమించి పూర్వమున నచ్చటచ్చట హరిజనసేవకు లెవ్వరో వయస్సు మీరిన స్త్రీపురుషులను గనుగొని వారి చరిత్రము లన్నియు పోగుచేయించవలసియున్నది. అవి పరిశీలించి ప్రకటింపవలసియున్నది. వారిలో నెందఱో పవిత్రులు నవతార పురుషులున్నారు. దీనిని మీరు సాక్షిలో బ్రకటింపవలయును.

అనగననగ బ్రాహ్మణుడు. అతడు వేదాధ్యయనసంపన్నుడు, పవిత్ర చరిత్రుడు. అతని భార్య యత్యుత్తమురాలు. భర్తను పరమదైవముగ గొల్చుచుండెను. వారికి బిల్లలు లేరు. ఉన్న భూవసతి వలని రాబడిచేత వారు సర్వజాతుల కన్నప్రదాన మొనర్చుచు భుక్తశేషమును దాముదినుచు సుఖముగ నుండిరి. కాని నిరతాన్నప్రదానము చేత ఋణమెక్కువైనది. దానిని దీర్చుటకై భూములనమ్మివేసినాడు. ఇల్లుమాత్రము మిగిలినది. ఇంకను విరివిగ నన్నప్రదానము చేయుచున్నాడు. ఋణము నెమ్మదిగా దిరుగబెరుగుచున్నది. ఈతని యన్నప్రదానమున కావేళ యీవేళయు లేదు. ఆజాతివాడీజాతివాడను భేదమంతకంటె లేదు. ఎప్పుడెవడువచ్చి యన్నమడిగిన సరే వానికి బెట్టవలసిందే.

ఇట్లుండ నొక్కనాటిరాత్రి నిదురించుట కింక బ్రయత్నపడుచుండగా నేటియావలి నుండి "చైనులుగారూ! అన్నము! అన్నము" అని కేక వినబడెను. ఆ కేకతో నదిరిపడి "ఆ" యని యొక్కకేక వైచెను. ఇంతలో "నేను చండాలుడనని ఈ చుట్టుపక్కల గ్రామాలవారు నాకన్నము పెట్టలేదు. మీరు పెట్టుదురని తెలిసి మీయొద్దకు రాబోవగ నేరడ్డము వచ్చినది"

అని మరింత గట్టికేక వినబడెను. వచ్చుచున్నానని బ్రాహ్మణుడు గొంతెత్తి యఱచెను. రాత్రిభాగము కావున నడుమ నీరున్న కారణమున నేరు విశాలమైనదయ్యును గేకలు సులభముగా వినవచ్చుచుండెను. ఏటికి బూర్తిగా వఱద తగిలినది. నడుము బిత్తెక్కి నురగలతో బ్రవహించుచున్నది. భయంకరముగనున్నది. అది చీకటిరాత్రి. అంతలో బ్రాహ్మణుడు యేటివద్దకు వచ్చినాడు. మోకాలు దిగని యంగవస్త్రము కట్టినాడు. దానిపై మఱియొక్క యంగవస్త్రము నడుమునకు బిగించినాడు. పెరుగునన్నము కలిపియుంచిన కుండ నెత్తిపైనున్న చుట్టకుదిటిపై బెట్టినాడు. కుండపైనున్న మూకుటిలో నావకాయ మొదలగువానిని బెట్టినాడు. దానిపై రెండడ్డాకువిస్తళ్లు పెట్టినాడు. దానిపైనొక్క యంగవస్త్రము వైచి గడ్డము క్రిందికి గావంచయంచులు రానిచ్చి గట్టిగ ముడివైచినాడు. "జయా! పరమేశ్వరా!" యని యేటికడ్డుపడి "నాయనా పంచమసోదరా! వచ్చుచున్నాను. ఒక పావుగంట శాంతింపుము" అని చుట్టుపట్టులనున్న మెట్టలు ప్రతిధ్వనించున ట్లొక్కకేక వైచినాడు.

ఆహా! ఆహాహా! ఈతడు మనుజుడా? దేవతయా? యని గాలి హాహాకా మొనర్చుచున్నది. ఎంత పరోపకారశీలతయో యని చెట్ల మీదిపిట్టలు తత్కీర్తిగానము చేయుచున్నట్లుండెను. ఏటిప్రవాహమొకప్రక్కకు ద్రోచివైచుచున్నను బింకముగ నిల్వుటీత నీదుచు సాధ్యమైనంతవఱ కేటి కడ్డముగ బోవుచున్నాడు. అంతరిక్షమునుండి దేవతలు పుష్పవృష్టి గురియుచున్నయట్లు చినుకులు పరకపాటుగ బడుచున్నవి. ఇంత సాహసమేల చేయవలయునని భార్యయైన జెప్పలేదా? బతిమాలుకొనలేదా? కాళ్లపై బడలేదా? ఏమో! ఎవడెఱుంగును! కాని యామె యింటివద్ద నెంత యేడ్చుచున్నదో! ఆమె యింటి యొద్దనున్నదా? ఏటియొద్ద దైవప్రార్థన మొనర్చుకొనుచు గూరుచుండియున్నదే! పంచమ సోదరుని క్షుద్బాధ శాంతింపజేసి భర్త తిరుగ వచ్చుట సిద్ధించినయెడల నే నాతనితోడనే యింటికి బోవుదును. రాడేని యేగంగతల్లి కడుపున నా భర్త యుండునో అక్కడనే నే నుందునని నిశ్చయపరచుకొనియట గూరుచుండియున్నది. ఆహా! ఏమి యిల్లాలు! దైవప్రార్థన యెట్లు చేసికొనుచున్నదో చెప్పనా! "పరమేశ్వరా! నీవు నా భర్తను రక్షింపుము. నన్ను నా భర్తయే తరింపజేయును. కావున నన్నుగూర్చి ప్రార్థించి నీకు శ్రమమీయను. ఒకవేళ నా భర్త కీ రాత్రితో నాయుఃపరిసమాప్తి నీవు సంకల్పించుకొంటివేని యా పంచమసోదరుని యాకలి శాంతించువఱకైన నా భర్తను సజీవునిగ నుంపుము. ఇంతకంటే నేను మఱేదియు బ్రార్థింపను. నా భర్తతో నేనుందును. గావున నాకు విచారము లేదు."

ఆహాహా! ఇట్టి ప్రార్థన మెచ్చుటనైన వింటిరా! ఆంధ్రసోదరులారా! ఈ దంపతులలో నెవరు యోగ్యతరులో చెప్పగలరా? ఇట్టి వారిని గన్న మా మండల మెంతకృతార్థమో చెప్పవలయునా?

ఆవలిగట్టు చేరి విస్తరిలో నన్నము వడ్డించి యొడిలో నాహరిజనుని బెట్టుకొని యెడమభుజమునకు దాపుకొని యన్నము తినుటకుకూడ హవాలా తప్పిన యాతని నోటిలో రవంత రవంత యన్నము పెట్టి మంచినీరిచ్చి శోషిల్లుచున్న ప్రాణములకు శక్తినిచ్చి బ్రదికించి, పుణ్యము కట్టుకొన్న యాబ్రాహ్మణోత్తముని పేరేదో చెప్పనా? అజ్జాడ అన్నయ చైనులుగారు. అజ్జాడ అన్నయ్య చైనులుగారు. హరిజనప్రపంచమా! ఆంధ్రదేశమా! ఒక్కసారి ధన్యవాద మిమ్ము! చాలదు. మఱియొక్కసారి! ఆంధ్రదేశమా! అతని భార్య పేరు తెలియునా? పాపాత్ముడనైన నాకు దెలియదు. ఎవ్వరైన నెఱిగియుండునెడల సాక్షిద్వారమున దెలియబఱచి సంతసింపజేయుదురా? అజ్జాడ చైనులకు రెండు ధన్యవాదములే యిచ్చిరి. కాని యీనారీ శిరోమణి మూడు ధన్యవాదముల కర్హురాలు.

అనుబంధము - 2 (రెండవభాగము)

# అజ్జాడ అన్నంభొట్లుగారు

### చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి

విజయనగరపు సంస్థానంలో అంతఃపురంలోనే అనుకుంటాను. వకగ్రహం కామినీతరగతికి చెందినది పట్టుకొని పీడిస్తూవుందట. ఆ గ్రహాన్ని వదల్చడానికి పెద్ద పెద్ద మంత్రగాళ్లంతా వచ్చారు. కొందరు గ్రహంచేత చెంపకాయలు తినడంకూడా తటస్థించింది. మహారాజావారికి యేమీ తోచడంలేదు. అట్టి స్థితిలో ఆ గ్రహానికే యేమి తోచిందో? "రాజా! యీలా చూడు"మని పిల్చి "యీ మంత్రగాళ్లు నన్ను వదిల్పించలేరు గానీ నీకో వుపాయం చెపుతాను. అలా చేయగలవా?" అందంట. చెప్పవలసిందన్నాడట రాజాగారు. "అయితే విను. శ్రీ అజ్జాడ అన్నంభొట్లుగారు వకరోజురాత్రి రెండు జాములవేళ వక మాలవాడికి చేసిన అన్నదాన ఫలితాన్ని నీవు ధారపోయిస్తే నాకు దానివల్ల మంచి జన్మ వస్తుంది. తద్వారా నాబాధ మీకు తప్పుతుంది" అని చెప్పిందంట. అప్పుడు ఆ ప్రభువు అజ్జాడ అగ్రహారం తమ సంస్థానంలోనిదే కనుక, ఆ అన్నంభొట్లుగారిని సగౌరవంగా

ఆహ్వానించి "అయ్యా తమవల్ల మాకీవుపకారం కావా"లంటూ ప్రార్థించారట. దానిమీద "అయ్యా, నేను నా కర్తవ్యాన్ని నెఱవేర్చుకున్నానేకాని దాన్ని మళ్లా వకరికి విక్రయించే తలంపుతో గాని దానంచేసే తలంపుతోగాని చేయలే"దన్నారట. రాజావారు మిక్కిలిదీనంగా ప్రార్థించారట. దానిమీద యేమీ ప్రతిచెప్పలేక ఆ పుణ్యాన్ని ధారపోశారట. అంతో ఆ బాధ నివర్తించిందట.

తూర్పు కొండయేళ్లు చాలావుంటాయి. అవి వర్షాకాలంలో అంతట్లో ప్రపంచమంతా ముంచేటట్టు పొంగడమున్నూ, మళ్లా వెంటనే కుంగడమున్నూ అందఱూ యెఱిగిందే. అలా పొంగే సమయంలో యేదో వూరినుంచి ఒక మాలవాడు అజ్జాడ మార్గంగా వస్తూ వక తిప్పలో చిక్కుకున్నాడు. క్రమంగా తిప్ప మునిగింది. వీడుకూడా మునిగిపోయే అవస్థ వచ్చింది. రెండు జాములరాత్రి అయింది. అంతా పరుండి నిద్రపోయేవేళ కనక "మొఱ్ఱో చస్తున్నాను. ఆకలికూడా బాధిస్తూంది బాబో" అంటూ గట్టిగా ఆ తిప్పలోంచి అఱచాడు. మేడమీద పరున్న నిరతాన్న ప్రదాత అన్నంభొట్లుగారు విన్నారు. ఆపట్లాన్ని లేచి సుమారు శేరుంబావు బియ్యం అన్నమున్ను అవకాయముక్క వగైరా రసవర్గాలున్నూ మునకాల కఱ్ఱ లావువి రెండు పొగచుట్టలున్నూ అవి కాల్చుకోవడానికి వక యెండుగడ్డితో నిప్పంటించిన లావాటి తూటకట్టానున్ను పట్టుకొని, పాముమీసాన్ని తెగేస్తూవున్న ఆ కొండకాలువను తెప్పమీద అడిచినుకూ పొడిచినుకుగా వున్న వానలో యీదుకొని మళ్లా మాలాడిని ముట్టుకోకుండానే యీవలివొడ్డు చేర్చడానికి తోవాసం యింకో తెప్పకూడా తెప్పకి తగుల్చుకొని తిప్పమీదికి వెళ్లి, సుష్టకృత్తుగా ఉంటే తృప్తాస్థగా వాడికి భోజనంపెట్టి, చుట్టకాల్చుకున్నాక వాడి సహితంగా యీవలివడ్డుకు చేరారట. ఆ మహానుభావుడు యెన్ని వేలమందికో అన్నదానం చేసినప్పటికీ ఆనాటికి హరిజనుడికి చేసిన అన్నదానం ఆ కామినీగ్రహానికి గణనీయం అయింది.

*(కథలు గాథలు మొదటి భాగం - చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి- పు. 30, 31-ఎమెస్కో ప్రచురణ - 2011)*

(చెళ్లపిళ్ల గారు కామినీగ్రహం వదిలించడం విజయనగరం అంతఃపురంలో అంటే, దాసుగారు జయపురంలో అంటున్నారు. నా యెఱుకలో చెప్పిన ప్రకారం ఇది దాసుగారి పుట్టుకకు 30, 40 ఏళ్లక్రితం జరిగివుండాలి. వారి ఇళ్లల్లో చెప్పుకుంటూ ఉండే కథ కాబట్టి జయపురమే సరి అయినది కావచ్చు. చెళ్లపిళ్ల వారు విన్న కథ కాబట్టి కాలక్రమేణా మార్పులు చేరివుండవచ్చు. అజ్జాడ, చుట్టుపక్కల గ్రామాలు జయపురం జమీందారు, విజయనగరం జమీందారు, ఇంగ్లీషువాళ్ల మధ్య రకరకాల సమయాలలో జరిగిన రకరకాల ఒప్పందాలవలన కొన్నాళ్లు ఆ జమీకింద, కొన్నాళ్లు ఈ జమీకింద ఉండేవి. 1850 తరువాత పూర్తిగా విజయనగరం అజమాయిషీ కిందకు వచ్చాయి. దాసుగారు, పానుగంటివారు అన్నయ చైనులు అంటే చెళ్లపిళ్ల వారు అన్నంభొట్లు అంటున్నారు.)

అనుబంధం - 3

# శారదే నారాయణ దాసు

దువ్వూరి వేంకటరమణ శాస్త్రి

నవరాత్రుల్లోనే గాక వట్టప్పుడుకూడా ఏవో కచేరీలు జరుగుతూనే ఉండేవి. అవన్నీ నారాయణదాసు గారి ఆధ్వర్యాన జరుగుతూండేవి. ఆయన్నిబట్టి పైచోట్ల నుంచి గాయకులు ఎంతోమంది వస్తూండేవారు. వచ్చారంటే కచేరీ ఏర్పాటు చేయడమే. వారిని గౌరవించి పంపడమే దాసుగారి పని. అటు నారాయణదాసు గారిదీ అటు రాయదుశాస్త్రులుగారిదీ ఆ రెండూ శారదావతారాలు. మరో విశేషం ఏమిటంటే ఆ యిద్దరూ ప్రాణమిత్రులు. ఒరే అంటే ఒరే అని పిలుపించుకునేవారు. ఆ యిద్దరూ అలా పిలుచుకుంటూంటే వినడం మాకు ఎప్పుడో తటస్థపడేది. ఆ పిలుపు వినేసరికి ఒళ్లు ఝల్లుమనేది. ఆ యిద్దర్ని గూర్చి నాకు తెలిసిన కొద్దిపాటి విశేషాలయినా వివరంగా వ్రాయాలంటే రెండు పుస్తకాలు తయారవుతాయి. విజయనగరాని కొచ్చిన సారస్వత ప్రసిద్ధంతా వారిద్దరివల్లే వచ్చింది. ఆ రెండూ సామాన్యపు దీపాలు కావు. సెర్చిలైట్లు. వారిద్దరూ జ్ఞాపకం వస్తే తక్కిన సంగతులన్నీ మరిచిపోతాం.

రాయదుశాస్త్రులుగారి ప్రతిభా పాండిత్యములను గూర్చి ఆ విజయనగర ప్రసంగం వచ్చినప్పుడు ఆదిభట్ట నారాయణ దాసు మాట జ్ఞాపకం రాకతప్పదు. వారిద్దరూ బాల్యమిత్రులు. రాయదుశాస్త్రులు గారి శాస్త్ర పాండిత్య వైభవానికి అసలు గురువులంటూ ఉన్నారు. నారాయణ దాసుకు గురువులే లేరు. ఆయన ఎవరిదగ్గరా పుస్తకంపట్టి చదివినట్లే కనబడదు. ఆ పాండిత్యమంతా పూర్వజన్మ సంపాదితమే అనిపిస్తుంది. ప్రతిభా సంపదలో ఇద్దరూ సార్వభౌములే.

నారాయణదాసుకు వశమయిన సంస్కృతవాణి ఎట్లాటిదో ఆయన రచించిన సంస్కృత గ్రంథాలే చెపుతాయి. గాన విద్యా ప్రావీణ్యం ఎట్టాటిదో లోకమే చెపుతుంది. శాస్త్రపాండితీ ప్రకర్ష ఎలాటిదో ఒక్కమాటలో సూత్రప్రాయంగా నేను చెపుతాను. దాన్ని బట్టి ఊహించుకోండి.

రాయదుశాస్త్రులుగారు ప్రతిరోజూ సంస్కృత కాలేజీకి నారాయణదాసు గారి వీధులోంచే వెళ్లేవారు. అది కానుకుర్తివారి వీధి. శాస్త్రులుగారు వెళ్లే సమయానికి

అప్పుడప్పుడు నారాయణదాసుగారు తన మేడమీద నుంచి శాస్త్రులు గారి రాక కనిపెట్టి, మేడదిగివచ్చి, శాస్త్రీ! అని కేకవేసి, ఆపి, "చూడు; సిద్ధాంత కౌముదిలోనూ మనోరమలోనూ మహాభాష్యంలోనూ ఈ పంక్తులను సమన్వయం ఇట్లా చేసుకున్నాను. అవునోకాదో చూడు. శంఖంలో పోస్తేగాని తీర్థం కాదుగా!" అనేవాడు. అప్పుడు శాస్త్రులుగారు "అదేనయ్యా సమన్వయం. నీ బుద్ధికి తప్పుదారి తోచదు." అంటూండేవారు. ఇట్లాగే పేరి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారిని పలకరించి "అయ్యా ముక్తావళిలో ఈ పంక్తికి ఇదేకదూ అర్థం" అంటే "అవునండీ" అనవలసిందే గాని అట్టాకాదు ఇట్లాగ అనే అవసరం లేకపోయేది.

ఆ కౌముదన్నా, మనోరమన్నా, మహాభాష్యమన్నా, ముక్తావళన్నా అవి సామాన్య గ్రంథాలు కావు. శాస్త్ర సంస్కారం ఉన్నవాళ్లు గురువు వద్ద సావధానంగా చెప్పుకుంటేగాని బోధపడవలసినవి కావు. నారాయణదాసుకు దేనికీ గురువక్కరలేదు. స్వయం గురుః స్వయం శిష్యః - ప్రతిభా సంపత్తి విషయంలో రాయడు శాస్త్రులుగారి ప్రతిభ గురువుల ఉపదేశం మాత్రం వల్ల ఉద్బుద్ధమయింది. అదీ ఆ రెండు ప్రతిభలకూ ఉన్నతేడా. ఈ యిద్దరికీ ఉన్న ఘనత సులభంగా తెలియజేయాలంటే విజయనగరానికి విద్యానగరమని దేశమంతటా ప్రఖ్యాతి రావడానికి కారణమేమిటని ఆలోచిస్తే విజయరామగజపతీ. ఆనందగజపతీ మహారాజులైయున్న సంస్థానానికి విజయనగరం ప్రధాన పట్టణం కావడం ఒక కారణం. తాతా రాయడుశాస్త్రులుగారూ, ఆదిభట్ట నారాయణదాసుగారూ ఆ పట్టణంలో ఉండడం రెండో కారణం. అదీ వారి ఘనత. ఈ రెండూ అసాధారణ ప్రతిభాజ్యోతులు.

*(కళాప్రపూర్ణ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రి స్వీయ చరిత్ర - పు. 68, 166 - అభినవ ప్రచురణలు - 2009)*



అనుబంధం - 4

# పుంభావ సరస్వతి ఆదిభట్ల నారాయణదాస మహోమనీషి

**డా॥ శంకర శ్రీరామారావు**

**మం**డువేసవి. ఆ ఎస్టేటులో వసంతోత్సవాలు జరుగుతున్నాయి. మా తండ్రిగారు దివాన్జీ ఆ జమీందారీకి. నేనూ వెళ్లి వారి దగ్గర కొంతకాలం గడిపాను స్కూలుకు శలవరోజులు కావటం చేత. ఉత్సవాలలో పాల్గొనుటకు వచ్చిన కవి, పండిత, గాయకులతో వూరంతా కిటకిటలాడిపోతోంది. నాకప్పుడు పదమూడేళ్ల వయస్సు.

ఒకనాడు ఒక కారు వచ్చి మా మేడముందు ఆగింది. నేను మేడమీదనుంచి చూస్తూ నిలబడ్డాను. ఒక విచిత్ర వ్యక్తిని కారులోంచి క్రిందికి దింపుతున్నారు నలుగురు కలిసి. ఎట్టకేలకు ఆ స్థూల శరీరం బయటపడింది. విరబోసిన తెల్లజుట్టు, బానవంటి పెద్ద పొట్ట, సింహ ప్రతిమానమైన ముఖం, కొట్టవచ్చినట్టు కనబడే కళ్లు, బోసినోరు, వాచిన మోకాళ్లు, బ్రహ్మాండమైన చెవులు, ఎనలేని ఠీవి – ఆ శరీరం కొలతలే వేరు. ఆ మనిషి తీరే వేరు. ఆ విగ్రహం కంటపడిందో లేదో ఒక్కసారి "నారాయణ దాసుగారు, నారాయణ దాసుగారు" అన్నమాట అందరి నోళ్లనుండి వినపడింది. ఈయనేనా హరికథ చెప్పే నారాయణ దాసుగారు! నా కళ్లను నేను నమ్మలేకపోయాను.

మా నాన్నగారికి ప్రియమిత్రులు నారాయణ దాసుగారు. పంతులుగారూ అని వారూ, దాసుగారూ అని వీరూ పిలుచుకుంటూ వుంటే ఏదో రసవంతమైన ఆప్యాయత వారిద్దరి మధ్య ఆనంద నృత్యం చేస్తున్నట్లు తోచేది. ఎన్నెన్నో విషయాలు చెప్పుకునేవారు. అందులో సంగీతం, సాహిత్యం, శిల్పం, నృత్యం ఒకటేమిటి విశ్వమంతా విరివాన కురిసినట్లే! నేను నోరు తెరుచుకొని వినేవాణ్ణి. కళ్లప్పగించి చూసేవాణ్ణి. నిండు గుండెతో నవ్వేవాణ్ణి. నా హృదయం ఆనందంతో నిండిపోయేది. ఏమిటీ మనిషి!

దాసుగారి స్నానం ఒక బాలింత పురిటినీళ్లకంటే విస్తృతంగా ఉండేది. నలుగురు నౌకర్లు కాళ్లకూ, చేతులకు నూనె మర్దనా చేయడం, ఒకడు ప్రత్యేకం తలకు ఒళ్లంతా నలుగుపెట్టడం, తల రుద్దటం. ఇదంతా రెండు గంటల తతంగం. అర్ధనిమీలితంగా ఏదో పరవశత్వంలో మునిగినట్టుండి మధ్య మధ్య ఏవో ఛలోక్తులు విసిరి నవ్వించేవారు దాసుగారు. వారి మాటల్లోని విశాఖపట్నం యాస వారి చమత్కారానికి మరింత సాన పెట్టినట్టుండేది.

స్నానం ముగిసింది. "బాబూ, నీ దగ్గర హెయిర్ ఆయిల్ ఏమైనా ఉందా?" అని అడిగారు నన్ను. "Lime juice glycerine" ఒక నిండు సీసా విప్పి అందించాను. అద్దం ముందు కూర్చుని టాయిలెట్ ప్రారంభించారు. నూనె రాయడం, జుట్టు దువ్వడం, రకరకాలుగా వంకలు త్రిప్పడం, ఒక విధంగా ముడివేయడం, ఒక గంటసేపటికి అరణ్యం వంటి ఆ జుట్టు తరంగాలతో మిలమిలలాడే సెలయేరులా రూపొందింది. ఆ తరువాత మీసాలు మెలిపెట్టి నూనె రాసి, కొనలు తేల్చి, ఓరగా అద్దంలో చూసుకున్నారు. కొప్పులో

పూలదండ, చేతులకు కడియాలు, వక్షస్థలానికి మెడల్సుతో కట్టిన గొలుసు, కాలికి బంగారు కంకణం.

ఇక వస్త్రాలంకరణ. అది ఒక యజ్ఞం. ఇద్దరు మనుషులు ఆ స్థూలదేహం చుట్టూ ప్రదక్షిణాలు చేస్తూ చలవచేసిన సేలమంచు పట్టుబట్ట బిగించి కట్టారు. నడుముకు కాసెకోక బిగించారు. సరిగంచుల ఉత్తరీయం వల్లెవాటుగా వేశారు.

వేషం పూర్తయింది. నిలువుటద్దంలో ఆ పుంభావ సరస్వతి తన ప్రతిబింబం చూచుకొని చిరునవ్వులు చిందించి మురిసిపోయాడు. ఆ స్థౌల్యం ఏమయిందో, ఆ వార్థక్యం ఏమయిందో! నవయౌవనమూర్తి సాక్షాత్కరించింది.

ఇక హరికథ. అది ఒక మరుపురాని మాధుర్యం. సకల కళలు వచ్చి చేరిన ఒక సుధాసాగరం. "శంభో" అన్న ఆ మేఘగంభీరస్వరం ఇంకా నా చెవుల్లో మారుమ్రోగినట్లే ఉంటుంది. "తేజవ్వనంబూ పసందు" అని రసావేశంతో రకరకాలుగా నృత్యంచేస్తే ఆ నాయిక వారి ముఖంలో కనిపించేది. మధ్యలో ఆపి ఏ వేదాంత విషయమో మొదలు పెడితే ఆనాటికి దాంతోనే ముగిసేది కథ. ఇక గానమో! అదొక కొండవాగు. అమృతవాహిని. దాసుగారి దగ్గ కూడా లయబద్ధము. శ్రుతి పక్వము. అన్ని కళలు కరతలామలకాలు దాసుగారికి. వారి ప్రతిభ అనన్య సామాన్యం. ఆయన కవి, పండితుడు, నటుడు, గాయకుడు, సకల కళాకోవిదుడు, అంతటి ఆత్మవిశ్వాసం ఇంకెక్కడా కానరాదు. ఆ ఠీవి! రాజాధిరాజులలో కూడా మనం చూడము.

ఇంటికి వచ్చి స్నానం, భోజనం ముగించుకుని విశాలమైన పేము పడక కుర్చీలో ఆసీనులయ్యారు. "ఆ మూల ఆ గంపేమిట్రా అబ్బీ!" అన్నారు బంట్రోతును. "అవి మల్లెపూలు సామీ, దివాణంలోంచి పంపించారు" అన్నాడు వాడు. "నా పక్కమీద పోసెయ్యరా, మరేమిటి?" అన్నారు దాసుగారు యాసగా, ఆ గంపెడు మల్లెపూలు ఆ శరీరం క్రింద నలిగి తమ పరిమళాన్ని ఆ కళామూర్తికి చిక్కగా పట్టించి మురిసిపోయాయి.

ఆ వారం రోజులు మా మేడలో మకాం దాసుగారు. రోజూ గానసభలు, నాటకాలు, మేజువాణీలు, కవితా గోష్ఠులు, ఇమిటేషన్ ఆచార్లుగారి హాస్య విన్యాసాలు, సంగమేశ్వరశాస్త్రి గారి మధుర మంజుల వీణావాదన, జంగం కోటయ్యదేవరగారి కుమార్ల ఫ్లూటు, వయొలిన్ వాద్యాలు, ఒకటేమిటి అంతా రసమయం, ఆనందమయం, కళామయం.

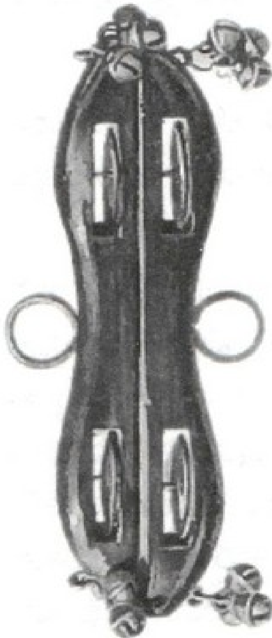
ఒకసారి కథ జరుగుతోంది. దాసుగారు నోటితో అన్న సంగతి హార్మోనియం మీద కమ్మగా అన్నాడు పార్వతీశం. "ఓరీ వెధవా! ఏదీ మళ్లీ అను" అన్నాడు దాసుగారు అటు తిరిగి. పొంగిపోయాడు అతగాడు. సహజవాత్సల్య భరితమైన ఆ ప్రశంస వెయ్యి సన్మానాల పెట్టు. ఎప్పుడూ అందరికీ చెబుతూ ఉండేవాడు పార్వతీశం ఈ సంగతి సగర్వంగా. ఆ విధమైన సహజవాత్సల్యమే వారి శిష్యపరంపరను ఒక పెద్ద కుటుంబంగా పెంచి ఆంధ్రదేశమంతా నింపింది.

(నాట్యకళ - ఆదిభట్ట నారాయణ దాసు ప్రత్యేక సంచిక - ఆంధ్రప్రదేశ్ సంగీత నాటక అకాడమీ ప్రచురణ - ఫిబ్రవరి 1965)

# అనుబంధం - 5

8 జనవరి, 1945 ఆంధ్రపత్రికలో దాసుగారిపై సంస్మరణ వ్యాసం

## నా రా య ణ దా స స్మృ తి





ఆత్మగౌరవమున కన్నతండ్రి తనకాలి గండపెండెరమును తొడిగినాయనికి గాఢమైన విద్యకు విలువకట్టించిన సాహితీ రాజు బహువిధశాస్త్రకోవిదుడు అధ్యాత్మికతత్వము తెలిసినవారిలో తలలెక్కించిన వైదుష్యము కలది శివయోగసారతత్వ మని చెప్పదగిన జ్యోతిష్కుడు ఆదిభట్ల నారాయణదాసుని శ్రీ శ్రీ అని వ్రాయవలసివచ్చినది.

యోగవాంఛ్రగ్రంథము వెల్లివిరిసినది. ఆడిన దాటగా పాడినదిపాటగా జరిగిన శివయోగ సారతత్వ సత్క్రతము జరిగిపోయినది. సరిగా ఇది త్యాగరాజోత్సవపవిత్రదినములు. "కవిత్వము గానము ఆదిభట్ల నారాయణదాసు సొమ్ము. వినవా రాజశ్రీ [illegible] వ్రాసికొనవలెను. ఎవరెవరి దర్శనమో వారిలోని మందరుకూడా [illegible] వద్దకుండా [illegible] అంతంతమాత్రం [illegible] నన్నట్లు కావలసినదే.

### విషాదం

ఆదేహపటిమ, దీర్ఘదర్శనము [illegible] శ్రావణము. బెజవాడలో సుమారు 6 సం॥ క్రిందట ప్రస్తావవశమున నాతో "ఏమిరా





ప్రతివాడు ముసలాడని విూసంతీరాడా! అంటారు. ఇదంతా కొంత్రతనంగాలో! విజయనగర సంస్థానంలో కారణేగాని ఆంధ్రదేశంలో విూసంపోయిందనుకోవద్దురా" అన్నమాట మరపురాలేదు. ఇప్పు డెదుటనే నా హరిదా సంటూవుంటే ప్రత్యక్షంగానో అప్రత్యక్షంగానో, అంటే అర్జునుడుగానో యేకలవ్యుగానో ఆద్రోణాచార్యుడు లక్ష్యంగా ఉన్నారు. ఆ నిరీక్షణల విజయనగరం వెళ్లినప్పుడు వారు కట్టించిన విల్లారినుండి ప్రాకారం గోడ మీద సా॥ 5 గంటలకు షికారుగా వెళ్లి కూర్చున్నాము. ఏదో విషయంలో 'అనరా కీర్తన, ఆడరా ఆట!' అన్నారు. "మా యెదుట చేయతగినంతవాడనా" అన్నాను. నాకాలి గండపెండెర మెగాదికి జారి ఓరోరి! నీయింత పగటినిద్ర పోలేదింది. లేవు! నాతో ఆడు! అంటూ పాడుచున్నారు. త్రిశ్రగతిలో పిల్లారికం! లేముగా కీర్తన ప్రారంభిం

శ్రీ పాతూరి
మధుసూధనుడు

చారు. గోదావరీజలమునుండి లేచి కట్టుబట్టుకుని తలపాగ, చెవులకమ్మలు, బంగారు మెడగొలుసు, [illegible] కంఠసంపు, మెరయు అప్రతిమాన ధ్వని [illegible] ఒక్క [illegible] పలుంగుల కాలు కదిలించారు. ఒక్కసారి హస్తాంగపట్టాను. "కొప్పు నిలువబడి విప్పినట్టి నీలిగాజుల మంగార ముపో [illegible] తెలుసు 'సేల" యని సీతను వర్ణించినట్లు యథార్థరామాయణములో పద్యకథల కొన్ని వ్యాఖ్యానలంకారములో చేతి లిఖ్యాము. వారి దాసులు తప్పటడుగు వేస్తారేమోనని యూనాతో కాలోల "సుతీక్ష్ణపాత్రయద్దము పెట్టి 'ఎల్ల పదువుల సుద్దులెరుగుము పరులకు నా యూహ కెల్ల జ్ఞానంబుకగ్గి" యని భరుమ రేకము చేశారు. ఎనుబదేండ్లు దాటిన వయస్సులో కురుచిపెండె, తలపువంటి రొమ్ము, గోదాలోనుండి వచ్చిన మహిళ్యామలాగా కనబడేవారు.

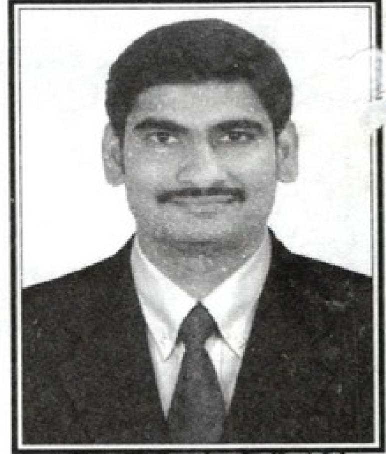
సోమవారంలో ఒకే మాటను కన్నట్లు ప్రశ్నలో రామా తోలా, భారతములో నారాయణదాసు, త్యాగరాజుతో చేయుకలి పారు. ఆంధ్రులు సోయుత్సవములలో నొక రోజయినా నారాయణదాసస్మృతి పవిత్రం చేస్తారని నాయుంపా. అప్పు డాయమిర తీవి ఆశీర్వచనం చేస్తారు. విజయనగరంలో నొకనాడు ప్రస్తావనుగా "ప్రతిమస్త కళాభ్యాసులకు బంధువులు, విద్వత్కళ పాస్పరతోప్పావాల ఆంధ్ర దేశాచార మీదియే" అని విసిగియున్నారు. వారికుటుంబమునకేగాక యావదాంధ్రమునకు చీకటి కల్పించిన విద్యాప్రభాకరుని నాట ఋణను తీర్చుకొనుట పంక్యాకాంక్షనము.

# మిత్రమండలికి మిత్రులు



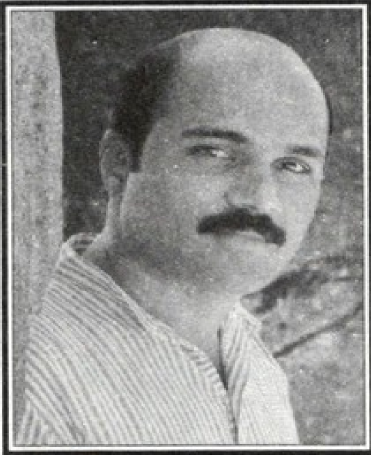
పులి ఓబుల్ రెడ్డి
నివాసం గుంటూరు
చేసేది వ్యాపారం





ఎలిచర్ల శివానందలహరి రెడ్డి
సాఫ్ట్‌వేర్ ఇంజనీర్
బెంగళూరు

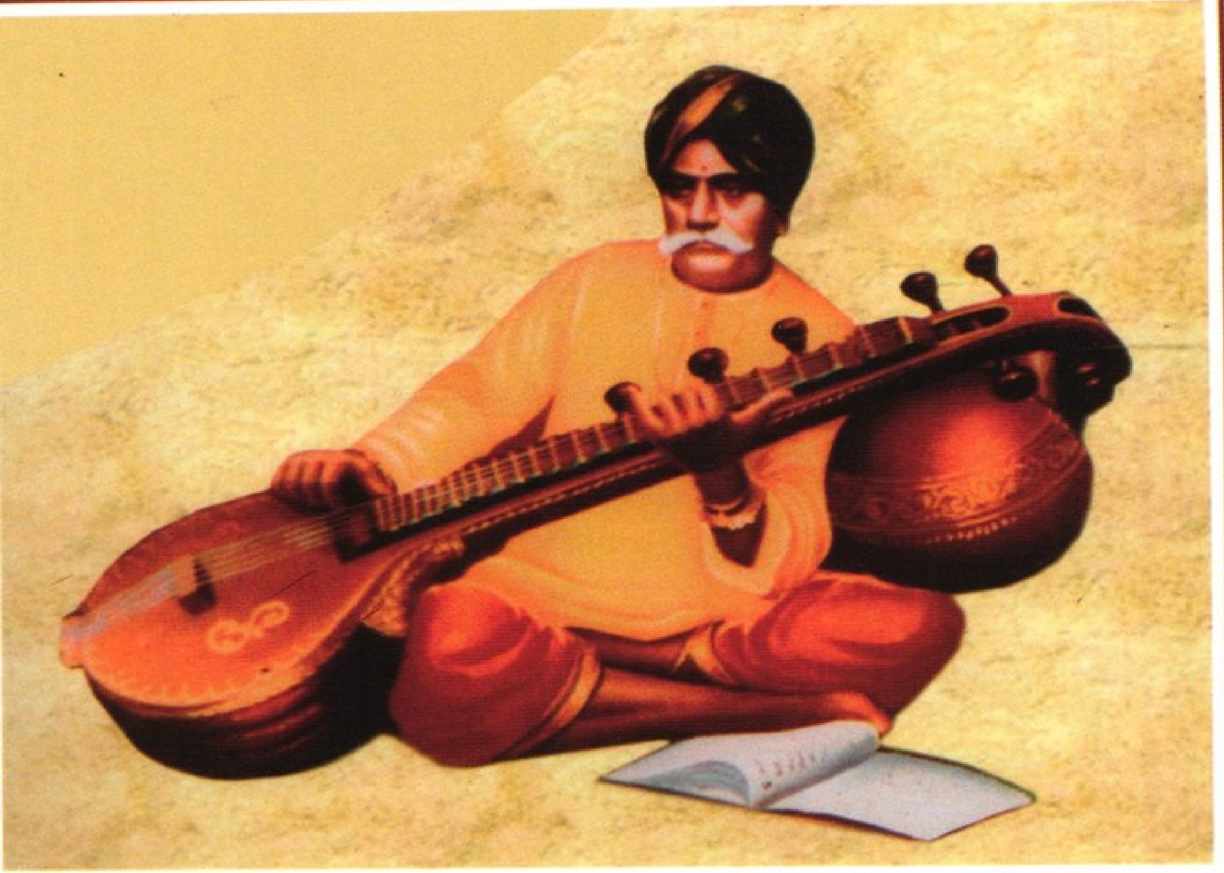




శెట్లెం చంద్రమోహన్
ప్రిన్సిపల్, రెడ్డి బి.ఎడ్ కళాశాల,
గుంటూరు.



మిత్రత్వం, చేతనైన సాయం చేయగలగటం, పుస్తకాభిమానం, ఆంధ్రత్వం అంటే ఆదరణ, చెరగని చిరునవ్వు, ప్రియభాషణ, పాతకొత్తలలో మంచిని వెదికి ఆస్వాదించగలగడం, హడావిడి లేని దూకుడు పై ముగ్గురి ఉమ్మడి లక్షణాలు. పంచతంత్రంలోని మొదటిదానిని వీరు మిత్రమండలి ప్రచురణలకి చవిచూపారు.



ఎవరీ ముగ్ధమనోజ్ఞ దర్శను! డెవండీ శారదామూర్తి! యీ
నవ శృంగార రసావతారుడెవరన్నా! శ్రీ మదజ్జాడయే
యవునా! ఆ దరహాస! మానడకతీ! రాశీవి! యాదర్ప! మా
కవితాదీప్తి! యనన్య సాధ్యములురా! కైమోడ్పు లందింపరా!

- కరుణశ్రీ

శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు గారు (31-8-1864 :: 2-1-1945) నవరస విలసితమైన నవకళాప్రక్రియ హరికథకు ఆద్యులు. 1914లో శతావధాని చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రిగారి అధ్యక్షతన విద్వద్వరులు "హరికథా పితామహ" అన్నారు. 1928లో మద్రాసు విద్వాంసులు "ఆంధ్రదేశ భూషణము" అని ఏకగ్రీవంగా పలికారు. 1933లో జయపురం సంస్థానాధీశులు విక్రమదేవవర్మ "సంగీత సాహిత్య సార్వభౌమ", 1935లో భారతీతీర్థవిద్యాలయం "ఆటపాటలమేటి" బిరుదులతో సత్కరించారు.

ఈ గ్రంథం ఆ మహామనీషి, శారదావతారం దాసుగారి స్వీయచరిత్ర

**'నా యెఱుక'.**

**- మిత్రమండలి ప్రచురణలు, గుంటూరు.**